

liberal düşünce

Yıl 26 Sayı 101 Kış 2021

Kâzım Berzeg'in Özgürlük ve Hukuk Üzerine Düşünceleri
Metin Erksan'ın Filmlerinde Mülkiyet, Adalet ve Devlet
Çevirmiçi Kadın Toplulukları
Göçmen Öğrencilerle Etkileşimde Dilin Rolü
Siyasetin Yargısallaşması Tartışmaları
Osmanlı İslami Düşüncesinin Machiavelli Üzerindeki Etkileri
İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz Enerji Politikası
Süreç Takibi Yöntemi ve Kuram Geliştirme
Akademide Grup Düşün ve Çoklukçu Bölüm Siyaseti

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 26, Sayı 101, Kış 2021

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Dr. Oğuzhan Yanarışık, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, Artuklu Üniversitesi, Mardin
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Mînaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelló, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik
info@liberte.com.tr

Baskı

Vadi Baskı
İvedik OSB 1420. Cad. No: 58, Ostim - Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Alim Yılmaz

Yardımcı Editörler

Arda Akçiçek, Serdar Korucu

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 25 Mart 2021

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Emre Turku

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce dergisi

ASOS İndeks'te ve SOBIAD

Atıf Dizini'nde

taranmaktadır.

Editörden.....	5
MAKALELER / ARTICLES	
Mülkiyet, Adalet ve Devlet: Metin Erksan'ın Üçlemesi Ekseninde Bir Tartışma <i>Discussion Based on Metin Erksan's Trilogy: Property, Justice and State</i> Belgin Tarhan & Bora Tarhan	7
Çevrimiçi Kadın Topluluklarına Feminist Metodolojiye Dayalı Çevrimiçi Etnografi Yöntemi ile Bakmak <i>Studying Online Female Communities via Online Ethnography Based on Feminist Methodology</i> Merve Genç.....	27
Dil Kardeşliği: Göçmen Öğrencilerle Etkileşimde Dilin Rolü Olabilir mi? <i>The Fellowship of the Language: Could Language Play a Role in Interaction with Immigrant Students?</i> Metin Uçar	41
Süreç Takibi Yöntemi: Nedensellik, Zamansallık, Kuram Geliştirme ve Kuram Testi <i>Process Tracing Method: Causality, Temporality, Theory Generation, and Theory Testing</i> Mehtap Söyler.....	67
Siyasetin Yargısallaşması Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi <i>Literature Framework on Judicialization of Politics</i> Muhammet Erdal Okutan	95
Osmanlı İslami Politik Düşüncesi ve İdari Tecrübesinin Machiavelli Üzerindeki Etkileri <i>The Impact of Ottoman Islamic Political Thought and Administrative Experience on Machiavelli</i> Yunus Koç & Gökhan Topluk.....	123
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz Enerji Politikası <i>Mediterranean Energy Policy of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus</i> Ferhat Kökyay	143
İmparatorluktan Cumhuriyete: Türk Siyasetinde "İktidar Boşluğunun" Doldurulması <i>From Empire To Republic: Filling "The Power Vacuum" in Turkish Politics</i> Ömer Baykal	169
DİĞER MAKALELER	
Kâzım Berzeg'in Özgürlük ve Hukuk Hakkındaki Görüşleri Ümit Müderrisoğlu.....	191
Kâzım Berzeg'in Hukuk ve Özgürlük Düşünceleri Can Kilercioğlu.....	209
Hukuk ve Özgürlük Mücadelesine Adanmış Bir Ömür: Kâzım Berzeg Haldun Barış.....	225
ÇEVİRİ / TRANSLATION	
Akademide Grup Düşün Çoklukçu Bölüm Siyaseti ve Profesyonel Piramit <i>Groupthink in Academia: Majoritarian Departmental Politics and the Professional Pyramid</i> Daniel B. Klein & Charlotta Stern	233

Akademik hayatın nicelik olarak yaşadığı yazım eyleminde gerçekleşen artış memnuiyet vericidir. Buna mukabil aynı derecede olmasa da niteliğin de göreceli olarak artış göstermesi vurgulanması gereken diğer husustur. Entelektüellerin özverili çabaları sonucunda ortaya çıkan farklı tür ve statülerdeki dergilerde yer alan çalışmalar takdiri hak etmektedir. Zira sıkça yetersizlik duygusuna atıfla dile getirilen “büyük rahatsızlık”lar daima olacaktır. Beklentilerin bütünüyle tatmin olması, olası değildir. Sürekli eleştirel bakmanın temel özelliği asıl olarak bir ölçü ortaya koymak olmalıdır. Sosyal ve özel hayatımızda olduğu kadar meslekî hayatımızda yaşadığımız çelişkiler ve kopuşlar, negatif tutumları karşılıklı beslemektedir.

Eleştirinin beklenen verimliliği ve derinliği yaratması için söz kadar yazı da önem arz etmektedir. Bu durumda süreli yayınların sağladığı günceli olduğu kadar, kadim meseleleri de tartışmak, söze ve yazıya dökmek kalıcılığın gerektirdiği çabaya işaret eder. Bu saiklerle yayın hayatına akademik yazım desteği sağlayan Liberal Düşünce Dergisi 101. Sayısı ile fikrî tartışmaların odağında yer almaya devam etmektedir.

Bir süreliğine olumlu olana yönelmek ve farklı değerlendirmeleri yergi düzeyinden “eleştiri”ye indirgemek daha verimli çalışmalara kapı aralayacaktır. Daima umutsuzluğu beslemek, umudun yeşermesini geciktirir. O halde emek verilerek gerçekleştirilen her çalışmaya destek vermek ve bu bağlamda entelektüel ürünlerin kıymetini takdir etmek, yine makul ölçülerde tenkidin yolunu aralamayı haklı kılacaktır. Ancak tenkit veya eleştiri somut ürünlerin ortaya konmasıyla anlamlıdır. Değer üretiminin ihtiyaç duyduğu yazım faaliyeti, süreklilik mantığını işlevsel hale getirir. Yeni problemler, yeni çözümler, yeni önerilerinin ortaya çıkmasını sağladığı için, zenginleştirici yaklaşımlarla entelektüel ürünlere dönüşmektedir.

Evet tenkit ama önce takdir!

Zira kusur, üretimin sonucunda somutlaşan karar, eylem ve eserlerde ortaya çıkar. Yazmak da böyledir. Fikirlerin ifade edilmesinin farklı yolları mevcuttur. Sanat, siyaset, bilim ve tüm insan eylemlerinde sorunlar olacağı gibi çözümler de yer alır. Yapılan ve yapılması gereken karşılığında sıkışan insan; eylemsiz kalır, üretmez ve asıl kusur olan durumu rahatlık olarak benimser. Akademik hayatın zenginleşmesi, evrensel değerler içinde görünür olması ancak fikirlerin kaleme dökülmesi ve uygun dille ifade edilmesine bağlıdır. Liberal Düşünce Dergisi kendi bağlamında Türkiye ve dünya entelektüel hayatına bu türden katkı yapmaya devam etmektedir.

Nitekim söylemek ile yapmak arasında güçlü bir bağ bulunur. Söz ve eylem kimi zaman özdeş, bazen de kopuştur. Bu noktadan bakıldığında sözün gücü yadsınamaz. Söz, düşünce ve eylem sürecinde ortaya çıkan ürünlerin soyut olması, somut olana etki etmediği anlamına gelmez. Bilakis fikirlerin şekillendirici gücü zaman süzgecinden geçerek somut yapılara dönüşür. Bu bakımdan farklı mecralarda yer alan yazım çalışmaları, uygun şartlarda önemli değişim ve yenilenmelere neden olacaktır. Akademik dergilerin mezkûr süreçlerde oynadığı rol okuyucu ile yazar arasında kurulan etkileşimde ortaya çıkar.

Rahatsızlıklarımızla beraber çözümlerimizi de ifade etme fırsatı sunan yazım platformları bu açıdan takdire şayandır. Akademik gelişmenin yanı sıra, araştırmacılar için bir tür sergi işlevi gören dergilerin daha çok artması, yine gösterilecek daha fazla ilgiyle mümkündür. Fikir dünyasındaki çeşitliliğin sağlanması, alternatif görüşlerin kendilerini ifade edecekleri uygun araçların var olmasıyla mümkün olmaktadır. Böylesine bir çabanın sonucu olarak ortaya çıkan yeni sayımız Liberal Düşünce Dergisi'nin iddiasını ortaya koymaktadır.

Liberal Düşünce Dergisi'nin 101. Sayısı nitelikli içeriğiyle okurun ilgisine sunulmaktadır. Dergide yer alan yazıların muhteva ve şekil bakımından taşıdığı değer emsalsizdir. Farklı konularda yazılmış, sosyal, siyasal, mülkiyet, hukuk, göç, metodoloji ve uluslararası ilişkiler gibi geniş yelpazede oluşan yazıların akademik değeri somut olarak görülmektedir. Akademik, entelektüel çabanın gerektirdiği ruhsal ve fiziksel çabayla ortaya çıkan bu sayı fikir dünyamıza önemli katkılar sunacaktır.

Okunması ve yararlanılması dileğimle!

Alim Yılmaz

Editör

Mülkiyet, Adalet ve Devlet: Metin Erksan'ın Üçlemesi Ekseninde Bir Tartışma

Belgin Tarhan* & Bora Tarhan**

Öz

1960'lı yıllarda yönetmen Metin Erksan, odağında mülkiyet meselesi olan üç film çeker. Her bir filmde, mülkiyet ilişkilerinin farklı bir unsuruna yönelir. *Yılanların Öcü* ortak olanın idaresini, *Susuz Yaz* özel mülkiyeti haklı gösteren sahipliğin kaynağını, *Kuyu* ise insanın mülkiyet konusu olmasını sorunsal haline getirir. Üç filmde de mülkiyet kökenli sorun ve çatışma, toplumsal olarak birlikte yaşama pratiği ve idealine zarar verecek adalet problemine dönüşmektedir.

Bu çalışmada Erksan'ın Üçleme'sinde yer alan temalar, siyaset felsefesinin alanına çekilmektedir. Sahiplik ve paylaşım kavramları etrafında mülkiyet ilişkilerinin doğasına ilişkin bir sorgulama yapılmaktadır. Adalet sorunuyla birlikte hukuk ve devlet kavramları da tartışmaya dâhil edilmektedir. Son kısımda ise hukuk ve yasanın üstesinden gelmediği sorunlarla baş başa kalan insanların direniş biçimleri yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel Mülkiyet, Ortak Mülkiyet, Adalet, Devlet, Direniş, Susuz Yaz, Yılanların Öcü, Kuyu.

A Discussion Based on Metin Erksan's Trilogy: Property, Justice and State

Abstract

In the 1960s, the director Metin Erksan produced three films that put the issue of property to the center. In each film, he deals with a different component of property relations. *Yılanların Öcü* explains the management of the common, *Susuz Yaz* questions the source of ownership justifying private property and *Kuyu* treats man as the subject of ownership. The conflict over property ultimately metamorphosed into the problem of justice that would harm the practice and ideal of social coexistence.

In this study, the themes in Erksan's trilogy will be involved in the field of political philosophy. The nature of property relations around the concepts of ownership and sharing will be discussed. The concepts of law and state together with the question of justice will also be included in the discussion. In the last part, the resistance of people who are alone with the problems that are not overcome by law and legislation will be interpreted.

Keywords: Private Property, Coownership, Justice, State, Resistance, Susuz Yaz, Yılanların Öcü, Kuyu.

*Dr., Öğr. Üyesi | Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi
belgin.buyukbuga@adu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0950-3363 | DOI: 10.36484/liberal.844989

**Dr., Öğr. Üyesi | Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi
bora.tarhan@adu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5710-3241 | DOI: 10.36484/liberal.844989

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 7-26.

Gönderim Tarihi: 22 Aralık 2020 | Kabul Tarihi: 9 Mart 2021

Giriş

1960'lı yıllarda yönetmen Metin Erksan, insanlığın en temel çatışmalarından biri olan mülkiyet meselesine ilişkin filmler çeker: *Yılanların Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963) ve *Kuyu* (1968). Her birinde insanlığın temel meselelerini 'sahiplik' eksenindeki sorularla derinleştirir. Toplumsallık içindeki insanın sahiplik algısı ile mülkiyet kavrayışını felsefi bir düzlemde yorumlar. İlk bakışta yerelliği ağır basan öyküler, Erksan'ın sinema dilinde ucu insanlığın ezeli ve ebedi çatışmalarına varan evrensel temalara dönüşür. Kült haline gelen diğer eserlerinin yanı sıra bu metnin konusu olan üç film de farklı yönleriyle mülkiyet ilişkilerinden çıkararak hak ve adalet sorununu ele alır.

Susuz Yaz özel mülkiyet, *Yılanların Öcü* ortak mülkiyet üzerindeki anlaşmazlığı konu edinir. Diğer ikisinden ayrık olmakla birlikte daha çarpıcı şekilde üçlemeye bağlanan *Kuyu* ise, bugün ussal ve yasal olarak kabullene-meyeceğimiz, lakin pratikte devam eden insanın insan üzerindeki sahipliğini ele alır. *Susuz Yaz*, Necati Cumalı'nın 1962 yılında yayımlanan öykü kitabında yer alan bir hikâyedir. *Yılanların Öcü*, Fakir Baykurt'un 1958 yılında aynı adı taşıyan köy romanının senaryolaşmasının ürünüdür. *Kuyu* ise, diğer ikisi gibi edebi bir esere dayanmaz. *Kuyu*'nun senaryosu, 1968 yılında gazetenin üçüncü sayfasında yer alan 5-6 satırdan ibaret bir haberden yola çıkan Metin Erksan tarafından oluşturulur. İlk bakışta sıradan bir cinayet olayı gibi görünen haber kupürü, Erksan'ın zihninde taşıdığı mülkiyet meselesinin bir başka boyutunu gösteren senaryoya dönüşür.

Metin Erksan'ın gençlik yıllarında tanıştığı sosyalist fikirlerin sanat hayatına, eserlerine etkisinin yüksek olduğu fark edilebilir. Fikri ideolojik zihin dünyası ekseninde insanlığın çözümleme kavuşturamadığı evrensel temaların memleketinin insanların da yaşadığı sorunlar olarak sinemaya taşımıştır. İster sosyalist ister liberal perspektiften olsun Erksan'ın üçlemesi, toprak, su ya da kadın/insan üzerine kurulan sahipliğin neden olduğu adaletsizlik, bir arada yaşama pratiğini sakatladığı için sorunu gözler önüne sermeye ve tartışmaya muhtaçtır. Erksan (2014) verdiği bir röportajda yıllarca zihninde mülkiyet meselesiyle dolaştırdığını söyler. Daha geniş bir aralıktan bakıldığında yönetmenin *Acı Hayat* (1962) ve *Sevmek Zamanı* (1965) gibi filmlerinde de sahipliğin kaynağı ve anlamını aradığı fark edilebilir. Evlenme niyetinde olan yoksul çiftin gündelik/aylık kazançlarıyla ödeyecekleri kiralık bir ev bulamamaları, *Acı Hayat*'ın konusunu oluşturur. İki kişinin gelirinin iki göz odadan ibaret bir gayrimenkulü karşılayamaması, özünde mülksüzlerin büyük şehirde benliklerinden taviz vermeksizin yaşayamayacaklarının bir ifadesidir. *Sevmek Zamanı*'nda ise sahipliğin maddi olmayan biçimi ele alınır.

Ekseriyetle Doğu'lu imgelerle ve sufi niteliğiyle anılan filmde, aşk hissinin sahibinin kim olduğu sorulur. Düşün dünyasını sanatla imgeleyen yönetmen Erksan'ın filmlerinde sahiplik/mülkiyet sorgusu, kimi zaman bireyin iç dünyasına kimi zaman da toplumsal ve siyasal katmanlara inerek yapılmaktadır.

Bu çalışma, öykü ve roman gibi sinema sanatının da odaklandığı şeyin biricikliğinden yola çıkarak felsefe ve beşerî bilimlerin genel alanına taşıyabilecek meseleleri çözümlenmeyi denemektedir. Erksan'ın yıllarca zihninde gezdirdiği mülkiyet sorununu daha geniş bir çerçeve içinde ele almak için tartışmayı siyaset felsefesinin zeminine çekmek gerekmektedir. Mülkiyet, adalet ve siyasal düzene ilişkin bir çözümleme için Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun kuramlarından yola çıkmak mümkündür. Bu çalışmada söz konusu kuramlarla Üçleme'nin problematiği arasında iki yönlü bağ kurulmaktadır. İlki, özellikle Locke ve Rousseau'nun düşüncesinde öne çıkan mülkiyet kavramının anlamı, çıkışı ve sonuçları üzerine tartışmaların Üçleme'deki her bir kurguda gelişerek devam ettiği tespitinden doğmaktadır. İkincisi, sözleşme kuramlarındaki doğa durumu kurgusuyla Erksan'ın kurduğu adaletsiz dünya arasındaki benzerlikten türemektedir. Yalnız Erksan'ın senaryolarında mülkiyet kaynaklı gayri adil durum, bir tür 'devletli doğa durumu' içinde geçer. Bu bakımdan Üçleme, sahiplik/mülkiyet temelli anlaşmazlıklarla birlikte adaletsizliğin ve siyasal düzenin çelişkilerini açığa çıkarmaya katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında, mülkiyet gibi bir meselenin yaratımına olanak sağlayan mekân ve zaman/dönemle bağ kurulmaktadır. Keza, yönetmen Erksan gibi öykü ve romanın sahibi olan Fakir Baykurt ile Necati Cumalı'nın kıra ait sorunları içeren kurguları önem kazanmaktadır. İkinci kısımda öykülerdeki meseleler ödünç alınarak, mülkiyet ilişkilerinin doğasına dair bir soruşturma yapılmaktadır. Aynı zamanda adalet problemi ekseninde devletin konumu tartışmaya açılmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise neredeyse tek başlarına adaletsizlikle mücadele edenlerin farklı direnişlerine yer verilmektedir.

Mekân, Zaman ve Yaratıcılar

Erksan'ın öykü, roman ve gazete haberinden yola çıkarak oluşturduğu üç senaryoda, zaman-mekân bakımından ortaklık vardır. Üç hikâyenin/senaryonun mekânı kırsaldır yani köydür. Senaryoya dönüşen üç hikâye neredeyse insanlığın başlangıcına gidermişçesine kırsaldaki sahiplik ve paylaşım mücadelesini ele alır. Kırsal, kurgusal bir akıl yürütmeyle sahiplik ve paylaşım kavgasının hangi koşullarda ortaya çıktığına dair bir fikir yürütmeye imkân sunar. Öte yandan kırsal, 1960'lı yıllarda terk edilen ve geri bırakılmak istenen mekân

olsa da hala zihinlerdedir. Cumalı ve Baykurt gibi köy ve kasabada yetişmiş yazarların yanında yaşamını şehirde geçirmiş olan Erksan'ın da görüş alanında kırsal vardır. Hikâye ve senaryolarda, kırsal olduğu gibi tüm gerçekliğiyle gözler önüne serilmektedir.

Üç yaratıcı da Cumhuriyetin kuruluş yıllarında doğar ve yetişirler, sanatsal üretimleri ise 1950 sonrasında başlar. Çok partili siyasal hayatın kesintiye uğradığı 1960'lı yılların başı, başta siyasette olmak üzere kültür ve sanat camiası için de içinden geçilen zamanı ve geçmişi yeniden düşünme aralığı sunar. Geçen zaman, çok partili dönemden tek parti dönemine dek Cumhuriyet rejiminin başardıklarının yanı sıra üstesinden gelemediği meselelerin muhasebesini yapmak için elverişlidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren toprak düzeninde adil paylaşımı sağlamak ve aşiret bağlarını kaldırmak amacıyla Köy Kanunu (1924) ve Aşar Vergisi'nin kaldırılması (1925) gibi köylü lehine yasal düzenlemelere gidilmiştir (Dik, 2016:708-9). Ağalık düzeni ve ilişkilerini çözmeye dönük politikalar merkezi idarenin görüş alanında olsa da kararlılıkla üzerine gidilemediği için kırdaki kökleşmiş yapı varlığını ve hâkimiyetini korumayı sürdürmüş görünmektedir. Kırdaki mevcut düzen, iktidar(ların) el değiştirmesinden de etkilenmemektedir. İktidarın CHP'den DP'ye geçmesiyle kırsala yaklaşımda farklılık belirse de yönelimin nedeni ekonomik gerekçelerdir. Tarımsal üretime verilen önemle birlikte DP iktidarı, 1950'den sonra kırsalı iktisadi bir güç/depo olarak görmektedir (Takım, 2012: 168). Lakin ekonomik değerini ötesine geçmeyen bir önemle, kırsal yine merkezi idareye eklenemez. Nüfusun şehirlere aktığı 1960'lı yıllarda, merkezi idarenin köy ve kır politikalarının yerleşik ilişkiler karşısındaki sınırlılığının kanıksanmış hali hikâye ve senaryolara da yansımaktadır. 1960'lı yılların diğer pek çok kaleminde rastlanacağı gibi Cumalı, Baykurt ve Erksan'ın kurgularında kırsal, medeniyeti temsil eden şehirden farklı olarak ıkkelliğinin yanında kendi haline bırakılmış, ihmal edilmiştir. Öyle ki, kırsalın/köyün terk edilmişliği, ancak asayiş sorununu da doğuran cinayet gibi büyük vakalarda suçlu ya da suçluları almak üzere gelen jandarma ile kendisini gösterir. Ne kır, merkezi idarenin sunduğu imkânlar ile şehrin medeni ilişkilerine taliptir, ne de diğerin kıra ulaşma yönünde kalıcı adımlar atma kararlılığında.

Hikâye ve senaryoların yaratıcıları, özgün kişiliklere ve yaşam öykülerine sahiptirler. Pek çok farklılıklarının yanı sıra bu çalışma özelinde belirgin hale getirilebilecek ortaklıkları yaşadıkları çağın bilgisine sahip aydınlar olarak yetiştikleri toplumu cesur bir şekilde tahlile tutabilme gücüne haiz olmalıdır. *Yılanların Öcü* romanının yazarı Fakir Baykurt, köyde doğmuş ve büyümüştür. Toplumsal gerçekçi köy romanlarının yazarı Baykurt köy enstitüsünde okumuş yoksul köylü bir ailenin üyesidir (Baykurt, 1998: 32). Baykurt gibi

köy enstitülerinde okumasa da *Susuz Yaz* adlı öykünün sahibi Necati Cumalı da bir köyde, Urla'da (İzmir) yetişmiştir. 1923 Nüfus Mübadelesiyle Yunanistan'ın Florina köyünden İzmir'in Urla köyüne yerleşmiş mübadil bir ailenin çocuğudur. İlköğrenimini köyde tamamlayan Cumalı, önce İstanbul'da sonra Ankara'da hukuk fakültesinde okuduktan sonra avukatlık mesleğini icra etmek üzere memleketine döner. Avukatlık yaptığı İzmir'de uzun süre Urla'dan gelen köylülerin sorunlarına ilişkin davalara bakar (Akçaoğlu, 2003: 3). Baykurt ve Cumalı eserlerinde, yaşadıkları memleketin ve onun insanların öykülerini anlatırlar. Metinlerindeki köy/kırsal folklorik bir öge/fon değildir; feodal ilişkilerin hâkimiyetindeki üretimin gayri adil koşullarının gerçekçi bir bakışla yansıtıldığı mekânlardır.

Cumalı ve Baykurt'tan farklı olarak Metin Erksan, İstanbul'da yaşamıştır. Üniversitelerinde henüz sinema gibi bir sanatın eğitiminin verilmediği 1940'lı yılların Türkiye'sinde bilinçli bir tercihle sanat tarihi okumaya karar verir (Erksan, 2015). Çoğu Alman olan üniversite hocalarından antropoloji, tarih, toplum ve felsefe sahasına uzanan geniş bir birikim elde etme fırsatına sahip olur (Kayalı, 2004: 58). Hocalarının diğerleri ise Hilmi Ziya Ülken, Halide Edip Adıvar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ömer Lütfi Barkan gibi dönemin önde gelen entelektüelleridir (Gündoğdu, 2017: 29). Daha 1950'li yıllarda sinema üzerine yazılar yazan Erksan'ın düşünceleri, sol eğilimlerin henüz yaygın ve etkili olmadığı bir ortamda şekillenir (Kayalı, 2015: 16). Bilhassa 1960'lı yıllarda solun canlanması, toplumsal sorunları öne çıkaran filmle-re yönelik ilgiyi dünya çapında da popüler kılar. Erksan bu konjonktürün içinde bir düşün adamı gibi problematiğini sinematografik olarak yansıtmayı başarır. Sinemayı sanat tarihi ve estetik perspektifi içinde görür (Kayalı, 2004: 23). Geniş ve derin entelektüel birikimi, yaşadığı çağın ve memleketin meselelerini insanlığın ezeli ve ebedi sorunlarıyla bütünleştirmesine imkân vermektedir.¹ Bu yönüyle Erksan sinema sanatı içinde uğraş veren bir yönetmen olarak anılmaktan ziyade onun rejisör kimliğini de besleyen entelektüel birikimiyle tanınmaktadır. Kayalı'nın da (2004: 13-14) sıklıkla vurguladığı gibi Erksan, önce bir entelektüeldir. Dünyayı ve içinde yaşadığı toplumu tüm gerçekliğiyle tanımaya ve anlamaya çalışan bir entelektüel olarak düşüncelerini yalnızca sinema aracılığıyla aktarma yolunu seçmez. 1965 genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi listesinden İstanbul bağımsız milletvekili

1 Sinema filmlerinin yanı sıra içinde sinemanın da olduğu toplumsal ve siyasal meseleleri içeren kitaplar kaleme alır. Erksan'ın gün yüzüne çıkmamış yazılarının dışında yayınlanan eserleri şunlardır: *Atatürk Filmi*, Hil Yayınları, 2000; *Mare Nostrum, Bizim Deniz Yunan Sorunu*, Hil Yayıncılık, 1997; *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Avrupa Topluluğu Üyesi Olmak Hakkı ve İsteğinin Tarihsel Kaynakları*, Hil Yayıncılık, 1991. Erksan'ın yayınlanmış bir de söyleşi kitabı vardır: *Aşktan, Ölümünden Başka Bir Şey Kalmadı*, Haz. Enes Batur, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017.

adayı olması düşünsel birikimin söze ve eyleme dökülmesi çabasının sonucu olarak görülebilir.

Mülkiyet Kavrayışına İlişkin Üç Soruşturma

Özel Mülkiyetin Kaynağı Üzerine

Susuz Yaz, yazarı Necati Cumalı'nın avukatlık dönemindeki tanıklıklarına dayanır. Öykü Erksan'ın elinde ise mülkiyet sorununu merkeze alan bir senaryoya dönüşür (Kayalı, 2015: 23). Cumalı da hikâyede paylaşım, mülkiyet, adalet ve hukuk gibi unsurlara dikkat çekmektedir lakin görsel olarak sahip olunan avantajlar, başka bir ustanın elinde sinemayı edebiyattan daha geniş kesimlerle buluşturmaya elverişli hale getirmektedir.

Susuz Yaz, ele aldığı diğer temaların² yanında, sahipliğin başlangıcını ir-deler. Yazları kurak geçen bir köyde, nadir olan su kaynağının sahipliğinin kimde olduğunu sorar. Köylülerden birinin toprakları dâhilinde çıkan suyu, diğerleri ile paylaşmaya yanaşmaması sonucu çıkan anlaşmazlığın ürettiği toplumsal huzursuzluk, adaletsizlik ve asayiş problemini konu edinir. Herkesin birbirini tanıdığı ve/veya akrabalık bağlarının bulunduğu köyde hâkim olan kardeşlik ve barışçıl düzen yerini düşmanlığa ve çatışmaya bırakır. Bencillik veya paylaşım gibi iki tercihten birine peşinen onay vermek yerine öncelikle sorunun en başına yani sahipliğin niçin ortaya çıktığı, nasıl gerekçelendirildiği sorulmalıdır. Zira öykü hâlihazırda toprak ya da hava gibi paylaşılmış ya da paylaşım ilkelerine dâhil olmuş bir şeyi değil, toprağın altında gezinen su gibi mülkiyet ve/veya paylaşımına dâhil olmamış yepyeni bir konuyu tartışmaya açmaktadır.

Özel mülkiyet rejimi, herkese ait olandan çalınarak edinildiği iddiası ile kolektif anarşist düşünce ile komünizm taraftarı geniş bir sol kesim tarafından gayri adil görülmemektedir. Keza ilk sahiplik, mübadele gibi barışçıl yollarla gerçekleşse bile sonrasında cebre dayalı zorlamalarla korunduğu ve genişletildiği için mülkiyet ilişkilerinin (en azından başlangıçta) gayri adil yollarla devam ettiği ileri sürülebilir. Dolayısıyla iki şekilde de mülkiyet gayri adil yollarla elde edilmiş ve biriktirilmiş olmaktadır. Oysa başlangıçta tabiatın zengin, buna karşın insan nüfusunun son derece az olduğu mantıken kabul edilebilir bir savdır. Mülkiyet teorisyenlerinden John Locke (2004:

2 1963 yılında çekilen *Susuz Yaz*, iyilikle kötülük, paylaşım ile bencillik arasındaki gerilimi kardeş kavgası aracılığıyla anlatmaktadır. Habil ile Kabil'den beri sürmekte olan mücadeleyi çağdaş bir yorumla aktardığı gerekçesiyle 1964 yılında *Berlin Film Festivali*'nde de en iyi film seçilmiştir.

V/25), kutsal kitaplardaki gibi yeryüzünün Tanrı tarafından insanlara ortak bahşedildiği önermesi ile kuramına başlar. Yalnızca mülkiyet teorilerinin değil, mitolojiden kutsal kitaplara kadar pek çok metinde, başlangıçta yeryüzünün bolluğuna değinilir. Mülkiyetin ekseriyetle tarım faaliyetinin keşfi (büyük devrim) sebebiyle yerleşik hale gelen insan topluluklarında sorun oluşturduğu söylenebilir. Diğer yandan insanın hayatta kalması ve soyunu sürdürebilmesi için ortak olanın içinden bir parçasını almak zorundadır. Aksi halde doğanın tüm bolluğuna rağmen kıtlık yaşanır (bolluk paradoksu) ve insan nesli sona ererdi (Locke, 2004: V/ 27-28).

En verimli topraklara sahip olmada, mübadele gibi barışçıl yollar da cebir gibi şiddet yolu da kullanılmış olabilir. Mülkiyet teorisini Locke, ortak olandan özel mülkiyeti çıkarmanın zorunluluğunu ortaya çıkarttıktan sonra bu aktarımın adil ve barışçıl şekilde gerçekleştirilmesinin ilkelerini oluşturur. Sosyal teori ile ilgili problem burada başlamaktadır. İnsanın hayatta kalması için ne kadarına ihtiyacı olduğu, sahipliğin ve birikimin diğerlerinin durumunu nasıl etkileyeceği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Locke insan topluluklarının ortak yaşam iradelerine zarar vermemek üzere ortak mülkiyetten özele dönüştürülmesi sürecinde insanların izleyeceği kuralları tespit etmeyi dener. Bir kere, kişi ortak olan içinden kendisine ayıracağı şey için emeğini katmak zorundadır (Locke, 2004: V/27). Akan bir dereден ancak avcuna aldığı kadar suya, verimli bir toprağın ise yalnızca ekebildiği kadarına sahip olabilir. Emeğini katmak, tek başına yeterli sayılmaz. Bunun dışında ortak olandan kendi payına olanı alırken, diğer kardeşlerini de düşünerek hareket etmelidir. Diğerlerine yeteri kadar (yeterlilik sınırı) bırakmalı, yiyeceğinden daha fazlasına (çürüme sınırı) sahip olmamalıdır (Locke, 2004: V/31). Üstelik kişi, ortak olana emeğini katarak, insanlığın toplam üretimine katkıda bulunmalı ve bolluğu yaratacak fırsatları yakalamalıdır. Örneğin hiç kullanılmayan araziye meyve ve/veya sebze tohumu ektiğinde, belli bir süre sonra insanlık eskisine oranla daha fazla ürün elde edecektir. Şüphesiz buraya kadar Locke, paranın icat edilmediği, birikimin mümkün olmadığı bir toplumsal düzende mülkiyet ilişkilerinin nasıl düzenlenebileceğine dair kaideleri ortaya koyar. *Hükümet Üzerine İki İnceleme* adlı eserin bütünü içinde paranın icadı öncesi durum oldukça geniş yer kaplar. Locke para öncesi dönem üzerinde önemle durur ki, paranın kullanıldığı birikim düzenine rehberlik edecek adil düzenin doğrudan kendisi olmasa da ruhu açık şekilde anlaşılır olsun.

Locke, ortak olandan özel mülkiyete doğru dönüşümün iyimser bir teorisini inşa etmektedir. Özel mülkiyeti gerekçelendirirken birkaç temel varsayım sunmaktadır. Bunlardan ilki, insanlığın Tanrı'nın bahşettiği haliyle ortak mülkiyet koşullarında kalması mümkün değildir; özel mülkiyet bir tercih

değil zorunluluktur. İkinci olarak, zorunluk durumunda özel mülkiyet sistemi sorunlara yol açabilir. Bunun için, izlenmesi gereken ilkelere ihtiyaç vardır. Üçüncü olarak, paranın icadıyla değişen koşullarda ilkeler açık olsa dahi, onları daim kılacak bir aygıt ya da sivil yönetime ihtiyaç vardır (Locke, 2004).

Bir toplumda ne tamamen özel ne de bütünüyle ortak mülkiyet söz konusu olabilir. Yönetmen Erksan, kanıksanmış bu gerçekliğin yanında daha çarpıcı bir meseleyi öne çıkarmaktadır. Toprak sabittir ancak su akışkandır, bir parça toprağı elinizde tutarak ona sahip olabilirsiniz oysa su öyle değildir; suyu elde tutmak mümkün değildir (Erksan, 2015). Su, yerin altında kilometrelerce uzunluktaki mesafelerde gezinmektedir. Bu durumda yaşamsal ve iktisadi bir kaynak olarak suyun bölüşümünde hangi ilkeler izlenecektir? Emeğini katma ve bunun yanında diğerlerine de yetecek kadar bırakma şeklindeki Locke'cu ilke sorunu bir noktaya kadar çözmektedir. Zira doğrudan olmasa bile dolaylı olarak yaşamsal bir sıvıdan bahsetmekle birlikte söz konusu vakada ekonomik bir değer olarak suyun sahibi olanın durumu iyileşirken, ondan mahrum olanlarınki kötüye gitmektedir.

Özel mülkiyeti Locke gibi zorunlulukla açıklamayan Rousseau için mülkiyet ilişkilerine dayalı medeni toplum temelinde eşitsizlik, adaletsizlik ve yozlaşma vardır. Sahiplik iddiası yalnızca bir bölüşüm sorunu değildir; mülkiyet ilişkileri diğer insanlar (mülksüzler) üzerinde tahakkümü de beraberinde getirir. Rousseau'nun perspektifinden insanlığın başlangıcına ilişkin senaryolar (Hobbes ve Locke'un doğa durumu kurguları) uygar insanın zihninden söküp atamadığı bir takım yanlış izlenimlerin sonucudur (Abramson, 2012: 280-81). Başta mülkiyet olmak üzere insanoğlunun karşılaştığı sorunlar, yine onun 'toplumsallık' gereksiniminden türer. İnsanın diğerleri ile bir araya gelmesi ile birlikte ortaya çıkan tanınma, sivrilme ve öne geçme güdüsünün yarattığı rekabet duygusu, mülkiyetle birlikte tahakküme dönüşür (Rousseau, 1995: 113). Toplumsallaşarak kendilerini diğerleri ile kıyaslayan insanlar, artık mülkiyet elde etme uğruna çatışmaya girer (Rousseau, 1995: 146). Başlangıçta yalnızca doğanın kendisine sunduğu eşitsizlikle mücadele eden insanoğlu, toplumsallık yoluyla politik eşitsizliği de üretir. Dolayısıyla, insanın insanın kurdu olduğuna dair vahşi düşünce, Hobbes'un iddia ettiği gibi 'doğa durumu' barbarlığında değil, aksine toplumsallık içinde yaşayan medeni insana özgü bir durumdur. Rousseau'cu perspektiften Susuz Yaz'daki köy, medeniyetin eşitsiz, gayri adil ve yoz düzenini gösteren yüzbinlerce örnekten biridir. Etrafı bir çitle çevrilen toprağı, 'bu benimdir' diyerek sahiplenene karşı durmak yerine benzer şekilde davranmanın uygun bulunduğu düzendir (Rousseau, 1995: 135). Rousseau insanoğlunun sahiplik güdüsüne gem vurulmadığı için eşitsiz ve gayri adil ilişkilerin kalıcı hale getirdiği fikrindedir.

Mülkiyeti adalet meselesiyle bir arada ele alan David Hume ise, özel mülkiyeti doğuran koşulları Rousseau'dan farklı bir biçimde açıklamaktadır. Hume göre (1896: 484-5) insanoğlu varlığını sürdürme gücü ve donanımı bakımından diğer canlılara göre yetersiz olduğundan, sorunu toplum içinde yaşamaya yönelerek aşmıştır. Birlikte yaşamak, güçlerini birleştirmeleri suretiyle insanları daha kuvvetli olmaya, karşılıklı yardımlaşmayla kaza ve talihsizliklere daha az maruz kalmaya, işbölümü yaparak yeteneklerini geliştirmeye sevk eder (Hume, 1896: 485). Toplum içinde yaşama zorunluluğu her bir insanın ortak olanın içinden bir parça edinmesine neden olurken, zamanla yinelenen gereksinim açık ya da gizli bir uzlaşımın sonucu oluşan kurallarla çerçevelenir. Bu açıklamayla Hume, mülkiyeti temellendirdiği gibi onun kökenini, toplumsal düzen içindeki yerini de açıklar. Yine de mülkiyet ilişkilerinin sorunsuz bir şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Hume (1896: 486) insanın bencilliği ve açgözlülüğü gibi basit bir nedene dayandırmak yerine mülk sahipliğinin nedenlerini iki kategori altında ele alır: Doğal içgüdüler ve Dış koşullar.

Hume doğal içgüdülerle (natural temper) insan doğasından kaynaklanan koşulları kast eder. İnsanoğlunun doğasındaki benlik sevgisinden türeyen cömertlik, dar bir çerçevede yani kendisi, ailesi ve sevdikleri arasında geçerlidir (Hume, 1896: 494). Kişinin kendisinden başlayarak çevresinde kadar uzanan çemberde iyilik, sevgi, cömertlik gibi doğal erdemler kendiliğinden oluşur (Yürüşen, 213: 334-35). Söz konusu olan yabancılar olduğunda ise doğal erdemler iş görmemektedir. Diğer bir ifadeyle, insanın doğal içgüdülerini yakın çevresi için başka diğerleri için başka neticeler yaratmaktadır. Öte yandan insanın içgüdülerinden kaynaklanan faktörler kadar dış dünyanın olumsuz koşulları da mülkiyeti yaygın ve kalıcı hale getirmektedir. Hume dış koşullarla (outward circumstances) tabiattaki kıtlıktan kaynaklanan istikrarsızlığı kast eder (1896:495). Bu nedenle yalnızca insanoğluna atfedilen bencillik ya da sınırlı cömertlik değil aynı zamanda kıtlık problemi sahipliğin kökeni ve adalet yoluyla çözülmesi gereken problem yaratır.

Sahipli olan varlıklar bir yana toprağın altında gezinen ve hiç kimseye ait olmayan suyun paylaşımı nasıl olacaktır? Su gibi petrol, doğal gaz, altın ve gümüş gibi toprağın altındaki değerli varlıkların sahipliğinde hangi ilkelerin esas alınacağı meselesi de güncelliğini korumaktadır. Özel mülkiyetin varlığı toprağın üstündekilerde olduğu gibi altındakiler içinde geçerli mi olacaktır, yoksa yerin altında saklı kalmış değerli şeyler hala insanlığın ortak mülkü mü sayılacaktır? Başlangıçta sahipsiz olan ve/veya sahipliği açıkça üstün bir ilkeye dayandırılmayan mal ve değerli varlıkların durumu üzerine düşünülebilir. Örneğin pek çok kişinin para yatırarak oynadığı bir

şans oyununu varsayalım. Başlangıçta verilen miktara bağlı olarak artmak ve azalmakla birlikte herkesin eşit biçimde ortada biriken paraya sahip olma ihtimali vardır. Lakin şans oyununda büyük ikramiye bir ya da birkaç kişiye çıkar. Sonucun açıklanmasıyla birlikte ikramiyedeki ortaklık ortadan kalkar. Söz konusu olan toprağın altındakiyse, şüphesiz sahibi onun üzerindeki sahipliğin haklarının (şans oyunundaki talihli gibi) kendisinde olduğunu iddia edecektir. Lakin şans oyunundan farklı olarak toprağın altındaki suyun ya da değerli madenin sahipliği konusunda önceden uzlaşma sağlanmış bir görüş birliği yoktur. Mülkiyet üzerinde uzlaşmaya varılmamış ilkeler, toplumda anlaşmazlık ve adalet problemine yol açacaktır.

Susuz Yaz'da öne çıkan hususlardan biri de paylaşım sorununun bolluk içinde değil de tedariki güç ve/veya çok daha masraflı yani kıt bir mala dayanmasıdır. Söz konusu olan su gibi kıt bir mal olduğunda, onun tek elci sahibi diğerleri ile paylaşmaya ya da kullanımla ilgili onlarla uzlaşma yapmaya zorlanabilir mi? Mülkiyet hakkı üzerinde duran çağdaş liberallerden Friedrich Hayek'e (2011: 216) göre, rekabetçi piyasalardan ziyade tek elci bir piyasada durumu belirleyecek olan yine durumun kendisidir. Eğer tek el sahibi kişi mübadele yapmayı reddediyor ya da fahiş bir fiyatla imkânsız kılıyorsa, bakılacak husus mal ya da hizmetin niteliği olacaktır. Mesela ünlü bir sanatçıya resmini yaptırmayı çok istediğinde, ressamın istediği fiyat çok yüksek gelse dahi kişi zora maruz bırakılmış sayılmaz (Hayek, 2011: 217). Tek elci bir piyasada mübadele teklifinin reddedilmesi ya da koşullarının zorlaştırılması, Hayek'e göre zorlama içermez. Locke'un para öncesi dönemde koyduğu 'istisna' gibi Hayek de koşul koyar. Buna göre, bir tablo gibi sahip olmadan da yaşayabileceğimiz diğer mal ve hizmetler için aynı şey geçerlidir (Hayek, 2011: 217). Ancak Hayek'te tıpkı *Susuz Yaz*'daki örneğe benzer şekilde tek elcinin bir su kaynağının sahibi olması durumunu ele alır. Su kaynağının kıt olduğu yerde kişinin mübadeleyi reddetmesi (su kaynağını diğerleri ile paylaşmaması) Hayek'e göre açık bir zorlamadır. Yaşamsal olarak muhtaç olunan mal ve hizmetlere sahip kişi(ler), onları paylaşmaya zorlanabilir. Örneğin köydeki tek doktor, salgın bir hastalıkta hizmet vermeyi reddederse, cebir yoluyla hizmet vermeye zorlanabilir. Hayek yaşamsal olan mal ve hizmetler söz konusu olduğunda devletin hukuk normu üretmesini, zor kategorisini genişletme pahasına makul karşılar.

Konu mülkiyet üzerine anlaşmazlık olduğunda, mesele siyaset sahasına taşınmaya, devletin zorlayıcı cebir gücü aracılığıyla hakemlik yapmasına varmaktadır. *Susuz Yaz* üzerinden yapılan bu sınırlı tartışma ilerleyen kısımda devletin (yargısıyla) dâhil olduğu paylaşım zorlama ve zorlamama seçeneklerinin eklemlendiği siyasal boyutu ile genişletilecektir.

Ortak Mülkiyetin Yönetimi Üzerine

Yılanların Öcü (1962), mülkiyet üçlemesinin ilk filmidir. Fakir Baykurt'un aynı adı taşıyan romanından yola çıkarak senaryosu oluşturulmuştur. *Yılanların Öcü*'nde, bu kez sorun ortak mülkiyetin idaresinden doğar. Herkese ait olanın korunması ve toplumun tüm üyelerinin yararına uygun şekilde kullanılması problemi ortaya çıkmaktadır. Ülke sınırları içindeki ormanlar, akarsu, göller ve parklar üzerinde o halkın ortak mülkiyeti vardır. *Yılanların Öcü*'nde de seksen haneli bir köyün ortasındaki meydan, köylülerin tümünün üzerinde hak sahibi olduğu bir ortak mülkiyet konusudur. Köy meydanına ait toprağın bir kısmının muhtar tarafından köy kurulu üyelerinden birine satılması, ortak mülkiyetin yönetimi sorununu doğurur.

1950'lerin kırsalında geçen öykü, başlangıçta köyde yüzyıllar boyunca egemen olan feodal yapının yani ağalık düzenin son bulduğuna dair olumlu gelişme ile başlar. Kırsal, nihayet modern dünyanın ekonomik ve siyasal örgütlenmesinden nasip alacakmış gibi görünür. Köylüler artık başkaları namına değil, kendileri için ekip biçecekleri toprağın sahibi olacakları bir düzene kavuşacaklardır. Zira köyün ağası Necip Bey, elverişli topraklarını ortakçılarna yani köylülere satarak, İstanbul'a göç etmiştir. İç göçün de etkisiyle feodal ilişkilerin çözülmesi, yıllar boyu ağaya kulluk etmiş köylüleri hak sahibi vatandaşlara dönüştürme umudu taşımaktadır. Gerçi daha varlıklı olanların yanında yoksul kalmış Kara Bayram ve ailesi gibi haneler, ağır borç altına girerek ancak kıraç topraklara sahip olsalar da yine de kıt kanaat geçinmektedirler. Kulluk edip başkalarının topraklarını değil de kendilerine ait olanı ekip biçtikleri için eskisine nazaran geleceğe dair umutludurlar.

Feodal üretim ilişkilerin çözülmesi ile yerine gelen düzenin iktisadi niteliği öne çıkar. Önceden köylülerin geçimleri tek kişiye, yani ağaya bağlıdır. Yeni düzende ise tek ağa yerine daha fazla toprağa ve hayvana sahip ağaların iktidarı vardır. Varlıklı olan ile yoksul köylüler arasında ekonomik ayrışma devam etmektedir. Farklılıklar olmakla birlikte, özündeki eşitsizliğin devam ettiği yeni düzende beliren en temel farklılık, siyasal erkin yereldeki görünümü olan muhtarlık makamıdır. Ağalık düzeninden kalma boşluğu siyasal olarak muhtarlık ve köy kurulu doldurur.

Feodal ilişkilerin yerini alan siyasal ve hukuksal düzende, en azından yasanın buyurduğu biçimiyle, kişisel çıkarın yerine 'genel yarar'ın hâkim olacağına dair inanç yükselir. Merkezin yönetsel ve yasal erkenden meydana gelen otoritenin muhtar ve köy kurulunca herkese ait olanı koruması ve herkesin 'ortak iyi'yi özetten kararlar alması beklenir. Oysa ortak olanın yönetiminde

muhtar ve köy kurulu, hakkaniyet ilkesini ve genel yararı ihlal edecek biçimde bir işlem gerçekleştirirler. Vali tarafından salınan vergiyi ödeyebilmek ve siyasi olarak istikbalini kuvvetlendirebilmek için muhtar, ortak mülkiyete dâhil köy meydanının bir kısmını Köy Kurulu üyesi de olan köylülerden birine satar. Köy meydanının bir kısmının satılmasına köylüler ses çıkarmaz. Yalnızca evinin önüne ev yapılarak durumu olumsuz şekilde etkilenen aile itiraz eder, lakin davasında yalnız kalır.

Köydeki yeni durum, mülk sahibi varlıklılar ile devlet (temsilcisi olarak muhtar) sıkı bir işbirliğinin sonucudur. Görünürde ağalık düzenin kalkmasına rağmen kırdaki düzen ve ilişkilerin özündeki adaletsizliğin aynı kalması, Rousseau'nun 'yalancı sözleşmesi'ni hatırlatır. Rousseau (1995: 172) mülk sahipliğinin süregelmesi sonucu eşitsizliğin kalıcı hale gelişinin devlet aracılığıyla gerçekleştiğini ileri sürer. Eşit olmayan koşullarda bir sözleşmenin (devletin) tarafı ya da yurttaşı olmak, bu gayri adil düzeni meşrulaştırır. Zengin ve güçlülerin ittifakıyla kurulan siyasal düzende iktidar sahipleri, ancak mevcut hiyerarşi ve imtiyazların korunmasıyla mevcut düzeni sürdürebilir. Zengin ile fakir, güçlü ile zayıf arasındaki karşıtlık, ilkinden yana olarak sürekli kılınır. Devlet, adaleti tesis eden değil adaletsizliğin temeli olan sömürü ilişkilerini kurumsallaştırandır.

Mülkiyetin Nesnesi Olan İnsan Üzerine

Erksan'ın gazetesinin üçüncü sayfasında okuduğu bir haberden yola çıkarak senaryosunu yazdığı *Kuyu*, ilk bakışta karşılıksız aşk ilişkisini anlatan binlerce filmde biri gibi görülebilir. Lakin diğer iki filmle birlikte ele alındığında, *Kuyu*'da insanın insan üzerindeki tahakkümünün mülkiyet ilişkisi içinde gömülü olduğu fark edilecektir. *Susuz Yaz* ve *Yılanların Öcü*'nden farklı olarak bu kez sorun insanın insan üzerindeki sahipliğidir. Dünya sinemasında zenci köle-beyaz efendi ya da çocuk köle-yetişkin efendi, maraba köylü-ağa biçimlerinde yansıyan tahakküm ilişkilerini konu alan pek çok başarılı film rastlamak mümkündür. Lakin *Kuyu*, kırsalda geçmekle birlikte modern dünya düzeni içinde bir kadının bir erkek tarafından zor yoluyla alıkonmasını, aşk görünümü altında onun hayatı üzerinde tasarrufta bulunulmasını ele alır. Filmin başlangıcında toplumsal ve kültürel olarak kanıksanmış cinsiyet rolleri baskın gibi görünmekle birlikte ilerleyen kısımda kaçırılan kadın karakterinin tek başına esarete karşı (pasif) itaatsizliği, filmi dönemindeki benzerlerinden ayırmaktadır.³

3 *Kuyu*'daki ilişkilerin mitolojik bir ögenin modern bir kurgusu olduğunu ileri süren çözümlemeler de yapılmaktadır. Bknz. N. Aysun Akıncı Yüksel, "Metin Erksan'ın *Kuyu* Filminin Mitolojiye Dayalı Bir Perspektiften Çözümlemesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, S.4, s. 129-134.

Hikâyede, genç bir kız köydeki delikanlılardan biri tarafından beğenilmektedir. Kendisinde gönlü olmadığını anlayan adam, kızı kaçıırır. Ardından beklenen olmaz, adamın tüm ısrarı ile birlikte tecavüzde bulunması da kızı evliliğe ikna etmeye yetmez. Gerçekte (gazete haberine göre) kız beş kez dağa kaldırılırken, filmde üçe indirilir. Genç kız her seferinde bir şekilde eve dönmeyi başarır, bazen kendi başına döner evine bazen de jandarma gelir kurtarır. Israrından vazgeçmeyen adam, kısa sürelerle ceza evine gönderilir lakin çıkar çıkmaz yine kızı kaçıırır. Adamın dağa kaldır(a)madığı zamanlarda kız, oturak âlemleri de denilen meyhanelere de düşer, zengin ve yaşlı bir adamla evlendirilmek de istenir. Düğününden kaçtığında da yine beklenen gerçekleşir ve belalısı tarafından yine dağa kaldırılır.

Kuyu filmi ile Erksan, insanın insan üzerindeki sahipliğinin modern dünyadaki tüm hukuk ve siyasal düzene rağmen süregeldiğini, üstelik bunun toplum tarafından da tuhaf ve yadırgatıcı karşılanmadığını yalın biçimde gösterir. Suyun, toprağın ya da bir sanat eserinin mülkiyet hakkı üzerinde felsefi ve/veya ideolojik bir zeminde tartışma yapılabilir. Eşya üzerindeki mülkiyetin rasyonel gerekçeleri üretilse de, bir kadının mülkiyet konusuna dönüştürülmesini açıklayabilmek mümkün değildir. İnsanın insan üzerindeki sahipliği/mülkiyeti modern dünyanın akli ve ahlakı tarafından kabul edilebilir değildir. Erksan insanın varlığındaki sahip olma güdüsünün, eşya ya da canlı (hayvan ve insan) üzerinde bir erk ve tahakküm konusu haline geldiğine, kibir, şiddet ve zorbalığa yol açtığına işaret eder. Eşya ve canlı üzerindeki tahakküm, toplumun bir arada yaşamasına yönelik ortak iradesini baltalayan kötülük problemini açığa çıkarmaktadır.

Üç 'Doğa Durumu' Aracılığıyla Adaletsizliğin Görünümleri

Erksan, üç film aracılığıyla mülkiyet ilişkilerinin ürettiği sosyal problemin, toplumun bir arada yaşama iradesini sakatlayacak denli büyük bir çatışma olduğunu gösterir. *Susuz Yaz*, mülkiyet ve hukuk düzeninin var olduğu sivil toplum halinden insanlığın başlangıcına döner. Henüz paylaşılmamış olanın bölüşümü sorununu sorguya açar. *Yılanların Öcü*'nde ise herkese ait olanın adil yönetilememesi sorunu vardır. *Kuyu*'da bu kez insanın mülkiyet konusu olmasından kaynaklı adalet problemi vardır. Üç hikâyeye de sahipliğin değişik görünümelerini ele alır ve gayri adil bir durumun tasvirini yapar.

Hakkaniyetin çığnendiği üç hikâyenin de mekânı köy yani kırsaldır. Mülkiyet ilişkilerinin kırsalda baş göstermesi, siyaset felsefesinde de kullanılan doğa durumu senaryolarını andırmaktadır. Doğa durumu-toplum durumu ya da doğal hukuk-pozitif hukuk ikiliği, siyaset felsefesinde insanların niçin bir

otoriteye başvurarak siyasal birlik oluşturmak istediklerine dair soruları açıklamaya hizmet eder. Doğa durumu, uygarlık öncesi insan ve toplumu, (uygar) toplum durumu ise insanların birlikteliğinden kaynaklanan anlaşmazlıkların çözümü için onay verdikleri siyasal toplumu yani devletli düzeni ifade eder. Kırsalda ortaya çıkan adalet probleminin çözümü için hukuka ve devlete ihtiyaç vardır. Bu bağlamda devletin kökenini, mülkiyet ve adalet probleminde dayandıran görüşün üç film aracılığıyla ele alınması yerinde olacaktır.

Çalışmanın ikinci kısmında da yer verilen John Locke'un mülkiyetle ilişkili fikirleri, doğa durumu, adalet ve hukuk mekanizmasıyla birlikte değerlendirildiğinde bu çalışma açısından daha da anlam kazanmaktadır. Locke, özel mülkiyeti meşru bir zemine oturtmakla birlikte, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için hakemi yani sivil yönetimi işaret etmekteydi. Cebir gücüne sahip olmakla birlikte sivil yönetim, yeryüzünün ortak sahipleri olan insanların temel hürriyetlerini koruyacak, aralarındaki anlaşmazlıkları hakkaniyetli şekilde çözecek yargı ve hukuk düzenidir. *Susuz Yaz*'da tam da Locke'un sözünü ettiği türden bir anlaşmazlık söz konusudur. Köylüler, suyun sahipliği ve paylaşımı sorununu çözemedikleri için devletin hakemliğine yani adalete ihtiyaç duyarlar. Anlaşmazlık yargıya gider. Yargıdan önce suyun mülkiyetinin, çıktığı toprağın sahibine ait olduğuna, yapılan itirazdan sonra bu kez suyun paylaşımına yönelik bir karar çıkar. Böylece zıt yöndeki iki hükümle devletin, kendisinden beklenen adalet dağıtmada işlevini yerine getiremediği görülür. Bu kritik eşikten sonra ihtilafli köylüler artık yalnızdırlar, yeni durum bir tür doğa durumuna dönüş demektir. Suyun önüne set çeken köylü ile suyun paylaşılmasında ısrarcı olan köylüler arasında fiili olarak 'savaş durumu' hakim olur. Köylüler, artık kendilerini ve varlıklarını silahla koruyan, kendi adaletlerini sağlamak zorunda kalan barbarlara dönüşürler. Devletin kırsala uğraması ancak işlenen bir cinayetin ardından suçluyu almak içindir.

Yılanların Öcü'nde, *Susuz Yaz*'daki gibi doğa durumu tablosu görmek mümkün değildir. Hikâyede, devletin temsilcisi yani muhtar vardır. Bu kez adalet problemi, içinde devletin temsilcisinin de olduğu bir grup zengin/güçlü ile yoksul/sahipsiz arasında doğar. Bu kez adaletsizliğin kaynağı, devletin kendisidir. Muhtarın köyün yeni zengini ile iş birliği içinde köy meydanını satması, tam olarak bu düzenin adaletsizliğini tescillemektir. Oysa ilerleyen kısımda tam da Rousseau'nun ileri sürdüğü ortak iyinin sesi olan 'genel irade' yani yeni ve adil bir sözleşme ile kurulan devlet ya da onun temsilcisi olan kaymakam, bu adaletsizliği düzeltici işlev görmektedir. Böylece yalancı sözleşme ile ezilenlere kabul ettirilen ayrıcalıklı düzen ve sınıflar, yurttaşlık bağıyla ortak iyide buluşturulur.

Kuyu'da ise bir insanın başka bir insan tarafından defalarca dağa kaldırılması, zorla sahip olunması, başlı başına bir adalet sorunudur. Kızın yaşlı annesi dışında köyde hiç kimsenin bu olaya ses çıkarmaması da sorunun daha derinlere varan izlerini gösterir. Diğer iki öyküden farklı olarak bu kez köy halkı, ahlaki yargıya sahip değilmiş gibi soruna ilgi göstermemekte ya da sanki böyle bir olay yaşanmıyormuş gibi görmezden gelmektedir. Köy halkı, ahlaki yargısı olan insanlardan ziyade cansız nesnelere gibidir. Genç bir kızın kaçırılmasına bigânedirler. Defalarca kaçırılmasını da sonrasında zorla yaşlı bir adamla evlendirilmesini de izlerler. *Kuyu* gerek mekân gerek yarattığı çevre gerekse çizilen hikâye ile Hobbes'un doğa durumu tasvirinden çıkmış gibidir. Hobbes'un doğa durumunda güçlü olan, hayatta kalmak ve arzularını gerçekleştirmek bakımından sonsuz bir özgürlüğe sahiptir. Güçlü, zayıf üzerinde tam tasarrufa sahiptir. Herkesin her şeyi yapmaya hakkının olduğu bu kaotik ortamda güçlünün sözü geçmektedir. Keza Hobbes'un doğa durumunda doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, adil olanla olmayanı ayıracak bir doğa yasası yoktur (2014: 102-103). Fiili bakımdan olduğu gibi, değerler bakımından da bir çeşit anarşi hakimdir. Zira doğru ile yanlış, adil olanla olmayanı ayıran bir ahlaki ölçüt ya da yasa yoktur. Kişinin hayatta kalmak adına yaptıkları, onun doğal hakkı kapsamına alınabilecek kadar genişdir. Keza *Kuyu*'da meydana gelen yanlış, kötü ve gayri adil olana çevredekilerin duyarsızlığı, bütünüyle Hobbesvari doğa durumuna içkin unsurlar olarak görünmektedir.

Siyaset felsefesinde mülkiyet, adalet ve hukuk ilişkisi sıklıkla ele alınır. Teorilerin büyük bir kısmı mülkiyetten kaynaklanan anlaşmazlıkları doğrudan çözecek bir öneri sunmak yerine, adalet dağıtacak bir hukuk kurumu inşa etmenin gerekliliğinde buluşurlar. Hukuk, toplumu barış içinde bir arada tutacak adaletin cisimleşmiş halidir. Bu sebeple sivil yönetim, ancak toplumda hukukun üstünlüğünü sağlayarak var olabilir. Sivil yönetim ya da devlet, bireyler arasındaki anlaşmazlıklarda hakkaniyet ilkelerini koruyarak hakemlik yapabildiği ölçüde meşruiyet kazanır. Oysa üçlemede, mülkiyet ilişkilerinden türeyen toplumsal sorunları adil şekilde hukuk yoluyla çözen bir sivil yönetimin varlığından söz etmek mümkün değildir. *Susuz Yaz*'da kırsaldan uzakta bir yargı düzeni yani mahkeme olsa dahi, birden fazla ve her iki tarafı da haklı bulan hükümler vermesiyle kendini işlevsiz kılmakta, adalet dağıtamamaktadır. Sivil yönetimin yargısı, adaleti tesis etmekten uzaktır. *Yılanların Öcü*'nde hakkaniyet devlet eliyle bozulmaktadır. Ortak iyiye hizmet eden, katılımcı ve tarafsız bir devlet eli yoktur. Tıpkı Rousseau'nun sözleşmesindeki gibi güçlünün arkasında duran devlet, onun eli ve/veya ayağı gibi bir uzuv işlevi görmektedir. Adaleti tesis etmek bir yana, bizzat ona zarar vermektedir. *Kuyu*'da ise, devletin olduğunu bile söylenemez. Etik değerlerin de olmadığı başıboş, düzensiz,

kaotik bir hal egemendir. Güçlü dilediğini yapabilmekte, kısmen engellense de, nihayetinde önüne ne bir kural, kişi, toplum ya da devlet çıkabilmektedir.

Üç hikâyeye de bakıldığında devlet ya gayri adil düzenin işbirlikçisidir ya hükmü olmayan/işlevsiz kalan yahut hiç olmayandır. Üç hikâyede de mülkiyet kaynaklı anlaşmazlık, husumet ve haksızlıkları tek başlarına karşılamak zorunda kalan mağdurlar vardır. Üç hikâyede de devlet, değişik nedenlerle en temel var oluş amacı olan güvenlik ve adaleti sağlamaktan uzaktır. Erksan'ın çizdiği gerçekçi tabloya göre görünürde, yakın veya uzakta yasaları ve kurumlarıyla cisimleşmiş bir mekanizma olarak devlet olsa da aslında sonuç itibariyle varlıklarını, güvenliklerini ve adaleti sağlayabilecek durumda değildir. Erksan herhangi bir toplumun üyesi olarak insanın karşı karşıya gelebildiği adaletsizlik ve çaresizlik duygusu içinde insana aslında devletli halde dahi doğa durumu koşullarının hâkimiyetini hissettirmektedir. Bu yönüyle üçleme, insanlığın, uzun mücadelelerle geride bıraktığına inandığı korunaksız durumdan hiç de uzaklaşmadığını göstermektedir. Adaleti sağlayacak hukuksal ve siyasal kapasitesinin olmadığı durumda bir başlarına kalan bu insanlar, sorunlarını çözmek için farklı yollara sapmak zorunda kalacaklardır.

Adaletsizliğe Karşı Farklı Direniş Biçimleri

Üçlemede, devletin adalet dağıtımında başarısızlığı sonucunda doğa durumunun bir başka yönü ortaya çıkar. Haksızlıklarla baş başa kalan insanların mücadelesi ve direnişi başlar. Erksan köylülerin programsız ve kolektif ruhtan yoksun direnişini yetersiz ve anlamsız bir çaba olarak sunar (Scognamillo, 2010: 216). Adaletin yeniden tesisi için zaman zaman pasif zaman zaman da şiddet pratiklerine sarılırlar. *Susuz Yaz*'da hukuk aracılığıyla devletin çöz(e)mediği sorunla baş bala kalan köylüler, önce bir araya gelerek ne yapabileceklerini tartışırlar. Bu aşamada, adalet arayışı dağınık bir direniş içindedir. Suyu paylaşmayana karşı şiddet kullanarak gözdağı verilmesini isteyenler olduğu gibi, içlerinde sorunu uzlaşıyla çözme taraftarı olanlar da vardır. İki yol da denenir. Husumet içinde oldukları köylüyü ıssız ormanda tek başınayken kısıtıp dövmeekten, köpeğini öldürmeye dek şiddet içeren yollara başvurmaktan çekinmezler. Diğer yandan ayağına kadar gidip suyu parayla satın alma gibi bir teklif de sunarlar. Bu bakımdan köy ahalisinin sorunu kendi başlarına çözüme kavuşturma girişimlerinde şiddetin mi, yoksa barış yolunun mu egemen olacağını kestirmek zordur. Sorunlarıyla yalnız kalan köylünün direnişi, kolektif bir ruhtan yoksundur. Köylülerin direnişi, programsız bir dayanışma biçimi olarak yetersiz ve anlamsız bir çabadır.

Yılanların Öcü'nde ise adaletsizlik, örgütlü bir şekilde, devlet eliyle yapılır. Köyde varlıklı olan birkaç kişi ile siyasi erkin sözcüsü olan muhtar birleşir. Mağdurlar ise genel olarak tüm köylü olmakla birlikte çıkan karardan en çok etkilenen evinin önüne ev yapılacak olan Irazca Ana ve oğludur. Haksızlığa karşı Irazca Ana kararlı bir direniş örneği gösterirken, oğul Kara Bayram daha mülayim, köylüler ise bu durumdan hoşnutsuz olmakla birlikte sessizdirler. Mağdur Irazca Ana ise yapılmaya çalışılan evin temelini doldurmak gibi bozguncu eylemler de yapmakta, yapılan haksızlığı kaymakama duyurmak gibi devletin daha üst erkini görevini yapmaya ve haksızlığı önlemeye de çağırılmaktadır. Irazca Ana'nın haksızlığa boyun eğmemesi, tüm baskıya karşı yine de hakkını aramaya devam etmesi, adaletsizliğin çözümü için yegâne seçenek olduğunu göstermektedir (Balci, 2012:184). *Susuz Yaz*'da kalabalık ancak kolektif ruhtan yoksun bir iradenin başarısızlığına karşı, *Yılanların Öcü*'nde tek başına ancak kararlı bir iradenin davasında başarılı olacağı gösterilir (Scognamillo, 2010: 217). Erksan *Yılanların Öcü*'nde Irazca Ana aracılığıyla cesaret duygusunu da ele alır. Erksan, bu karakter aracılığıyla sorunların çözümü için baskıya boyun eğmemeyi, yasaların tanıdığı hakları sonuna kadar aramanın gerekliliğinin üzerinde durur (Erksan'dan aktaran Mücahit Gündoğdu, 2017: 57). Irazca Ana, adaletsizliğin tesisi olan yalancı sözleşmeyi bozarcasına kaymakama başvurarak, bu kez ortak olanın adil yönetimine ulaşmaya başarır. En azından hakkaniyetsiz durum ortadan kaldırılarak, genel iradenin (hakkı) sözü geçerli olur. Yönetmen Erksan adaletsizliğin önüne geçilebileceğine izleyiciyi tam inandırmışken, bu kadar şeyden sonra Irazca Ana ve ailesinin o köyde yaşamayacağını gösterir. Aile, göç etmek zorunda kalır.

Kuyu'da haksızlığa uğrayan, diğerlerine göre çok daha azdır, tek kişiden ibarettir. Genç kızın yaşlı annesi dışında hiç kimse olaya müdahil olmaz. Köylü, doğrudan adaletsizliğe ortak değildir ancak ses çıkarmadığı için de kötülüğün katlanarak artmasına hizmet eder. Mağdur genç kız ilk bakışta kendisine yapılanlara karşı güçsüz olsa da zaman içinde yaşadıklarına bağlı olarak bir dönüşüm geçirir (Kayalı, 2015: 23). Erkeğe karşı duramayacak kadar güçsüz olsa da genç kızın pasif bir direniş içinde olduğu fark edilir. Kendisine dayatılan emrivakiye hiçbir şekilde razı olmaz. Bedenini koruyacak kadar güçlü değildir, ancak özgür iradeye sahiptir. Ruhun teslim olmama direncini gösterir. Evlenme teklifine, defalarca kaçırılmasına ve tecavüze rağmen erkeğin iradesine teslim olmaz. Hobbesvari bir doğa durumunda güçsüz olana düşen yalnızca, bir anı kollayarak, esaretine son verebilme cesaretini gösterebilmektir. *Kuyu*'da mağdur, o an geldiğinde, kendi adaletini verir. Bir sebeple adam kuyuya indiğinde, kuyunun ipini atar, kuyuyu taşla doldurur. Mağdurun verdiği ceza, aşırıdır. İçi hınçla dolu kızın gaddar biçimde adamı cezalandırması, tam anlamıyla doğa

durumunun aşırılıklarını gösterir. Zira herkesin kendi adaletini sağlamak zorunda kaldığı doğa durumunda vicdanın değil içgüdünün, uygarlığın değil artık barbarlığın sözü geçerlidir

Kuyu filmi ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, kız kaçırma gibi Anadolu'ya özgü kültürel motiflere yer verildiğini, ancak yönetmen Erksan'ın 'tutkulu' ve 'çoşkun' kişiliğinin sinemaya yansımalarıyla farklı bir sona büründüğü yargısı sunulmaktadır (Scognamillo, 2010: 220). Oysa açık şekilde gerçekliğin kendisinde de, beş kez dağa kaldırılan genç kız iradesini teslim almaya çalışanı kuyuya taş atarak öldürmektedir. Oysa Erksan, adaletin olmadığı yerde yapılan kötülüğün de, ona karşı verilen bireysel cezanın da ölçüsüz olduğunu göstermektedir. Keza gazete haberine dayanan olayın gerçekliğinde, esir alınan mağdurun verdiği cezada da aynısıdır. Senaryoyu Erksan'ın coşkulu kişiliğinden hareketle aşırılıkla yorumlamak, gerçekliğin dayandığı temeli ve yönetmenin birikimini göz ardı etmektir. Bu bağlamda *Kuyu*, insanlığın kurduğu dünyayı gerçekçi şekilde yorumlayan yönetmenin dehasını ifşa etmektedir.

Sonuç

Metin Erksan'ın 1960'lı yıllarda çektiği *Yılanların Öcü*, *Susuz Yaz* ve *Kuyu* adlı filmleri, bir yanıyla memleketin koşullarını göstermekte, diğer yanıyla ise herhangi bir zaman ve mekânda gerçekleşmesi mümkün evrensel bir temayı sunmaktadır. Bu çalışmada, yereldeki karşılığında ziyade Erksan'ın işaret ettiği çatışmaların ardında kalan mülkiyet, adalet ve devlet kavramlarına ilişkin teorik bir tartışma yapılmaya çalışılmıştır.

Erksan, bizleri özel mülkiyetin doğasına ilişkin kabulleri de ortak mülkiyetin idaresine ilişkin usulleri de yeni baştan gözden geçirmeye çağırır. Siyasal rejimler ve hukuk sistemi -ortak ve özel- mülkiyet rejimini boşluklara meydan vermeyecek ölçüde düzenlese de yeni bir durum ile kabullerin pek çoğu sakatlanabilmektedir. Toprağın altında dolaşan suyun kime ait olduğu ya da denizlerin ortasında bulunan değerli madenin sahibinin nasıl belirleneceği sorusu, mülkiyet rejimindeki hükümlerin yerleşik kalmasına müsaade etmemektedir. Maddi şeylerin sahipliği kadar günümüzde daha çok öne çıkan ve yeni bir buluşa ya da gelir getiren kazanca dönüşen fikir ürünlerinin sahipliğine dair belirsizlikler de öne çıkmaktadır. Ortak mülkiyet de zaman zaman en az özel mülkiyet kadar sorunlu bir hal alabilmektedir. Ortak iyyinin tespitindeki belirsizlikler gibi uygulamada yapılan usulsüzlükler, toplumun bütününün menfaatine zarar vermektedir. Keza üçlemenin son filmi olan *Kuyu*'da, tıpkı su ya da toprak gibi insanın da iradesinden bağımsız şekilde

alıkonması, kapatılması ve satılması, yani mülkiyetin konusu haline gelmesi problemi ele alınır. Yönetmen Erksan bu filmde modern çağda da kaçırılma, bedenden yararlanma, satılma gibi olguların devam ederek, insanın eşya düzeyine indirildiğini göstermektedir. Erksan, düşünce ve duygu dünyamızdaki konfora müdahale eder. Adeta zihinlere kazınmış yargıları kaldırarak, ardındaki rahatsız eden gerçekliği gösterir.

Çalışmanın başlangıcında da belirtildiği gibi yönetmen Erksan'ın zihninde dolaştırdığı yegâne sorun mülkiyet değildir, aynı zamanda adaletsizlik, hukuksuzluk ve direniş eylemidir. Üçlemede, toplumun bir arada yaşama idealini sarsacak denli büyük bir adalet problemi vardır. Üç filmde de, devletin hukuk ve yasası kırsala yani adalet talebinde olanlara ulaşmamaktadır. Erksan'ın öykülerinde ise, beklenen görevi yerine getiren bir devlet ve hukuk sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Erksan'ın üçlemesinden hareketle devlet ya *Yılanların Öcü*'ndeki gibi güçlü/zengin olanla işbirliği yapan, ya *Susuz Yaz*'daki gibi haksızlığa hüküm vermekten dahi aciz olan ya da *Kuyu*'daki gibi zaten olmayandır.

Kaynakça

- Abramson Jeffery (2012), *Minerva'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Akçaoğlu, Serap (2003), *Necati Cumalı'nın Hikâye ve Romancılığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Balcı, Sarp (2012), İhlâl Sinemacısı Metin Erksan: Nejat Ulusay ile Söyleşi, *Mülkiye Dergisi*, s.36:3, ss.179-192.
- Baykurt, Fakir (1998), *Benli Yazılar*, İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Dik, Esra (2016), Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) "Köy" Sorunu, *SBF Dergisi*, s.71:3, ss.693-729.
- Erksan, Metin (2015) "Türkiye'de Entelijansiya Yok", Röp: Hüseyin Sönmez & Serhat Öztürk, <http://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/133/metin-erksan----turkiye%E2%80%99de-entelijansiya-yok> Son Erişim Tarihi, 17.10.2018.
- Erksan, Metin (2014), "Metin Erksan ile Türk Sineması Üzerine", Röp. Sine-Göz, <https://www.youtube.com/watch?v=gXRSOwYqKBM>, Son Erişim Tarihi, 17.10.2018.
- Gündoğdu, Mücahit (2017), *Metin Erksan Kuyu'da Bir Yönetmen*, Ankara: Cümle Yayınları.
- Hayek, Friedrich Von (2013), *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara: Bing Bang Yayınları.
- Hobbes, Thomas (2014), *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim, İstanbul: YKY.
- Hume, David (1896), *A Treatise of Human Nature*. L.A. Selby-Bigge (Ed.), Oxford: Clarendon Press.

- Kayalı, Kurtuluş (2004), *Metin Erksan Sinemasını Okumayı Denemek*, Ankara: Dost Kitapevi.
- Kayalı, Kurtuluş (2015), Metin Erksan, Lütfi Akad ve Yılmaz Güney Türk Sinemasından Öte Türk Kültürünün Deli Dâhisi, Bilgesi ve Gündelik Hayattan Fırlayıp Gelen Efsanesidir, *Doğu Batı Dergisi*, s.72, ss. 11-25.
- Locke, John (2004), *Hükümet Üzerine İki İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Babil Yayınları.
- Rousseau, Jean Jaques (1995), İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, çev. Nasih Nuri İleri, Ankara: Say Yayıncılık.
- Scognamillo, Giovanni (2010), *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Takım, Abdullah (2012), Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *SBF Dergisi*, s. 67:2, ss. 157-187.
- Yürüşen, Melih (2013), İnsan Doğası, Sosyal Düzen ve Değişim: David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi, Ankara: Liberte Yayınları.

Çevrimiçi Kadın Topluluklarına Feminist Metodolojiye Dayalı Çevrimiçi Etnografi Yöntemi ile Bakmak*

Merve Genç**

Öz

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak toplumsallaşma biçimleri giderek çeşitlenmektedir. Her gün milyonlarca insan İnternet dolayımı ile etkileşime geçmekte, yeni *biraradalık* tarzları oluşmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak sosyal bilimler alanında yeni araştırma metodlarının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle kadın çalışmaları açısından bakıldığında yeni yaklaşımlara duyulan bu ihtiyaç daha da elzemdir. Sebebi ise yeni medya teknolojilerinin hem mevcut iktidar örüntülerini dönüştürme fırsatı sunması, hem yeni kadınlık deneyimlerine hem de mevcut kadınlık deneyimlerinin aktarılmasına imkân tanınmasıdır. Buna ek olarak kadınların yeni teknolojiler dolayımıyla görünürlüklerinin artması ve temsiliyet biçimlerinin dönüşüm geçirmesi de kadın çalışmaları açısından dikkate değer bir diğer husustur. Kadınlar artık kendilerine ait web siteleri, bloglar, vloglar ve sosyal medya hesapları üzerinden kendi temsillerini yaratabilmektedir. Bu mecralar yoluyla çevrimiçi topluluklar oluşturabilmektedirler. Dolayısıyla bu yeni toplumsallaşma tarzları kadın çalışmaları açısından yeni araştırma yöntemleri üzerine düşünülmesini gerekli kılar. Bu çalışmada ise çevrimiçi kadın topluluklarını çalışmak için elverişli bir yöntem olarak çevrimiçi etnografi yönteminin imkanları üzerine bir tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi Topluluklar, Feminist Metodoloji, Çevrimiçi Etnografi.

Studying Online Female Communities via Online Ethnography Based on Feminist Methodology

Abstract

Depending upon the technological developments, forms of socialization are gradually diversifying. Every day millions of people interact through the Internet by creating new ways of coexistence. This inevitably requires the development of new research methods within social sciences. This need for new approaches is even more crucial and urgent in women's studies. The reason behind this is that new media technologies offer both the opportunity to transform existing power patterns and allow new experiences along with narration of already existing experiences of femininity. In addition, the increase in the visibility of women through new technologies and the transformation of their representation styles are other noteworthy issues to be considered in terms of women's studies. Today women can now create their own representations through their own websites, blogs, vlogs, and social media accounts. These channels enable them to create online communities. Therefore, these new socialization styles make it necessary to think about new research methods in terms of women's studies. With this perspective, in this study, a discussion was conducted on the possibilities of online ethnography as a convenient method to study online female communities.

Keywords: Online Communities, Feminist Methodology, Online Ethnography.

*Dr. Öğr. Üyesi | Nişantaşı Üni. Sanat ve Tasarım Fakültesi | mrv.genc1@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6662-8093 | DOI: 10.36484/liberal.834884
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 27-39.
Gönderim Tarihi: 2 Aralık 2020 | Kabul Tarihi: 15 Mart 2021

Giriş

Somersan, “Bir İktidar Türü Olarak Araştırma Üzerine Düşünceler” başlıklı makalesinde “araştırma bir iktidar işidir” diyerek bilimsel araştırmalarda araştıran- araştırılan ikiliğine dikkat çeker ve “dünyanın hangi yerinde madunların mağrurları incelediğine rastladınız?” (2009: 161) sorusunu sorar. Bu soru kaçınılmaz olarak feminist çalışmalarla meşgul olan tüm araştırmacılar açısından gerek epistemolojik gerek etik bağlamda üzerine düşünülme hak eder. Nitekim feminist çalışmalar için feminist metodolojinin varlığı tartışmalıdır. Kimine göre feminist çalışmalarda kullanılacak yöntemi geleneksel nitel araştırma yöntemlerinden ayırmak mümkün değil iken kimine göre geleneksel yöntemler araçsal aklın gölgesinde kaldığı için feminist bir metodoloji mecburidir. Dolayısıyla kadın çalışmaları açısından bu ikilem hararetle tartışmaları besler. Teknolojik gelişmelerin hızı ve buna bağlı olarak toplumsallaşma süreçlerinin her geçen gün daha fazla yeni medya teknolojileri dolaşımı ile gerçekleşmesi yeni araştırma sahalarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. İnternet üzerindeki yeni *biraradalık* tarzlarının en çarpıcı örneklerinden birini çevrimiçi topluluklar oluşturur. Bu topluluklar yoluyla bilgi paylaşımı, tartışma, duygudaşlık, tanışıklık ilişkilerinin gelişmesi imkanlar doğar. Çevrimiçi kadın toplulukları da bunların önemli örneklerinden birini teşkil eder. Bugün İnternet üzerinde sayısız kadın topluluğu bulunmaktadır. Bu topluluklar üzerinde kadınlar sağlık sorunlarından, hobiyeye, hamilelikten, cinsellik, kadın-erkek ilişkileri gibi konulara kadar pek çok konuda ortaklaşma fırsatı bulmaktadırlar.

Bu gibi kadın topluluklarını çalışmak için ise geleneksel nitel araştırma yöntemlerinden faydalanmak kadınlık deneyimine ışık tutmayı amaçlayan, bunu yaparken kadınların temsiliyet biçimlerini mevcut iktidar örüntülerinin ötesine geçerek anlamlandırmaya çalışan araştırmacılar için her zaman yeterli olmayabiliyor. Bu sebeple bu çalışmada yeni bir alan olarak beliren çevrimiçi kadın topluluklarına feminist metodolojiye dayandırılmış çevrimiçi etnografi yöntemi ile bakmanın olanakları değerlendirilecektir. Bunu yaparken feminist bir metodolojinin mümkünlüğü “a priori” olarak alınacak ve feminist metodolojiye dayalı (çevrimiçi) etnografinin olanakları ve sınırlılıkları konu edilecektir. Zira her iki yöntemin de iktidarın “öteki”si olarak konumlanan araştırma özneleriyle çalışıyor olması böylesi bir yöntemsel yaklaşımın mümkün olabileceği savını güçlendirmektedir.

*Bu makale 2019 yılında Hacettepe Üniversitesi İletişim Bilimleri Bölümünde savunulan “Kadınlar Arası Bir Güçlenme Alanı olarak Güzellik: YouTube Güzellik Kanalları Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Çevrimiçi Topluluklar

Sanayi sonrası toplumların ekonomi-politik yapısı içerisinde yeni insan tipleri ile yeni dayanışma ve kolektivite biçimlerinin çıktığını söyleyen Rheingold “sanal mekanda var olan elektronik cemaatlerin çıkarların ortaklığı, paylaşılan ortak bilinç ve ortak grup deneyimi anlamını taşıdığı”nı söyleyerek İnternete öncelikli ve ayrıcalıklı bir rol atfetmiştir (Rheingold, 1993: 110’dan akt. Timisi, 2005: 94). Bu anlamda özellikle bloglar kişilere yazılarını ve videolarını paylaşmalarını ve çevrimiçi ağlar oluşturmalarını sağlayan bilgisayar dolayımı ile iletişimin bir türüdür ve benzer görüşteki insanları ve toplulukları bir araya getirme potansiyeline sahiptir. Böylelikle bloglar insanların İnternet üzerinde etkileşime geçmesini sağlayarak çevrimiçi toplulukların ortaya çıkmasını teşvik ederler.

Bloglar kadınların hem kendi temsillerini oluşturabilmesine imkan tanıyan medya metinleridir, hem de yeni bir *biraradalık* tarzı yaratarak kadınların çevrimiçi topluluklar oluşturmalarına imkan tanır. Bu anlamda kadınlar ve çevrimiçi topluluklar arasındaki ilişkiyi sorgulamak gerekli hale gelmektedir.

Bilindiği gibi cemaat (topluluk) kavramı, cemaatin üyelerinin ortak paylaşımlarına, genellikle de ortak bir kimlik duygusuna dayanan özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünü için kullanılmaktadır. Bu çerçevede “sanal topluluk” kavramı (virtual community), cemaat kavramı etrafında altı çizilen unsurlardan esinlenilerek tanımlanmaktadır. Kavramın isim babası *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerised World* (1994) adlı çalışmasıyla Howard Rheingold’dır (Subaşı, 2005: 111). Kesin bir tanımı olmamakla birlikte, sanal cemaatler “İnternet üzerinde yeterli sayıda insanın yeterli uzunlukta ortak konuları/ kamusal meseleleri yeterli insani duyguyla siber alanda kişisel ilişkiler ağı oluşturmak için tartıştıkları sosyal bir aradılıklar” olarak tanımlanabilir (Robbins, 1999: 143’den akt. Subaşı, 2005: 112).

Sanal cemaatler zaman, mekân ve fiziksel ya da maddesel bir koşuldaki bağımsız biçimde medya araç ve ortamlarına sahip kişilerin oluşturdukları birlikteliklerdir. Elektronik ortamlarda bilgisayar aracılı iletişim yardımıyla oluşurlar. Organik topluluklar ise zamana, mekâna ve doğal ortamlara bağlıdır çünkü bu cemaatler cemaat adı verilen “sosyal bir beden”i şekillendiren insan organizmalarının fiziksel temasına dayalıdır. Dolayısıyla temel olarak yüz yüze iletişime dayalıdır. Her topluluğun kendi özel yapısı ve faaliyetleri, sosyal bir örgütlenmesi, bir dili, etkileşim türü ve son olarak kendi kültürü ve kimliği vardır (Van Dijk, 2006: 166). Öte yandan organik cemaatlerden farklı olarak sanal cemaatler “zayıf” ortaklıklar teşkil etmektedir.

Örneğin İnternette bir grubu terk etmek basittir ve güçlükle fark edilebilir. Sanal cemaatler belli ilgi ve faaliyetlere sahip insanlardan oluşur. Böylece bunlara ilgi cemaatleri (toplulukları) de denmektedir (Van Dijk, 2006: 166).

Bir sanal mekânda diğerleriyle gevezelik yapıp tartışabilir, sorunlarımızı konuşabilir, duygusal bir destek sağlayabilir, entelektüel bir fikir alışverişi için bulunabilir, oyun oynayabilir, ticari bir alışveriş yapabilir, hatta âşık olabilir, arkadaşlar bulup arkadaşları kaybedebiliriz... Dünya üzerinde milyonlarca kişi hâlihazırda bir ya da birden fazla topluluğun elektronik üyesidir. Bu yerelliğin zaman ve mekân sınırlılığını ortadan kaldıran ve bireylerin seçtikleri bir topluluktur (Rheingold, 1993: 62'den akt. Timisi, 2005: 101).

“Verili fiziksel coğrafyaların zorunlu aidiyetlerinin yerine İnternet bireylerin kendilerinin seçtikleri topluluklara ilişkin gönüllü bağlarını yansıtır.” Böylelikle “birey bir topluluğa ait olmaktan çıkıp topluluğu kendisine ait kılar” (Timisi, 2005: 101). Özetle sanal cemaatler/ çevrimiçi topluluklar temel olarak ortak amaç ve fayda, etkileşim, kullanıcı türevli içerik, kesin sınırların varlığı ve ortak kültür çerçevesinde şekillenmektedir diyebiliriz (Rotman ve Preece, 2010: 319).

Feminist Yönteme Dair

Feminizm “gerçeğin” iktidar mekanizmaları tarafından inşa edilerek temsiliyet kazanmasına imkan tanıyan sosyal bilim anlayışını reddeder (Tüzel, 2009: 528). Dolayısıyla sosyal bilimleri “ırkçılık, heteroseksizm ve sınıf gibi her türlü üstünlük biçimini içeren ve kullanan sömürgeci mirası” ile yüzleşmeye çağırır (Christiansan-Ruffman, 1988'den akt. Tüzel, 2009: 528). Bu bakımdan, bazı itirazlara rağmen feminizm hem kendi içinde feminist bir yöntem geliştirmeyi, hem de sosyal bilimlere getirdiği güçlü eleştirilerle geleneksel araştırma yöntemlerini sorgulatmayı başarmıştır. En genel ifadeyle, feminist yöntemin en temel özelliğinin araştırma öznesini hiyerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir üslupla anlama çabası olduğunu söylemek mümkündür. Feminist yöntemin geleneksel nitel araştırma yöntemlerinden ayrıştığı nokta tam da burada belirir. Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse, kadınların deneyimlerinden ve yaşam anlatılarından derlenecek bilgi için geleneksel yöntemlere başvurmak “objektiflik, etkinlik, araştırmacının araştırma öznesine belirli bir mesafede duruşu” gibi sebeplerle gerçekliğin derinlemesine kavranmasının önünde engel teşkil edebilmektedir. Bu sebeple kadın sorunlarını ve deneyimini konu alan çalışmalar için “empatiye, karşılıklı anlayışa, duygu, deneyim paylaşımına, etkileşim ve ilişki kurmaya” dayalı bir yaklaşım olan feminist yöntem (Reinharz, 1992'den akt. Kümbetoğlu, 2017: 53-54) ideal bir zemin oluşturur diyebiliriz. Kümbetoğlu (2017: 58) feminist yöntemin geleneksel, pozitif yöntemlere yönelttiği eleştirileri birkaç maddeyle özetler:

1. Cinsiyetçi ve elitist araştırma konularının seçimi ve araştırmalarda kadına merkezi önem vermemek,
2. Tarafgir bir araştırma planı, sadece erkek “deneklerin” seçimi veya kadınlara ilave unsurlar olarak yer vermek,
3. Araştırmacı ve araştırılan arasındaki sömürücü ilişkiye ve buna ilişkin tavra karşı farkındalık oluşturmak,
4. Nesnelliğin bir yanılsama olduğu ve bu noktada araştırmanın üreteceği bilginin kadınlar için yararına dikkat çekmek,
5. Nitel verinin, sayısal verinin kuru, suni yapısına alternatif olduğunu düşünmek,
6. Araştırma verilerinin aşırı genelleştirilmesine ve eksik, yetersiz yorumlamalara dikkat etmek,
7. Verilerin yetersiz dağılımının yarattığı sorunlara ve yetersiz yararlanmaya dikkat etmek.

Benzer şekilde, bilgi sosyolojisi alanında çalışan Dorothy Simth'e (1987) göre de geleneksel sosyal bilimlerin öznesi erkek, nesnesi ise kadınlar, siyahlar, yoksullar gibi ezilmişler gruplardır (İliç ve Yıldırım, 2018: 208). Dahası bilen özne konumundaki erkek araştırmacılar çalışmalarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda belirlemekte ve kadın deneyimini geleneksel sosyoloji çalışmalarından dışlamaktadırlar (İliç ve Yıldırım, 2018: 208). Böylelikle 1980'lerden sonra başta sosyal bilimler olmak üzere bilim iyiden iyiye sorgulanmaya başlanmıştır (Kökalan Çımrın, 2018: 5626).

Kısa Bir Özet: Etnografi

Antropolojinin temel araştırma yöntemi olan etnografi en genel ifadeyle “bir toplumun, grubun veya halkın kültürünün derin ve yoğun bir şekilde incelenmesi” olarak tanımlanabilir (Altuntek, 2009: 204). Bir diğer ifadeyle, nitel bir araştırma yöntemi olan etnografi sosyal dünyanın kültürel ve simgesel yönlerinin betimlenmesi ve anlaşılmasının yolu olarak da açıklanabilir (Emerson, vd., 2015: 2). İlk olarak antropoloji çalışmalarında kullanılan etnografi yöntemi daha sonra İngiliz Kültürel Çalışmaları çerçevesinde medya alanında kullanılmaya başlanmıştır. İlk kez 1980 yılında David Morley tarafından televizyon izleyicileri doğal ev ortamlarında gözlemlenmiştir. Morley araştırmasında güncel olayları konu alan *Nationwide* isimli bir programın anlamına ilişkin bir alımlama çalışması yapmıştır. Çalışmada izleyici yorumlarının toplumsal kümelerle göre nasıl farklılaştığı ve doğrudan bireylere yönelik böyle bir programın izleyicileri ne şekilde konumlandığı saptanmaya çalışılmıştır (Ergül, 2013: 21). Morley'in bu kapsamlı çalışmasından sonra

antropoloji disiplinin araştırma yöntemi olan etnografik çalışmalar medya alanında da giderek önem kazanmıştır. Medya çalışmalarında etnografi yönteminin “izleyici etnografisi, görsel etnografi, İnternet etnografisi, etnografik film, foto-etnografi” gibi farklı uygulama alanlarında kullanılmaya başlaması 1990’lı yıllara denk düşse de asıl olarak bu çalışmalar 2000’lerden itibaren hız kazanmıştır (Çaylı Rahte, 2018: 595). Ayrıca etnografi çalışmaları yalnızca geleneksel medyayla sınırlı kalmamış, teknolojinin gelişmesiyle yeni medya alanında da kendini göstermiştir. Bugün yeni medya alanında giderek yaygınlaşan çevrimiçi etnografi yöntemi çevrimiçi oyun topluluklarından sosyal paylaşım ağlarına kadar pek çok medya içeriğinin kültürel ve sosyal boyutlarının incelenmesi için kullanılmaktadır.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, 1980’lerden bu yana medya ve iletişim çalışmalarında düşünümsel antropolojiye başvurulmasının “iletişim çalışmalarındaki mikro-anlatılara dayalı etnografik yöntemin ufkunu açıp makro sosyo-kültürel yapılanmanın gündelik yaşamdaki izlerini sürmek; bir yandan da araştırmacının da kuşatıldığı medya ortamının farkında olunmasını sağlamak gibi” zenginleştirici etkileri olmuştur (Türkoğlu, 2009: 286-287). Öte yandan etnografi çalışmaları medya alanıyla da sınırlı kalmamıştır. Bugün işletme, sosyoloji, siyaset bilimi ve hatta mimarlık gibi daha pek çok alanda uygulanmaya başlanmıştır.

Feminist Yöntem ve Etnografinin Birlikteliği

Antropoloji alanında çalışan kadın araştırmacılar diğer pek çok disiplinde olduğu gibi antropoloji alanında da kadınların ataerkil iktidar ilişkilerinin gölgesinde kalarak yeteri kadar temsil edilmediklerini vurgulamışlardır (Ünlü, 2019: 2). Gerçekten de etnografi ve feminist çalışmalar arasındaki ilişkiye bakıldığında 1970’lerden itibaren antropoloji çalışmalarında etnografik kayıtların düşünümsel/eleştirel incelemesinde “kadın” konusuna yer verilmesine rağmen “kadın”ın temsil edilmiş şeklinde sorun olduğu görülür (H. Moore, 1988: 1; Morgen, 1993: 2’den akt. Altuntek, 2009: 151). Bu dönemde antropolojinin bir alt disiplini olarak gelişmeye başlayan feminist antropoloji geleneksel antropolojinin ilke ve yöntemlerini benimser. Dolayısıyla feminist antropoloji, etnografik araştırmalardaki temsillerin nesnel gerçeği yansıttığı varsayımında bulunur. Oysa 1980’lerden itibaren ve özellikle 1990’larda bu yaklaşım eleştirilir. Bu eleştiriler geleneksel antropolojinin önyargılı ve eril merkezli etnografik çalışmalarını benimseyen böyle bir feminist antropolojinin “kadın” temsili konusunda başarısız olacağı yönündedir (Altuntek, 2009: 155-156). Feminist araştırmalardaki yöntemsel sorunla ilişkili bu tartışmalar

“feminist araştırmanın başlıca ayırt edici özelliğinin sorunları kadın deneyimi açısından ele almak olduğundan, feminist çalışmalara özgü tanımlanmış bir araştırma yöntemi olup olmadığı” üzerinedir (Harding, 1995; Mies, 1995; Stanley ve Wise, 1995’den akt. Altuntek, 2009: 156). Örneğin Sandra Harding, “feminist araştırma projesinin, kaynağını, öncelikle herhangi sıradan bir ‘kadın deneyimi’nden değil, ama siyasal mücadele sürecinde ortaya çıkan kadın deneyimlerinden aldığını” ileri sürerek (1995: 41’den akt. Altuntek, 2009: 157) feminist araştırmaların yalnızca kadınların yaşam koşullarının araştırmasını değil aynı zamanda bu koşulların iyileştirilmesini üstlenecek dönüştürücü bir işlevi olması gerekliliğiyle feminist etnografinin mümkün olabileceğini savunur. Skeggs (2001: 426) ise bugün tek bir feminizm ve etnografiden bahsetmenin mümkün olmadığından yola çıkarak feminist etnografi olarak tanımlanabilecek pek çok güzergah, amaç ve inceleme biçimi olduğunu söyler. Ayrıca feminizm ve etnografinin birbirine uyumlu alanlar olmasını her ikisinin de bağlamı gözden kaçırmadan odağına deneyim, katılımcılar, tanımlar, anlamlar ve zaman zaman özneliği alarak iş görmesiyle açıklar (Skeggs, 2001: 426). Sonuç olarak “bu düşünümsel ve öz-düşünümsel yaklaşımların feminizm ve etnografyanın birlikteliğini sağlayıcı bir rol oynadığı söylenebilir (Skeggs, 2001: 434’den akt. Altuntek, 2009: 159).

Öte yandan, etnografinin düşünümsellik ve öz-düşünümsellik boyutu etnografik verinin geçerliliği ve güvenilirliği konusunu da gündeme getirir. Etnografik araştırmanın en temel ilkeleri olan “katılım” ve “gözlem” araştırmacı için bir gerilim yaratır çünkü esasen katılım ve gözlem birbirini dışlayan durumlardır. Benjamin Paul’a (akt. B. Tedlock 1991: 69) göre, paradoksal olarak “*katılım* incelenen toplumla duygusal bağlılığı ima ederken *gözlem* ayrılmayı (veya mesafeyi) gerektirmektedir. Bu durum bir yandan araştırma özneleriyle özdeş duygular geliştirmeye çabalamak ama aynı zamanda bilimsel nesneliliği korumaya çalışmak noktasında bir gerilim yaratmaktadır (Altuntek, 2009: 187).

Alanyazında “emik” ve “etik” yaklaşımlar arasında geçen bu gerilim birtakım ikilemleri beraberinde getirmektedir. “İnsan davranışının ‘idealist’ açıklanmasına, yani insan eyleminin nedenlerini aktörlerin inançları, değerleri, tanımlamaları ve ideolojilerinde bulan görüşlere zemin hazırlayan ‘emik’ yaklaşıma karşı insan eylemini onu çevreleyen ortamı yani gerçek dünyayı dikkate alarak açıklamaya çalışan ‘etik’ yaklaşım (Altuntek, 2009: 103) arasındaki denge araştırmacı için başlı başına bir zorluktur. Etnografyada amaç “‘öteki’ni anlamaktır, dolayısıyla etnografik paradigmlar ‘yerlinin bakış açısını’ sorunlaştırır” (Altuntek, 2009: 204). Ancak bununla birlikte etnografik verinin geçerliliği ve güvenilirliği belli bir mesafeden gözlem yapmayı gerekli kılar. Bu sebeple

çevrimiçi kadın topluluklarını konu alacak çalışmalarda kadınların anlam üretim süreçlerini kavrayabilmek için hem emik yaklaşımın benimsenmesi ama aynı zamanda araştırmacı olarak araştırma öznesi ile mesafenin korunarak anlatıların hangi söylemlerle ilişkilendiğini görmeye çalışan etik bir yaklaşımın kurulması gereklidir. Kısacası bu gibi çalışmalarda emik ve etik yaklaşımlar arasındaki hassas dengenin en üst düzeyde sağlanması mecburidir.

Etnografiden Çevrimiçi Etnografiye: Kapsam, Sınırlılıklar ve Etik Kaygılar

Yeni medya çalışmalarının kapsamı genişledikçe geleneksel araştırma yöntemleri yeni medya ortamlarına uygulanmaya başlandı. Bunlardan başlıcaları “İnternette veri toplanması, çevrimiçi görüşme, anket çalışması; web siteleri, bloglar, oyunlar ve diğer çevrimiçi metinler; veri toplama; yazılım, İnternet teknolojileri; ara yüzey araştırmaları; görsel metin analizi; devlet eliyle yapılan İnternet düzenlemeleri, medya endüstrisi” olarak sıralanabilir (Markham, 2010: 111–113’ten akt. Tunç, 2014: 178). Çevrimiçi etnografi de bu yöntemlerden biridir. İnternet etnografisi, dijital etnografi veya netnografi gibi farklı şekillerde de adlandırılan çevrimiçi etnografiyi en basit şekliyle “İnternet ortamlarında uygulanan etnografik çalışma ve araştırma yöntemi” olarak tanımlayabiliriz. Bir diğer ifadeyle çevrimiçi etnografiyi, kültürel antropoloji gelenek ve tekniklerini bilgisayar temelli iletişimler sayesinde ortaya çıkan topluluklara uyarlanan yeni bir nitel araştırma yöntemi olarak ele almak gerekir.

Çevrimiçi etnografi, etnografiden geliştirilmiş bir yöntem olduğundan dolayı ister istemez pek çok benzerlik gösterir. Yine de benzerliklerine rağmen çevrimiçi etnografi belirli açılardan etnografiden ayrılır. Ayrışma noktalarının temelinde ise çevrimiçi etnografinin araştırma sahasının İnternet olması yatar. Bu farklılıkların bir özetini sunan Kozinets (2010) çevrimiçi sosyal deneyimin yüz yüze sosyal deneyimden ciddi biçimde farklı olduğunu, bu sebeple etnografik olarak araştırma biçimlerinin de farklılık göstereceğini ortaya koyarak etnografik yaklaşımda en az 3 farklılık olduğunu söyler. Bunlardan ilki *giriş* yapmadır. Bir çevrimiçi kültüre veya topluluğa girmek *erişim, yaklaşım ve dahil edilme* ihtimali bakımından yüz yüze girişten farklıdır. Dolayısıyla “katılım” ve “gözlem” yüz yüze etkileşimde çevrimiçinde olduğundan daha farklı bir anlama gelebilir. İkinci olarak, bilgi toplama ve analiz etme yeni belli avantajların yanında bazı zorlukları da beraberinde getirir. Örneğin çevrimiçi etnografide “saha notları”nın “kayıtlanması” tamamıyla farklılaşır. Ayrıca verinin boyutu da farklı olabilir. Bu durum, ister istemez, halihazırda dijital olan veri için uygulanacak analitik araçlar ve tekniklerin değişkenlik

göstermesine sebep olur. Son olarak, kolaylıkla çevrimiçi ortama adapte edilen yüz yüze saha çalışmasında dikkate değer biçimde daha az etik prosedür olduğu söylenebilir. Kozinets, bu ciddi farklılıklardan dolayı etnografiden farklı bir adlandırmanın gerekli olduğunu savunur. Kendisi “netnografi”yi tercih eder ancak bu adlandırma illa netnografi olmak zorunda değildir diye de ekler (Kozinets, 2010: 5).

Nitekim bir süredir çevrimiçi topluluklara ve kültürlere uygulanan “etnografi” kavramı zaman içerisinde farklı araştırmacılar tarafından yaptıkları birbirinden farklı çalışmaları tanımlamak için kullanılmıştır. Örneğin Shelley Correll (1995) bülten pano sistemi çalışmasını bir etnografi çalışması olarak nitelendirmiştir. Kozinets’ göre Correll belki de ismini bu şekilde koruyarak kullanılan metodun değişmediğini ifade etmeye çalışmıştır. Annette Markham (1998) ve Nancy Baym (1999) da etnografi kavramını kullanmışlardır ancak daha sonraki çalışmalarında Markham ve Baym’ın (2008) daha genel bir kavram olarak “nitel araştırma”da karar kıldıkları görülür. Sonuç olarak etnografi esnek ve adapte edilebilir bir yaklaşım olduğundan başına dijital, çevrimiçi, ağ, İnternet veya web ön eklerini getirmek tamamen isteğe bağlıdır (Kozinets, 2010: 5).

Çevrimiçi etnografik araştırmalarda veriler İnternet dolayısıyla gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup görüşmeleri, video analizleri gibi pek çok farklı teknik ile elde edilebilir. Her ne kadar etnografik çalışmalarda pek çok teknik kullanılsa da başlıcası katılımlı gözlem tekniğidir. Katılımlı gözlem bir araştırmacının araştırdığı ortamda varlığını açıkça ortaya koyduğu ve aktif katılım gösterdiği araştırma türüdür. Katılımsız gözlemde ise araştırmaya öznesi araştırmacının varlığından haberdar değildir (Ackland, 2013’ten akt. Alyanak, 2014: 137). Çevrimiçi etnografi yönteminin yaygın olarak kullanıldığı çevrimiçi toplulukların başında oyun toplulukları yer alır. Araştırmacılar oyun topluluklarına birer oyuncu olarak katılır ve bir yandan diğer oyuncuların oyun oynama pratiklerine eşlik ederken diğer yandan topluluğu gözlemleme fırsatı bulur. Bu tür araştırmalarda araştırmacının katılımı klasik etnografik araştırma yöntemlerinininkine paralellik gösterir. Fakat yeni medya teknolojileri çeşitlendikçe farklı çevrimiçi topluluklar da oluşmaktadır. Bunların başlıcası olarak YouTube Güzellik Topluluğu ele alınabilir. Örneğin böylesi bir çevrimiçi topluluğa katılım imkanı çevrimiçi oyun topluluklarına göre ciddi biçimde sınırlıdır. Araştırmacının böyle bir toplulukta sınırlı olan etkileşim imkanları arasında en belirgin olanı videoların altına *yorum yapmak*, videoları *beğenmek* (like) ya da *beğenmemek* (dislike) olarak sıralanabilir. Bu durum araştırmacı olarak araştırma özelinde “katılım”ın ne olduğunu sorgulamayı gerekli kılar. Dolayısıyla İnternet dolayımı ile oluşturulan toplulukların yapısı değiştiğinde

bu topluluklara katılım olanak ve imkanları da değişkenlik göstermektedir. Boyd, bu durumu şöyle özetler: Erken İnternet kültürü ciddi ölçüde bir konu ya da etkinlik etrafında toplanan sosyal gruplara odaklanmıştır. Ancak bloglar ve sosyal paylaşım siteleri gibi daha güncel sosyal teknolojiler bu dinamiği değiştirmiştir. Daha güncel teknolojilerde “topluluk” (cemaat) bireylerin sosyal dünyalarını linkler ve ilgiler yoluyla inşa ettikleri egosantrik bir kavram olarak ele alınabilir (Boyd, 2009: 27). İnternet araştırmalarının yapısı çok çeşitli, değişken ve dinamiktir. Bu sebeple güncel araştırmalara adapte edilen geleneksel araştırma yöntemlerinin söz konusu araştırmanın özgül yapısına göre yeniden tanımlanabilmesi esasen alanın gelişimine yönelik olarak epistemolojik bir sorundur ve üzerine tartışılması gereklidir.

Etnografi kendini bulunduğu toplumsal durumlara adapte eden en serbest araştırma yaklaşımlarından biridir. Ancak elbette bu etnografin yalnızca ve amaçsızca dolaşması ya da bilgi depolamak için bir ortamda öylece bulunması anlamına gelmez. Etnografi adapte edilebilen ama bununla birlikte amaca yönelik mahiyetini koruyan bir yöntemdir (Hine, 2009: 6).

Her araştırmanın olduğu gibi çevrimiçi etnografinin de kapsam ve yöntem açısından belirli sınırlılıkları vardır. İnternet çalışmalarında karşılaşılan başlıca sorunlardan biri içeriklerin depolanmasıyla ilgilidir. İnternet üzerinde yayımlanan içerikler kolaylıkla değiştirilebileceği ya da kaldırılabilmesi için araştırmacı çalışmada yer verdiği içerikleri depolamalıdır. Ayrıca “Beaulieu’nün ifade ettiği gibi, yüz yüze etkileşimin ve saha çalışması gibi bir mekânının olmaması çevrimiçi etnografinin dezavantajı olarak görülür. Buna rağmen, Beaulieu etnografinin İnternet ortamında kullanılabileceğini, bunun mümkün olup olmadığıyla ilgili derinlemesine bir tartışmaya girmeden ‘a priori’ kabul eder” (Alyanak, 2014: 135).

Öte yandan yeni medya araç ve ortamlarının kendine özgü kültürü ile bireylere ve topluluklara özgü ilişki türleri göze alındığında bu İnternet dolayımı toplumsallaşma süreçlerinin insan eylemlerinin ve bu eylemlerin sonuçlarının etik çerçevede ele alınmasını zorunlu kılar (Binark ve Bayraktutan, 2013: 17)¹. Bu çerçevede dünyada ve Türkiye’de etik ilkelerle ilgili tartışmalar sürmektedir. Örneğin İnternet dolayımıyla kişiler üzerine yapılan araştırmaların etik ve yasal yönlerini ele alan Bilimin Gelişmesi için Amerikan Birliği (The American Association for the Advancement of Science) raporu

1 Çaylı Rahte’nin “Türkiye’de Medya Etnografisi Yapmak: Alanın Gelişimi ve Seyrine Eleştirel Bir Bakış” (2018) adlı makalesi etnografi çalışmalarının imkan ve kapsam bakımından geleneksel ve yeni medya çalışmalarına uygulanabilirliği konusunda titiz bir analiz ve tartışma sunar. Ayrıca Saka’nın “Türkiye’de Yeni Medya Etnografisi Yapmak” (2014) başlıklı makalesi Türkiye’de yeni medyanın yükselişine bağlı olarak ortaya çıkan etnografik olasılıkların kapsamlı bir analizini içerir.

İnternette neyin kamu neyin özel olduğuna dair bir sınır çizme arayışındayken, bazıları teknik olarak böyle bir tarifin mümkün olamayacağını iddia eder (Bassett ve O’Riordan, 2002: 243’den akt. Kozinets, 2010: 141).

Birleşik Devletler’deki etik kurulları yöneten Federal Düzenlemeler Kanununun 45. Başlığının 46. Bölümü *Kişilerin Korunması* (2009) başlığına göre insan özneleri araştırması bir başka insana bilgi toplama amacıyla müdahelenin veya bir insanla etkileşimin olduğu araştırmalara ya da bilginin bir araştırmacı tarafından kaydedilerek bir insanın doğrudan veya dolaylı olarak kimliğinin tespit edilebildiği araştırmalara denir. Bu açıdan netnografi (çevrimiçi etnografi) bu tür araştırmalara girer; ancak veriler herkesçe erişilebilen ortamlardan toplanmışsa anlık konuşmaların araştırmada kullanımı Federal Düzenlemeler Kanuna göre insan öznesi araştırmalarına girmez. Eğer araştırma kamuya açık mevcut belgelerin ve kayıtların toplanmasını ve analizini içeriyorsa bu araştırma istisna teşkil eder. Bu sebeple arşiv ve gözleme dayalı çevrimiçi etnografi araştırmalarının çoğu bu kategoriye girer (Kozinets, 2010: 141).

Yine 2012 yılında yayımlanan İnternet Araştırmaları Birliği ve Etik Karar Alma metnine göre İnternet araştırmalarının dinamik ve değişken yapısı araştırmacıların araştırmalarını yürütürken benimsedikleri yöntem ve tekniklere dair etik karar alma süreçlerini sürekli gözden geçirmelerini ve her bir çalışmayı kendi özgül yapısı içinde değerlendirmelerini gerekli kıldığını söyler (Markham ve Buchanan, 2015: 412). İnternet dolayımıyla çok çeşitli iletim ve etkileşim türünün söz konusu olması etik hususlar konusunda özenli ve hassas davranmayı gerektirir.

Sonuç

Teknolojinin gelişim ve yayılım hızı hesaba katıldığında insanların sosyalleşme pratiklerinin her geçen gün daha fazla yeni medya araç ve ortamları dolayısıyla gerçekleşmesi bu pratikleri analize tabi tutarken geleneksel yöntemlerin teknolojik gelişmeler bağlamında yeni araştırma ortamlarına adaptasyonunu gerektirmektedir. Çevrimiçi kadın toplulukları yeni sosyalleşme tarzlarının, görünürlük biçimlerinin ve temsiliyet imkanlarının olduğu ortamlardır. Pek çok yeni dinamiğin barındığı bu yeni ortamları incelemek için yeni araştırma yöntemleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bakımdan, sosyal bilimler alanında giderek popüler hale gelen etnografi yöntemi bilimsel metinlerin üretiminin her aşamasında mevcut iktidar örüntülerini dönüştürmeyi hedefleyen feminist çalışmalar için geleneksel araştırma yöntemlerine alternatif yöntemler geliştirilmesi bakımından son

derece önemlidir. Nitekim feminist bilim anlayışı bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kadının ikincil konumda kalmasına karşı çıkararak görünür-lük kazanmasına çabalar. O'nun iktidar tarafından göz ardı edilen varlığını görmemizi sağlayan feminist bakışı geliştirir (Tüzel, 2009: 531). Bu sebeple egemenin karşısında "öteki" olarak konumlanan kadının varlığını ve O'nun kadınlık deneyimini görünür kılmaya çabalayan feminist yöntem farklılıklara ve ötekiliklere mercek tutan etnografi çalışmalarıyla bu anlamla örtüşür. Her iki araştırma yöntemi de geleneksel araştırma yöntemlerinin merkezi-yetçi, pozitivist, nesnel, tarafsız bilim anlayışını eleştirir.

Özetle başta "düşünümsellik" olmak üzere feminist yöntembilimin ve etnografi yönteminin ortaklaştıkları pek çok nokta olması feminist metodolojiye dayalı bir (çevrimiçi) etnografi yönteminin mümkünlüğü üzerine düşünmeyi gerektirir. Çevrimiçi kadın toplulukları ise bu tür araştırmalar için son derece elverişli bir araştırma sahası olarak belirmektedir.

Kaynakça

- Altuntek, Serpil (2009), *'Yerli'nin Bakışı Etnografya: Kuram ve Yöntem*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Alyanak, B., Zeynep (2014), "Etnografi ve Çevrimiçi Etnografi", Mutlu Binark (Ed.) *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ss. 117-163.
- Baym, K., Nancy (1999), *Tune in, Log on: Soaps, Fandom, and Online Community*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Binark, Mutlu ve Bayraktutan, Günseli (2013), *Aydın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- boyd, danah (2009), A Response to Christine Hine, Annette N. Markham ve Nancy K. Baym (Ed.) *Internet Inquiry Conversations about Method*, Los Angeles: Sage, ss. 26-32.
- Correll, Shelley (1995), The Ethnography of An Electronic Bar: The Lesbian Café, *Journal of Contemporary Ethnography*, 24(3), ss. 270-298.
- Çaylı Rahte, Emek (2018), Türkiye'de Medya Etnografisi Yapmak: Alanın Gelişimi ve Seyrine Eleştirel Bir Bakış, *Mülkiye Dergisi*, 42 (4), ss. 593-637.
- Emerson, Robert, Fretz, I., Rachel ve Shaw, L., Linda (1995), *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ergül, Hakan (2013), *Sahanın Sesleri: İletişim Araştırmalarında Etnografik Yöntem*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Harding, Sandra (1987), "Is There a Feminist Method?", Sandra Harding (Ed.) *Feminism and Methodology*, Bloomington: Indiana University Press, ss. 1-14.
- Hine, Christine (2009), How Can Qualitative Internet Researchers Define the Boundaries of Their Projects?, Annette N. Markham ve Nancy K. Baym (Ed.) *Internet Inquiry Conversations about Method*, Los Angeles: Sage. 1-20.
- İliç, Deniz Tansel ve Yıldırım, Pınar (2018), Araçsal Akla ve Pozitivizme Karşı Çıkan Bir Fe-

- minist Metodoloji, *Folklor/Edebiyat*, 24, 96(4), ss. 201-210. DOI:10.22559/folklor306
- Kozinets, V., Robert (2010), *Netnography Doing Ethnographic Research Online*, London: Sage Publications.
- Kökalan Çımrın, Füsün (2018), Sosyal Bilimlerin Değişen Yüzü ve Kadın Araştırmaları, *International Social Science Journal*, 4(26), ss. 5620-5629.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2017), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Markham, Annette ve Buchanan, Elizabeth (2015), Etik Karar Alma ve İnternet Araştırmaları, *Folklor/Edebiyat*, 21 (83) 3, ss. 411-431.
- Markham, N., Annette (1998), *Life Online: Researching Real Experience in Virtual Space*, Walnut Creek, CA: Altamira.
- Markham, N., Annette ve Baym K., Nancy (2008), *Internet Inquiry: Conversations about Method*, Thousand Oaks ve London: Sage.
- Morley, David (1992), *Television, Audiences, and Cultural Studies*, London ve NY: Routledge.
- Rotman, Dana ve Preece, Jenny (2010), The “WeTube” in YouTube- Creating an Online Community Through Video Sharing, *International Journal of Web Based Communities*, 6 (3).
- Saka, Erkan (2014), Türkiye’de Yeni Medya Etnografisi Yapmak. Ramazan Aras (Der.) Sınırları Aşmak. Konya: Çizgi Kitabevi, ss. 82-102.
- Skeggs, Beverley (2001), “Feminist Ethnography”, Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland ve Lyn Lofland (Ed.) *Handbook of Ethnography*, London: Sage Publication, ss. 426-442.
- Somersan, Semra (2009), “Bir İktidar Türü olarak Araştırma Üzerine Düşünceler”, Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul (Ed.) *Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, ss. 161-170.
- Subaşı, Necdet (2005), “İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları”, Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay (Ed.) *İnternet, Toplum, Kültür*, Ankara: Epos Yayınları, 106-117.
- Tedlock, Barbara (1991), From Participant Observation to the Observation of the Participation: The Emergence of Narrative Ethnography, *Journal of Anthropological Research*, 47 (1), ss. 69-94.
- Timisi, Nilüfer (2005), “Sanallığın Gerçekliği: İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi”, Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay (Ed.) *İnternet, Toplum, Kültür*, Ankara: Epos Yayınları, 89-105.
- Tunç, Selda (2014), “Yeni Medya Ortamlarında Araştırma Etiği ve Özdüşünümsellik”, Mutlu Binark (Ed.) *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ss. 164-194.
- Türkoğlu, Nurçay (2009), “Medya ve İletişim Çalışmalarının İçerisi-Dışarı”, Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul (Ed.) *Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*, ss. 281-294.
- Tüzel, B., Gökçe (2009), “Feminist Bir Doktora Tezi Yazmak”, Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul (Ed.) *Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, ss. 527-549.
- Ünlü, Çiğdem Yasemin (2019), “Feminist Yöntemi Alan Deneyimleri(m) Üzerinden Tartışmak”, *Fe Dergi*, 11(1), 1-8.
- Van Dijk, A., G., Jan (2006), *Network Society Social Aspects of New Media*, London: Sage.

Dil Kardeşliği: Göçmen Öğrencilerle Etkileşimde Dilin Rolü Olabilir mi?*

Metin Uçar**

Öz

Bu çalışma, aynı isimli bir bilimsel araştırma projesinin verilerine dayanılarak hazırlanmıştır. Proje, aralarında yeterince arkadaşlık ilişkisi olmayan, birbirlerinden uzak duran ve birbirleri hakkında önyargıları olduğu tespit edilen yerli ve göçmen ortaöğretim öğrencilerini bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Bunun için “dil öğrenme/öğretme etkinlikleri” araç olarak kullanılmıştır. Birbirlerine ana dillerini öğretecek yerli ve göçmen öğrencilerin, birlikte vakit geçirecekleri, arkadaş olacakları ve birbirleri hakkındaki önyargılarını aşacakları varsayılmıştır. Dil etkinlikleri öncesinde, esnasında ve bittikten sonra öğrencilerin birlikte vakit geçirme ve arkadaşlık düzeyleri, anlamacı ve keşfedici bir bilimsel metodolojiye uygun olarak, “enformel sohbet tarzı görüşme” ve “gözlem” teknikleri kullanılarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonuçta öğrencilerin arkadaşlık düzeylerinin geliştiği gözlenmiştir. Kız ve erkek öğrenciler, göçmen ve Türk öğrenciler, lise ve ortaokul öğrencileri arasında ciddi farklar olduğu da anlaşılmıştır. Kızların erkeklere, göçmen öğrencilerin Türk öğrencilere, liselilerin ortaokullulara oranla daha çok gelişim sergilediği görülmüştür. Ancak genel olarak, tüm gruplarda bir ilerleme gözlemlendiğinden, entegrasyon için akranlarla sosyalleşmenin ve özellikle dil ile ilgili etkinliklerin ne kadar önemli olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmenler, Entegrasyon, Dil Eğitimi, Kültürel Karşılaşma.

The Fellowship of the Language: Could Language Play a Role in Interaction with Immigrant Students?

Abstract

Based on the data of a research project with the same title which aims at bringing together local and immigrant secondary and high school students who do not have strong friendship relations and socially distant due to the prejudices against each other. For that reason, the “language learning and teaching activities” are used as research tools in the study to achieve the goal of the project. In this regard, it is presumed in the study that local and immigrant students, teaching each other in their mother tongue will overcome the prejudices through spending time together, which will result in friendship. Students’ spending time with each other and their friendship intimacy-levels (before, during, and after the language activities), were tried to be understood by using “informal conversation interview” and “observation” techniques in the sense of comprehensive and exploratory methodology. As a conclusion, a powerful interaction has been observed. Another conclusion that we reached is that there are important differences among female and male students, immigrant and Turkish students, high school and secondary school students. In this context, the girls, immigrant students, and high school students have shown more progress. Despite this difference, it can also be concluded that progress is observed in all groups. Therefore, the study concludes that socialization process among peers and language-based activities are important in achieving a full integration among different groups.

Keywords: Migration, Immigrants, Integration, Language Training, Cultural Interaction.

*Doç. Dr. | Hitit Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
metinucar@hitit.edu.tr | ORCID: 0000-0001-8816-4090 | DOI: 10.36484/liberal.876371
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 41-66.
Gönderim Tarihi: 7 Şubat 2021 | Kabul Tarihi: 15 Mart 2021

Giriş

Günümüzde hemen her ülkenin ilgilenmek zorunda olduğu en belirgin olgulardan biri de göçtür. Her ne kadar tarih boyunca göçün sürekliliği söz konusu olsa da göç hareketleri, günümüzdeki kadar küresel / büyük bir sorun olarak görülmemiştir. Bu sorunun büyüklüğü, ulus devletlerin her şeyi kontrol altında tutma ve planlama isteklerinin bir türevi olarak görülebilir. Zira ulus devletlerin kimlik inşa süreçlerine ve başta ekonomi olmak üzere diğer planlanan alanlara uymayan *yeni gelenleri*, bu kimliğin ve alanların bir parçası kılma çabası hem sorunun ne olduğunu hem de sorunun nasıl çözüleceğini özetlemektedir. Bu çerçevede ulus ile uyumlu olmayan *yeni gelen bireylerin / göçmenlerin* entegrasyonu (kimlik / kültür, ekonomi, eğitim, sağlık, barınma gibi alanlarda) önemli olacaktır. Her göçmen grubun hem kendi özellikleri ile hem de *ev sahibi ülkenin* özellikleri ile kuracağı ilişki sözü edilen entegrasyonun yönünü ve ölçüsünü belirleyecektir.

Göç denince her ne kadar “sorunlar” öncelense de aslında göçün yeni fırsatlar anlamına geldiği de göz ardı edilmemelidir. Tarihin her devrinde göçmenler (farklılıkların karşılaşması anlamında) sağladıkları etkileşim ile yerli toplumun maddi / manevi üretimine (kültürüne) yeni şeyler katmış ve ev sahibi kültürle sentezlenecek maddi / manevi değerler üretmişlerdir. Tarihte yaşanan büyük değişim ve dönüşümlerin (İslam felsefesi, Avrupa Aydınlanması ve Rönesans’ı, ABD’nin güçlü bir devlet olarak kuruluşu, Türk üniversite sisteminin Almanya’dan gelen akademisyenlerce şekillendirilmesi vb.) bu tarz kültürel karşılaşmalarla ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

Kültürel karşılaşmalar her zaman barışçıl ve sorunsuz olmaz. Örneğin savaş, istila, işgal de kültürel karşılaşmaların örnekleridir. Tarihsel veriler düşünüldüğünde bu durumlarda bile etkileşim anlamlı olabilmiştir. Ancak günümüzdeki göçler bu tarz karşılaşmalardan çok daha farklı bir biçimde yaşanmakta, gelenler neredeyse her zaman gelinen yerin daha iyi koşullarından dolayı (ekonomi, eğitim, barış ve özgürlük ortamı gibi) geldiklerinden ellerinde şiddet araçları olmamaktadır. Hatta çoğu zaman, kendilerini kabul eden ülkelerin uygulayacakları politikalar ya da ev sahibi toplumun kendilerine karşı dışlama pratiklerine maruz kalmakta ve genellikle de kendilerini

*Bu çalışma Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen, “Dil Kardeşliği: Göçmen Öğrencilerle Etkileşimde Dilin Rolü Olabilir mi?” adlı proje verilerine dayanılarak hazırlanmıştır. Proje Kod No: HUGAM19002.19.001

Hitit Üniversitesi BAP biriminin yanı sıra projeye; Çorum Valiliği, Konya Büyükşehir Belediyesi, Çorum Belediyesi, Karatay Belediyesi, Konya Milli Eğitim Müdürlüğü, Çorum Milli Eğitim Müdürlüğü, Konya İl Kültür Müdürlüğü ve ÖNDER (İmam Hatipliler Derneği) de yarışma ödülleri ve geziler için maddi destekler sunmuşlardır.

Projenin yürütülmesinde ve organizasyonlarda araştırmacı olarak görev alan; Prof.Dr. Fatih DUMAN, Dr. Öğr. Üyesi Hakan TURAN, Dr.Öğr.Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL, Arş.Gör. Nail ELHAN, Batuhan ÇETİN, Büşra ILICA, Esmâ EKER, Mouhamed MOUBARAK, Selma BİÇER, Şeymanur BOLAT, Dr.Öğr.Üyesi Sevinç Soyocak ÖZALP ve Dr.Öğr.Üyesi Hatice YILDIRIM’ın önemli katkıları olmuştur kendilerine teşekkür ederim.

savunacak araçlardan yoksun olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında ev sahibi ülkelerin göçmen politikaları, göçten kaynaklanan olumlu etkileşimi sağlayabilir (entegrasyon / uyum) ya da engel olabilir (dışlama, gettolaştırma) gibi görünmektedir.

“Dil Kardeşliği: Göçmen Öğrencilerle Etkileşimde Dilin Rolü Olabilir mi?” Projesi göçün olumlu bir karşılaşma olduğu varsayımından hareketle hazırlanmıştır. Olumlu karşılaşmanın sağlanması için entegrasyon / uyum politikalarına ihtiyaç olduğu görülür. Uyumun daha sağlıklı olabilmesi için göçmen topluluğun ev sahibi toplumu, ev sahibi toplumun da göçmen topluluğu tanıması oldukça önemlidir. Bu çalışmada bir tanıma aracı olarak “birlikte dil öğrenme” etkili bir teknik olarak düşünülmüş ve kullanılmıştır. Birbirlerinin dillerini öğrenen öğrencilerin birbirlerini daha iyi tanıyacakları, bu durumun da entegrasyona olumlu bir yansıması olacağı ve bu kültürel karşılaşmanın her iki taraf için de olumlu sonuçlar doğuracağı varsayılmaktadır.

Göçü Anlamak

Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Göç Terimleri Sözlüğünde (2013) göçü, “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek[; s]üresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir”¹ biçiminde oldukça geniş olarak tanımlar. O zaman ‘mülteciler, yerinden edilmiş kişiler ve ekonomik göçmenler’ de bu tanımın içine dâhil edilir. Her ne kadar günlük kullanımda göçmenler daha çok yurtdışından gelenler biçiminde algı-lansa ve güncel tartışmalar da önemli oranda yurtdışından gelen insanlar üzerinde yoğunlaşsa da göçmenliğin bu geniş anlamı göz ardı edilmemelidir. Bu tanım göçmenlerle empatiyi kolaylaştıracağı için özellikle vurgulanmalıdır.

Ancak her göçmenin hukuki statüsü ve durumu aynı değildir. Özellikle mültecilerin durumu oldukça hassas olduğundan onlara özel bir alan açmak gerekir. Mülteciler / sığınmacılar uluslararası hukuk tarafından bilhassa korunurlar, çünkü kendi ülkelerinden bir zorunluluktan dolayı ayrılmışlardır ve bir daha geri dönmeleri de oldukça tehlikelidir. Bu durumda kendi ülkeleri tarafından da korunamazlar hatta bazen can güvenlikleri kendi devletleri tarafından ihlal edilebilmektedir. Onun içindir ki kimin mülteci / sığınmacı olduğunun belirlenmesi de çok önemlidir (McConnell, 2016). Türkiye, kendine özgü bazı çekinceler uygulasa da uluslararası hukukun sığınmacılara ve mültecilere sağladığı haklara uymak zorundadır; ancak Suriye’den gelen yoğun göç hareketi ile birlikte “geçici koruma” statüsü olarak anılan, mültecilik ve

1 Parantez içindekiler yazara aittir.

sığınmacılıktan farklı bir düzenlemeye gidildiği de görülür (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014).

Göçmenlerin hangi haklara sahip oldukları, onların ne tür bir göç yaşadıkları ile doğrudan ilişkilidir. Bu, onların hangi göçmen kategorisine dâhil edileceğini de göstereceğinden oldukça önemlidir. Tahmin edilebileceği gibi bu konuda birçok tartışma bulunmaktadır. Bu tartışmalarda göçmenlerle ilgili kullanılan çok sayıda sıfat yer alır. Bazı sıfatlar sadece sıradan bir göçün ve göçmenliğin (gönüllülüğü ima eden) değil de gerçekten de bir ölüm kalım meselesi içinde değerlendirilecek insan gruplarının varlığını da görünür kıldığından ayrıca önemsenmelidir. Onun içindir ki genel bir tanıma sığacak “göçmen” nitelemesi kullanılırken dikkatli olunmalıdır.

O zaman özel göç nedenlerini (mülteci, sığınmacı, geçici koruma vb.) göz ardı etmeden ancak tüm göçlerin de ortak özellikleri olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin gönüllü ya da değil her göç hareketinin sorunlu olarak algılanabileceği yaşananlardan çıkarılabilir. Ancak gönüllü ya da değil her göç hareketinin ciddi fırsatlar barındırdığı da ortadadır. Bu çalışmamız özellikle ikinci kısmın altını çizmekte ve bu fırsatlardan birini, yabancı dil öğrenimine göçmenlerin katkısını da ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak göçmenlere karşı son dönemlerde oluşan önyargılar, buna benzer katkıları ve gücün hemen her toplumda her zaman yaşandığını göz ardı etme eğilimleri taşımakta, göçmenleri sadece sorun olarak görmektedir.

Oysa ki göç tarihsel olarak çok gerilere gider. Hatta Kemal Karpat (2003, s. 3), semavi dinlerin Adem ve Havva kıssasının ilk göç hikayesi olarak okunabileceğine değinir. İslamiyet açısından özel bir yeri olan Hicret gibi olaylar da dinlerin göçlere yüklediği (olumlu) anlama örnek verilebilir. Yanı sıra, evrim kuramını savunanlar da insanın göç serüvenine ilk insanlar açısından çok özel bir yer ayırırlar ve göç ile insanın gelişimi / değişimi / dönüşümü arasında bağ kurarlar (Harari, 2018). Gerçekten de her ne kadar farklı görünseler de tarihe bakan hemen her göz göçlere çok özel bir yer ayırmak durumundadır. Medeniyetleri kuran hemen her topluluğun göçmen olması (Canatan, 2020, s. 22) da bu çerçevede değerlendirilebilir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de göç oldukça önemlidir ve ciddi bir potansiyel barındırmaktadır. En gelişmiş ülkelerin (zaman zaman göçmen karşıtı politikalarla anılsalar da) göçmenlere her zaman bir kapı aralamaları da bundandır.

2019 yılı verilerine göre 272 milyon insan bugün uluslararası göçmen olarak yaşamaktadır. Üstelik bu sayının yaklaşık dörtte üçü çalışma yaşında (20-64 yaş arasında) bulunmaktadır (McAuliffe ve Khadria, 2020, s. 3). 20 yaş altını hesapladığımızda bu nüfusun ne kadar dinamik olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla ülkelerin bu üretici (maddi-manevi tüm değerler açısından) kitleye karşı duyarsız kalmaları beklenemez.

Öyle görünüyor ki göçü engellemeye çalışmak başta “insan hakları” olmak üzere birçok değeri çığnemek anlamına da gelecektir. Onun için demokratik-medeni toplumların göçle birlikte yaşaması kaçınılmazdır. Üstelik bu birlikte yaşama isteği tarihteki birçok örneğinde olduğu gibi bugün de zaraından çok yarar sağlayacak potansiyeller barındırmaktadır. En gelişmiş ülkelerin tüm iç muhalefete karşın bir yolunu bulup göçmenleri kendi sistemlerine entegre etme isteklerinin, bu gerekçe ile ilişkisi de göz ardı edilmemelidir.²

Göçmenlere yönelik dışlama mekanizması üreten düşüncenin, uzun vadede sorunları çözmek yerine yeni sorunlar ortaya çıkarması daha muhtemel görünmektedir. Göçmenleri entegre etmek yerine onları dışta bırakan ülkelerin, gettolarla / banliyölerle³ baş etmeye çalışması kolay değildir.⁴ Zaman zaman patlama noktasına gelen bazı sorunlar ve bu sorunlara karşı ırkçı politikaların yükselmesi, böylece sorunun daha da büyüüp içinden çıkılamaz hale gelmesi ciddi bir tehlike arz etmektedir. Onun için entegrasyon politikalarının öncelenmesi hem ev sahibi ülkeler hem de göçmenler için en iyi çözüm olarak görünmektedir.

Gelinen toplumun mekanizmalarına katılma süreci olarak entegrasyon (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 181); “toplumsal çeşitliliği” “toplumsal kazanca” çevirmek için üretilen kavramlardan biridir. Bu amaç için uyum,

2 Almanya ve İngiltere'nin göçmenler konusundaki (vatandaşlığa geçiş, ırkçılıkla mücadele, ayrımcılığa karşı yasal düzenleme, işgücü piyasasında pozitif ayrımcılık, çokkültürlülük politikaları gibi) çabaları (Lacroix, 2010, s. 4 vd.) bu çerçevede okunabilir.

3 Kentte dışlanan grupların yerleştiği mekânları anlatmak için birçok kavram geliştirmiştir. Slum, getto, varoş, banliyö bunlar arasındadır. Genel anlamda aynı anlama gelseler de bazı sosyal bilimciler aralarındaki fark konusunda ısrarcı davranır (Çetin, 2012, s. 166). Bu çalışmada konumuz bu olmadığı için bu farklar üzerinde durma gereği duyulmamıştır ancak konumuz açısından meseleyi ortaya koyacak getto ve banliyö için kısa bir açıklama yapma gereği duyulmuştur:

Getto, belli bir kültürel grubun yoğunlaştığı mekânı anlatır. Bu mekân hâkim kültürden farklılıklar gösterir. Bir açıdan, kültürel azınlığın kendisini koruması için bir sığınak sağlar, ancak diğer açıdan hâkim kültürün dışlama pratiklerinin bir sonucudur. Yabancı düşmanlığı ya da göçmen karşıtlığı gibi ev sahibi ülke yurttaşlarının verdiği tepkiler, birçok kültürel azınlık için gettolaşmayı adeta zorunlu kılmaktadır. Gettonun ne olduğuna dair bkz. (Adıgüzel, 2019, s. 157 vd.; Çetin, 2012, s. 170 vd.).

“Banliyö” Fransızca kökenli bir kavramdır ve “dış mahalleleri” anlatır. Ancak Amerika ve Avrupa’da birbirine zıt iki farklı kullanımı olmuştur. İlkinde gelir durumu iyi olan insanların kentten uzak yaşadıkları mahalleleri anlatırken ikincisinde fabrikalara yakın işçi konutları için kullanılması daha belirgin olmuştur. Zamanla işçilerin yaşadığı yerler anlamını aşan ve “getto” kavramına benzer şekilde dışlanışlıkla, yoksullukla, kötü yaşama koşulları ile hatta isyanla anılan mahalleler anlamına gelmiştir. Bizim kullanımımız da daha çok bu anlamı ile ilişkilidir. Banliyö hakkında farklı anlamlar ve kullanımlar için bkz. (Çetin, 2012, s. 178 vd.; Khayati, 2009, s. 173 vd.;

4 Bu konuda Fransa ilginç bir deneyim yaşamaktadır. Fransa'nın göçmenlere yönelik politikalarını dışlayıcı bulan çok sayıda düşünce olduğunu hatırlatmak gerekir. Özellikle getto/banliyö kaynaklı, Fransa’da zaman zaman çatışmalara varan olayların çıkması göçmenlere karşı dışlayıcılığı gündeme taşımaktadır. Banliyö kaynaklı olaylar Fransa’da çok ciddi krizlere neden olmakta, ancak öyle görünüyor ki göçmen karşıtlığı bu krizi daha da derinleştirmektedir. (Banliyö olaylarına da değinerek Fransa'nın entegrasyon politikalarını değerlendiren bir çalışma için bkz. Yardım, 2017).

sosyal uyum, içirme, kültürleşme, çokkültürcülük, kültürlerarasıcılık, hoşgörü, tahammül, tolerans gibi daha birçok kavramdan da söz edilebilir (Erdoğan, 2020, s. 12). Bu listenin oluşturulmasında kuşkusuz farklı bakış açıları ve politikalar etkili olmuştur ancak asıl amacın farklılıklarla birlikte uyum ve barış içinde yaşamak olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Biz burada, ciddi eleştirilerin de odağında olmasına karşın, daha yaygın bir kullanıma sahip olan entegrasyon kavramını⁵ “toplumsal çeşitliliği toplumsal kazanca” çevirmenin bir yolu olarak düşünecek ve kullanmaya devam edeceğiz.

Göçün “zararından” çok “gerekliliğini” algılayan birçok ülke, kendi göç politikalarını da değiştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında (pragmatik davranarak) göçe karşı olmayı değil de göçü yönetmeyi, göçün bitirilmesini değil de kontrollünü sağlamayı amaçlayan adımlar atılmaktadır. En anlamlı politika “daha kısıtlayıcı değil daha seçici” olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu politika sadece dışarıdan göç almayla sınırlı da değildir; mevcut göçmenleri de bu amaca yönlendirmenin yolunu bulmaya çalışmaktadır. İşte entegrasyon tam da burada anlam bulur (Lacroix, 2010, s. 4).

Göçün olumlu sonucu, “toplumsal çeşitliliği toplumsal kazanca” dönüştüren, sadece ev sahibi ülkenin rızasını ve varlığını sürdürmesini önceleyen değil ayrıca göçmenlerin de varlığını, kendi kimliklerini koruyarak garanti altına alacak bir entegrasyon süreci ile olabilir. O zaman göçmenlerin “sorunlarla” ve “yük olmakla” değil de üretkenlikleri ile öne çıktıkları görülecektir.⁶

Gerçekten de tarih boyunca “iyi yönetilen göç”, küresel çapta gelişmeyi tetiklemekte ve çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Göçmenler, sadece ucuz işgücü ile değil, girişimci, yenilikçi ve risk alabilen insanlar olarak da geldikleri topluma ciddi katkılar sunarlar. Hatta yaş ortalaması çok yüksek olan birçok Avrupa ülkesi için “gelecekte emeklilik maaşını ödeyecek” insanlar olarak bile düşünülebilirler.⁷ Yanı sıra farklı kültürlerden gelmenin yeni fikirler üretme

5 Entegrasyonla ilgili tartışmalar için bkz. (Bartram, Poros ve Monforte, 2017,s. 181 vd; Erdoğan, 2020, s. 12 vd.; Göksel, 2019, s. 16 vd.).

6 Madeline Albright (Çekoslavakya'dan göç etmek zorunda kalmıştır), Albert Einstein (Almanya'dan göç etmek zorunda kalmıştır), Marie Curie (Polonya'dan Fransa'ya gitmiştir), Nikola Tesla (Balkanlardan Amerika'ya göçmüştür), Freddie Mercury (Tanzanya'da doğmuştur), Steve Jobs (babası Lübnan'dan kaçmak zorunda kalan bir Suriyelidir) ve Zinedine Zidane (babası Cezayir doğumludur) gibi önemli insanların ya kendileri ya da aileleri göç eden dolayısıyla göçmen insanlardır. Kuşkusuz bu liste her ülke için ayrı ayrı ciltlerce kitap yazacak kadar göçmenlerle doldurulabilir. Bu listede bulunan göçmenlerin hayatlarının en azından belli bir dönemi çok zor şartlar altında geçmiştir. Bu örneklerdeki insanlar Amerika Birleşik Devletleri'ne, Fransa'ya ve İngiltere'ye göçmüş ve zor hayat şartlarına karşın, geldikleri topluma ciddi katkıları olmuştur. Ancak bu katkılar için güven içinde yaşama alanlarının açılması ve bu insanlara fırsat verilmesi gerektiği açıktır. Bu ve benzer örnekler için bkz. (d'Oultremont ve Martin, 2015, s. 10; Harvard, 2016; Nawyn, 2016; Saboohi, 2018, s. 564-65).

7 Göçmenlerin ekonomiye etkileri konusunda çok farklı değerlendirmeler yapılabilir. Örneğin ev sahipleri kiraların artışı fırsat, kiracılar ise risk olarak düşünebilirler; iş sahipleri ucuz emeği

potansiyeli de göz ardı edilmemelidir. Bunun alternatifi ise duvarlar inşa etmek, bariyerler kurmak, gözaltı merkezleri açmak, göçmenleri geldikleri yere zorla geri göndermek ve her an göçmenlerden geleceği varsayılan tehlikelere karşı korku ile yaşamaktır (d'Oultremont ve Martin, 2015, s. 10-11). Ayrıca göç yolunda hayatlarını tehlikeye atacak kadar ciddi badireleri göze alan insanların, yaşadıkları ülkedeki durumları bir insanlık dramını anlatır ki buna karşı sert tedbirler almak da insan haklarını ihlal etmek anlamına gelecektir. Görüldüğü gibi göçe karşı çıkmak oldukça maliyetli ve kimseye fayda sağlamayan bir politikadır.

Göçün yararları (ya da zararları) konusunda daha çok şey söylenebilir ancak "göç olsun mu olmasın mı" meselesinden bağımsız olarak göçün bir veri olduğunu, hem göçmenler hem de ev sahibi ülkeler açısından çoğu zaman bir zorunluluk olduğunu göz ardı etmemek lazım. Bu zorunlu birlikteliği (bir çözüm bulunana dek) en yararlı şekilde geçirmeye odaklanmak, kuşkusuz en akıllıca yol olacaktır. Örneğin göçmen öğrencilerle aynı sınıfları paylaşmak bir veri ise o zaman bu durumu fırsata çevirmek, üstelik hem göçmen hem de ev sahibi ülke öğrencileri için faydalı olacak bir etkinliğe çevirmek (dil öğrenme gibi), yapılabilecek en güzel işlerden biri olacaktır. "Dil Kardeşliği" tam da bu tespitle hareket etmekte ve karşılıklı bir faydayı, uygulamalı olarak göstermeye çalışmaktadır.

Alan Araştırması ve Dil Kardeşliği Uygulaması: Yöntem ve Projenin Uygulanması

Yöntem

Nitel araştırmalar ve özellikle görüşme tekniği, daha önce görülmeyen, anlaşılmayan ve araştırmacı tarafından düşünülmeyen birçok konunun da su yüzüne

---

fırsat olarak görünürken, işçiler bu konuyu çok farklı değerlendirebilirler. İşsizlik ile göçmenlerin geliştiği arasında her zaman bağ kurulabilir ama göçmenlerin gerçekten "zayıf halka" oldukları için mi bu tarz suçlamalara maruz kaldığı yoksa gerçekten de olgusal düzeyde bunun bir karşılığı olup olmadığı farklı tartışmalara konu olabilir. Zira göçmenlerin geliştiği ayrıca yeni iş alanları açmak anlamına da gelmektedir. Göçmenlerle ilgili değerlendirmelerin daha çok algılar ile ilişkili olduğu bunun olgusal boyutta değerlendirilmesi ile çok farklı sonuçlara ulaşılabileceği söylenebilir. Suriyelilerin ekonomiyeye etkisini olumlu ve olumsuz yönleri üzerinden değerlendiren ve anket sonuçlarına dayanan bir çalışma için bkz. (ORSAM, 2015, s. 17 vd.)

Türkiye'de göçten en çok etkilenen illerden biri olan Kilis'te esnaflarla yapılan bir alan araştırmasında Suriyelilerin hem tüketici olarak hem de üretici olarak Kilis ekonomisine ciddi katkılar sağladıkları sonucu çıkmıştır (Paksoy ve Özgüven, 2017). Suriyeli girişimcilerin Türkiye'ye ekonomisine etkisini girişimcilik modelleri açısından anlatan bir çalışma (Kaplan ve Bedük, 2019, s. 236 vd.) meselenin katkı boyutunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca başta Mersin ve Gaziantep ticaret verilerinin gösterdiği sonuçlar olmak üzere birçok veri, Suriyeli işadamlarının ciddi katkılar sağladığını göstermektedir. Bu konuda özellikle Halepli işadamlarının ticaret bağlantıları da dâhil olmak üzere birçok birikimini geldikleri yere taşıdıkları anlaşılmaktadır (ORSAM, 2015, s. 18).

çıkmasını sağlayacak potansiyele sahiptir. Zira görüşme; dinamik, esnek, yeni bilgiye açık yani araştırmacının araştırmaya başlarken kafasından geçen konularla sınırlı olmayan bir tekniktir. Bu teknik, belli davranış kalıplarının ya-salarını / düzenliliklerini bulmak yerine sosyal yaşamın farklı yönlerini be-timlemeyi daha anlamlı bulur. Onun için nedensellikleri bulmayı amaçlamaz; bunun yerine kişilerin anlam dünyalarını ve deneyimlerini ayrıntılandırmaya çalışır (Skinner, 2012, s. 10). Bu çerçevede Chicago Okulu temsilcilerince gelişt-irilen, günlük yaşamın doğallığını önemseyen “yapılandırılmamış teknikler” bazı araştırmacılar tarafından öne çıkarılmıştır (Mayring, 2011, s. 15).

Yapılacak araştırmanın niteliğine göre yapılandırılmamış teknikler fark-lılık gösterebilir. Bu anlamda yapılandırılmamış görüşme tekniklerini yön-lendirici olmayan görüşme, odak grup görüşmesi ve enformel sohbet tarzı görüşme biçiminde üçe ayırmak mümkündür. Görüşme teknikleri bir yelpaze gibi düşünülürse bir uçta “tam yapılandırılmış görüşme” diğer uçta ise “en-formel sohbet tarzı görüşme” bulunur. Yani görüşme teknikleri içinde “en açık uçlu” olanı enformel görüşmedir. Esnek yapısı ile anlamaya ve keşfet-meye odaklanan alan araştırmalarına çok uygundur.⁸ Görüşülen kişilere bir görüşme yapıldığı söylenebilir ya da kişiler bunun farkında olmadan da gö-rüşmenin bir parçası olabilirler.⁹ Görüşmeler, anında cihazlarla ya da not tu-tularak kayıt altına alınabileceği¹⁰ gibi görüşme bittikten sonra da araştırma-cı tarafından işlenebilir (Gray, 2004: 217). Enformel görüşmeler için “gözlem verileri” yardımcı ve tamamlayıcı olarak kullanılır (Jamshed, 2014: 88) ki bu da araştırma verilerinin gücünü arttıracaktır.

Özellikle daha önce araştırma yapılmamış alanlarda yapılandırılmamış teknikler (gözlem ve görüşme) daha yararlı olduğundan bu çalışmada da “enformel sohbet tarzı görüşme” ve onu destekleyecek mahiyette “gözlem tekniği” tercih edilmiştir. Enformel sohbet tarzı görüşme tekniğini kulla-nanlar, araştırma alanını anlamak için ortama dâhil olurlar, hem yaptıkları yapılandırılmamış sohbetler hem de gözlemlerle verilere ulaşırlar.¹¹ Bu

8 Şüphesiz bu tekniğin avantajları olduğu gibi özellikle “esnek” yapısından dolayı bazı dezavantajları da vardır. Enformel görüşme tekniğinin avantajları ve dezavantajları için bkz. (Moeller vd, 1980: 180-181).

9 Kişilerin farkında olmaması ayrıca etik tartışmaları da beraberinde getirecektir. Ayrıca bu tarz görüşmelerde kişilik haklarına dikkat etme ve görüşülen kişileri rencide etmeme konusunda çok dikkat etmek gerekir. Enformel görüşme tekniği ile ilgili etik sorunlar için bkz. (Moeller vd, 1980: 180-181). Görüşme ve gözlem tekniğine dair daha genel etik sorunlar için bkz. (Gray, 2004: 235-236; 258-259).

10 Görüşülen kişinin bilgisi varsa kayıt altına almak daha kolay olacaktır. Ancak bazı durumlarda, görüşülen kişinin kendisini daha rahat ifade etmesi ya da dikkatlerin dağılması için görüşme sonuçlarının ve gözlem notlarının araştırmacı tarafından daha sonra tutulması yerinde olacaktır (Emerson, Fretz ve Shaw, 2008: 20 vd.).

11 Enformel görüşme tekniği çok farklı alanlarda kullanılabilir. Örneğin sıtma ile ilgili alanda çalışan doktorların çalışma ortamını anlamak ve onların ne düşündüklerini bulmak için bu tekniğe başvuran bir çalışma için bkz. (Canavati vd., 2017: 3).

tekniklerin kullanılmasının bir başka gerekçesi de lise ve ortaokul öğrencileri ile bu araştırmanın yapıyor olmasıdır. Zira enformel görüşme ve gözlem, öğrencilerin dünyalarına müdahil olmadan ama onlarla aynı ortamda bulunarak veri toplamanın en uygun yolu olarak düşünülmüştür.¹²

Görüşmeler temel olarak öğrencilerle yapılmış ancak öğretmenler ve yöneticilerin de konu hakkındaki düşüncelerine başvurulmuştur. Gözlemler ise öğrencilerin doğal ortamında, özellikle göçmen öğrenciler ile Türk öğrencilerin ilişkileri düşünülerek gerçekleştirilmiştir. Görüşme ve gözlemler temel olarak, dil etkinlikleri sayesinde birlikte vakit geçiren çocuklar arasında “önyargıların azalıp azalmadığı” ve buna bağlı olarak “arkadaşlık ilişkilerinin artıp artmadığını” anlamaya yönelik olmuştur.

Böyle bir dil etkinliği her şeyden önce öğrencilere eşit ilişkiler geliştirebilecekleri bir zemin hazırlamaktadır. Bu ilişki biçimi göçmen-yerli, dil bilen-dil bilmeyen, öğrenen-öğreten, dersleri iyi-dersleri kötü olan veya sınıfta arka-ön sırada oturan ayrımlarını ortadan kaldırmakta, öğrencilerin sadece birer arkadaş ve birbirlerine karşılıklı bir şeyler öğreten kişiler olarak konumlanmalarını sağlamaktadır. Eşitler arası ilişkiler, insanların birbirlerini anlamaları bakımından çok daha olumlu sonuçlar vermektedir.¹³

Görüşme ve gözlem gibi nitel araştırmaların “kültürel karşılaşmalar” gibi konularda büyük katkı sağlayacağı söylenebilir. Farklı dillerin karşılaşmasını önemseyen “Dil Kardeşliği Projesi”, temelde dil öğrenmeye merkeze alan bir dizi etkinlikten oluşmuştur. “Dil uygulamaları” öncesinde göçmen öğrenciler ile Türk öğrencilere dil öğrenme istekleri ve birbirlerinden dil öğrenmeye nasıl baktıkları konusunda, keşfedici bir tarzı besleyecek şekilde “enformel sohbet tarzı görüşmelerin” yapılması bundan dolayı anlamlı olmuştur. Dil etkinlikleri öncesinde ve etkinlikler sürerken, yardımcı bir araç olarak “gözlem” tekniğine de başvurulması, araştırma başlangıcında elde edilen verilerin değişiminin izlenmesinde projenin amacını beslemiştir.

Projenin uygulama aşaması Çorum ilinin Merkez ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma mekânımız olan Çorum 15 binin üzerinde yabancı uyruklu göçmen barındırmaktadır. Çorum’da yaşayan yabancıların çok büyük

12 Şüphesiz literatüre bakıldığında lise ve ortaokul düzeyindeki öğrencilerle “görüşme” ve “gözlem” tekniklerinin, yapılandırılmamış farklı formlarının da kullanılabilirliği görülür. Derinlemesine görüşme ve gözlem tekniği ile göçmen çocuklarla yapılan örnek araştırmalar için bkz. (Aslan A., 2020; Atasü Topçuoğlu, 2015).

13 Konya’da yapılan bir araştırma, Suriyelilerin işlettiği restoranlara giden Türklerin Suriyelilere karşı önyargılarının daha az olduğunu ortaya çıkarmıştır. İletişimin önemini anlatan bu çalışma, farklı karşılaşmaların türü ile önyargılar arasındaki ilişkiye de değinmektedir (bkz. Akın, Seçim ve Akın, 2020). Böylece (ilişkinin türüne göre bazen tehdit olarak algılanması söz konusu olsa da) daha eşit karşılaşmaların (aynı mekânda aynı işlev için bulunmak, söz gelimi yemek için restoranda bulunmak, yan masada oturmak) önyargıları azaltıcı bir etkiye sahip olmaktadır.

bir kısmını Iraklılar oluşturmaktadır (Çorum Post, 2019). Çorum'da (6 Ocak 2021 verilerine göre) yaklaşık olarak 3000 civarında Suriyelinin geçici koruma statüsünde (Göç İdaresi, 2021) bulunmasına karşın yaygın olarak, tüm yabancıların (hatta Orta Asyalı Türklerin ve Afrikalı öğrencilerin de) Suriyeli olduğuna dair bir önyargı¹⁴ görülmektedir.

Göçmen öğrencilerin sayısal çokluğu ve Arapçanın ders müfredatında bulunması dikkate alınarak bu çalışma, imam hatip eğitimi veren iki lise ve iki ortaokul olmak üzere toplam dört okulda¹⁵ gerçekleştirilmiştir. Etkinliklere 69'u lise düzeyinde, 132'si ortaokul düzeyinde olmak üzere toplam 201 öğrenci katılmıştır.¹⁶ Çalışmaya katılan göçmen öğrencilerin neredeyse tamamının Iraklılardan oluştuğunu (çok az Suriyeli ve Afganistanlı öğrenci olduğunu) belirtmekte yarar vardır. Bunun nedeni özel bir seçimden ziyade, okullarda okuyan yabancı öğrencilerin hemen hepsinin Iraklılardan oluşmasıdır.

Araştırma Süreci

Yöntem belirlendikten sonra valilik ve Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden etkinlikler için resmi izinler alınmıştır. İzin alma sürecinde proje ekibi kurulmuştur. Proje ekibi, organizasyonu sağlayacak öğretmenler ve alandan verileri toplayacak yüksek lisans öğrencilerinden seçilmiştir. Yüksek lisans öğrencileri, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri dersleri alan öğrencilerden seçilmişlerdir. Bu öğrencilere araştırmada kullanılan teknikler hakkında bilgi verilmiş, bazı örnekler üzerinden uygulamalar açıklanmıştır. Özellikle gençlerle çalışmanın hassasiyeti üzerinde durulmuş, görüşme ve gözlemlerde müdahil olmaktan çok ortamı anlamaya ve uyum göstermeye odaklanmaları istenmiştir. Gençlerin oyunlarına katılmaları ve onlarla birlikte vakit geçirmelerinin bu çerçevede olmasına dikkat etmeleri konusunda uyarılmışlardır.

Ekip kurulduktan sonra Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ilgili birimleri, ilgili okul müdürlükleri ve bazı öğretmenler ile görüşülmüş, onlara planlanan çalışmalar konusunda bilgiler verilmiş ve katkıları istenmiştir. Özellikle okul idarelerinden çok ciddi destekler alınmış ve bazı gönüllü öğretmenler ile de birlikte çalışılmıştır.

14 Bu tespitler; bu araştırmadan bağımsız olarak şahit olunan olaylar ve Çorum'da bulunan yabancı üniversite öğrencileri ile yapılan sohbetler esnasında dile getirilenler çerçevesinde yapılmaktadır. Ancak daha sonra değinileceği gibi projenin yürütüldüğü okullarda çok az Suriyeli öğrenci olmasına karşın, öğretmenlerin ve Türk öğrencilerin Iraklı öğrencileri "Suriyeli" olarak nitelendirmeleri de bu tespiti desteklemektedir.

15 Bu dört okul şunlardır: Çorum Belediyesi Prof. Dr. Hayreddin Karaman Anadolu Lisesi, Şehit Erol Olçok Anadolu İmam Hatip Lisesi, Kerebi Gazi İmam Hatip Ortaokulu ve Yıldırım Beyazıt İmam Hatip Ortaokulu.

16 Türkçe bilmeyen ya da Türkçesi iyi olmayan göçmen öğrencilerle iletişim ve görüşmeler, Türkçeyi iyi bilen gönüllü liseli ve üniversiteli göçmen öğrenciler tarafından sağlanmıştır.

Öncelikle öğrencilere, “Dil Kardeşliği” ile ilgili bir araştırma yapıldığı ve bu kapsamda etkinlikler yapılacağı duyurulmuştur. Etkinliğe katılmak isteyen öğrencilerin ailelerinden izin almaları istenmiş, bunun için ailelere araştırma ve etkinlikleri anlatan katılım formu gönderilmiştir. Katılım formunu velilerine imzalatan 201 öğrenci, yapılacak “Dil Kardeşliği” etkinliğine dâhil edilmiştir.

2019 yılının Nisan ayında başlatılan projenin uygulama aşaması, liselerde Nisan’ın son haftası ile Haziran’ın ilk haftasını kapsayacak şekilde 6 hafta, ortaokullarda ise Mayıs’ın ikinci haftası ile Haziran’ın ilk haftasını kapsayacak şekilde 4 hafta sürmüştür.

Etkinlikler, öğrenciler arasındaki etkileşimi arttırmayı amaç edinen üç temel noktada toplanmıştır; (1) dil öğrenme etkinliği, (2) dilin önemine binaen okul ortamında yapılan seminer ve söyleşiler ve (3) okul dışında yapılan yarışma ve gezi. Görüldüğü gibi 1. ve 3. etkinlikler doğrudan etkileşimi artırırken, 2. etkinlik, etkinliklerin ciddiyetini anlatarak ve motivasyonu artırarak etkileşime dolaylı bir şekilde hizmet etmiştir.

1. Dil Öğrenme Etkinliği: Gönüllü öğrenciler dil düzeylerine göre (iki göçmen, iki Türk öğrenci olacak şekilde) gruplara ayrılmıştır.¹⁷ En fazla gelişim gösterecek öğrencilere ödüller verileceği duyurulmuştur. Dört kişiden oluşan öğrenci gruplarının birbirleri ile kaynaşmaları için bir “grup ismi” bulmaları ve tenefüslerde bir araya gelerek birbirlerine kendi dillerini öğretmeleri istenmiştir. Dil öğrenme konusunda yol gösterici olması için, her hafta Türkçe-Arapça temel cümleleri içeren A4 kâğıdı büyüklüğünde bir materyal dağıtılmıştır. Bu materyalin çoğaltılmaması ama her bir araya gelişten sonra bir başkasına verilmesi tembih edilmiştir, böylece bir araya gelmek için gerekçeler üretilmiştir. Aynı şekilde bir araya gelinmesi amacıyla her grup için; liselerde bir yüksek lisans öğrencisi araştırmacı, ortaokullarda ise bir gönüllü öğretmen¹⁸ görevlendirilmiştir. Liselerde araştırmacılar haftada iki gün öğle arasında kendilerine verilen grubu ziyaret etmişler ve dil çalışmalarını bizzat gözlemlemişlerdir. Ortaokullardaki öğretmenlerden de haftada bir gün öğrencilerin bir araya gelip gelmediklerini öğrenmeleri istenmiş ve proje ekibi ile paylaşımları rica edilmiştir.

2. Yabancı dil öğrenmenin önemine binaen okul ortamında yapılan söyleşiler: Proje ekibi, proje kesinleştikten hemen sonra öğrencileri dil öğrenmeye teşvik etmek için söyleşiler yapmıştır. Arapça ve Türkçeyi iyi öğrenmenin

¹⁷ Lise düzeyinde beş kişilik bir grup dışında tüm grupların 4 kişiden oluşmasına özen gösterilmiştir. Ancak ortaokul düzeyinde grupların çoğu dört kişiden oluşsa da tüm gruplar için 2+2 sistemini uygulamak bazen mümkün olmamıştır. Bazı öğrencilerin yaşlarının küçük olması ve ısrarlı bir biçimde kendi seçtikleri gruplara dâhil olma istekleri, heveslerini kırmamak adına hoş karşılanmıştır, onun için ortaokullarda 2+3; 3+2 biçiminde gruplara da izin verilmiştir.

¹⁸ Gönüllü öğretmen talebimiz okul idareleri tarafından olumlu karşılanmış, bunun için Proje Ekibi tarafından öğretmenler ile toplantılar yapılmış ve proje anlatılmıştır. Daha sonra gönüllü olan öğretmenlerin bize ulaşmaları ya da okul idaresi ile temasa geçmeleri rica edilmiştir. Ancak gruplar oluştuğundan sonra bazı öğretmenlerin etkinliklerle ilgilenmedikleri görülmüş bu da gönüllülük konusunda istenen amaca ulaşamadığını göstermiştir.

kendilerine ne gibi kapılar açacağı özellikle vurgulanmış ama sadece bunlarla yetinilmemiş ve öğrenilen her bir dilin yeni fırsatlar sunacağı kamuoyu tarafından bilinen örnek kişiler üzerinden anlatılmıştır. Öğrencilerin hem dil öğrenimi hem de proje hakkındaki sorularına da cevap verilmiştir. Proje ilerlemeye başladıktan sonra Çorum Valisi Mustafa Çiftçi ile Çorum Belediye Başkanı Dr. Halil İbrahim Aşgın'ın etkinliğe katılan öğrenciler ile "dilın önemi" konusunda söyleşi yapmaları sağlanmıştır. Bu söyleşiler, öğrenci motivasyonunu arttırdığı gibi okul yöneticilerinin ve velilerin de projeye zaten var olan desteklerinin sürmesini ama daha da önemlisi, işin ciddiyetini anlatmıştır. Yanı sıra ziyaretlerin basında ve sosyal medyada yer alması ile projenin bilinirliğinin artacağı ve kamuoyunda entegrasyon konusunda bir bilinç oluşmasına da katkı sunacağı düşünülmüştür.

- 3. Okul dışında yapılan yarışma ve gezi:** Motivasyonu sağlamak için etkinlik sonunda başarılı olanlara hediyeler verileceği ve etkinliklere katılıp sonuna kadar devam eden her öğrencinin de Konya'ya yapılacak bir geziye götürüleceği duyurulmuştur. Etkinliğe devam oldukça fazla olduğundan öncelikle okullarda bir yazılı eleme sınavı yapılmış, dereceye giren öğrenciler diğer okullardan dereceye girenlerle birlikte bir sözlü yarışmaya tabi tutulmuştur. Lise ve ortaokul kategorileri ile Arapça ve Türkçe kategorileri farklılaştırılarak dereceye girenlere ödüller verilmiştir.

Uygulama Öncesi ve Uygulama Sürecindeki Tespitler

Göç çalışmalarında elde edilen sorunlar/tespitler ile bizim elde ettiğimiz veriler birlikte düşünüldüğünde, konunun karmaşıklığı ve hassaslığı çok daha iyi bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca projenin bağlamını anlamayı sağlayacak bu sorunlar/tespitler özellikle eğitim alanına yoğunlaşmaktadır.

- 1. Akranlar tarafından dışlanmak:** Öğrencilere projeyi anlatmak için sınıflara gidildiğinde göçmen öğrencilerin çok büyük bir kısmının yalnız ya da diğer göçmenlerle birlikte oturduğu ve genellikle koridor tarafı ve/veya arka kısımda oldukları görülmüştür. Göçmen öğrencilerden azımsanmayacak bir kısmının hiçbir Türk arkadaşının olmadığı ve bazılarının ise hiçbir Türk ile sohbet etmediklerini söylemeleri dikkat çekici bir durum olarak not edilmiştir. Aynı şekilde Türk öğrenciler de göçmen arkadaşlarının hiç olmadığını ya da çok az olduğunu ifade etmişlerdir. Türk öğrencilerin göçmen öğrenciler hakkında bilgilerinin olmadığı, neredeyse tamamı Iraklı olan arkadaşlarını daha çok Suriyeli olarak düşündükleri de anlaşılmıştır. Arkadaş olarak gösterilen kişilerin de genellikle sosyal yönü kuvvetli olan, derslerinde başarılı ve iyi Türkçe konuşan birkaç göçmen öğrenci olduğu görülmüştür.

Kız öğrenciler erkek öğrencilere oranla daha iyi arkadaşlıklar kurabilmişler ancak bu da sadece sosyal yönü güçlü çok az öğrenci ile sınırlı kalmıştır.

Aynı şekilde ortaokulların da liselilerle karşılaştırıldığında (her ne kadar yeterli olmasa da) arkadaşlık kurma konusunda daha iyi oldukları gözlenmiştir. Özellikle Türkçeleri iyi olan kız göçmen öğrencilerin (2 çarpıcı örnekte kızların Türkçeyi çok düzgün konuştukları ve derslerinin de oldukça iyi olduğu, hatta Türk arkadaşlarına dersler konusunda yardımcı oldukları saptanmıştır) diğer gruplarda olmayan bir uyumları görülmüştür.

Göçmenlere yönelik önyargılar arkadaşlık kurmada ciddi bir engel olarak görülmüştür.¹⁹ Liseli erkek öğrencilerde daha belirgin bir biçimde olsa da bazı ortaokul öğrencilerinde de açığa çıkan bu durum; “savaştan kaçmak”, “korkak olmak”, “vatanlarını terk etmek” gibi temalarla anlatılmıştır. Bazı Türk öğrencilerin de (diğer Türk öğrencileri eleştirerek “onlar/göçmenler için savaştan kaçan kişiler, korkaklar, vatanlarını bırakanlar... diyorlar” biçiminde) dile getirdiği bu konuları özellikle göçmen öğrenciler, kendilerine yönelik bir “dışlama söylemi” olarak sıklıkla ifade etmişlerdir. Göçmen öğrencilerin bu konuda kendilerini savunmak zorunda hissettikleri gözlenmiştir. Örneğin “neden Türk arkadaşınız yok?” sorusu sorulduğunda birçok göçmen öğrencinin “bizi vatan haini, korkak görüyorlar” benzeri beyanları olmuştur. Bu da göçmen öğrencilerde Türk öğrencilerin kendilerini yeterince anlayamadıkları düşüncesini beslemektedir.²⁰

Türk öğrencilerin sıklıkla göçmenleri “kavgacı/geçimsiz” olarak tanımlamaları da arkadaşlık kurmada bir engel olarak görülmüştür. Kültürel farklılık ve dil bilmemenin beslediği bu durum, şahit olunan bazı olaylarda da ortaya çıkmıştır. Örneğin araştırmacıların ziyaretleri esnasında, ekiplerin birinde göçmen bir öğrencinin arkadaşları ile küstüğü fark edilmiştir. Kendisine neden küstüğü sorulduğunda, arkadaşları ile konuşurken, “kendisine hakaret edildiğini” söylemiştir. Konuşmanın niteliği öğrenildiğinde aslında ortada hakaret içermeyen bir sohbet olduğu anlaşılmıştır. Türkçeyi iyi bilmeyen bu öğrencinin hakaret içermeyen bir sohbeti böyle algılaması, dil bilmenin önemi bir kez daha göstermiştir.

19 Suriyeli öğrencilerin akranları tarafından dışlandığına dair bazı alan çalışmalarından da söz edilebilir. Öğretmenlerin gözlemlerine dayanan, Suriyelilerin akranları tarafından ötekileştirilmesine dair bazı anlatıları “Etiketleme” ve “Ötekileştirilme” alt başlıkları ile anlatan bir çalışma için bkz. (Altuntaş, 2018, s. 480vd.).

Göçmen Afgan öğrencilerle yapılan görüşmelere dayanan bir yüksek lisans çalışmasında ise öğrencilerin bir kısmının ilk geldiklerinde (dil bilmedikleri dönemde) dışlandıklarını ama Türkçe öğrenmeye başladıktan sonra bu olumsuzluğun kalktığını; bazıları dışlanmadıklarını ve bazıları ise dil öğrendikten sonra da dışlandıklarını söylemişlerdir (Doğan, 2019, s. 70 vd.).

20 Samsun’un Çarşamba ilçesinde Suriyeli öğrencilerle yapılan bir çalışmada, arkadaşlık kurmada bir sorun olmadığı aksine iyi arkadaşlıkların kurulabildiği ama önyargıların da olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aslan A., 2020, s. 49-50).

İkinci bir olay da (iyi Türkçe bilmeyen) bir göçmen öğrenciye bir Türk öğrencinin (şaka yaptığını düşündüğü) “şu arkadaş sana küfür ediyor” biçimdeki ifadesi ve sonrasında Arapça bilmeyen Türk öğrenci ile Türkçe bilmeyen göçmen öğrencinin birbirini ikna edememesi sonucunda yaşanan anlaşmazlıktır.²¹ Durumu çözmeye çalışan araştırmacılar, aslında bu şakaların çok yaygın bir biçimde yapıldığını öğrenmişlerdir. Bu durum, “sağlıklı arkadaşlık kurulamaması” konusunda mutlaka altı çizilmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür.

Türk arkadaşları olmayan (özellikle Türkçe bilmeyen) “göçmen öğrencilerin bir arada olmaları, teneffüslerde ve okul sonrasında birlikte oynamaları” da Türk öğrencilerin bazıları için bir sorun olarak görülmüştür. “Gruplaşıp kavga ediyorlar” söylemini doğuran bu durum önyargılarla da beslenerek, özellikle liseli erkek öğrencilerin birbirleri ile yaşadıkları bazı olayların kavgalara dönüşmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede yaşanan ve temelde aynı dili konuşamamakla ilişkili olan durum, zaten Türk ve göçmen öğrenciler arasında zaman zaman ortaya çıkan soğukluğu daha da arttırmaktadır.²²

Göçmen öğrencilerin iyi sınıflarda (seçme sınıf, üniversite/lise sınavlarında başarılı olacağı varsayılan sınıf gibi düşünülen sınıflarda) olmadıkları ve sınıflar arasında eşit bir biçimde dağıtılmadıkları gözlenmiştir. Bu durum da doğrudan eğitim dilini iyi bilmemekle ilişkilidir. Türkçeyi bilmemek ayrıca dersleri anlayamamak hatta yeterince zeki olmamak algısını da doğurmaktadır. Dil bilmeyen kişi ayrıca akranları tarafından adeta görünmez olmaktadır.

Arapça dersleri olmasına rağmen, Türk öğrencilerin Arap arkadaşlarından Arapça öğrenebileceklerini neredeyse hiç düşünmemeleri de ilginç bir durumdur. Arap öğrenciler arasında az da olsa Türk öğrencilere soru soranların olduğu görülmüş ancak bunun da istisnai bir durum olduğu anlaşılmıştır. Proje anlatıldığında, öğrencilerin birbirlerine yardım edebileceklerini düşünmeye başladıkları hatta konuya çok sıcak baktıkları görülmüştür. Bu anlamda öğrenci katılımındaki “gönüllülük oranının” çok yüksek olduğu söylenebilir.

21 Öyle anlaşılıyor ki “küfür etmek” üzerinden yaşanan bu durum sadece Çorum’da yaşanmamakta Türkiye’nin başka yerlerinde de örnekleri bulunmaktadır. Din kültürü öğretmenleri ile yapılan çalışmada bir öğretmen de benzer konuya değinmiştir. Öğretmen; meseleyi “...çocuklar şikâyet ederken Suriyeliler bize küfretti diyor, ne dedi diyorum, bilmiyorum ama küfretti sanırım diyor, yani tamamen önyargıdan kaynaklanan bir problem” biçiminde dillendirmiştir. (Altuntaş, 2018, s. 482). İstanbul Ataşehir’de öğretmenlerle yapılan görüşmeye dayanan bir çalışmada da ilk dönemde yaşanan önyargıların, öğretmen ve idarecilerin çabaları ile ortadan kalktığı hatta “akran kabulüne” evirildiği dile getirilmiştir (Karaağaç ve Güvenç, 2019, s. 552).

22 Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenleri ile yapılan bir alan çalışmasında da öğretmenler, Suriyeli öğrencilerin Türkçe bilmemesiyle kendi aralarında gruplaşmaları arasında ilişki olduğunu düşünmektedirler (bkz. Altuntaş, 2008, s. 473 vd.).

2- Öğretmenlerin yanlış tutumu ve nasıl davranacaklarını bilememeleri: Mevcut öğrencilere ayrıca göçmen öğrencilerin eklenmesi şüphesiz öğretmenler için iş yükünü arttıran bir durumdur. Üstelik göçmen öğrenciler için dil de önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. İş yükünü artırma potansiyeli taşıyan yeni öğrencilere karşı önyargılar, politik tercihlerin beslediği olumsuzluklar ve bu özel öğrenci grubuyla nasıl ilgileneceğini bilememe öğretmenler açısından sorunu anlatan üç önemli noktadır. Bu üç önemli unsurun birleşmesi şüphesiz ciddi bir sorun olarak okunabilir.

Dil bilmeyen göçmen öğrencilerle iletişim kuramayan bazı öğretmenlerin²³ tipik tavrı, öyle anlaşılıyor ki onları yok saymak olmuştur. Zira Türkçe bilmeyen birçok öğrenci, sınıfların en arka sıralarında oturmakta ve hiçbir etkileşim olmadan günü bitirmektedirler. Gerçekten de özel bir ilgi gerektiren, göçmenlere yönelik eğitim hakkında hiç bilgisi olmayan öğretmenlerin bu tavrı hem öğretmenlerin beyanlarından hem de öğrencilerin beyanlarından anlaşılmaktadır. Bu tavrın arkasında bazı öğretmenlerde bulunan “politik bir tepkisellik” olduğu da görülmüştür. Göçmenlere yönelik toplumda yer alan yaygın önyargıların bazı öğretmenler tarafından da aynı şekilde dillendirildiği tespit edilmiştir.²⁴

Birçok öğretmen, kendi sınıflarında bulunan göçmen öğrencilerden sıklıkla “Suriyeli öğrenciler” diye bahsetmiştir. Ancak sözünü ettikleri öğrencilerin aslında Iraklı olduklarını bilmedikleri anlaşılmaktadır. Bu da birçok öğretmenin öğrencilerle sağlıklı bir diyalog geliştiremediğini, onlarla ilgilenme gereği dahi duymadığını göstermektedir.

Ortaokul düzeyinde bazı sınıflarda genel tablonun aksine göçmen öğrenciler ile Türk öğrencilerin karışık bir biçimde oturdukları ve arkadaşlık ilişkilerinin nispeten iyi olduğu gözlenmiştir. Bu tablonun oluşmasında özellikle sorumlu sınıf öğretmenlerinin duyarlı davranmaları ve göçmen öğrencileri kabullenmelerinin oldukça etkili olduğu anlaşılmıştır.

23 Dil bilmeyen öğrencilerle yaşanan sorunlar (ayrıca göçmen öğrencilerin yaşadığı sorunlar) konusunda öğretmenlerin düşüncelerini ve gözlemlerini yansıtan bir çalışma için bkz. (Altıntaş, 2018).

24 Öğretmenlerin göçmen öğrencilere karşı nasıl davranacaklarını bilememesi, bu alanın aslında özel bir eğitim gerektirdiğini göstermektedir. Aynı durum göçmenlere alışık birçok Batı ülkesi için de geçerlidir. Örneğin Kanada'daki öğretmenler, özellikle travma yaşayan ve psikolojik desteğe ihtiyaç duyan öğrencilere karşı nasıl çaresiz kaldıklarını dile getirmektedirler (bkz. Gagné vd., 2018, s. 60 vd.). Aynı çalışmada, araştırmacılar tarafından göçmen öğrencilerin sorunları ile ilgilenmede ve çözüme başarılı bulunan okullarda bile bazı öğretmenlerin göçmen öğrencilere karşı ciddi önyargılar taşıdıkları ve sorunları çözüme isteksiz davrandıkları da tespit edilmiştir. Gagné vd., 2018, s. 66).

Öğretmenlerin göçmen öğrencilerine karşı önyargılarını da anlatan bir çalışma için ayrıca bkz. (Altıntaş, 2018, s. 482 vd.). Aynı çalışmada öğretmenlerin sorunlarla baş edecek yeterliliklerinin ve araçlarının olmadığına da değinilmiştir (s. 489 vd.).

Kendi sınıfı, diğer sınıflardan farklı olan bir öğretmen; bunu “her göçmen öğrenci için bir body seçerek hallettiğini” anlatmıştır. Oluşturduğu sistemde öğretmen, her göçmen öğrenci için bir gönüllü Türk öğrenci belirlemiş, hem göçmen öğrenci ile arkadaşlık kurmasını hem de ona derslerinde yardımcı olmasını istemiştir. Böylece kendisini sınıfa ait hisseden göçmenler hem derslerinde başarılı olmuşlar hem de Türkçeyi çok daha iyi öğrenmişlerdir. Sonuçta tek bir öğretmenin çabası ile o sınıfa giren tüm öğretmenlerin de işi kolaylaşmıştır.

Öğretmenlerin nasıl davranacaklarını bilememesini, bazı eğitimler verecek ve iyi uygulama örneklerini göstererek çözmek mümkündür. Önyargıları aşmak²⁵ ve politik tutumları değiştirmek çok daha zor olsa da bunların etkisini sınırlamak çok da zor görünmemektedir. Yukarıda örnekleri verilen ve çok kısa süre içinde haberdar olunan az sayıdaki öğretmenin küçük gayretleri, sorunları çözme hususunda umut vermektedir. Bu somut, denenmiş ve başarılı olmuş gayretlerin önemli olduğu ve belki de sorunları çözmeye anahtar olabileceği vurgulanmalıdır.

3- Yöneticilerin ne yapacağını bilememesi: Öğrenci sayısı oldukça kalabalık olan okullarda bir de göçmen öğrencilerin olması yöneticilerin işini zorlaştırmaktadır. Bazı öğretmenlerin tepkileri, Türk öğrenci velilerinin göçmenlere yönelik önyargıları, Türk ve göçmen öğrencilerin kendi aralarında anlaşamamaları (bazen kavga etmeleri) işi zorlaştıran sebepler arasında sayılabilir. Özellikle öğrencilerin kendi aralarında yaşadığı sorunların sonucu, ister istemez sıkı disiplin önlemleri almak, sorun çıkaranları dışlamak hatta okuldan uzaklaştırmak biçiminde kendini göstermektedir.²⁶

Göçmen öğrencilerin çok büyük oranda okula devam etmedikleri gözlenmiştir. Ancak devam etmeme nedenleri konusunda okul yöneticilerinin genel tahminler dışında fikirleri olmadığı da görülmüştür. Şüphesiz yöneticilerin elinde öğrencilerin neden okula devam etmediğini araştırarak personelin ve maddi imkânların olmadığı söylenebilir. Ancak göçmen öğrencilerin sorunları arttırdığı konusunda genel bir yargının baskın olduğu düşünüldüğünde,

25 Önyargıları aşmanın en önemli göstergelerinden biri göçmen öğrencilerin sınıf için olumlu katkılar sunduğunun kabul edilmesidir. Sürekli olumsuzluklarla anılmaları mevcut durumu iyileştirmek yerine daha da kötüye götürecektir. Bu çalışmada “sınıfa katkı” konusunda “dil” bir fırsat olarak düşünülmüştür.

Kanada’da öğretmenler ile yapılan bir alan araştırmasında öğretmenlerin %73’ü Suriyeli öğrencilerin kendi sınıflarına “değerli katkılar” sunduklarını belirtmişlerdir (Gagné vd., 2018, s. 65). Bu olumlu izlenim sorunları tespit etmek, kendileri başta olmak üzere muhatapların eksikliklerini görmek ve sonuçta çözüm önerileri geliştirmek açısından çok anlamlı bir tespit olarak görülmektedir.

26 Göçmen öğrencilerin şiddet ve anlaşmazlık durumunda; akranları, öğretmenleri ve idareciler nazarında nasıl değerlendirildiklerini yansıtan ve göçmen öğrencilere karşı uygulanan fiziksel ve psikolojik şiddete de değinen bir çalışma için bkz. (Altuntaş, 2018, s. 483 vd.).

“daha az göçmen öğrencinin daha az sorun olduğu” biçiminde bir düşüncenin de mevcut olduğunun altı çizilmelidir.

Göçmenlerin özellikle savaş ortamından geldikleri, bazılarının travmatik olaylar yaşadığı, ailesinden fertler kaybettiği düşünüldüğünde psikolojik desteğin önemli olduğu görülür. Ancak okul yöneticilerinin bu durumu önceleyecek bir farkındalığa sahip olmadığı, bu farkındalık olsa da bu konuyu birlikte değerlendirebilecekleri personellerinin olmadığı görülmektedir. Özellikle savaştan etkilenen göçmen öğrenciler konusunda uzman; yöneticileri ve öğretmenleri yönlendirecek; diğer öğrencileri ve hatta velileri bilgilendirecek uzmanlara veya rehberlik ve danışmanlık öğretmenlerine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Dil engelini aşmak için bu uzmanların ve/veya öğretmenlerin bir kısmının göçmenlerin dillerini bilmeleri veya göçmenler arasından istihdam edilmeleri de oldukça yararlı olabilir.

4- Göçmen öğrencilerin maddi zorluklarının ve kültürel farklılıkların sorun olması: Birçok göçmen öğrenci maddi sıkıntılar yüzünden ya okula devam edememekte ya da okul sonrasında çalışmak zorunda olduğundan dersleri ile ilgilenememektedir. Okula bir şekilde devam eden öğrenciler arasında da devamsızlığın çok fazla olduğu görülmektedir. Okula gelmeyen öğrencilerin neden gelmediğine dair somut bir veri olmamakla birlikte, devamsızlığı fazla olan ve arada okula gelen birçok öğrencinin “maddi sorunlar” ve “çalışma zorunluluğu” gibi gerekçeler sunması bu tespiti anlamlı kılmaktadır. Ayrıca birçok işyerinde okul çağında olan göçmen çocukların çalışıyor olduğunu görmek de bu tespiti destekler.

Maddi zorluklar ve okula devamsızlık; ister istemez okula adapte olamama, Türkçeyi yeterince öğrenememe ve okulda iyi arkadaşlıklar kuramama gibi sonuçlar da doğurmaktadır. Bu da sosyalleşme dolayısıyla entegrasyon işlevini sağlayacak bir mekan olarak okulun başarısını olumsuz etkilemektedir. Kültürel farklar ve önyargılar ile birlikte bu olumsuzluğun arttığı söylenebilir.

Hem Türk öğrenciler hem de göçmen öğrenciler somut bir şekilde dile getirmeseler de “biz ve onlar” dilini kültürel farklılıklarla ilişkilendirerek kullanabilmektedirler. Göçmenlere yönelik önyargılar ve göçmenlerin buna verdikleri tepkiler ister istemez bir mesafe oluşturmakta ve arkadaşlık ilişkilerinin yeterince gelişmemesine neden olmaktadır. Bu genel tespiti karşın göçmen öğrencilerin nerede ise tamamı Türkiye’de olmaktan mutlu olduklarını, küçük sorunları aşabileceklerini ve Türk arkadaşları ile daha iyi ilişkiler kurabileceklerini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Türk öğrencilerin de önemli bir kısmı arkadaşlıklar konusunda mevcut durumu iç açıcı bulmasalar da ciddi bir sorunun da olmadığını dile getirmişlerdir.

Kendilerinin dışlandığını düşünen bazı göçmen öğrencilerin, Türk öğrencilerle arkadaşlık konusunda istekli olmadıkları gözlenmiştir. Bazı öğrencilerde ciddi bir umutsuzluk ve geri dönme isteğini de besleyen dışlanmışlık duygusu, dil öğrenme konusunda da olumsuz bir sonuç doğurmuştur. Kendisini bu şekilde hisseden öğrencilerin Türkiye'ye geliş tarihleri her ne kadar geriye gitse de Türkçe öğrenemedikleri/daha az öğrendikleri görülmüştür.

Uygulama Sonrası Tespitler

Dil etkinliği başlarken, devam ederken ve sonuçlandıktan sonra proje araştırmacılarının gözlemleri ve öğrencilerin onlara anlattıkları, idarecilerin ve öğretmenlerin geribildirimleri sonuçların elde edilmesinde ciddi bir rol oynamıştır. Bir önceki başlıkta, etkinlik aşamasına geçmeden önce tüm tarafla yapılan görüşmeler ve okul ortamının gözlemlenmesiyle elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bu başlıkta ise etkinlikler bittikten sonra dil öğrenme/öğretme işinin bir araç olarak etkileşimde ne kadar anlamlı olduğuna dair tespitler üzerinde durulacaktır.

Çalışmalar sonucunda elde edilen genel tespit; etkinliklerin başlamasıyla artan bir araya gelmelerle birlikte önyargıların da azaldığı ve etkileşimin arttığı **şeklinde olmuştur**. Bu açıdan projenin amacını ulaştığı söylenebilir. Ancak elde edilen sonuçlara daha yakından bakıldığında önyargıların azalması ve etkileşimin artmasının farklı yansımaları olduğu da görülecektir.

1. Bu çalışma tüm taraflar için yararlı olmuştur: Çalışmaları liselerde doğrudan proje araştırmacıları yönettikleri için daha kontrollü bir biçimde yürütülebilmektedir. Ortaokullar ise bazı öğretmenlerin isteksiz davranmalarından dolayı istenen düzenlilikte yürütülemediği. Ancak bir şekilde projeye dâhil olan öğrencilerin her fırsatta, projenin kendileri için çok yararlı olduğunu söylemeleri, hem ortaokul düzeyinde hem de lise düzeyinde bu tarz çalışmalara ciddi ihtiyaç olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca projeye destek sunan yöneticilerin ve öğretmenlerin de projenin öğrencilerin yanı sıra kendileri için de yararlı olduğunu ifade etmeleri oldukça anlamlıdır. Göçmen öğrencilerin derslere ilgilerinin artması, Türk öğrencilerin ise özellikle Arapçayı daha çok önemsemeleri bu açıdan göze çarpan çıktılardır.

2. Çalışmalara katılan öğrencilerin dil düzeyleri artmıştır: Etkinlikler sonucunda öğrencilerin hemen hepsi dil öğrenme konusunda ciddi mesafeler almıştır.²⁷ Etkinliğe başlarken tercüman aracılığı ile görüştüğümüz onlarca

27 Proje sonucunda hem Türk hem de göçmen öğrencilere, "dil yarışmasına" kimlerin katılacağını belirlemek için bir sınav yapılmıştır. Bu sınavlarda başarı oranı, Türk öğrenciler açısından Arapça derslerinden alınan notlar düşünüldüğünde; göçmen öğrenciler açısından ise tüm derslerin ortalamaları düşünüldüğünde nispeten yüksek olmuştur. Ancak amaç, dil öğrenmeyi etkileşim ve uyum için bir araç kılmak olduğundan, araştırma yöntemine de uygun olan "ölçmek yerine anlamak" öncelenmiş ve bu sınavın sonuçları ayrıntılı bir biçimde ayrıca analiz edilmemiştir.

öğrenci ile etkinlik bitiminde tercümansız anlaşabiliyor olmak en azından göçmen öğrenciler açısından “dil öğrenme amacının” önemli bir ilerleme ile sonuçlandığını göstermektedir. Türk öğrencilerin de dillerini ilerlettiklerini beyan etmeleri her iki tarafın bu işten kazançlı çıkabileceğini göstermiş ve projenin bu amacına da ulaştığını ortaya koymuştur.

3. Çalışma ile beraber Türk öğrenciler ile göçmen öğrencilerin arkadaşlıkları artmıştır: Çalışma sonucunda sınıflarda yan yana oturmalarının fazlalaşması, teneffüslerde dil öğrenmeden bağımsız bir biçimde birlikte oynamaların görülmesi, proje çıktılarında içinde en sevindirici olanı olmuştur. Konuyu çarpıcı bir biçimde ortaya koyan bir olay şu şekilde yaşanmıştır: Kız lisesinde hangi öğrencilerin kimlerle grup olacağı konuşulduğunda, göçmen bir öğrenci istemediği bir gruba düştüğü için ağlamaya başlamıştır. Gruptan sorumlu olan araştırmacıya o öğrenci, “grupta sevmediğim kişiler var ben etkinliğe katılmak istemiyorum” biçiminde bir açıklama yapmıştır. Öğrenciye grubun dil öğrenmek için bir araç olduğu, bu konuyu çok sorun etmemesi gerektiği, isterse ayrılabilceği ya da başka bir gruba geçebileceği ancak kendisi için en uygun grubun bu grup olduğu ve kendisine bu grubun tavsiye edildiği anlatılmış ve öğrenci ikna olmuştur. İki hafta sonra bu öğrenci, gruptan sorumlu araştırmacıya kendisini bu grupta bıraktıkları için teşekkür etmeye gelmiştir. Nedeni sorulduğunda ise çok iyi dostluklar kurduğunu anlatmıştır.

4. Karşılıklı önyargılar azalmıştır: Göçmen ve Türk öğrencilerin önyargılarını önemli oranda kırdıkları hem kendi ifadelerinden hem de gözlemlerden ortaya çıkmıştır. Dil etkinliği esnasında, genel anlamda öğrencilerin birbirlerini daha yakından tanımaya başladıkları ve iyi arkadaşlık ilişkileri kurdukları söylenebilir. Araştırmacıların okul ziyaretlerinde; (1) okul bahçesinde oynanan oyunlarda Türk öğrencilerle göçmen öğrencilerin daha çok bir arada oynamaya başladıkları ve (2) sınıflarda yan yana oturmalarının çoğaldığı gözlenmiştir. Ayrıca görüşmelerde; (3) dersler konusunda bazı Türk öğrencilerle göçmen öğrencilerin birbirlerine yardım etmeye başladıklarını söylemeleri ve belki de en önemlisi (4) oyunlarda olmayan grup arkadaşlarının nerede olduğundan haberdar olmaları karşılıklı önyargıların kalkmaya başladığına dair göstergeler olarak sunulabilir. Ancak kız öğrenciler ile erkek öğrenciler, göçmen öğrenciler ile Türk öğrenciler, lise öğrencileri ile ortaokul öğrencileri arasında ciddi farklar olduğu da anlaşılmıştır. Birincilerin ikincilere göre daha fazla gelişim gösterdikleri görülmüştür.

Yaşın küçüklüğü ile etkileşimin yoğunluğu arasında kurulabilecek bir ilişki düşünüldüğünde, liselilerin ortaokullulara göre daha fazla gelişim göstermeleri yadırganabilir. Bu durum proje uygulamasının lise ve ortaokul düzey-

lerinde farklı olması ile ilişkilidir. İlk fark, ortaokullarda etkinliklerin liselere göre iki hafta daha kısa sürmesidir. İkinci fark ise liselerde araştırma ekibinin grupları belli düzenlilikte ziyaret etmesi ve bu ziyaretlerin grup bağlarını sıkı tutmasını sağlamasıdır. Öte yandan, ortaokullarda bazı öğretmenlerin grupları takip etmemesi sonucunda grup bağlarının gelişmediği buna bağlı olarak öğrenci ilgisinin ve gelişiminin zayıfladığı saptanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Projemize benzer çalışmalardan da söz edilebilir. Sakarya Gençlik Merkezi tarafından 2013 yılında yürütülen “Dil Kardeşliği Projesi” bu anlamda ilginç bir çalışmadır. İsim benzerliği ile dikkatimizi çeken bu çalışma hakkında, maalesef Gençlik ve Spor Bakanlığının internet sayfasında ve bazı haber sitelerinde yer alan ve projenin başladığına dair kısa haber dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu haberde projenin mahiyeti ve ne tür bir proje olduğu söylenmemekte ancak yabancı öğrencilerle Türk öğrencilerin Gençlik Merkezi’nde buluşturulmak istendiği anlatılmaktadır. Böylece öğrenciler birbirlerine anadillerini ve kültürlerini öğreteceklerdir (haberler.com, 2013; GSB, 2013). Akademik bir çalışma olarak planlanmadığı anlaşılan bu projede (öğrencilerde nasıl bir ilerleme olduğuna dair bir tespit yapılmaması), öğrencilerin doğal ortamlarında değil de haftanın belli günlerinde Gençlik Merkezi’ne gitmeleri (dolayısıyla ek bir zaman harcamaları), etkinliğin ortaöğretim değil de üniversite düzeyinde yapılması, etkinliğin göçmenlere karşı önyarğının belirginleşmemiş olduğu bir dönemde yapılması (2013 yılında) ve etkinliğin doğrudan entegrasyon düşünülerek yapılmaması gibi bazı özellikleri olmakla beraber bu tarz çalışmaların yenilenmesi ve denenmesine ciddi ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir.

“Dil Arkadaşlığı” adını taşıyan ve iki ortaokul öğrencisi tarafından tasarlanan, takdire şayan bir çalışma göçmen öğrencilerin “okul kültürüne uyum süreçlerini hızlandırmak” amacıyla yapılmış ve “birbirlerine dillerini öğretmeyi” temel almıştır. Ayrıca bu projede akademik konularda birbirlerine destek olacak bir akran yardımlaşma sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. “TÜBİTAK 12. Ortaokul Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması”nda dereceye giren projenin özellikle “Değerler Eğitimi” alanında başarılı olması da oldukça manidardır (Bektaş ve Şam, 2018, s. 44). “TÜBİTAK 13. Ortaokul Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması”nın Ankara bölgesinde dereceye giren ve “akran desteğinin” altını çizen bir çalışma daha göze çarpmaktadır. Çalışma sonunda 8 Türk ve 8 Suriyeli ortaokul öğrencisi ile yapılan uygulamada olumlu sonuçlar alındığı ifade edilmiştir. Bu çalışmada öğrencilerin; akademik alanda

dayanışmalarının yanı sıra kültürel farkındalık konusunda da önemli bir yol aldıkları görülmüştür (Aslan H., 2020). Aynı şekilde, bizim de şahit olduğumuz bir öğretmenin “her göçmen öğrenciyeye bir body” ayarlayarak yaptığı uygulama da buna dâhil edilebilir.

Okullarda yapılan benzer faaliyetlerde özellikle öğrencileri merkeze alan, öğretmenler tarafından desteklenen “gönüllü” çalışmaların başarı oranlarının çok yüksek olacağı söylenebilir. Entegrasyon konusunda bu tarz uygulamalara bütçe ayrılması öncelikli politikalar arasında yer almalıdır. Bu çalışmaların hedefi, her ne kadar uygulamada ve yöntemde farklılıklar olsa da Dil Kardeşliği çalışmamızın hedeflerine uymaktadır. Bu tarz çalışmalar göçmen öğrenciler ile Türk öğrenciler arasındaki etkileşimi artıracığından anlamlı görünmektedir.

Bu konuda “dil köyü” biçiminde anılan bir başka düşünceden de söz etmek yararlı olacaktır. “Dil köyü” önerisi (okul dışında olmasından dolayı projemizden farklılaşsa da) ticari olmayan ve karşılıklı faydaya dayanan bir düşüncedir. Ancak bu düşünce sadece öneri olarak kalmış, her ne kadar zaman zaman “proje” olarak anılsa da ayrıntılandırılmamış ve henüz uygulama alanı bulamamıştır. Yapılan internet araştırmasında üç farklı “dil köyü” değininine rastlanmıştır;

(1) Suriyeli ve Türkiyeli öğrenciler ile akademisyenlerin bir araya gelmesi sonucunda bir dil öğrenme aktivitesinin gerçekleştirilmesi (Tanrıkulu, 2017, s. 26);

(2) Şehre yakın ve her şeyin Arapça olarak düzenlendiği, dolayısıyla yurtdışına gitmenin bir alternatifi olacak şekilde bir köy kurgusu;²⁸

(3) İstihdam edilecek kişilerin bulunmadığı yerlerde Suriyelilerin istihdam edilmesi ve bu süreçte isteyene ayrıca bu Suriyeliler tarafından Arapça öğretilmesi öngörülmektedir (Aldemir, 2016, s. 218).

Şüphesiz uygulanamadan bu önerilerin başarı şanslarının ne olacağını bilinemez. Ancak ilk öneride dil öğrenmenin maliyetinin düşeceği, ikincisinde bir dil öğrenme tekniğinin deneneceği ve üçüncüsünde ise bir taraftan üretime katkı olacağı diğer taraftan da İslami kaygılarla Arapçanın öğrenilme gerekliliği vurgulanmaktadır. Ancak maliyetin her ne kadar az olacağı iddia edilse de köy oluşturmak ya da mevcut köyleri bu amaç için seferber etmek yine de ciddi bir uğraş ve maliyet anlamına gelecektir. Tüm bu soru işaretlerine karşın yine de bu tarz düşünceleri hayata geçirmeye çalışmak, ciddi yararlar sağlayacak bir potansiyele sahip gibi görünmektedir. Göçmenlerle birlikte dil öğrenme aktivitelerinin her açıdan ciddi katkıları olacağı kesindir.

28 Raif Nas'ın sözüne ettiği bir düşünce bkz. ÖNDER, 2016

Bu tarz düşünceler sadece okullar ve öğrenciler düşünülerek değil de daha geniş bir perspektifle öğrenci olmayanları da kapsayacak şekilde ele alınırsa “dil köyleri” çok önemli başka açılımlar da sağlayabilir.

Entegrasyonu sağlama potansiyeli olan bu tarz “ötekileştirmeyen”, “insanlar arasındaki eşitliği öne çıkaran” etkinlikleri denemeye ısrarla devam etmek gerekir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyada istenen başarının sağlanamadığı²⁹, oluşturulan sistemlerin yabancıları dışladığı gibi birçok eleştirinin olduğu hemen akla gelebilir. Ancak ev sahibi ülkenin sadece kendi dilini göçmene öğretmesi değil, göçmenin dilini de kendi yurttaşlarına yabancı dil olarak öğretmesi hem eğitimi kolaylaştıracak hem de göçmenlere karşı önyargıları yıkacak bir unsur olarak görülebilir. Hatta bunu bırakın sorun olarak görmeyi bir fırsat olarak değerlendirecek bir model oluşturmak da hedeflenebilir. Şüphesiz bu başarılabılırsa çok değerli bir kazanım olacaktır. Bu proje tam da bu noktaya odaklanarak böyle bir model üzerine düşünmeyi önermektedir.

Yabancı dilin ne olduğu, bu yabancı dile ihtiyaç olup olmadığı tabii ki tartışılabilir. Ancak Türk eğitim sistemi ve küresel ilişkiler, diplomasi, piyasalar düşünüldüğünde İngilizce, Rusça, Arapça, Çince, İspanyolca gibi bazı dillerin öne çıktığı söylenebilir. Çorum’a baktığımızda yabancı ülkelerle yapılan ticaret potansiyelinin önemli olduğu, özellikle Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika ülkeleri ile bu potansiyelin gün yüzüne çıkabileceği düşünülebilir. Çorum’a gelen göçmenlerin niteliği açısından da bu potansiyelin kesişen kümesi olarak Arapça, Farsça, Afrika’da konuşulan bazı diller ve Urduca görülebilir. Gerçekten de Arapça (Çorum’daki göçmenlerin en çok kullandığı ana dil), Farsça (Çorum’daki göçmenlerin en çok kullandığı ikinci anadil) ve diğer bazı diller (özellikle sayıları nispeten az olsa da Afrika ülkelerinde konuşulan diller ve Urduca) ihtiyaç olarak sunulabilir. Bu proje, göçün fırsatlarından biri olarak sözü edilen durum düşünüldüğünde, “dil kardeşliği”ni önemsemektedir.

“Dil Kardeşliği: Göçmen Öğrencilerle Etkileşimde Dilin Rolü Olabilir mi?” çerçevesinde uygulanma imkânı bulan projenin sağladığı veriler, “fırsatlar” olarak okunabilir:

(1) Bu çalışma ile insanların birbirlerini tanıdıkça önyargılarının azalıp azalmayacağı ve uyum sürecinin artıp artmayacağı sorusuna cevap aranmış ve

29 Göçmen öğrencilerin entegrasyonu konusunda gelişmiş Batı ülkelerinin çok da dillendirilmeyen bir avantajı olduğu söylenebilir. Bu da uzun zamandan beri göçmenlere alışık olmaları ve çok farklı nesillerden göçmenleri barındırmalarıdır. Örneğin okula giden bir göçmen çocuk, kendisi ile aynı dili konuşan (bir nesil ya da birkaç nesil öncesinden gelmiş ve o ülkeye yerleşmiş) arkadaşlar bulabilmekte üstelik bu arkadaş o ülkenin de dilini çok iyi bilmektedir. Kanada örneğinde aynı dili konuşan akranlar ile ilgili bir değerlendirme için bkz. (Gagné vd., 2018, s. 61 vd.). Her ne kadar sorunları ve özellikle önyargıları ve ırkçılığı sınırlamasa da okul yöneticileri, öğretmenler, veliler ve akranların da göçmen öğrencilere alışkın olmaları bir avantaj olarak görülebilir.

bu cevabın olumlu olduğu, projenin başarıya ulaştığı gözlemlenmiştir.

(2) Bu başarı; erkeklere oranla kızlarda, ortaokullara oranla liselerde, Türk öğrencilere oranla göçmen öğrencilerde daha belirgin olmuştur.

(3) Göçün olumlu sonuçlarının olabileceği “bir dil etkinliği” ile ortaya konmuştur.

(4) Kültürel karşılaşmanın, göçmenlerin özellikleri bilinerek (bizim örneğimizde dil bilmek ve dil öğrenmek istemek) daha avantajlı hale getirilebileceği anlaşılmıştır.

(5) Uyumu kolaylaştıran ve oldukça yararlı olan bu potansiyeli açığa çıkarmak için, (uygulanan yöntemin kullanılmasıyla) hiçbir maddi harcamaya gerek duyulmayacaktır. Çünkü öğrencilerin kendi doğal ortamlarında, sohbet ederken veya oyun oynarken dil öğrenmeleri öngörülmektedir.

(6) Herhangi bir günü ya da tatili bu iş için ayırmak gerekmediğinden ek bir zaman da harcamaya gerek yoktur.

(7) Dil kardeşliği; tanımayı ve kaynaşmayı merkeze aldığı için göçmenler açısından uyum sürecini (örneğin okul derslerine olan ilginin artması) ev sahibi ülke yurttaşları açısından da kabul sürecini (örneğin önyargıların azalmasını) hızlandıracak bir uygulama olmuştur.

(8) Bu çalışma ile (yabancı dil öğrenimi ve göçmenlere Türkçe öğretimi konusunda sorunların yaşandığı sürekli dile getirilen eğitim sistemimiz için) bir model de denenmiştir. Kendi anadillerini eğlenceli bir biçimde karşısındaki öğretene ve onun anadilini de öğrenen akranların, başarılı olup olmayacakları sınanmış ve bu modelin başarılı olduğu anlaşılmış ve geliştirilebileceği sonucuna varılmıştır.

(9) Uyum politikaları için ulusal ve yerel düzeyde politika yapıcılara özellikle eğitim ve dil alanında yapabileceklerine dair öneriler ortaya çıkmıştır.

(10) Proje yerel düzeyde; Üniversite, STK, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve İl Göç Müdürlüğü arasında bir işbirliği örneği olmuş, göçmenlik gibi çok önemli ve tartışmalı bir konuda gelecekte daha iyi çalışmaların yapılması için bir altyapı oluşturulmuştur.

(11) Projede çok sayıda genç araştırmacı görev almış, onların akademik gelişmesine yardımcı olunmuştur.

(12) Projeye dair haberler kamuoyu ile paylaşılarak bir farkındalık oluşturulmuştur.

Dil Kardeşliği projemizin, her ne kadar proje kapsamında “dil öğrenmek / öğretmek” etkileşim için bir araç olarak görülse de dil öğrenme/öğretme modeli açısından zayıf tarafı uzman öğreticilerin olmamasıdır. Bu durum ciddi bir eksiklik olarak düşünülebilir. Gerçekten de dil öğretimi uzmanlık gerektirmektedir. Ancak doğal ortamında dil öğrenmek kadar etkili ve kalıcı bir metodun olmadığını da göz ardı etmemek lazım. Bu doğal ortamın, ana dili öğrenilmek istenen grubun arasında olmakla ilişkili olduğu düşünüldüğünde her iki grubun da birbirlerine kendi anadillerini öğretmeye çalışmaları “doğallığa” en uygun tekniklerden biri olacaktır. Üstelik öğretmenlerin işin içine girmesi (ki kullanılan teknikte ikincil bir öge olacaktır) uzman ihtiyacını kısmen karşılayacak bir unsur olarak da not edilebilir.

Sonuçta proje kendi sınırlı çerçevesi içinde tüm sorunları çözme iddiasında değildir. Ama göçün olumlu sonuçlarının olduğu, entegrasyon sürecinin insanların birbirlerini daha iyi tanımalarıyla daha sorunsuz olacağı, göçmenlerle ilgili politikaların özellikle uyum sürecine yoğunlaşmasının gerektiği, kültürel karşılaşmaların göçmenlerin özellikleri bilinerek avantaja çevrilebileceği ve bu durumun kamuoyu ile paylaşılmasının önemli olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Yusuf (2019), *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Akın, H. Bahadır, Yılmaz Seçim ve Şeyma Akın (2020), “Syrian Refugees and Peaceful Co-existence: Dining Spaces as Contact Points”, *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 99, ss. 125-144.
- Aldemir, Turgut (2016), “Röportaj”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Röportajı Yapan: Tuba Erkut, s. 4, ss. 207-222.
- Altıntaş, Muhammed Esat (2018), “DKAB Öğretmenlerine Göre Suriyeli Çocukların Devlet Okullarında Karşılaştıkları Sorunlar (Nitel Bir Araştırma)”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, s. 2, ss. 469-499 .
- Aslan, Ahmet (2020), “Suriyeli Öğrencilerin İkincil Sosyalleşmeleri Bağlamında Okulun İşlevleri: Çarşamba İlçesi Örneği”, *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, s. 1, ss. 42-58.
- Aslan, Hayrunnisa (2020), “Suriyeli Öğrencilerin Akran Desteğiyle Okula Uyum Süreci: Bir Eylem Araştırması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 71, ss. 660-667.
- Atasü Topçuoğlu, Reyhan (2014), “Hayatı Değiştirmek İçin Yola Çıkanlar – Yola Çıkınca Değişen Hayatlar: Bir Müracaatçı Grubu Olarak Göçmen Çocuklar”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, s. 1, ss. 89-108.
- Bartram, David; Maritsa V. Poros ve Pierre Monforte (2017), *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, (çev. İtir Ağabeyoğlu Tuncay), Ankara: Hece Yayınları.
- Bektaş, Zeynep Birgül ve Rabia Şam, (2018), “İstanbul’da Öğrenim Gören Suriyeli Misafir Öğrencilerin Okul Kültürüne Etkisinin Araştırıldığı Bir Durum Çalışması Olarak: Dil Arkadaşlığı”, *TÜBİTAK 12. Ortaokul Öğrencileri Araştırma Projeleri Final Yarışması*, 7-11 Mayıs 2018, http://kariyerkoleji.com.tr/upload/files/tubitak_ortaokul_ogrencileri_12_yarisma_30_04_baski-min.pdf (E.T:23 Ocak 2021).

- Canatan, Kadir (2020), *Toplumsal Değişim Perspektifinden Göç Sosyolojisi*, Ankara: Eski-Yeni Yayınları.
- Canavati, Sara E., Cesia E. Quintero, Britt Haller, Dysoley Lek, Sovann Yok, Jack S. Richards ve Maxine Anne Whittaker (2017), "Maximizing Research Study Effectiveness in Malaria Elimination Settings: a Mixed Methods Study to Capture the Experiences of Feld-Based Staf", *Malaria Journal*, s.362, ss.1-11.
- Çetin, İhsan (2012), "Kentsel Ayrışma ve Mekânsal Kümelenme Biçimleri", *İDEALKENT*, s. 7, ss. 160-186.
- Çorum Post (2019), "Çorum`da 15 Bin 166 Yabancı Yaşıyor", 1 Ağustos 2019, <https://www.corumpost.com/haber/corumda-15-bin-166-yabanci-yasiyor-75672.html> (E.T:18 Ocak 2021).
- Doğan, Mustafa (2019), *Temel Eğitim Kurumlarındaki Afgan Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Entegrasyonunda Okulun Yeri: Karaman Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- d'Oultremont, Clémentine ve Anna Martin (2015), "The Migration Crisis: A Stress Test for European Values", *European Policy Brief*, s. 38, ss. 1-13.
- Emerson, Robert M, Rachel I. Fretz ve Linda L. Shaw (2008), Bütün Yönleriyle Alan Araştırması: Etnografik Alan Notları Yazımı, (çev. A. Erkan Koca), Ankara: Birleşik Yayınları.
- Erdoğan, Murat (2020), *Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Gagné, Antoinette; Nadeen Al-Hashimi; Michelle Little; Morgan Lowen ve Anoop Sidhu (2018), "Educator Perspectives on the Social and Academic Integration of Syrian Refugees in Canada", *Journal of Family Diversity in Education*, s. 1, ss. 48-76.
- Geçici Koruma Yönetmeliği (2014), *Resmi Gazete* (S. 29153).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021). "Geçici Koruma", 6 Ocak 2021, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (E.T:18 Ocak 2021).
- Göksel, Gülay Uğur (2019), *Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi*, (çev. Müge Kızıltuğ), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Gray, David E. (2004), *Doing Research in the Real World*, Londra: SAGE Publications.
- GSB (Gençlik ve Spor Bakanlığı) (2013), "Sakaryalı Gençler Hem Öğreniyor Hem de Öğretiyor", 27 Aralık 2013, <https://gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/3753/aaaaaa> (E.T:17 Ocak 2020).
- Haberler.com (2013), "Dil Kardeşliği Sakarya'da Başladı", 23 Aralık 2013, <https://www.haberler.com/dil-kardesligi-sakarya-da-basladi-5459008-haber/> (E.T:17 Ocak 2020).
- Harari, Yuval Noah (2018), *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens*, (çev. Ertuğrul Genç), İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Harvard, Phillip S. (2016), "A Cultural Context, Curiosity, and Creativity of Innovators: Marie Curie, Nikola Tesla, and Steve Jobs", Igor N. Dubina ve Elias G. Carayannis (ed.), *Creativity, Innovation, and Entrepreneurship Across Cultures. Innovation, Technology, and Knowledge Management*, New York: Springer, ss. 135-145.
- Jamshed, Shazia (2014), "Qualitative Research Method-Interviewing and Observation", *Journal of Basic and Clinical Pharmacy*, s.4, ss. 87-8.
- Kaplan, Mehmet ve Aykut Bedük (2019), "Diaspora Girişimcilik: Suriyeli Girişimcilerin Diaspora Girişim Sahipliği Modeline Bağlı Değerlendirmesi", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s. 38, ss. 231-241.

- Karaağaç, Fatma Cırt ve Hülya Güvenç (2019), "Resmi İlkokullara Devam Eden Suriyeli Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, s. 18, ss. 530-568.
- Karpat, Kemal H. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Khayati, Khalid (2010), *Mağdur Diasporadan Sınır-ötesi Vatandaşlığa*, (çev. Fahriye Adsay), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kümbetoğlu, Belkız (2015), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lacroix, Chantal (2010), *Immigrants, Literature and National Integration*, New York: Palgrave Macmillan.
- Mayring, Philipp (2011), *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, (çev. Adnan Gümüş ve M. Sezai Durğun), Ankara: BilgeSu Yayınları.
- McAuliffe, Marie ve Binod Khadria (2020), "Dünya Göç Raporu", *Uluslararası Göç Örgütü (IOM)*, <https://publications.iom.int>, (E.T:18 Ocak 2021).
- McConnell, Andrew (2016), "Mülteci ve Göçmen? Sözcük Seçimleri Önemlidir", *UNHCR*, https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_TR.pdf (E.T:19 Ocak 2021).
- Moeller, George H., Michael A. Mescher, Thomas A. More ve Elwood L. Shafer (1980), "The Informal Interview as a Technique for Recreation Research", *Journal of Leisure Research*, s. 2, ss. 174-182.
- Nawyn, Stephanie J. (2016), "Constructing "Worthiness" and Resistance to Resettlement of Syrian Refugees", *Mobilizing Ideas*, 5 Şubat 2016, <https://mobilizingideas.wordpress.com/2016/01/05/constructing-worthiness-and-resistance-to-resettlement-of-syrian-refugees/> (E.T:20 Ocak 2021).
- ORSAM (2015), "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri". *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ocak 2015, https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/201518_rapor195tur.pdf (E.T:24 Ocak 2021).
- ÖNDER, (2016), "Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunu ve Çözüm Önerileri", 21 Kasım 2016, <https://onder.org.tr//Haber/SURIYELI-COCUKLARIN-EGITIM-SORUNU-VE-COZUM-ONERILERI-21-11-2016> (E.T:17 Ocak 2021).
- Paksoy, Sadettin ve Mine Karadeniz Özgüven (2017), "Suriyeli Sığınmacıların Kilis Ekonomisine Etkisi", *ASSAM*, s. 9, ss. 56-79.
- Saboohi, Misbah (2018), "Conflict Zones of the Middle East: New Challenges in Search for Durable Solutions for the Arab Refugees", *Beijing Law Review*, s. 9, ss. 564-581.
- Skinner, Jonathan (2012), "A Four-part Introduction to the Interview: Introducing the Interview; Society, Sociology and the Interview; Anthropology and the Interview; Anthropology and the Interview", Jonathan Skinner (ed.), *The Interview: An Ethnographic Approach*, Londra-New York: Berg Publisher, ss.1-50.
- Tanrıku, Faik (2017), *Önder Rapor 7: Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunu ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: İlke Yayıncılık, <https://www.onder.org.tr/Content/pdf/Paper-s//395988c8-b842-41ff-be19-9b0ea090f9e7.pdf> (E.T:17 Ocak 2021).
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2013), *Göç Terimleri Sözlüğü*, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (E.T: 10 Ocak 2021).
- Yardım, Müşerref (2017), "Göç ve Entegrasyon Politikaları Işığında Fransa'da Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, s. 2. ss. 100-136.

Süreç Takibi Yöntemi: Nedensellik, Zamansallık, Kuram Geliştirme ve Kuram Testi

Mehtap Söyler*

Öz

Tek veya az sayıda vakada, vaka-içi analizle nedensel ve zamansal çıkarım yapmak için uygulanan süreç takibi, nitel araştırmanın temel analitik araçlarından. Bu makale, küme kuramına dayalı bir yöntem olarak süreç takibini, çıkarımsal faydalarını, kuram geliştirmek ve nedensel mekanizmaları ortaya çıkararak kuram test etmek için nasıl kullanıldığını inceler. Süreç takibinin işlevlerine nicel ve nitel kültürün nedensellik anlayışındaki farklar aracılığıyla açıklık getirir. Makale, bu yöntemin 'nedenlerin çoğulluğu' sorununa yaklaşımda sunduğu avantajları, karşılaştırmalı siyaset literatüründen örneklerle açıklayarak özgün katkı sunar. Süreç takibi yönteminde Bayesci mantıkla kuram testi tekniklerini Türkiye'nin Irak Savaşı'na katılma kararsızlığı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet 'yeni düşüncesi', Türkiye'de yerel seçimler ve kent politikaları üzerine vaka analizlerinden hipotez testleriyle; süreç takibiyle kuram geliştirme stratejilerini, Balkanlar'da Türk azınlığın anayasal kabulü, Doğu Asya'da kalkınmacı devletler, Orta Amerika'da liberalizmin mirasları olan siyasi rejimler üzerine vaka analizi örnekleriyle uygulamalı olarak gösterir.

Anahtar Kelimeler: Süreç Takibi, Vaka-İçi Analiz, Kuram Geliştirme, Nedensel Mekanizma, Kuram Testi, Bayesci Mantık.

Process Tracing Method: Causality, Temporality, Theory Generation, and Theory Testing

Abstract

Process tracing is an essential analytical tool for causal and temporal inference in qualitative research. This article examines process tracing as a set theoretic method for within-case analysis, its inferential advantages and application for theory generation, identification of causal mechanisms, and theory testing. It explains the functions of process-tracing by referring to the qualitative and quantitative methodology distinction. It also elucidates the advantages of this method in approaching the issue of 'plurality of causes' by examples from the comparative politics literature, and demonstrates the process-tracing techniques application based on Bayesian logic for theory testing with case studies on Turkey's indecision to participate in the Iraq War, the end of Cold War and Soviet 'new thinking', and local elections and urban politics in Turkey. It illustrates theory development strategies with case studies on the recognition of Turkish minorities in Balkans, the developmental states in East Asia, and the legacies of liberalism in Central America.

Keywords: Process Tracing, Within-Case Analysis, Theory Generation, Causal Mechanism, Theory Testing, Bayesian Logic.

*Dr., Öğr. Üyesi | İzmir Katip Çelebi Üni. İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl.
mehtap.soyler@ikc.edu.tr | ORCID: 0000-0003-0243-3240 | DOI: 10.36484/liberal.871546
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 67- 94.
Gönderim Tarihi: 1 Şubat 2021 | Kabul Tarihi: 15 Mart 2021

Giriş

Süreç takibi tarihsel olguların nedenlerini açıklamak ve kanıtlarla temellendirmek olarak tanımlanırsa, aslında binlerce yıldır uygulanmakla birlikte son yıllarda sistemleştirilmeye başlanmış bir yöntemdir. İlk kez 1960'lı yıllarda ABD'de, bilişsel psikoloji disiplininde, bireysel karar verme süreçlerinde rol oynayan mekanizmaların incelenmesi için kullanılmıştır. Süreç takibinin siyaset bilimine transferi 1979'da Alexander L. George'un vaka-içi tarihsel analizlerde birey düzeyinde karar alma mekanizmalarını analiziyle gerçekleşmiştir (George, 1979). Bu yöntem günümüzde tek vaka çalışmalarında ya da az sayıda vakanın karşılaştırmasında vaka-içi analizle nedensel çıkarımların geliştirilmesi için kullanılır. Genellikle, tarihsel bir açıklama yaparken sonucun nedenlerini tespit etmek, bir vakada olayların ardışıklığını (*sequence*) incelemek için başvurulan yöntemdir (Bennett ve Checkel, 2015; Collier vd., 2010; George ve Bennett, 2005). Süreç takibi bir vakadaki "mekanizmaların gözlemsel vaka-içi etkilerini belirlemek veya teyit etmek amacıyla uygulanan çalışma prosedürüdür." (George ve Bennett, 2005: 138) Etkilerin belirlenmesi kuram geliştirmeye ve teyit edilmesi kuram testine imkân sağlar.

Nitel araştırmada süreç takibi yöntemi, tek ya da az sayıda vakada vaka-içi analizle nedenselliği ve zamansallığı inceler. Bu yüzden, süreç takibi aynı zamanda sosyal bilimlerde nedensellik ve zamansallık üzerine düşünmemizi sağlar. Nedensellik, yani neden ve sonuç arasındaki ilişkinin niteliği üzerine düşünmek felsefenin ve bilimin kadim meselesidir. İnsan bilinci nedenselliği kavrayamıyorsa, ne evrenin doğasına dair yasaları anlayabilirdi, ne öz bilinçle ahlaki sorumluluğun farkına varabilirdi, ne de hukuk mümkün olabilirdi. Aristoteles'ten Farabi'ye, Biruni'den Isaac Newton'a, David Hume'dan John Stuart Mill'e, Hans-Georg Gadamer'in yorum yönteminden Michel Foucault'nun bilginin arkeolojisine -farklı varsayımlara dayansa da- nedensel ilişkiler hakkında tartışma düşünsel ve bilimsel gelişimin temeli olmuştur (Mumford ve Anjum, 2013). Sosyal bilimlerde nedensellik doğa bilimlerinden farklı olarak doğrudan gözlemlenemez. Doğa bilimlerinde de, örneğin astronomide belli gözlem araçları (teleskop, uydu vb.) olmadan gözlem mümkün değildir; orada dahi, gelişen teknolojiye rağmen, gözlemlenmenin mümkün olmadığı, insan yetilerinin sınırını belirleyen bir ufuk çizgisi bulunur. Bu sınırlılık yüzünden nedensel çıkarım yapılır, belli nedensellik anlayışlarına dayanarak neden-sonuç ilişkileri hipotezler halinde ifade edilir. Demokrasi kuramları, demokrasiye yol açan şartlara dair (örneğin ekonomik gelişme, siyasi kültür, sosyal sermaye, vb.) çeşitli hipotezler öne sürer. Hipotezlerin gözlemlenebilir ve test edilebilir belirtileri ya da ipuçları vardır. Nedenselliğin kendisini doğrudan

gözlemleyemeyiz, ama belirtileri veya ipuçlarını gözlemleyebiliriz (Bennett ve Checkel, 2015: 11–12).

Nedenselliğin var olup olmadığı ya da ne olduğu sorusu metafiziğin bir sorusudur. Metafiziksel bir tartışma bu makalenin amacını aşacağından, bu girişin amacı, nedenselliğin epistemolojisine, yani nedensellik anlayışlarındaki farklılıklara açıklık getirmektir. Sosyal bilimlerde ampirik ve kuramsal boyut birbirine bağlıdır. Ampirik boyut, önemli olguların (örneğin savaş, kapitalizm, devlet, demokrasi, siyasi kültür, temsil, vb.) zaman ve mekân bağlamında olaylar ve nedensel süreçlerin toplamı olmasıdır; kuramsal boyut, bunların aynı zamanda zihinsel ve toplumsal bir inşanın ürünü olan soyut kavramlar olmasıdır. Bu olayların ne olduğuna ve neden olduğuna dair ontolojik sorular bizi kavram ve kuramlara götürür. Epistemolojik soru ise bilgiye ulaşma yoluyla, nedensel çıkarımın nasıl yapıldığıyla ilgili sorulardır (Brady, 2008: 224–225). Örneğin, “demokrasinin hayatta kalmasını sağlayan neden(ler)i nasıl bilirim?” veya “ekonomik gelişmenin demokrasinin hayatta kalmasına neden olup olmadığını nasıl bilirim?” gibi epistemolojik sorular nedensellik anlayışı hakkındadır.

Sosyal bilimlerde nicel ve nitel kültür nedensellik anlayışları kullandıkları mantık bakımından farklılaşır. Nicel kültürün temel mantığı David Hume ([1748] 2004) tarafından tanımlanan korelasyonun ‘daimî bir aradalığı’ (*constant conjunction*) prensibine, yani nedenin olduğu yerde onu her zaman sonucun takip etmesi varsayımına dayanır.¹ İstatistiksel testler çok sayıda vakada neden ve sonuç arasındaki ilişkiyi olasılıksal mantıkla vakalar-arası (*cross-case*) karşılaştırmaya tabi tutar. Fakat, yönteme giriş derslerinde sahte ilişkileri (*spurious relations*) tanımlarken verilen leylekler ile doğum oranları arasındaki korelasyon örneğinden anımsanacağı gibi korelasyon ve nedensellik aynı şey değildir. İstatistiksel bulgular darbeler ile otokrasi ya da demokrasi ile ekonomik gelişme arasında olasılıksal birlikteliği (*probabilistic association*), bir arada olma olasılığını, teyit ettiğinde sahte ilişkilere dair soru ortadan tamamen kalkmaz; tartışma, temelde nedensellik üzerinedir. Standart istatistiksel araçların işlevi belli bir vakada neden(ler)in sonuca nasıl götürdüğüne dair nedensel mekanizmalar hakkında hipotez geliştirmek olmadığından, güçlü hipotezleri genellikle deneysel yöntem üzerinden elde etmeye çalışırlar (Goertz ve Mahoney, 2012: 100–103).

1 Günümüzde ana akım istatistiksel yaklaşım karşı-olgusal (*counterfactual*) nedensellik anlayışına dayalı Neyman-Rubin-Holland modeli ve potansiyel sonuçlar çerçevesini (*potential outcomes framework*) benimsemiştir (bkz. Sekhon, 2010), fakat bu çerçevenin varsayımsal temelinde Hume’un tanımı vardır (Goertz ve Mahoney, 2012: 78). Nitel ve nicel kültür farkını değerlendiren, küme kuramı ve matematiksel mantığa dayalı nitel yöntemi tanıtan uygulamalı bir rehber için bkz. Söyler, 2020b.

Nitel kültür, kökleri Aristoteles'e uzanan matematiksel mantık uyarınca, nedenselliği gerekli ve yeterli şartlar üzerinden, 'belirlenimci' bir anlayışla, düşünür. Bağımlı değişkenin düzeyinin bağımsız değişkenin düzeyiyle ortalama olarak yükseldiği veya düştüğüne dair hipotezlerde olasılıksal ilişki bulunur (Goertz ve Mahoney, 2012: 18). Ekonomik gelişmenin demokrasiye içsel (*endogenous*) olduğuna dair Seymour Martin Lipset'in -modernleşme kuramlarının klasiği olmuş- hipotezi, bir ulus ne kadar zenginse demokratikleşme şansının o kadar yüksek olduğudur (1959: 75) Hume'un tanımını nitel mantık veya küme kuramıyla okuyalım. Nedenin olduğu yerde onu daima sonucun takip etmesi nedenin sonuç için bir yeter-şart olduğu anlamına gelir. Ekonomik gelişmenin olduğu yerde daima demokrasinin olması, onun demokrasi için yeterli neden olduğu anlamına gelir. Fakat, onun tek neden olmadığı, başka nedenlerin de yeterli olabileceği sonucu çıkar. Öte yandan hipotezin alternatif okuması, ekonomik gelişme olmadan, yoksulluk ve sefalet sona ermeden demokratikleşmenin mümkün olmadığıdır. Ekonomik gelişme olmadan demokrasi olmuyorsa, neden ve sonuç arasında gereklilik ilişkisi mevcuttur. Gerek-şart, tüm demokrasilerde ekonomik gelişmenin de teyidini gerektirir. Küme kuramına göre, ekonomik gelişme demokrasinin yeter-şartı ise, ekonomik gelişme demokrasinin bir alt kümesidir; ekonomik gelişme demokrasinin gerek-şartı ise, demokrasi ekonomik gelişmenin bir alt kümesidir (Goertz ve Mahoney, 2012: 16-25).

Sosyal olgularda tarihselliği, nedensellikte zaman boyutunu düşünmek, nedenselliğin yönü üzerine düşünmeye sevk eder. Demokratik kurumların oluşmasına yol açan sosyal koşulların kişi başına düşen gelir, sanayileşme ve eğitim düzeyiyle ölçülen ekonomik gelişme olduğunu iddia eden 'Lipset hipotezi' bugüne dek çok tartışılmıştır. Bu hipotezi revize eden bir vakalar-arası zaman serisi analizi (1950-1990), ekonomik gelişmenin demokrasiye geçişe neden olmadığını, ancak demokrasi tesis edildikten sonra rejimin istikrarına neden olduğunu öne sürer (Przeworski vd., 2000). Bu hipoteze karşılık, Avrupa'da 19. yüzyıl ortalarından 2. Dünya Savaşı'na kadar demokratik kurumların gelişiminin inceleyen bir çalışma, ekonomik gelişmenin demokrasiye geçiş olasılığını artırdığını iddia etmiştir (Boix ve Stokes, 2003). Bir vakalar-arası zaman serisi analizi (1972-1989) ekonomik gelişme düzeyinin demokrasiye neden olduğunu teyit etmekle birlikte, demokrasinin ekonomik gelişmeye neden olmadığını, nedenselliğin çift yönlü işlemediğini tespit etmiştir (Burkhart ve Lewis-Beck, 1994). Bu hipoteze karşılık başka bir çalışma, 1960-2010 yılları arasında 175 ülkenin verilerini inceleyerek, nedenselliğin yönünün demokrasiden ekonomik gelişmeye de gittiğini ileri sürmüştür. Demokrasiye geçmiş bir ülkedeki kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla, 25

yıl içinde, demokratik olmayan bir ülkeninkine göre %20 daha fazladır (Açemoğlu vd., 2019).

Sosyal bilimlerde kaçınılmaz olarak karşımıza çıkan karmaşık ve çok boyutlu olgular tek bir nedenle açıklanamaz. Mill'in 'nedenlerin çoğulluğu' ([1843] 1973) olarak tanımladığı bu sorun nicel yöntemde ve nitel yöntemde farklı ele alınır. Nedenlerin çoğulluğu nitel yöntemde iki terimle ifade edilir: birleşik nedensellik (*conjunctural causation*) ve eş-sonuçluluk (*equifinality*). Birleşik nedensellik, birden çok gerekli ve yeterli koşulun birleşerek nedensel dizilim oluşturmasıdır. Birden fazla neden birleşerek bir 'nedenler paketi' halinde sonuca götürür. Eş-sonuçluluk, birden çok nedenin veya nedensel dizilimin aynı sonuç için yeterli olmasıdır. Süreç takibiyle, nedenlerin çoğulluğunu içinde barındıran nedensel mekanizmaları tek ya da az sayıda vakada vaka-içi analizle ortaya çıkarmak mümkündür (Goertz ve Mahoney, 2012: 75-82, 100-110; Ragin, 1987). Mill'in farklılık ve uyuşma yöntemleri eş-sonuçluluk ihtimalini göz önünde bulundurmamaktadır. Süreç takibi eş-sonuçluluğu göz önünde bulundurur, dolayısıyla eş-sonuçluluğun göz ardı edilmesinden kaynaklanan nedensel çıkarım hatalarını önleme imkanı sunar (George ve Bennett, 2005: 153-160).

Nicel kültürde çok değişkenli istatistiksel analizde amaç tekil değişkenlerin sonuca ortalama etkisini incelemektir. Karmaşık nedensellik örgülerinin tespiti, değişkenlerin nedensel etkilerinin araştırma evreninden tekil vakaya inerken sabit olmaması, etkinin daima olumsal (*contingent*) olması nedeniyle istatistiksel modelde yöntemsel sorunları beraberinde getirir (Braumoeller, 2003, 2004). Buna karşın, nitel kültür nedenler paketi içindeki tekil nedenlere odaklanmaz, nedenlerin birleşimi tekil nedenlerden daha önemlidir. Küme kuramsal hipotezlerde belli nedenlerin birleşimi vardır. Demokrasiye A, B, C nedenlerinin birleşimi neden olmuşsa, ampirik olarak bir vakanın nedenler paketindeki her etken kümesine üye olması durumunda sonuç kümesine de üye olduğu çıkarımı yapılır. Nedenler paketi sonuç için yeterli ise paket içindeki tekil nedenler ya gerek-şarttır ya da *INUS* şarttır;² *INUS* şartta, aynı sonuca götürmekte yeterli olan birden çok nedensel birleşim vardır (Ragin, 1987; aktaran Goertz ve Mahoney, 2012: 24-25, 57-58).

Neden ve sonuç arasındaki 'kara kutu' ancak gelişmiş kuramlara dayanan ampirik analizle, zamansallığı göz önünde bulunduran nitel, tarihsel vaka analizleriyle tam olarak açılabilir (Rueschemeyer vd., 1992: 4). Süreç takibi

2 *INUS* (*Insufficient but Necessary part of a condition which is itself Unnecessary but Sufficient for the result*): Sonuç için gerekli değil ama yeterli olan bir şartın yeterli olmayan ama gerekli bir parçası (Mackie, 1965: 246).

tarihi arşiv belgeleri, mülakatlar, demeçler, biyografi ve hatıralar, mektuplar, güncel haberler kullanarak hangi süreçsel nedenlerin sonuca götürdüğünü betimlemek veya açıklamakta bize yardımcı olur. Aşırı yoksulluk ve baskıya maruz kalan, en güçsüz gruplar arasında sayılan mültecilerin ne zaman isyan ettiğini soran Clarke (2018), Türkiye, Lübnan ve Ürdün'ü vaka-içi analizle karşılaştırmıştır. Bu mülksüz ve yurtsuz grupların Ürdün'de neden ve nasıl özerk bir siyasi güç kazanıp hizmetlerin iyileştirilmesi ve hak mücadelesi için seferber olduklarını sormuştur. İnsani yardım kurumlarının belgelerini, kamplarda meydana gelen olaylara dair verileri ve kamplarda yaptığı 87 mülakatı kullanmıştır. Mülteci kamplarının Ürdün'de dar mekânsal alanda yoğunlaşması ve mülteci yönetiminin parçalanmış olması mültecilerin güçlü liderlik ağları kurmalarına neden olmuştur. İki gerek-şart birleşerek mültecilerin siyasi amaçlar için seferberliğine götüren neden paketini oluşturur. Bu iki şartın birleşimi tekil etkilerden daha büyük bir etkiye sahiptir. Eğer mültecilerin siyasi seferberliğini açıklayan başka bir neden ya da nedenler paketi olsaydı, nedenler birleşimindeki tekil şartlar *INUS* şart olurdu.

Nicel yöntemle vakalar-arası karşılaştırmada istatistiksel prensip 'birim homojenliği', bağımsız değişkendeki değer değişikliğinin tüm vakalarda bağımlı değişkende aynı derecede değişiklik yaratacağı varsayımıdır. Nitel yöntemde vakalar-arası karşılaştırmada nedensel heterojenlik, belli bir zaman süresinde gözlemlenen aynı değerde etkenlerin sonuca etkisinin yön ve derecesinin vakadan vakaya farklılaşabilmesidir. Nedensel heterojenliğin bir başka türü, aynı etkenin farklı tarihsel kesitlerde farklı sonuçlara götürebilmesidir. Zamansal değişimi sadece genel olarak vakalar-arası değil, vaka-içinde de düşünürsek, zaman boyutunun etkisi daha belirgin hale gelir. Nitel yöntemin neden ve sonuç arasındaki "kara kutuyu" açmasının nedeni, zaman boyutunu ekleyerek, yapı-yapan ilişkisinde yapısal faktörlerden mikro düzeyde gidebilmesi; böylece, aktörlerin tercihlerinin ve kurumlar içinde aldıkları pozisyonların, aktörlerin birbiriyle ve yapıyla nasıl etkileşime girdiğinin analiz edilmesidir. Ayrıca, nedenselliğin yönü incelenirken, Lipset hipotezinden verilen örneklerde olduğu gibi tek yönlü ilişkiler değil döngüsel nedensellik (*circular causality*) de incelenebilir. Tarihsel kurumsalcı yaklaşımla izlek bağımlılığını (*path dependency*) araştırmak, tavuk-yumurta ilişkisindeki gibi döngüsel nedenselliği sistematik bir analize tabi tutar (Capoccia ve Ziblatt, 2010: 935-939; Munck ve Snyder, 2007: 23). Başka bir deyişle, belli standartlara uyulursa, süreç takibi nicel yöntemin sağlayamadığı çıkarımsal kazanımlar sağlar (Collier, 2011).

Bu makale, küme kuramına dayanan belirlenimci nedensellik anlayışı çerçevesinde süreç takibi yöntemini, sunduğu çıkarımsal faydaları, kuram

geliştirmek ve nedensel mekanizmaları ortaya çıkararak kuram test etmek amacıyla nasıl kullanıldığını inceler.³ Tek veya az sayıda vakada vaka-içi analiz yöntemi olan süreç takibi nasıl uygulanır? Bu yöntem nedensel çıkarımları nasıl destekler? Süreç takibi yöntemiyle kuram geliştirmek ve test etmek için hangi teknikler kullanılır? Vaka analizinde alternatif hipotezlerin sağlamlığını hangi kriterlere göre karşılaştırabiliriz? Makale, bu soruları yanıtlamak için ilk olarak, vaka, vakalar-arası analiz ve vaka-içi analiz terimlerini açıklar; nedensellik anlayışlarından kaynaklı gözlem farkına değinir. İkinci olarak, küme kuramıyla nedensel ve zamansal analiz tekniklerini tanıtır. Üçüncü olarak, kuram geliştirme ve Bayesci mantık aracılığıyla kuram testini izah eder. Bu çalışmanın özgün katkısı, süreç takibinin 'nedenlerin çoğulluğu' sorununa eğilirken sunduğu avantajları, nedensel ve zamansal analiz tekniklerini, kuram geliştirme ve kuram testini karşılaştırmalı siyaset literatüründen örneklerle uygulamalı olarak göstermesidir.

Makale, süreç takibinin çıkarımsal avantajlarını, karşılaştırmalı siyaset literatüründen ekonomik gelişme ve demokrasi, liberalizm ve siyasi rejimler, liberalizm ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, silahlı çatışmaya demokratik katılım, mültecilerin siyasi seferberliği konularına dair çalışmalardan örneklerle açıklar. Süreç takibi yönteminde Bayesci mantıkla kuram testi tekniklerini Türkiye'nin Irak Savaşı'na katılma kararsızlığı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet 'yeni düşüncesi', Türkiye'de yerel seçimler ve kent politikaları üzerine vaka analizlerinden hipotez testleriyle; süreç takibiyle kuram geliştirme stratejilerini, Balkanlar'da Türk azınlığın anayasal kabulü, Doğu Asya'da kalkınmacı devletler (*developmental states*), Orta Amerika'da liberalizmin mirasları olan siyasi rejimler üzerine vaka analizleriyle uygulamalı olarak gösterir. *Web of Science (WoS)* Siyaset Bilimi kategorisindeki dergilerde yayınlanan Türkiye adresli makalelerin çoğunlukla vaka analizlerinden oluştuğunu ve Türkiye odaklı olduğunu tespit etmiştir (Cansun ve Arık, 2019: 867, 870; İşeri ve Esentürk, 2016: 27). Çalışma, süreç takibi yöntemini incelemek suretiyle, bu analitik aracın faydalarından yararlanılmasına, dolayısıyla vaka analizlerinin kuramsal etkisinin belirginleştirilmesine ve artırılmasına katkıda bulunmayı hedefler.⁴

3 Bu yöntemin nicel kültürde, olasılıkçı nedensellik anlayışı çerçevesinde de uygulanması mümkündür.

4 Türkiye çalışmalarında vaka analizi ile kuramsal katkı üzerine öneriler sunan başka bir çalışma için bkz. Somer, 2014.

Nedensellik ve Gözlem: Vaka, Vakalar-arası Yöntem ve Vaka-içi Analiz

Sosyal bilimlerde vaka “bir birimin daha geniş benzer bir birim sınıfını anlamak için incelenmesidir” (Gerring, 2004: 342); dolayısıyla, vaka ve vaka seçimi nitel ve nicel araştırmanın ortak terimleridir. Vakalar-arası karşılaştırma için uygulanan yöntemler çok değişkenli istatistiksel analizler, Mill’in farklılık ve benzerlik yöntemlerine dayanan nitel vaka analizi ile karşılaştırmalı nitel analizdir (*qualitative comparative analysis, QCA*); vaka-içi analizde ise en gelişmiş yöntem süreç takibidir. Bu bölüm ilk olarak, vaka, vaka analizi, vakalar-arası analiz, vaka-içi analiz terimleri arasındaki farka değinir. İkinci olarak, süreç takibi yöntemini nitel bir analitik araç olarak kavrayabilmek için nedensel süreç gözlemleri ile nicel yöntemin dayandığı veri seti gözlemleri karşılaştırır. Son olarak, süreç takibine değişken odaklı yaklaşımı bu makalede benimsenen olay odaklı yaklaşımla karşılaştırır.

Araştırma evreni, örneklem, birim, vaka ve gözlem semantik alanda komşu terimlerdir. Araştırma evreni araştırılmış ya da araştırılacak vakalardan ve araştırılmamış vakalardan oluşur. Örneklem içinde birimler ülke, devlet, siyasi rejimler, toplumsal hareketler, siyasi parti, liderler, seçmenler örneklerinde olduğu gibi farklı analiz düzeylerine ve süreçlere karşılık gelebilir. Bir birim tek vaka ya da birden çok vakayı kapsar. Birim(ler)in mekânda ve/veya zaman bağlamında gözlemlenmesi vakayı/vakaları meydana getirir. Altını çizmek gerekirse, bu terimler iç içe geçmiştir. Araştırma kurgusuna göre, evrenin, birimin veya vakanın ne olacağı değişebilir. Örneğin, istatistiksel bir araştırmada demokrasiyle yönetilen tüm ülkeler evren olup, bu siyasi rejim biriminde olduğu tespit edilen ülkelere dair gözlemler vakaları oluşturur; diğer araştırmada ise aynı evren tanımlanıp, Türkiye’de siyasi liderler birim olup, vakalar tekil liderlere dair belli yılları kapsayan gözlemler olabilir; vakalar-arası ve vaka-içi analizi birleştiren bir nitel araştırmada, birim siyasi rejimler olup karşılaştırılan vakalar arasında Türkiye’de siyasi rejimlerin tarihsel gelişimi gözlemlenebilir ve vaka-içi analizde kuramsal gerekçeler belirtilerek tüm vakalarda gözlemler demokratikleşme öncesi/sonrası olarak dönemlere ayrılabilir. Evren, örneklem, birim ve vakaya dair önermelerin netleşmesi çalışmanın çıkarımlarının belirginleşmesi ve yanlışlanabilirliği açısından önemlidir (Gerring, 2004, 341–354).

Süreç takibini anlamak için nicel ve nitel kültürün çıkarım yapma yolu ve amacındaki farklara değinmek gereklidir. Nicel araştırma veri seti gözlemlerine; nitel araştırma süreç takibi nedensel süreç gözlemlerine dayanır. Vaka, hakkında çıkarım yapılan, veri toplanan biriminin örneğidir. Vaka hakkında

çıkartım yapılacak birim(ler)in gözlemlenmesidir, aynı zamanda neyin nasıl gözlemlendiğiyle ilgilidir. Vaka sayısı teamülen S harfi ile kısaltılır. Standart nicel/istatistiksel analizlerde kullanılan dikdörtgen veri setleri, genellikle çok-S analizde her vaka için tek satırda farklı değişkenlere dair gözlemler içerir. Veri setindeki her satır birer vakadır, sütunlar değişkendir, hücre ise gözlemdir. Nedensel süreç gözlemleri ise, genellikle tek vaka veya az-S analizde her vakaya dair bağlam, süreç ve mekanizmalara dair veri ya da bilgidir (Collier vd., 2010: 182–186; Hall, 2003: 391–394; Ragin, 1992: 1–17).⁵

Çok değişkenli istatistiksel yöntemler bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki ortalama etkilerini sayısal olarak hesaplar. Sonuç raporunda bulgular, tüm vakalarda bağımsız değişkenlere dair veriler hesaplanarak elde edilen, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde ortalama etkilerine dair toplam sonuçlardır. Ortalama nedensel etkilerin incelenen vakalarda birbirinden ayrı gözlemlenebileceği ve ölçülebileceği varsayımına dayanır. Nicel yöntemde asıl amaç tekil vakaları açıklamak değildir, amaç nedenlerden sonuca giderek nedenlerin ortalama etkisine dair çıkarımları evrene genellemektir. Buna karşın nitel araştırma, evrene genelleme yapmayı değil, tekil vakaları açıklamayı amaçlar. Nitel kültürde süreç takibi tekil vakalar içinde nedenlerin birleşimine, sürece ve nedensel mekanizmalara odaklanır (Goertz ve Mahoney, 2012: 42–48; Hall, 2008: 306). Burada, süreç veya süreç takibinin her zaman mekanizma içermeyeceği eklenmelidir. Süreç takibinin işlevi betimleyici ve/veya açıklayıcı çıkarımlar yapmak, kuram geliştirmek ve kuram testi yapmaktır. Nedensel çıkarımlar yapmak ve nedensel çıkarımları test etmek mekanizmalar olmadan yapılamaz. Fakat, betimleyici çıkarımlardan oluşan hipotezlerin süreç takibi testleri mekanizmaların incelenmesini gerektirmez. Ayrıca, süreç takibi yöntemi kuram geliştirmede kullanıldığında zorunlu olarak mekanizma tespiti yapmaz (Mahoney, 2012).

Veri-seti gözlemlerine örnek olarak, Lipset hipotezini revize eden bir istatistiksel vakalar-arası zaman serisi analizde (Przeworski vd., 2000) ülkeler birimdir, vakalar 135 ülkenin 1972-1989 yılları arasında yıl bazında pek çok değişkene (siyasi rejim, nüfus, gelir, vb.) dair gözlemlerini içerir. Bulgulara göre, ekonomik gelişme demokrasiye geçişi sağlamaz, demokratik bir ülkede siyasi rejimin istikrarını sağlar; siyasi rejimler ekonomiden çok nüfusa etki eder. Demokrasilerde kişi başına düşen gelirin daha hızlı yükseldiği, diktatörlüklerde nüfusun daha hızlı artmasıyla gelirin de düştüğü, siyasi istikrarsızlığın sadece diktatörlüklerde ekonomiye olumsuz etkide bulunduğu gözlemlenmiştir.

5 Karşılaştırmalı nitel analizde (QCA) genelde orta-S analiz yapılmaktadır.

Sonuçlar bağımsız değişkenlerin tüm vakalarda ortalama etkilerine dair toplam sonuçlardır ve genelleme araştırma evrenine yapılmaktadır.

Başka bir veri seti gözleminde Mainwaring ve Pérez-Liñán (2013: 93–123), 1945 ve 2005 yılları arasında Latin Amerika’da rejim değişikliğini, özellikle 1977’den sonra otoriter rejimlerden demokrasiye geçişleri ve demokrasinin çöküşünü incelemiştir. İstatistiksel analiz, bir ülkede demokrasiye geçiş olasılığını komşu ülkelerde bu tür geçişin yaşanmış olması ile siyasi aktörlerin tercihlerinin artırdığını ortaya koymuştur. Ekonomik gelişme gibi yapısal faktörler rejim değişimini tahmin etmede zayıf kalmıştır. Diktatörlüklerde muhalif aktörlerin radikalleşmesinin rejimin çökmesine ve rekabete dayalı siyasete geçilmesine (ortalama) etkisi yüksektir. Demokrasiye geçişten sonra demokrasinin hayatta kalma olasılığını artıran, komşu ülkelerde bu tür geçişin yaşanmış olması ve siyasi aktörlerin rekabete dayalı siyaseti normatif bir tercih olarak görmeleridir. Demokrasiye geçişten sonra, radikal siyasi aktörlerin varlığı demokrasiye normatif bağlılığı zayıflatarak olumsuz etkide bulunmuştur.

Süreç takibi yöntemine değişken odaklı yaklaşım bu yöntemin çıkarımsal faydalarının yanlış değerlendirilmesine neden olmuştur. King, Keohane ve Verba, süreç takibini bağımlı ve bağımsız değişkenleri birbirine bağlayan ‘müdahil değişkenlerin’ (*intervening variables*) incelenmesi olarak görmüştür. Süreç takibini, bağımsız değişkenlerin nedensel etkilerini tahmin ederken X bağımsız değişkeni ile Y sonucu arasındaki M müdahil değişkeni ($X \rightarrow M \rightarrow Y$) bulmaya yarayan bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Sosyal bilimlerde süreci takip ederken makro ölçekten mikro ölçeğe gitmek gerekir. Nedenler birden çok ve karmaşıktır; her müdahil değişkene neden olan zamansal olarak önceki müdahil değişkene gitmek mümkündür. King, Keohane ve Verba, açıklanan ve açıklayıcı değişkenler arasında sonsuz müdahil değişkenin mümkün olacağını, dolayısıyla sonuçtan nedene doğru giderken sonsuz müdahil değişkenle geriye gitmeye (*infinite regress*) yol açacağını öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşımla, süreç takibi nedensel çıkarım yapamaz; ancak betimleyici genellemeler yapmayı sağlayarak, dolaylı olarak nedensel çıkarımları destekleyebilir (King vd., 1994: 227–228).

Oysa, süreç takibinde vaka “olaylar sınıfının örneğidir” (George ve Bennett, 2005: 17). Olaylar tümevarım yoluyla ardışıklıkların ve daha büyük bir sürecin parçası olarak incelenir. Vaka analizinde sonuç genellikle, demokrasiye geçiş gibi, açıklanması beklenen makro düzeyde olgudur. Savaş, barış, demokratikleşme, darbe, küreselleşme bir olaylar sınıfıdır; gözlemlenen bu olaylar sınıfının kavramsallaştırılması sonucu soyut kategoriler haline

gelmişlerdir.⁶ $X \rightarrow M \rightarrow Y$ nedensel çizgesinde, mekanizma müdahil değişkenler değil, olaylardır. Değişken olarak düşünecek olursak, değişkenin belli bir değerine karşılık gelmesi itibarıyla belirlenmiştir. ‘Müdahil olaylar’ küme kuramıyla düşünülür. Bir vaka belli olaylar kümesine üye midir? Olaylar, kendisi de bir küme olan vakaların ait olduğu kategorilerdir. Olaylar vakaların kümelerine üyeliğini temsil eder, değişkenler ise vakaların özellikleridir. Değişken odaklı soru, bir vakanın bir özelliği taşıyıp taşımadığı ya da ne derece taşıdığına yöneliktir. Olay odaklı soru, belli bir vakanın söz konusu olay kümesine üyeliğinin olup olmadığı, ya da ne derece üye olduğuna yöneliktir (Mahoney, 2016: 494-495).

Tüm ardışıklık analizleri her olayın etken olarak nedensellikteki rolünü tanımlarken etkenin süresini, sırasını ve hızını dikkate alır. Örneğin, yerel seçimler ve uluslararası ticaret anlaşmaları farklı analiz birimlerine karşılık gelen olaylardır; bir ülkede kanun değişikliği veya yeni anayasanın ilanı veya iklim değişikliği meydana geliş veya etki süreleri bakımından farklıdır; darbe ile devrimin neden oldukları değişimin kapsamı aynı olmayabilir. Olayları farklı analiz birimlerine, oluşma ya da etki sürelerine, ne ölçüde değişime neden olduklarına göre sınıflandırabiliriz. Bağlam, olayların hem zamansal ya da mekânsal arka planı oluşturur hem olayların hangi sonuçlara götüreceklere etkiler. Ardışıklık, belli bir bağlamdaki olayların belli bir sırayla birbirini takip etmesidir. Süreç, zamansal ardışıklığa tabi olayların birbiriyle bağlı ve tutarlı bir bütün oluşturarak, yeniden üretici ya da dönüştürücü bir etki yapmasıdır (Mahoney ve Falsetti, 2015: 212-215).

Olaylar genel özellikleri itibarıyla tekrar edebilir ve karşılaştırılabilir; tarihsel olaylar, örneğin Amerika Birleşik Devletleri’ne 11 Eylül 2001’de gerçekleştirilen terör saldırıları, tekrarlanamaz. Tarihsel vaka analizlerinde belli olaylar, örneğin Türkiye’nin 1950’de Kore Savaşı’na asker göndermesi betimlenebilir. Bu olay analitik anlamda uluslararası askeri müdahaleler kümesine dahildir. Bir araştırmada olaylar farklı analitik ağırlıkları olan etkenler olarak görülürse yeni araştırma soruları, yeni bulmacalar keşfedilebilir. Örneğin, gözlemlenen olguyu Türkiye’nin katıldığı ya da katılmadığı uluslararası askeri müdahaleler çerçevesinde karşılaştırma imkânı doğar. Soğuk Savaş bağlamında ABD öncülüğünde Birleşmiş Milletler müdahalesine katılan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde 1991’de Irak’a karşı uluslararası koalisyona katılmış, 1 Mart 2003’te ise Irak Savaşı’na asker gönderme ve ülke içinde

6 Bu yüzden, araştırma evreni ve örneklem veya vaka seçimi çoğunlukla tartışma yaratır. Araştırma kurgusunda vaka seçiminden ve ölçümden önce kavramsallaştırma gelir (Sartori, 1970: 1036-1040). Sartori geleneğinde kavram ve kuram analizi yöntemini tanıtan uygulamalı bir rehber için bkz. Söyler, 2020a.

yabancı asker konuşlandırmaya dair tezkere mecliste reddedilmiştir. Olayları etken olarak zaman ve mekân bağlamıyla düşünmek süreç takibi soruları sormak için iyi bir başlangıçtır.

Süreç takibi tek ya da az-S vaka analizinde ardışıklığın sistematik analizidir. Şu temel soruyla ilgilenir: “Z vakasında Y’ye neden olan X’ler nelerdir?” M bir olaydır ya da bir değişkenin belli bir değeri olması itibarıyla belirlenmiştir, tıpkı neden ve sonuçlar gibi. $X \rightarrow M \rightarrow Y$ nedensel çizgesinde M’nin (mekanizmanın) farkı zamansal olarak neden ve sonuç arasında olmasıdır. Bu sorudan iki süreç takibi sorusu çıkar: “Z vakasında Y’ye götürülen olası nedenler ya da alternatif açıklamalar nelerdir?”, “Z vakasında belli X’ler mi Y’ye sebep oldu?” İlk soruyu araştırmak kuram geliştirmeye, ikinci soruyu araştırmak kuram testine yarar (Mahoney, 2015: 201, 206). 1 Mart 2003’te TBMM’nin aldığı ret kararına götürülen süreci takip eden Taydaş ve Özdamar (2013) hükümetin bölünmüşlüğü, meclisin Müslüman bir ülkeye müdahaleyi ideolojik anlamda savunamaması ve başbakanın güçlü bir irade ortaya koyamamasının birleşerek tezkerenin reddine yol açtığını tespit eder.

Nedensel mekanizma ya da nedensel zincirler nedeni sonuca bağlayan etkenlerdir. Süreç takibinde, zamansal anlamda neden ve sonuç arasında konumlanan, farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkan ardışık öğeler ya da olaylar serisinin, yani nedenler zincirinin sonuca götürmesi ele alınır (George ve Bennett, 2005: 206). Mekanizmalar üç farklı şekilde tanımlanabilir: neden ve sonuç arasına giren müdahil olay, sonuca yol açan etkenlerin belli nitelikleri, genel süreçler veya kuramsal prensipler (Mahoney, 2015: 206).⁷ Mekanizmalar sadece gözlemlenebilen sosyal ya da fiziksel bir olay olmak zorunda değildir; kuramların hipotezleri ya da sosyal ve psikolojik süreçler, yani gözlemlenemeyen ama gözlemlenebilir ve test edilebilir sonuçları olan ontolojik birimler olabilir. Sonuca götürülen olayları teşhis etmeye yardım eden kanıt görevi görürler. Bağımlı değişken üzerinde herhangi bir bağımsız etkide bulunmazlar. Eğer bunlar bağımsız değişkenlerin bir parçası değil de bağımlı değişkeni doğrudan etkiliyorsa geliştirilen kurama bir bağımsız değişken olarak eklenebilir (Bennett ve Checkel, 2015: 6–7, 12).

⁷ Waldner (2015) burada sunulan yaklaşıma alternatif tümdengelimsel bir yaklaşımla, mekanizmaların ‘kuramsal mekanizmalar’, yani güç, sistemsel etkiler (yayımla, itme ve çekme kuvveti, vb.) gibi bir değişkenin başka bir değişkeni etkilemesini sağlayan genel süreçler ya da kuramsal prensipler, soyut etkileme özelliği olduğunu ileri sürer. Waldner’e göre, mekanizmalar değişken değildir; kuramların hipotezlerinde yer alan değişkenlerin sabit değerleridir. $X \rightarrow M \rightarrow Y$ çizgesinde okların neden var olduğunu ve neden orada olduğunu açıklar; diğer bir deyişle, mekanizma X’in Y’yi soyut etkileme özelliği ya da etkileme sürecidir. Hatta, bazı durumlarda, örneğin tarihsel sosyolojik olgularda mekanizmalar zaman ve mekânda gözlenebilir değildir. Mahoney (2016: 494), bu yaklaşım reddetme de, süreç takibinde sıklıkla kullanılan bir yaklaşım olmadığı öne sürmektedir.

Süreç Takibiyle Nedensel ve Zamansal Analiz Teknikleri

Süreç takibi nedensel ve zamansal analizi mümkün kılar. Küme kuramıyla nedensel çıkarım üç yolla yapılır: gerek-şart, katkı sunan şart ve *INUS* şart. Süreç takibiyle zamansal analiz genellikle, bir kırılma noktası (*critical juncture*) belirleyerek izlek bağımlılığı analizidir. Bu bölüm ilk olarak, gerek-şartın belirlenmesinde karşı-olgusal düşünme tekniği ve katkı sunan şartla ilgili çıkarımların nasıl yapıldığını Soğuk Savaş'ın bitişine dair vaka analiziyle inceler. *INUS* şartı Irak Savaşı'na demokratik katılım üzerine çıkarımlarla örneklendirir. İkinci olarak, izlek bağımlılığını Orta Amerika'da liberalizmin mirası olan siyasi rejimler üzerine vaka analiziyle açıklar. Son olarak, bu yöntemin sunduğu çıkarımsal faydaları değerlendirir.

Nitel yöntem matematiksel mantıkla çıkarım yaparak, yani gerek ve yeter şartlar üzerinden vakalara yaklaşır. Tarihsel araştırmada tek ya da az sayıda vakada ardışıklığın gerek-şart üzerinden analizini yaparken karşı-olgusal (*counterfactual*) çıkarım şu düstura dayanır: gerek-şartın yokluğu sonucun da yokluğu demektir (Mahoney, 2015: 203). “Soğuk Savaş neden sona ermiştir?” sorusunu ele alalım. English (2007), Soğuk Savaş'ın bitmesini Sovyetler Birliği'nin ekonomik iflasına bağlayan realist yaklaşımı eleştirir. Bu hipotezin liderlerin etkisini göz ardı ettiğini, gerekli ve yeterli şartları birbirine karıştırdığını iddia eder. Soğuk Savaş'ın ani ve barışçıl bitişi için *sine qua non*, yani olmazsa olmaz şart *Perestroika* fikridir; 1970'lerden beri, ülkenin durumu ve uluslararası siyasetteki rolü üzerine yenilikçi görüşleri tartışan, akademi ve kamu politikasında Batılılaşma yanlısı liberal entelektüellerin etkisi olmazsa olmaz şarttır. Sovyetler Birliği'nde öncel fikirselle ve ekonomik şartlar Sovyet 'yeni düşüncesinin' tek tek gerekli ve birlikte yeterli nedenleridir. Sovyet 'yeni düşüncesi' Soğuk Savaş'ı bitiren gerek-şarttır. Karşı-olgusal çıkarımla, Sovyet 'yeni düşüncesi' olmasaydı veya Mihail Gorbaçov farklı bir yol seçseydi, Soğuk Savaş'ın statükocu veya şahin siyaset alternatifleriyle devam edebileceği öne sürülmüştür (English, 2007: 256).

Küme kuramıyla nedensel çıkarım yapmada ikinci yol 'katkı sunan şarttır', yani gerek-şart olmayan, fakat sonucun ortaya çıkmasına yardım eden, onun ortaya çıkma ihtimalini yükselten şartlardır. Gerek-şartın yokluğu sonucu imkânsız kılarken, katkı sunan bir şartın yokluğu sonucu imkansızlaştırmayacaktır. Katkı sunan bir şart başka etkenlerle birleşerek sonucu daha mümkün hale getirdiğinden sonuç daha çok ihtimal dahiline girecektir. Bu tür bir süreç takibini doğru uygulayabilmek için geniş bir evrende nedensellik örüntülerini ve incelenen vakada nedenlerin sonucun oluşmasına ne ölçüde yardımcı olduğunu bilmek gerekir. Yukarıdaki örnekten devam edecek

olursak, realist yaklaşımlar liberal düşüncenin etkilerini Soğuk Savaş'ın bitişi için katkı sunan şart olarak ele almaktadır.

Küme kuramıyla nedensel çıkarımda üçüncü yol *INUS* şarttır. *INUS* şart, tek başına sonuç için ne gerek ne de yeter-şarttır, fakat başka etkenlerle birleşerek sonucu ortaya çıkarır. Nedenler paketinin kendisi sonuç için yeter-şarttır. Nedenlerin birleşimi ile eş-sonuçluluğun her ikisi de mevcutsa *INUS* şart da mevcuttur. *INUS* şartı teyit etmek için aynı sonuca götüren birden fazla nedensel izlek (*causal pathways*) olması ve bunlardan en az birinin nedensel birleşim olması gerekir (Mahoney, 2015: 203–204). Mello (2014: 177–178), 2003'te 30 demokrasinin Irak'taki savaşa katılma(ma) kararına götüren nedensel izlekleri incelemiştir. Parlamentoda silahlı çatışmaya demokratik katılımın reddi için yeterli iki nedensel birleşim öne sürülmüştür: Parlamen-tonun veto hakkı, savaşa katılımın anayasayla kısıtlanması ve kamuoyu muhalefeti savaşa katılmama kararı için ilk nedensel pakettir. Sol hükümet, parlamentonun veto hakkının olmaması ve kamuoyu muhalefeti ise ikinci nedensel pakettir. Anayasal kısıtların olduğu ülkelerin hiçbiri savaşa katılmamıştır. Anayasal kısıtlar katılmama kararı için yeter-şart olmuştur, anayasal kısıtların yokluğu katılma kararı için gerek-şart olmuştur.

Zamansal analizde ardışıklık analizi ardışık olayları takip etmektir.⁸ Ardışıklık analizi süreç takibini zorunlu kılar, çünkü amaç bir sonuca götüren olay ve etkenlerin sırasıyla neler olduğunu açıklamaktır. Ardışıklık analizi genelde belli olay ya da aktörlerin verdiği kararların, yaptığı seçimlerin araştırılan analiz birimiyle ilgili bir kırılma noktası oluşturduğu durumlarda uygulanır. Bu süreç eğer izlek bağımlılığını açığa çıkarıyorsa, yani kırılma noktasından sonra geri bildirim mekanizmasıyla (*feedback mechanism*) ($X \rightarrow Y \rightarrow Z \rightarrow X$) neden ve sonuç yeniden üretiliyorsa, mekanizmaya dair bilgi daha önemli hale gelir. İzlek bağımlılığının tarihsel analizi, yapan ile yapı arasındaki ilişki temelinde gelişen bulmacaları çözmeyi, toplumsal ve kurumsal yapılar ile yapanın kararları ve eylemlerinin bulunduğu bulmacaları çözmeyi amaçlar (Capoccia ve Ziblatt, 2010). İzlek bağımlılığının analizi, zamansal olarak sonuca götüren nedensel izleğin açığa çıkarılmasını sağlar; ardışıklığın analizinde bir kırılma noktası (*critical juncture*), dolayısıyla geri bildirimsel süreçlerin olup olmadığını tespit eder (Mahoney, 2015: 204–206).

8 Pierson (2011: 81) Zamanda Siyaset (*Politics in Time*) başlıklı kitabında neden ve sonucun zamansallığını açıklamak için metaforlara (tornado, göktaşı, deprem ve küresel ısınma) başvurur. Hem açıklayan etkenler hem de açıklanan sonuç zamansallığa tabidir, bu zamansallığa bağlı olarak nedenlerin ve sonucun kısa veya uzun bir zamansallığa tabi olduğuna bağlı olarak nedensellik farklılaşır. Tornado, neden ve sonucun birbirine yakın ve kısa sürede meydana geldiği; göktaşı, nedenin kısa zamanda sonucun uzun sürede meydana geldiği; deprem, nedenin uzun sürede sonucun ise kısa sürede meydana geldiği süreçlerdir.

Vaka-içi analiz sapkın (*outlier, deviant*) vakalar gibi kuramsal öneme haiz vaka seçimiyle veya vakalar-arası analizle güçlendirilebilir. “Liberalizmin Mirasları” (Mahoney, 2001) dört ülkede vaka-içi gözlemleri vakalar-arası karşılaştırmayla perçinleyen bir çalışmadır. Çalışma, 19. yüzyılda erken kapitalizmde, Orta Amerika’da liberal elitlerin kararlarının bu ülkeleri belli nedensel izleklere bağımlı hale getirdiğini iddia eder. 19. yüzyılda Orta Amerika’da diktatörlerin kilisenin ve geleneksel aktörlerin rolünü zayıflatmak ve devletin gücünü genişletmek amacıyla reformcu ya da radikal liberalleşme politika kararı kırılma noktası olmuştur. Bu kararlar devlet kurumlarının oluşmasına, özellikle ordunun rolüne kritik etkide bulunmuştur. Kırılma noktaları, ülkeleri geri bildirim mekanizmasıyla kendini yeniden üreten süreçlere götürmüş, izlek bağımlı 20. yüzyıl ortasında bölgede belli siyasi rejimlerin oluşmasına neden olmuştur. Guatemala ve El Salvador’da radikal liberal reformların mirası askeri-otoriter rejimler, Kosta Rika’da reformist liberal reformların mirası liberal demokrasi, Honduras ve Nikaragua’da liberalleşme sürecinin başarısızlığa uğraması geleneksel diktatörlükler olmuştur. Liberal elitlerin ve yakın müttefiklerinin kararları, yapı ile yapılanı, ekonomik sistem ve siyasi elitleri bir araya getirerek, aktöre yapıyı değiştirmek için bir fırsat penceresi sunmuştur. İzlek bağımlılığı açıklamaları şu analitik ardışıklığı tarif eder: öncel koşullar (aktörlerin önündeki mevcut seçeneklere yön veren tarihsel etkenler)→kırılma noktası (aktörlerin farklı liberalleşme alternatifleri arasından belli bir seçim yapması) →yapısal direnç (kurumsal veya yapısal örüntünün (*pattern*) ortaya çıkması ve sonra kendini yeniden üretilmesi)→tepkisel ardışıklık (kurumsal örüntüye tepki veya karşı-tepki)→sonuç (tepki ve karşı-tepkilerden oluşan çatışmanın sonuçlanması).

Süreç takibi yönteminin çıkarımsal kazanımları beş hususta özetlenebilir. İlk olarak, giriş bölümünde aktarıldığı üzere sahte nedensellik ilişkilerini göz önünde bulundurur, hipotezleri test etmeye yarar. İkinci olarak, süreç takibi sayesinde nedenselliğin yönünü iyi tayin edilmemiş olmasından kaynaklı çıkarım hataları tespit edilebilir. Üçüncü olarak, mekanizmaların nedensel ardışıklık çerçevesinde incelenmesiyle, göz ardı edilmiş bir değişkenden kaynaklanan önyargı (*omitted variable bias*) önlenebilir. Bir sapkın vaka süreç takibi yöntemiyle incelenirken göz ardı edilen değişken teşhis edilip o vakanın aslında tipik vaka ya da kritik vaka (*crucial case*) olduğu ortaya çıkabilir. Dördüncü olarak, süreç takibi vaka içinde nedenselliğe zaman boyutunu eklediğinden mekanizmada sonucun nedeni yeniden üretmesi, yani döngüsel nedensellik ilişkilerini tespit edebilir. Son olarak, açıklayıcı olduğu varsayılan nedenin aslında bağlama dahil olan ama hesaba katılmayan bir nedenin

etkisiyle oluşmuş olabileceğine işaret eden içsellik (*endogeneity*) sorunu süreç takibiyle çözülebilir (Bennett ve Elman, 2006).

Süreç takibiyle geliştirilen kuramların genelleme gücü kapsam koşullarına (*scope conditions*) bağlıdır. Kapsam koşulları kuramsal temellendirmeye tabidir ve vaka seçiminde rol oynar. Küme kuramına başvurursak, ‘kapsam koşulları’ üst kümesinin alt-kümelere açıklamak istediğimiz olguya karşılık gelen ‘olumlu vakalar’ kümesi ile ‘olumsuz vakalar’ kümesidir. İki kümenin kesişimi gri alanda yer alan vakaların kümesidir. Üst ve alt kümeler arasında kalan boşlukta ise ilgili olmayan vakalar yer alır (Goertz, 2006: 160). Zaman ve mekânla bağlı kapsam koşullarını bilmek genelleme yapma şartlarını bilmek anlamına gelir. Araştırmacılar hangi önermelerin ilgilendikleri birim ve vakaya dair olduğunu ve hangilerinin daha geniş birim kümesine ait olduğunu netleştirmelidir. Nitel kültürde mantık ve küme kuramına dayalı belirlenimci anlayış, zamansal ve mekânsal kapsam koşulları, yani bağlamı belirlenmiş bir olguya dair süreç takibinin ortaya çıkardığı nedensel mekanizmaların aynı bağlamda aynı sonuca ulaşacağı varsayımına dayanır (Bennett ve Checkel, 2015: 13-14).⁹

Süreç Takibiyle Kuram Testi ve Kuram Geliştirme

Bu bölüm, Bayesci mantıkla kuram testinde kullanılan teknikleri ve kuram geliştirme stratejilerini karşılaştırmalı siyaset literatüründen örneklerle uygulamalı olarak tanıtır.¹⁰ Süreç takibi testleri bilimsellik ile yanlışlanabilirlik arasında kurulan Popperci bağın (Popper, 1969) nitel yöntemde sistemleşmesidir. Thomas Bayes (Price, 1763),¹¹ 18. yüzyıl ortasında olasılık kuramlarından kanıt dayalı olasılık yaklaşımını geliştirmiştir. Bayesci mantığı gündelik hayatta, önceden deneyimlemiş ve belli bir olabilirlik düzeyine kâni olduğumuz hipotezleri yeni bir kanıt ortaya çıktığında tekrar değerlendirdiğimizde kullanırız. Yeni kanıt çerçevesinde belli bir hipotezin ne kadar doğru olabileceğini, önceki deneyime bağlı olabilirlik düzeyini hesaba katarak değerlendirip yeni bir ikna düzeyi belirleriz. Bu bölümde, süreç takibinde sıklıkla kullanılan halka testi ve dumanı tüten silah testi Türkiye’nin Irak Savaşı’na katılma kararı, Soğuk Savaş’ın sona ermesinde Sovyet ‘yeni düşüncesinin’ etkisi,

9 Olasılık kuramında, nicel nedensellik anlayışında stokastik anlayış tanım itibarıyla belli mekanizmaların işleyişinde değişkenlerin değerlerinin değişmesi ihtimalini, dolayısıyla mekanizmanın farklı işleyerek farklı bir sonuca götürme ihtimalini barındırmaktadır. Bu tür mekanizmalar üretici mekanizmadır (*generative mechanism*). Süreç takibi olasılıklı anlayışa göre uygulandığında zamansal ve mekânsal kapsam koşulları (*scope conditions*) özellikle dikkate alınmalıdır (Trampusch ve Palier, 2016: 439).

10 Süreç takibinin formal Bayesci mantıkla uygulanışı ile ilgili bkz. Bennett, 2015.

11 İngiliz matematikçi ve ilahiyatçı Bayes, yaşarken tevâzusunun yayınlatmaya el vermediği çalışmalarının Richard Price’a verilmesini vasiyet etmiştir. Ölümünden iki yıl sonra Price, Bayes teoremini Kraliyet Akademisi’ne sunmuştur ve teorem yayınlanmıştır.

Türkiye’de kent politikaları üzerine vaka analizlerindeki hipotezler test edilir. Kuram geliştirme stratejileri Balkanlar’da Türk azınlıkların hakları, Doğu Asya’da kalkınmacı devletler, Orta Amerika’da liberalizmin mirasları üzerine vaka analizleriyle örneklendirilir.

İyi bir süreç takibi uygulaması için araştırmacının vaka-içi analizde çıkarım yapılan birim hakkında tarihsel arka planı bilmesi, ilgili kuramlara ve genellemelere vakıf olması, çıkarım yapmak için gerekli yöntemsel tekniklere vakıf olması, kısaca kuramsal hipotezler ile vaka bilgisini birleştirerek analiz yapmada yetkin olması gerekir. Uygulamanın kalitesini yükseltecek kurallar aslında her araştırmada uyulması gerekli kurallardır: süreç takibi yaparken mevcut tüm alternatif hipotezler analize dahil edilmelidir; alternatif, rakip açıklamalara önyargısız yaklaşılmalıdır, eşit değer verilmelidir; kanıttan ya da araştırmacı olarak kişisel özelliklerden kaynaklanabilecek önyargılar göz önünde bulundurulmalıdır (Mahoney, 2015: 202).

Tümdengelimsel süreç takibinde, yani kuram testinde, belli bir vakada olayların sonuca nasıl götürdüğünü araştırırken kuram bize rehberlik eder. Kuram testi denildiğinde genelde akla kuramı başka bir vakada test etmek gelir. Süreç takibi testlerinin amacı, hipotezlerin başka vakalarda testinden ziyade, kuram geliştirme sırasında göz ardı edilmiş alternatif açıklamalar olup olmadığını kanıtlar aracılığıyla sınamaktır (Mahoney, 2012: 587). Bayesci mantık tek ya da az-S vaka üzerine açıklamaları değerlendirmeye, vaka-içi kanıtlardan yola çıkarak kuramlar hakkında çıkarımda bulunmaya yarar. Süreç takibi, nedenin sonuca nasıl götürdüğünü açıklamak için hipotezleri kanıtlarla test etmeyi, nedenler ve sonuç arasında tekrar tekrar gidip gelmeyi gerektiren bir süreçtir. Süreç takibinde vaka(lar) kendi içinde ardışık olayların tespit edilmesi ile parçalanır. Amaç, pek çok kanıt öne sürmeyi, kuramların hipotezlerini karşılaştırmayı ve en iyi açıklamayı bulmaktır. Aslında bu mantığa dedektif filmlerinden, jürili mahkeme sahnelerinden ya da bir doktorun hastalığı teşhis etmek için yaptığı alternatif testlerden aşınayız (Mahoney, 2016).¹²

Van Evera (1997: 31–32), testlerin bir tipolojisini yaparak küme kuramına göre sınıflandırmıştır. Halka testini geçmek hipotezin geçerliğini kanıtlamak için gerekli ama yeterli değildir; dumanı tüten silah testini geçmek hipotezin geçerliğini kanıtlamak için yeterli ama gerekli değildir; çifte belirleyici testi (*doubly-decisive test*) geçmek hipotezi kanıtlamak için gerekli ve yeterlidir; ilk haberci veya ilk belirti testi (*straw-in-the-wind*) ne gerekli ne yeterlidir, zayıf veya ikinci derecede kanıttır. Bu çalışmada, vaka-içi gözlemlere en çok

¹² Collier (Doyle, 2012; aktaran Collier, 2011) süreç takibine dair testleri örneklerken Sherlock Holmes’un “Gümüş Şimşek” başlıklı hikayesinden faydalanmıştır.

uygulanan ‘halka testi’ (*hoop test*) ve ‘dumanı tüten silah testi’ (*smoking-gun test*) üzerinde durulacaktır. Halka testi hipotezlerin ikna edici bir şekilde elenmesi, dumanı tüten silah testi hipotezlerin ikna edici bir şekilde teyit edilmesi işlevini görür. Polisiye filmlerden aşına olduğumuz bir soru şudur: “Şüpheli cinayetin işlendiği zaman olay yerinde miydi?” Şüphelinin cinayet işlenirken olay yerinde olmadığına kanıtı kesin bir şekilde o kişinin katil olduğu hipotezini çürütür. Halka testini geçememek hipotezin geçerliliği için güçlü bir şüphe uyandırır, testi geçmek (olay yerinde olmak) hipotezi teyit etmez. Şüphelinin, maktulün önünde elinde dumanı tüten bir silahla çekilmiş fotoğrafı şüphe hipotezinin doğru olduğuna dair güçlü destek verir, ama silahın yokluğu hipotezi çürütmez. Çifte belirleyici testi geçen kanıt, örneğin şüphelinin cinayeti işleme anının kamera görüntüleri hipotez hakkında çok güçlü bir kanıttır.

Halka testinde hipotezi geçmek bazı durumlarda anlamlı olabilir. Hipotezi kanıtlamak için öne sürülmesi gereken gözlem veya kanıt analizi yapılan vaka için ne kadar nadir, hatta istisnai ise testi geçmek o kadar zor olacaktır. Zor halka testinin hipotezin doğruluğu hakkında ikna edici gücü yüksektir. Fakat söz konusu gözlemler her zaman mevcutsa, testi geçmek kolay olacağından testin değeri azalır. Dumanı tüten silah testini geçmemek de bazı durumlarda anlamlı olabilir. Kolay bir dumanı tüten silah testini geçememek hipotezi zayıflatabilir (Mahoney, 2012: 579–583; Mahoney ve Vanderpoel, 2015: 206–211).

Süreç takibiyle hipotez testi için sorulan soru şudur: “Z vakasında Y’nin nedeni X midir?” Bir dedektif davayı çözerken eldeki vaka ve vakanın tarihçesi hakkında bilgiye, ilgili başka vakalar hakkında bilgiye, hatalı açıklamaları çürüten ve geçerli açıklamaları destekleyen kanıtlara ihtiyaç duyar. X’in Y’ye yol açtığı hipotezini öne sürüyorsak, aradaki olay ve etkenler hakkında ikna edici bir olaylar zinciri kurabilmemiz gerekir. Ayrıca, hipotezin teyit edilmesi için kanıt sunmak gerekir. Ampirik veri açısından zengin vaka analizlerine, nedenden sonuca götüren süreci tasvir eden betimleyici açıklamalara gereksinim duyarız. Süreç takibi testlerinde betimleyici çıkarımlar nedensel çıkarımlara, gerekli ve yeterli şartlar çerçevesinde çıkarımlara, kanıt olurlar. Testler sırasıyla gerek-yeter şartı, gerek-şartı veya yeter-şartı karşılayamadığı oranda ‘ilk belirti’ testi haline gelerek açıklama gücünü yitirirler (Mahoney, 2012: 572–575).

Halka testlerini nasıl yaparız? Öncül halka testinde X ve Y’nin gerçekten meydana gelip gelmediğini, X ile Y arasında fiziksel ya da kuramsal bir ilinti imkânı olup olmadığını sorarız. 1 Mart 2003’te TBMM Irak Savaşı ile ilgili tezkereyi gerçekten reddetti mi? Dış politikada karar alma kuramları

çerçevesinde, Türkiye’de hangi birimler ve aktörler bu karar mekanizmasında etkiliydi? Bunlar karar öncesinde hipotezde betimlendiği durumda mıydı? Hipotez bu öncül testlerden geçmezse çürütülmüş olur. Geçerse, mekanizmanın ya da olaylar zincirinin testine geçilebilir. Ayrıca, hipotez sonuca götüren herhangi bir olaylar zinciri tanımlamıyorsa da halka testi aşamasına geçilemez. Halka testi aşamasına geçilirse, hipotezleri test etmek için alternatif açıklamalar kanıtlar ışığında değerlendirilir (Mahoney, 2015: 208-210). Taydaş ve Özdamar, 2003’te meclisten çıkan ret kararının arkasında hükümetin bölünmüşlüğü, meclisin ideolojik tutumu ve başbakanın güvensizliğine dair olaylar zinciri tespit etmiştir.¹³ Araştırmacılar süreç takibini titizlikle uygulamış olduklarından, hipotezleri destekleyen kanıtların hangi test tekniğinde kullanılabileceğini metinden çıkarabiliriz. Başbakan Abdullah Gül’ün, çıkacak kararın sorumluluğunu ordunun da üstlenmesi beklentisiyle meclis oylamasını Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısından sonraki bir tarihe alması halka testinde kullanılabilecek bir kanıttır. Sürpriz bir şekilde, siyasette o güne kadar nadiren sessiz kalan MGK, orduyu doğrudan ilgilendiren bir konuda tavsiyede bulunmamıştır (Taydaş ve Özdamar, 2013: 229). MGK’nın bir tavsiye kararı olsaydı, liderin davranışının nedensel birleşimdeki rolünü o kanıt ışığında tekrar değerlendirmek gerekirdi.

Dumanı tüten silah kanıtı, hipotezi hedefleyen spesifik, özgün, ama kesin olmayan kanıtlardır. Karşı-olgusal bir çıkarım içeren şu ifadeler, başbakanın kararsızlığı etkeninin, diğer etkenlere göre ret kararında ağırlığı daha fazla olan bir gerek-şart olarak değerlendirildiğini gösterir: “Recep Tayyip Erdoğan karar sürecinde başbakan olsaydı, partili milletvekillerini ‘evet’ oyu için daha fazla etkilerdi” (Taydaş ve Özdamar, 2013: 238). 7 Ekim 2003’te, 6 aydır başbakan olan Erdoğan’ın ağırlığını koyarak, kamuoyunda Irak’a müdahale karşıtlığının artmasına rağmen hem parti içi anlaşmazlığı hem de kamuoyu muhalefetini aşarak Irak’a asker gönderme kararını etkilemiş olması (2013: 238) dumanı tüten silah testine kanıttır. Kanıt hipoteze güçlü destek vermiştir, ama böyle bir kanıt olmasaydı hipotez çürütülmüş olmazdı.

English (2007: 238-254), realist hipotezin ekonomik çöküş Soğuk Savaş’ın bitişi için gerek-şart olduğu hipotezine karşı çıkar. Bu hipotez, Kremlin’in ekonomik çöküş nedeniyle baskı altında değişim kararı verdiği tezine dayanır. Başka bir deyişle, Kremlin üstündeki baskı ekonomik çöküş (gerek-şart) ve Soğuk Savaş’ın bitişi (sonuç) arasında yeter-şart işlevini görmektedir. Yazar

¹³ Taydaş ve Özdamar (2013:236) Türkiye’yi parlamenter demokrasi kümesine koymuş olmakla birlikte, Mello (2014: 155) vaka seçiminde demokrasi değerleri belli bir eşliğin üstündeki vakaları kapsadığından Türkiye analize dahil edilmemiştir. Bu yüzden, nedenler birleşiminde eş-sonuçluluğun, dolayısıyla INUS şartların olduğunu iddia etmek mümkün olmadığından burada tekil birleşim olarak ele alınmıştır.

tarihsel dönemi incelemek için, Politbüro'nun üst düzey üyeleri ve üst düzey bürokratların biyografilerini, mülakatları ve arşivleri taramıştır. 1980'lerin sonlarına kadar Sovyet sisteminde radikal bir kemer sıkma politikasına alternatifler olabileceğinin düşünüldüğüne, Politbüro üyelerinin çoğunluğunun yolsuzluğa bulaşmış olduğuna, durumu idare etmeye çalıştıklarına dair kanıtlar realist tezin halka testi olarak görülebilir. Politbüro'da şahinlerin karşı çıkmasına rağmen, 1980'lerin sonlarında reformist liderliği üstlenen azınlık ile Batılılaşma yanlısı liberal düşünürler değişime yön vermiştir.¹⁴ Realist hipotez şu argümanla eleştirilmektedir: "1980'lerin ortasında, ekonomik darboğazda olan çoğulcu devletlerdeki liderlerin maruz kaldığı gibi, Politbüro baskıya maruz kalmış olsaydı, bu tür bir darboğaz ve arkasından gelen politika değişimi arasındaki korelasyon esas kanıt olabilirdi. Ancak, Kremlin, en azından 1980'lerin sonuna kadar böyle bir baskı altında kalmadı, o zaman Gorbaçov zaten 'yeni düşünce' cesur girişimini yapmıştı." (English, 2007: 238)

Türkiye ve Kolombiya'da kent politikalarının süreç takibi yöntemiyle vaka-içi analizi, kent idaresini manipüle etmenin yerel siyasetçilere oy artırma ve destekçileri ödüllendirme fırsatı sunduğunu göstermiştir (Bozçağa ve Holland, 2018). İki mekanizma (eş-sonuçluluk) tespit edilmiştir: Kolombiya'da müsamaha (*forbearance*), Türkiye'de maksadı sulandırma (*dilution*). Türkiye'de vaka-içi analiz partiler-arası rekabetin az olduğu, yerel siyasetçilerin bürokrasilerinin kontrolünü sağladıkları ilçelerde ve merkezi devlet kaynaklarına erişimi az olan muhalefet parti belediyelerinde imar izninin yerel seçim dönüsüne bağlı olduğunu tespit etmiştir. Türkiye vakasında (2002-2016) dumanı tüten silah kanıtı nicel bir analizle sunulmuştur. İstatistiksel karşı-olgusal analizle pek el değiştirmeyen seçim bölgeleri ile kararsız seçmenlerin olduğu seçim bölgeleri seçim yılı ve seçim öncesi yılı (kontrol grubu) bazında test edilmiştir. Sezona bağlı inşaat artışı gibi alternatif açıklamalar elendiğinde, imar izinlerinin seçimden bir ay önceki dönemde, seçim olmayan bir sene öncesine göre ikiye katlandığı gözlenmiştir. İmar izinlerinin, belediye yetkililerinin takdir yetkisi kullanarak, düzenlemelerde suç tanımını manipüle ederek maksadı sulandırma yoluyla imar onayı verdiği öne sürülmüştür (Bozçağa ve Holland, 2018: 314-317).

Kuram geliştirmek kuram testinden daha zordur. Belli bir vakada neden ve sonuç arasında bir bağ olup olmadığını güçlü bir kanıtla test ederek nedenselliği ispatlayabiliriz. Fakat nedenin sonucu nasıl etkilediğini etraflıca açıklamak için ne ölçüde mikro ölçeğe gidileceği veya tarihsel anlamda nedensellik ilişkisinde ne kadar geriye gidileceği sorusunu yanıtlamak daha

14 Araştırmacılar kuram testine örnek verilen eserlerde pek çok kanıt öne sürmüşlerdir. Tüm kanıtların aktarılması bu makalenin amacını ve sınırlarını aşar.

zordur. Kuram geliştirmekte amaç, ya yeni ve özgün hipotezler geliştirmek ya da mevcut kuramsal literatürde yer alan hipotezleri düzeltmek veya değiştirmek olabilir. Üç strateji kullanılır. İlk stratejide amacı, tümevarımsal süreç takibiyle, hakkında literatürde kuram bulunmayan olay ve ardışıklıkları, dolayısıyla potansiyel nedensel süreçleri keşfetmektir. İkinci stratejide amaç, mevcut bir kurama dayanarak kuram geliştirmektir. Mevcut hipotezdeki nedenler ya da nedensel birleşim düzeltilir veya değiştirilir. Üçüncü strateji karşı-olgusal analizdir. Karşı-olgusal analizde dikkat edilmesi gereken nokta, sonuca götüren gerek-şartın yokluğunun gerçek hayatta düşünülebilmesidir. Gerek-şartın yokluğunda tarihin önemli ölçüde değişmeyeceği düşünülebilir: o atipik, küçük, tesadüfi, talih işi olay olmasaydı, bir film gibi o olayı yaşadığı an durdurup geriye sarabilseydik (ve o olaydan önceki bazı şartlar biraz farklı olsaydı), dünyanın muhtemel gidişatındaki alternatif senaryoların birçoğunda o olayın yaşanması mümkün olmazdı, dolayısıyla sonuç da ortaya çıkmazdı. Hem atipik bir olay olmak hem de önemli olayların nedeni olmak paradoks gibi gözükse de, küçük bir olayın her zaman bağlam koşulları ışığında nedensel ağırlığı olduğu, başka bağlamlarda olmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kuram testi eğer karşı-olgusal çıkarımla yapılırsa, bu nokta çok daha fazla önem taşır (Mahoney, 2015: 212-217).

Tümevarımsal süreç takibi uygulayan Aktürk ve Lika (2020) mevcut hipotezlerin açıklayamadığı bir bulmacaya odaklanmıştır. Birbirine pek çok açıdan benzeyen Bulgaristan, Yunanistan ve Kuzey Makedonya'daki etnik azınlık rejimleri Türk azınlığın kayda değer siyasi temsiline rağmen önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Sadece Kuzey Makedonya'da Türk azınlığın siyasi temsilinin ve Türkçe'nin resmi dil statüsünün teminat altına alınmış olması bir bulmacaya benzetilmiştir. Öncelikle muhtemel hipotezler taranmıştır, hiçbiri halka testini geçememiştir. Siyasi temsilin etkisine yönelik hipotez, Türklerin mecliste güçlü bir şekilde temsil edildiği, hatta koalisyon hükümetlerinde yer aldığı ülke Bulgaristan iken siyasi kabulün Kuzey Makedonya'da en yüksek oranda olmasını açıklayamamıştır. Avrupa Birliği üyeliği, demokrasinin düzeyi, Türkiye'nin diplomatik baskısı (Lozan Antlaşması, uluslararası lobi faaliyetleri, vb.) ve Türk azınlığın siyasi seferberliği de durumu açıklayamamıştır; açıklasalar, en yüksek siyasi kabulün Yunanistan veya Bulgaristan'da olması gerekirdi. Dış müdahalenin etkisine dair hipotez de oldukça güçlü bir hipotez olabileceken halka testini geçememiştir, çünkü Ohri Çerçeve Antlaşması Arnavutların azınlık statüsünü yükseltirken, diğer etnik azınlıkların statüsünü düşürmüştür (Aktürk ve Lika, 2020: 6-10).

Aktürk ve Lika, bu bulmacada Türk azınlığı ve Türkçe dilinin anayasal kabulünün nedenlerini bulmak için her vakada nedensel öneme haiz tarihsel

dönemleri mercek altına tutmuştur. Vaka-içi analiz Türk azınlığı temsil eden siyasi aktörler ve en büyük siyasi partiler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu etkileşimin her ülkede nasıl ilerlediği, azınlık ve dil kabulünü nasıl etkilediği siyasi liderlerle mülakatlar gibi birincil kaynaklar da kullanılarak tartışılmıştır. Kuzey Makedonya’da ulusal kimlik konusunda büyük siyasi partiler arasında yaşanan siyasi kutuplaşmanın Türk azınlığın resmi kabulüne neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu hipotez ‘milliyet çatlağı’ veya ‘milliyet fay hattı’¹⁵ (*nationhood cleavage*) olarak kavramsallaştırılmıştır. Araştırmacıların açıkça ifade ettiği gibi, milliyet çatlağı/fay hattı etnik-dilsel anayasal kabul için gerek-şarttır; anayasal statü talep etme amacıyla siyasallaşan azınlığa mensup milletvekillerinin varlığı ise yeter-şarttır (2020: 5-6).

Doner, Ritchie ve Slater (2005: 329-332), kalkınmacı devletleri ortaya çıkaran nedensel mekanizmayı tespit ederek kuram geliştirmişlerdir. Araştırmacılar mevcut literatürden, elitleri kısıtlayan unsurların ve belli koalisyon baskılarının kurumsal gelişime etkisine dair çalışmalardan faydalanmışlardır. Açıklayıcı etkenleri zamansal ardışıklık takibiyle literatürden farklı bir şekilde birleştirerek şu hipotezi oluşturmuşlardır: ‘sistemsel savunmasızlık’ Güney Kore, Tayvan ve Singapur vakalarında kalkınmacı devlete neden olan gerek-yeter şarttır. Sistemsel savunmasızlık üç gerek-şartın birleşimine bağlanmıştır: geniş koalisyon taahhüdü, ciddi güvenlik tehdidi ve kıt kaynaklar. Siyasi elitler iktidarlarını sürdürülebilmek için kurdukları koalisyonları -kontrolü daha kolay ve daha az masraflı olduğundan- mümkün olduğunca dar tutmaya çalışırlar. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Güney Kore, Tayvan ve Singapur’da toplumsal çatışma ve kitlesel hareket tehdidi altında dar koalisyonlar iktidarı sürdürmeye yetmemiş, elitler geniş koalisyon taahhüdünde bulunmak zorunda kalmıştır. Geniş koalisyonlarda elitler halkın desteğini ya da kabulünü sürdürmek için kamu sektörüne destek ödemeleri -koalisyon ortaklarına mal ve hizmetler- aktarır. Bu ülkelerde ciddi güvenlik tehdidi mevcut olduğundan destek ödemelerinin savunma harcamalarını engellememesi gerekmiştir. Ciddi güvenlik tehdidinde jeopolitik ve maddi kısıtların eklenmesi, elitleri hayatta kalma mücadelesine sokmuştur. Destek ödemeleri yapmanın ekonomik kalkınma olmadan mümkün olmaması, elitlerin düşük ücretli emeğe dayalı ihracatı terk etmelerine, kıt kaynakları yüksek eğitim ve beceri

15 ‘Milliyet çatlağı/fay hattı’ milli kimliğin ve tarihsel kökenlerinin tanımlanmasında, millete üyelik anlamında kimlerin millete ait olduğunun sınırlandırılmasında anlaşmazlığı ifade etmektedir (Aktürk ve Lika, 2020: 10-11). Burada fay hattı genel anlamda farklı etnisitelerin varlığı anlamına gelmez. Milliyet konusunda temelde yarılmaya, deprem metaforunun çağrıştırdığı gibi, kimliksel tehdit algısına yol açan bir kutuplaşmaya karşılık gelmektedir.

isteyen, yüksek artı-değeri olan ürünlerin ihracatına yönlendirmelerine neden olmuştur. Böylece, kalkınmacı kurumlar ortaya çıkarmıştır.

Mahoney, Orta Amerika'daki siyasi rejimlerin analizinde, literatürde olmayan yeni nedensel etkenler keşfederek ardışıklık analizi yapmıştır. Kırılma noktalarının tespiti, yani vakaları geri dönüşü zor bir izleğe bağımlı yapan etkenler hakkında güçlü karşı-olgusal hipotezleri barındırır.¹⁶ Yapı ile yapanın bulunduğu kırılma noktasında, liberal elitler farklı kararlar vermiş olsaydı, Guatemala, El Salvador, Kosta Rika, Honduras ve Nikaragua'da siyasal rejimlere götüren izlek değişir miydi? İzlek bağımlılığı açıklamaları bu soruya olumlu yanıt verir. Kırsal sınıfsal değişimlerin devlet yapısında değişikliğe yol açtığı varsayımı aşırı belirlenmiştir (*overdetermined*). Her ne kadar kırsal elitlerin çıkarlarını da gözetmeleri gerekse de, diktatörler kendi çıkarlarına ters düştüğünde, hâkim sınıfların çıkarlarına ters düşen kararlar vermişlerdir. Guatemala'da radikal liberaller toprak reformuyla geleneksel arazi sahipliğini zayıflatarak kapitalist ticari tarımı desteklerken, köylü ve küçük ölçekli üreticiler güçsüzleşmiştir. Bu reformlar büyük kahve arazisi üreticilerinin güçlenmesine yol açmıştır. Kosta Rika'da, reformcu liberaller kapitalist ticari tarımı desteklerken küçük tarım işletmelerini korumuşlardır. Kırsal isyan gibi ciddi güvenlik tehdidi olmadığından ve büyük, ticarileşmiş tarım sektörünün yokluğundan 19. yüzyılda yapılan reformlar küçük ölçekli üreticilerin ortaya çıkmasını desteklemiş, kırsal kutuplaşmayı ve ordunun rolünü kısıtlamıştır (Mahoney, 2001: 18-20).

Liberalleşme izleği, belli devlet kurumlarının nasıl örgütlendiğini belirlemiş, liberalleşme ve bu devlet kurumları yapısal direnç aşamasında döngüsel bir nedensellik içinde birbirini yeniden üretmiştir. Guatemala'da ordunun rolü kırsal kutuplaşmayı, kutuplaşma ise zor kullanma ihtiyacını güçlendirmiştir. 1890'da kahveye bağımlı devlet bütçesinin %60'ını tüketen ordu, kırsal kesimde işgücü ihtiyacını zor kullanarak sağlamıştır. Şili'de kırsal kesim kutuplaşmış olmasına ve yüksek düzeyde zor kullanılmasına rağmen demokratikleşme gerçekleşmişti. Fakat, Şili'yi Guatemala ve El Salvador'dan ayıran fark, 1920'lere kadar giderek artan askerileşmeydi. Guatemala'da, 1954'ten itibaren kırsal gerilla hareketine dönüşen kırsal kutuplaşmanın askeri hükümetler tarafından bastırılması, 19. yüzyıldan 1986'da demokrasiye geçişe dek bu zor ilişkisinin neredeyse bir yüzyıl devam etmesi, döngüsel nedenselliğe işaret eder. Tek başına oligarşik üretim ilişkileri, her ikisi radikal liberalleşme deneyimlemesine rağmen, neden Guatemala'da 1940'ların sonunda demokratik reformlar yapılırken El Salvador'da askeri rejime geçildiğini

16 Vaka analizlerinde gerek-şart ve karşı-olgusal düşünmeyi etraflıca tartışan bir çalışma için bkz. Goertz ve Levy, 2007.

açıklayamaz. Aradaki fark, kırılma noktasından sonraki süreçte ordu özerkliğindeki farklarla ilgilidir. Kosta Rika'da da devletin nasıl örgütlendiği ve bir devlet kurumu olarak ordunun rolü açıklayıcıdır. 1953'te demokrasiye geçişten önce kırsal kesimde küçük işletmeciliğin ve toprak dağılımının gide-rek küçülmesi ve parçalanması ciddi zorluklara yol açsa da ordu aracılığıyla zor kullanılmamış, demokratikleşme gerçekleşmiştir. Kırsal toprakların parçalanmasının 20. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar sürmesine rağmen demokrasiyi engellememesi Kosta Rika'da izlek bağımlılığını teyit eden bir unsurdur (Mahoney, 2001: 131).

Sonuç

Bu makale, süreç takibi yöntemini incelemek suretiyle, bu analitik aracın çıkarımsal faydalarından yararlanılmasına, dolayısıyla vaka analizlerinin kuramsal etkisinin belirginleştirilmesine ve artırılmasına katkı sağlamayı hedeflemiştir. Bu yöntemin çıkarımsal avantajları vaka analizlerinin kuram geliştirme işleviyle yakından ilgilidir. Karşılaştırmalı siyaset literatüründeki kuramlara göz atarsak, kuram geliştirme işlevini genelde vaka analizlerinin üstlendiğini görürüz. Vaka analizleri, korelasyonel mantığa dayanan istatistiksel çalışmalara kıyasla, yapı-yapan ilişkisinin nasıl geliştiğini mikro düzeyde tümevarımla gözlemlemeye hep daha yatkın olmuştur. Bu yüzden, yöntemin çıkarımsal faydaları arasında en önemlisi gerek nedenselliğin tayininde gerek nedenselliğin türü ve yönünün belirlemede nicel yöntemlerin eksiklerini gidermeye yardımcı olmasıdır. Süreç takibi ampirik açıdan zengin kanıtlara dayalı vaka analizlerine ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, kuram geliştirme ve test olmadan da betimleyici vaka analizleri verdikleri kapsamlı ve derin bilgi itibarıyla değerlidir. Bu yöntemle nedensel mekanizmaların tespit edilmesi ve testi sahte ilişkilere dayalı hipotezlerin elenmesine yardımcı olur. Yapı-yapan ilişkisinde tümevarımsal yolla nedenselliğin ve zamansallığın incelenmesi, içselliğin tespit edilmesini, göz ardı edilmiş olan bir değişkenin kurama dahil edilmesini sağlayabilir.

Nitel yöntemin küme kuramı mantığına dayalı nedensellik anlayışı üzerinden süreç takibini yeniden düşünmek çıkarımsal faydalarını ön plana çıkarmıştır. Süreç takibi eş-sonuçluluk, farklı nedenlerin veya nedensel izleklerin sonuca götürmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak avantaj sağlar. Hipotezlerin yanlılanabilirliğine dayalı Popperci anlayış süreç takibi testlerinde sistemleşmiş bir karşılık bulur. Bayesci mantık alternatif açıklamaların hangi kriterlere göre test edileceğine dair prosedürleri standartlaştırır.

Bu çalışmada, en sık kullanılan halka ve dumanı tüten silah test teknikleri uygulamalı olarak gösterilmiştir.

Sosyal bilimlerde her yöntem gibi, süreç takibi de yöntemsel dezavantajlardan azade değildir. İlk olarak, süreç takibi diğer yöntemlere göre daha fazla zaman talep eder, çünkü hem kuramları ve alternatif açıklamaları hem ampirik verileri ve tarihsel arka planı detaylı bir şekilde, mikro ve makro düzeyde araştırmak gerekir. İkinci olarak, kuramlar genel hipotezler içeriyorsa ya da bilimsel çalışmalar nedenle sonuç arasındaki mantıksal ilişkileri net olarak aktarmamışsa, neyin gözlemleneceğini kestirmek güçleşir. Bu yüzden, analitik araç ve tekniklerin farkındalıkla ve sistemli kullanılması, bilimsel araştırmaya uzun vadede olumlu zincir etkide bulunacaktır. Üçüncü olarak, kanıtlar hipotezi yeteri kadar güçlü desteklemeyebilir. Bu durumda, nedensel ilişki hakkında kesinlik olmadığını tespit etmek de değerli bir katkıdır. Son olarak, genelleme yapmadan önce, kapsam koşullarını dikkate almak gerekir (Bennett ve Checkel, 2015: 23-31). Nitel vaka analizlerinin, özellikle tek vaka ve az-S vaka incelemesinin genelleme yapmak için yetersiz olduğu öne sürülmüştür. Ancak istatistiksel genelleme araştırma evrenine uygulanırken nitel vaka analizinde bu mantık uygulanmaz. Süreç takibiyle vaka üzerinden tümevarımsal yolla geliştirilen kuramların genelleme gücü kapsam koşullarına bağlıdır. Bir kuramın kapsam koşulları ya da kapsama alanı nedir diye sormak onun genelleştirme sınırlarını sormaktır. Ayrıca, küme kuramı üzerinden genelleme gerekli ve yeterli şartlar prensipleri kullanılarak yapılır.

Vaka analizlerinin kuramsal etkisinin belirginleştirilmesine ve artırılmasına katkı sağlaması nedeniyle, süreç takibi yöntemin çoklu veya karma yöntem çalışmalarında payı giderek artmaktadır. Nicel araştırmalarda formel modellerin testi ve bu modellerin nedensel çıkarımlarının değerlendirilmesinde de süreç takibinin kullanılması mümkündür, nitelden nicele giderek süreç takibi ile kuram geliştirdikten sonra nicel araştırma yapılabilir ya da nicel ve nitel analiz birlikte yapılarak bir karşılaştırmaya gidilebilir. Araştırmacılar süreç takibini çoklu veya karma yöntemde kullanmadan önce farklı nedensellik yaklaşımları, nicel ve nitel kültürün dayandığı epistemolojik ve ontolojik temelleri göz önünde bulundurmalıdır. Bu konuda kavramsallaştırmadan vaka seçimine, kuram geliştirmeden ölçüme ve kuram testine uzanan yelpazede uygulamalı yöntembilimsel literatürün kapsamının genişlemesi ve çeşitlenmesi olumlu bir gelişmedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, Daron, Suresh Naidu, Pascual Restrepo, James A. Robinson (2019). Democracy Does Cause Growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47–100.
- Aktürk, Şener, ve Lika, Idir (2020). The puzzle of Turkish minority representation, nationhood cleavage, and politics of recognition in Bulgaria, Greece, and North Macedonia. *Mediterranean Politics*, *Erken yayın*, 1–28. <https://doi.org/10.1080/13629395.2020.1750269>.
- Bennett, Andrew (2015) Appendix: Disciplining Our Conjectures: Systematizing Process Tracing with Bayesian Analysis. Andrew Bennett ve Jeffrey T. Checkel (Ed.). *Process Tracing: Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool* (ss. 276–298). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, Andrew, ve Checkel, Jeffrey T. (2015) Process Tracing: From Philosophical Roots to Best Practice. Andrew Bennett ve Jeffrey T. Checkel. (2015). *Process Tracing. Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool* (ss. 3–38). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, Andrew, ve Elman, Colin. (2006). Qualitative Research: Recent Developments in Case Study Methods. *Annual Review of Political Science*, 9(1), 455–476.
- Boix, Charles, ve Stokes, Susan C. (2003). Endogenous democratization. *World Politics*, 55(4), 517–549.
- Bozçağa, Tuğba, ve Holland, Alisha C. (2018). Enforcement Process Tracing: Forbearance and Dilution in Urban Colombia and Turkey. *Studies in Comparative International Development*, 53(3), 300–323.
- Brady, Henry E. (2008). Causation and Explanation in Social Science. Janet M. Box-Steffensmeier, Henry E. Brady, ve David Collier (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Methodology* (ss. 217–270). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Braumoeller, Bear F. (2003). Causal Complexity and the Study of Politics. *Political Analysis*, 11(03), 209–233.
- Braumoeller, Bear F. (2004). Hypothesis testing and multiplicative interaction terms. *International Organization*, 58, 807–20.
- Burkhart, Ross E., ve Lewis-Beck, Michael S. (1994). Comparative Democracy: The Economic Development Thesis. *American Political Science Review*, 88(4), 903–910.
- Cansun, Şebnem, ve Arık, Engin (2019). Türkiye Adresli Siyaset Bilimi Yayınlarının Bibliyometrik Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 853–874.
- Capoccia, Giovanni, ve Ziblatt, Daniel (2010). *The historical turn in democratization studies: A new research agenda for Europe and beyond*. *Comparative Political Studies*.
- Clarke, Killian (2018). When do the dispossessed protest? Informal leadership and mobilization in Syrian refugee camps. *Perspectives on Politics*, 16(3), 617–633.
- Collier, David (2011). Understanding process tracing. *Political Science and Politics*, 44(4), 823–830.
- Collier, David, Henry E. Brady, Jason Seawright (2010). Sources of Leverage in Causal Inference: Toward an Alternative View of Methodology. Henry E. Brady ve David Collier (Ed.), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards* (ss. 161–200). Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Rowman ve Littlefield Publishers.
- Doner, Richard F., Brian K. Ritchie, Dan Slater (2005). Systemic vulnerability and the origins of developmental states: Northeast and Southeast Asia in comparative perspective. *International Organization*, 59(2), 327–361.

- Doyle, Arthur Conan (2012). *The Complete Sherlock Holmes*. New York: Doubleday.
- English, Robert (2007). Perestroika without politics: How realism misunderstands the Cold War's end. Gary Goertz ve Jack S. Levy (Ed.), *Explaining war and peace: Case studies and necessary condition counterfactuals* (ss. 237–260). Londra ve New York: Routledge.
- George, Alexander L. (1979). Case Studies and Theory Development: The Method of Structured, Focused Comparison. Paul G. Lauren (Ed.), *Diplomacy: New Approaches in History, Theory and Policy* (ss. 43–68). New York: The Free Press.
- George, Alexander L., ve Bennett, Andrew (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gerring, John (2004). What Is a Case Study and What Is It Good for? *The American Political Science Review*, 98(2), 341–354.
- Goertz, Gary (2006). *Social Science Concepts: A User's Guide*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Goertz, Gary, ve Levy, Jack S.(2007). *Explaining War and Peace: Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals*. Londra ve New York: Routledge.
- Goertz, Gary, ve Mahoney, James (2012). *A Tale of Two Cultures: Qualitative and Quantitative Research in the Social Sciences*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Hall, Peter A. (2003). Aligning ontology and methodology in comparative research. James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer (Ed.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* (ss. 373–404). Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Hall, Peter A. (2008). Systematic Process Analysis: What it is and how to use it. *European Political Science*, 7(3), 304–17.
- Hume, David ([1748] 2004). *Enquiries Concerning Human Understanding*. New York: Dover Publications.
- İşeri, Emre, ve Esentürk, Nevra (2016). Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Merkez-Çevre Yaklaşımı. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 6(2), 17–33.
- King, Gary, Robert O.Keohane, Sidney Verba (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Lipset, Seymour Martin (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *The American Political Science Review*, 53(1), 69–105.
- Mackie, John L. (1965). Causes and Conditions. *American Philosophical Quarterly*, 2, 245-264.
- Mahoney, James (2001). *The Legacies of Liberalism: Path Dependence and Political Regimes in Central America*. *Latin American Politics and Society*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Mahoney, James (2012). The Logic of Process Tracing Tests in the Social Sciences. *Sociological Methods and Research*, 41(4), 570–597.
- Mahoney, James (2015). Process Tracing and Historical Explanation. *Security Studies*, 24(2), 200–218.
- Mahoney, James (2016). Mechanisms, Bayesianism, and process tracing. *New Political Economy*, 21(5), 493–499.
- Mahoney, James, ve Falleti, Tulia G. (2015). The comparative sequential method. James Mahoney ve Kathleen Thelen (Ed.), *Advances in Comparative Historical Analysis* (ss. 211–239). New York: Cambridge University Press.
- Mahoney, James, ve Vanderpoel, Rachel S. (2015). Set Diagrams and Qualitative Research. *Comparative Political Studies*, 48(1), 65–100.

- Mainwaring, Scott, ve Pérez-Liñán, Aníbal (2013). *Democracies and Dictatorships in Latin America: Emergence, Survival, and Fall*. New York: Cambridge University Press.
- Mello, Patrick A. (2014). *Democratic Participation in Armed Conflict*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Mill, John Stuart (1843). *A System of Logic*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mumford, Stephen, ve Anjum, Rani Lill (2013). *Causation: A Very Short Introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Munck, Gerardo L., ve Snyder, Richard (2007). Debating the direction of comparative politics: An analysis of leading journals. *Comparative Political Studies*, 40(1), 5–31.
- Pierson, Paul (2011). *Politics in time: History, institutions, and social analysis. Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Popper, Karl (1969). *Conjectures and Refutations*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Price, Richard (1763) An essay towards solving a problem in the doctrine of chances. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, Cilt LIII, 53, 370–418.
- Przeworski, Adam, Michael Alvarez, Jose A. Cheibub, Fernando Limongi (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Material Wellbeing in the World (1950-1990)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ragin, Charles C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: The University of California Press.
- Ragin, Charles C. (1992). Introduction: Cases of “What is a case?” (ss. 1–18). Cambridge University Press.
- Rueschemeyer, Dietrich, John D. Stephens, Evelyn H. Stephens (1992). *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sartori, G. (1970). Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*, 64(04), 1033–1053.
- Sekhon, Jasjeed S. (2010). The Neyman-Rubin-Holland Model of Causal Inference and Estimation via Matching Methods. Janet M. Box-Steffensmeier, Henry E. Brady, ve David Collier (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Methodology* (ss. 271–299). Oxford University Press.
- Somer, Murat (2014). Theory-consuming or Theory-producing?: Studying Turkey as a Theory-developing Critical Case. *Turkish Studies*, 15(4), 571–588.
- Söyler, Mehtap (2020a). Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği. *Uluslararası İlişkiler*, 66(17), 93–115.
- Söyler, Mehtap (2020b). Nitel ve Nicel Yöntem Farkına Çoğulcu Yaklaşım: KKV-Sonrası Dönemde Nitel Yöntem ve Kazanımları. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(2), 99–127.
- Taydaş, Zeynep, ve Özdamar, Özgür. (2013). A Divided Government, an Ideological Parliament, and an Insecure Leader: Turkey’s Indecision about Joining the Iraq War. *Social Science Quarterly*, 94(1), 217–241.
- Trampusch, Christine, ve Palier, Bruno (2016). Between X and Y: how process tracing contributes to opening the black box of causality. *New Political Economy*, 21(5), 437–454.
- Van Evera, Stephen (1997). *Guide to methods for students of political science*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Waldner, David (2015). What Makes Process Tracing Good? Causal Mechanisms, Causal Inference, and the Completeness Standard in Comparative Politics. Andrew Bennett ve Jeffrey T. Checkel (Ed.), *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool* (ss. 126–152). Cambridge: Cambridge University Press.

Siyasetin Yargısallaşması Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi

Muhammet Erdal Okutan*

Öz

Siyasetin yargısallaşması yargı organlarının, yasama organları üzerinde kontrol mekanizması aracılığıyla, yasama organı üzerine siyasal bir etki yaratabilmesidir. Siyasaldır, çünkü siyaset tarafından oluşturulmakta ve siyasal kurumları kontrol edebilmektedir. Bu çalışma, yüksek mahkemeler ve siyaset arasındaki ilişkiyi, siyasetin yargısallaşması ile anayasal denetimin inşa edilmesi veya dönüştürülmesiyle ilgili farklı teorik yaklaşımları tartışmaktadır. Siyasetin yargısallaşması, yasama ve yürütme erklerini sınırlaması açısından siyasetle yakından ve doğrudan ilişkilidir. Genelde yargı, özelde de anayasa mahkemesi gibi yüksek mahkemeler, önemli bir takım ulusal hatta uluslararası konulardaki denetim yetkileriyle yasama, yürütme, silahlı kuvvetler, uluslararası aktörler, STK'lar arasında başat bir aktör haline gelmiştir. Tüm demokrasilerde kuvvetler ayrılığının en önemli göstergelerinden biri olarak anayasal denetimi bazıları, siyasilere duyulan güvensizlik çerçevesinde, eski iktidar sahiplerinin ve/veya devlet elitlerinin bir tür hegemonik koruyucusu olarak değerlendirirken, bazıları ise anayasa yargısının bireysel haklar ve özgürlüklerin korunması için olmazsa olmaz olduğunu öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetin Yargısallaşması, Hegemonyanın Korunması, Bireysel Haklar, Yargısal Denetim.

Literature Framework on Judicialization of Politics

Abstract

Judicialization of politics is a kind of political power through which judicial bodies have a control mechanism on legislative bodies. It is political because, judicial bodies are established by politicians. This study analyses different theoretical approaches of judicialization of politics in respect of the relationship between high courts and politics, and establishment and/or conversion of the judiciary. The judicialization of politics has different aspects as it is closely related to politics and limiting excessive powers of legislative and executive. Judicial bodies, generally high courts have become important and powerful actors among executive, legislative, military, international actors, and NGOs through control power over important domestic and even some international affairs. While some consider constitutional control as a kind of hegemonic preservation of former power holders and/or state elites in the framework of distrust of politicians, others argue that constitutional justice is essential for the protection of individual rights and freedoms.

Keywords: Judicialization of Politics, Hegemonic Preservation, Individual Rights, Judicial Review.

*Dr., Öğr. Üyesi | Marmara Üni. SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
erdal.okutan@marmara.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6760-2538 | DOI: 10.36484/liberal.852409
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 95-122.
Gönderim Tarihi: 2 Ocak 2021 | Kabul Tarihi: 10 Ocak 2021

Giriş

Siyasetin yargısallaşması, yargı organlarının, yasama organları üzerinde kontrol mekanizmasına sahip olduğu bir tür siyasal erktir. Siyasaldır, çünkü siyasetin tesis ettiği ve siyasal kurumları kontrol eden bir organdır. Alexis de Tocqueville (1945: 106), bu tür bir gücün bir yasanın anayasal olup olmadığına karar vermesinin, Amerika'daki hakimlere özgü olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre güç, muazzam politik etkiye yol açma yetisine sahiptir. Bununla birlikte siyasetin yargısallaşması, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel bir olgu haline gelmiştir. Bu dönemden sonra anayasalar, yürütme erklerinin meşrulaştırılmasında önemli bir yer tutmaya başlamış ve siyasetin yargısallaşması siyaset bilimcilerinin araştırma alanına girmiştir. Siyasetin yargısallaşmasının en önemli araçlarından birisi, yasal düzenlemelerin anayasal denetim yetkisinin yargı erkine verilmesidir. Öte yandan anayasal denetim sistemi, yirminci yüzyılın en önemli demokratik ilkelerinden biri olan insan hakları kavramı ile de yakından ilişkilidir (Henkin, 1990). Yürütme ve yasamanın bir yargı erki tarafından sınırlanması, hem demokratik sistem hem de temel hak ve özgürlükler için son derece önemlidir. Günümüzde 191 anayasal sistemden 158 tanesi, bazı resmi anayasal denetim mekanizmalarını barındırmaktadır. Bu yazılı anayasaların yetmiş dokuzunda anayasa mahkemesi ya da kurul adı verilen yetkileri belirlenmiş bir organ bulunmaktadır. Yine bu 158 anayasal sistemin altmışı, birinci derece mahkemeler ya da yüksek mahkemelerin yasama ve yürütme faaliyetlerini anayasal denetime tabi tutabildiklerini düzenleyen açık hükümlere sahiptir. Bununla birlikte, yalnızca az sayıda anayasada yasama eylemlerinin anayasallığını denetlemek için yine yasama erkleri yetkilendirilmiştir. Çin, Vietnam ve Burma gibi yasamayı yine yasama organı tarafından denetlenen ülkelerin demokratikleşme sürecinden çok uzakta olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

Siyasetin yargısallaşmasının bazı muhtemel sebepleri vardır. Bunlar, halkın siyasi lider ve partilere duyduğu güvenin azalması, yargının karar alma ve anayasal denetim süreçlerinde insan haklarını korumaya yönelik eğiliminin artması, mahkeme içtihatlarının yaygınlaşması nedeniyle siyasa yapım süreçlerinin aşırı siyasallaşması ve yargı organlarının siyasal kurumlara duyduğu güvenin azalması olarak sıralanabilir (Koopmans, 2003, Stone Sweet, 2000, Tate ve Vallinder, 1995). Bununla birlikte Koopmans (2003:273-274), sosyal sorunların çözümünde yargı yollarının özsel kısıtlamalar ve nihayetinde yargı sistemlerinin aşırı iş yükünden dolayı, siyasetin yargısallaşmasının daha da derinleşmesinin de kendi başına sorun yaratacağını ifade etmektedir.

Koopmans (2003:1) eserinin daha girişinde belirttiği üzere, bazı Avrupa ülkeleri ve ABD'deki siyasal kurumlarla mahkemeler arasındaki yasal ilişkileri incelemektedir. Koopmans bu incelemede, asıl işlevi bireylerin davalarına bakmak olan birinci derece mahkemelerin oluşturduğu yargı sistemine odaklanmamaktadır. Koopmans bunun yerine, asıl işlevi iktidar eylemlerini ve yasama organını denetlemek olan anayasa mahkemeleri ya da yüksek mahkemelere odaklanmaktadır. Çünkü anayasa mahkemeleri ya da yüksek mahkemeler yalnızca yargısal organlar değil, aynı zamanda yasama veya yürütme faaliyetlerinin son adımları olabilme niteliğiyle siyasal aktörlerdir. Öte yandan, anayasal denetim gücüyle donatılmış mahkemelerin, demokrasiye geçişten önceki iktidar sahiplerinin güçlerini, ideolojilerini ve/veya statülerini bir tür demokratik araçla sürdürme hedefinin bir sonucu olarak siyasal yollarla tesis edildiği savunulmaktadır (Hirschl 2004; Ginsburg 2003).

Yargı gücü ile yasama ve yürütme yetkileri arasındaki ilişki, bu mahkemelerde kolayca görülebilmektedir. Bu iki kutup arasındaki ilişki ve karşılaştırma, genel olarak hukuk ve yasal evrim hakkında bazı noktalara işaret etmektedir. Bu ilişki yasal ve anayasal hükümlerin hukuki yorumu, düşünce ve kavramların geniş ve dar anlamda kullanımı, hukuki gelişmeleri etkileyen sosyal ve kültürel faktörler, yargı ve siyaset arasındaki ilişki ve birçok temel sorun hakkında fikir geliştirmemizi sağlamaktadır. Bu tür özel mahkeme sistemlerine sahip ülkeler, temelde demokratiktirler ya da demokratikleşme sürecindedirler. Bu ülkeler demokratik gelenekte, hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve şeffaf devlet gibi bazı siyasi ve ideolojik ilkeleri benimsemektedirler (Koopmans, 2003: 6-7). Bununla birlikte, yaygın şekilde benimsenen bir ideolojik geleneğe sahip olmayan İsrail ve eski Sovyet bloku ülkelerindeki gibi sistemlerde de siyaset ve yargı arasındaki ilişki, benzer şekilde şekillenebilmektedir. Bu ülkelerde de farklı ideolojik bloklar arasındaki gerilimin varlığı, anayasal denetim sisteminin kurulmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Yetkelendirilme Yoluyla Yargının Siyasallaşması

Bu çerçevede literatüre damgasını vuran yargı ve siyasal kurumlar arasındaki ilişki hakkında sorulması gereken temel bir soru vardır: Yargıçlar her durumda yasal siyasal kurumlar tarafından meşru şekilde düzenlenen kurallara saygı mı duymalıdır, yoksa aksine kendi görüşlerine göre anayasadaki kuralların ihlaline engel mi olmalıdırlar? Bu sorunun muhtemel cevaplarından biri, bu ilişkinin çerçevesini veya her iki tarafın sınırlarını şekillendirebilir. Ancak bu soruyu cevaplayabilmek için bu özel mahkemelerin yetkilerinin, yasama erki tarafından belirlenen bir tanımı olmalıdır. Mahkemeler ve siyasal

kurumlar arasındaki ilişkiler, mahkemenin yasama tarafından şekillendirilmiş yetkilerinin önceden tanımlanması söz konusu olmadığında doğru bir şekilde değerlendirilemez (Koopmans, 2003:15).

Mahkemelerin gücü, bu çalışma kapsamında anayasa mahkemeleri veya yüksek mahkemelerin gücü yasama ve yürütme işlemlerinin anayasal denetiminden kaynaklanmaktadır. Koopmans (2003:246) bu ilişkiyi incelerken iki kutupluluk (*bipolarity*) kavramını kullanmaktadır. Bir yandan yasama işlevleri; diğer yandan ise idare arasında kavramsal bir ayırım yapılması da mümkündür. Bununla birlikte, çoğu ülkede anayasa uygulaması, bu zarif ayrımların ve sınıflandırmaların aşamalı olarak her şeyi kapsayan bir karşıtlıkla gölgelendiğini göstermektedir. Bu ayırım siyaset dünyası ile hukuk dünyası arasındadır.

Mahkemeler ve siyasal kurumlar arasındaki iki kutuplu ilişki modelinde yargısal bağımsızlık, yargının siyasal kurumlardan ayrılmasının temel gerekliliğidir. Bu kavram yalnızca anayasa mahkemelerinin karşılaştırmalı analizi için yararlı bir araç değil, aynı zamanda “anayasal paradigma” olarak yetki ayrılığı fikrinin yerine geçen de bir kavramdır. Aynı zamanda siyasi katılımın azaltılması, bireysel özerklik duygusunun ve hak bilincinin artırılması, yürütme ve yasama organlarına karşı bireysel dava yollarıyla siyasal protestoların artması (Koopmans, 2003:248-262) gibi anayasa mahkemelerinin rolünü artıran bazı siyasi eğilimlere de vurgu yapılmaktadır.

Sweet (2000) ise bu ilişkiyi değerlendirirken, Avrupa siyaseti ve politika yapım süreçlerinin, özellikle yasama faaliyetlerinin anayasallıklarını denetleme yetkisine sahip anayasa mahkemeleri veya özel mahkeme üyeleri olan hakimler tarafından “yargısallaştırıldığını” ifade etmektedir. Bu güç sayesinde hakimler, sonunda yasa koyucuları kısıtlayan, yasama sürecine müdahale etme ve hatta “kesin mevzuat şartlarını” belirleme şansına sahiptirler. Sweet (2000:194) öncelikle, yasa koyucuların anayasa mahkemesinin vesayetini veya daha kesin bir ifadeyle, anayasa içtihat hukukunun pedagojik otoritesini nasıl kademeli olarak kabul ettiklerini ve sonrasında anayasa mahkemesi yargıçlarının sahip oldukları anayasal karar alma tekniklerinin diğer kamu otoritelerine yayılmaya neden eğilimli olduklarını tartışmaktadır.

Anayasal yargının siyasallaştırılması, anayasal denetimden kaynaklanmaktadır (Sweet, 2000). Bu siyasallaşma yasama faaliyetlerinin sonucunu etkilemek, hatta değiştirmek veya daha da ileri giderek anayasal yargının kendisini de değiştirmek suretiyle gerçekleşebilmektedir. Anayasa mahkemeleri bazı durumlarda kanun koyucu olarak hareket edebilmektedir. Sweet'e (2000) göre yargısallaşmış anayasal siyasetin politik inşası, sadece yargı

veya anayasa mahkemeleriyle sınırlı değildir. Devlet elitleri ve siyasal elitler gibi diğer siyasi aktörleri de içermektedir.

Sweet'e göre Avrupa anayasal denetim modelinin öncüsü, "Kelsenci Anayasa Mahkemesi"dir. Kelsenci modele göre erklerin üçlü şekilde ayrımı, anayasa mahkemesinin güçleri konusunda, bu üç güç arasında bir anlaşmaya varılmasını gerektirir. Anayasal denetim hem yargı organlarından hem de diğer organlardan daha farklı bir kurum gerektirir. Bu nedenle Kelsenci Anayasa Mahkemesi yargı erkinin dışında kurgulanmıştır. Böylece anayasa mahkemesi yargıçlarının kararları, anayasa tarafından belirlendiği için doğası gereği meşrudur (Kelsen, 1989: 209-212). Ancak, Sweet, Kelsen'in anayasal denetim sistemi fikrine katılmamaktadır. Sweet'e (2000:137) göre anayasa yargısı, çoğunluk kuralına "karşı ağırlık" oluşturmakta, siyaseti "pasifleştirmekte", kamu siyasası meşrulaştırmakta ve insan haklarını korumaktadır.

Sweet bu iddiasını, siyasetin farklı bölümleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullandığı ikililer ve üçlüler üzerine temellendirmektedir. İkililer, iki grubun veya bireyin ilişkisinin karşılıklı olarak incelenebildiği kalıplardır. Üçlüler ise, siyasetin ikili kalıpları arasında kalmasından kaynaklanan sorunların çözümü için üçüncü bir organa ihtiyacın bulunduğu kalıplardır. Sweet (1999) bunu üçlü uyuşmazlık çözümü (triadic dispute resolution-TDR) şeklinde adlandırmakta ve bu çözümün anlaşmaya dayalı veya zorunlu olabileceğini ifade etmektedir. Zorunlu üçlü uyuşmazlık çözümü, bir taraf diğer tarafın bazı eylemlerini, ilgili tarafın iradesini bastırmak için mahkeme önüne getirdiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle zorunlu çözüm, itiraz sahibinin kendi çıkarları için pragmatik bir aracı olarak kullanılabilir. Bu açılardan Sweet'in tanımlamasına göre bu üçlü uyuşmazlık çözümünün sosyal meşruiyetini sağlamak ve korumak için adil ve tarafsız olunmalıdır. Üçlü uyuşmazlık çözümü, "bir toplumun normatif yapısının içeriğini" belirlemeyi de içermektedir. Bu nedenle, siyasetin yargısallaşması, birbirleriyle etkileşim içindeki siyasal aktörlerin üçlü yasa yapımı yoluyla, stratejik davranışlarını aşamalı olarak şekillendirdiği süreçtir (Stone Sweet, 1999:164). Ancak, uyuşmazlığın her iki tarafının da halk arasında hem destekçileri hem de rakipleri olacaktır. Bu nedenle, sosyal meşruiyetin temellerinden biri olan sosyal güveni korumak zor olacaktır. Bu anlaşmazlık nedeniyle sorun çözümler, anayasa ilkeleri dahilindeki uyuşmazlıkları çözmelidir.

Stone Sweet (1999:194-195), anayasal siyaset anlayışını, saatin tersi yönünde hareket eden ve dört aşamaya sahip daire şeklinde çizmektedir. Anayasal siyasetin temelini oluşturan anayasa, daire etrafında hareket etmekte; birinci ve ikinci çeyreklerde yasama organı bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü

aşamalar arasında anayasa mahkemeleri veya mahkemelerin üyeleri; üçüncü ve dördüncü aşamalar arasında anayasa mahkemesinin özel kararları yer almaktadır. İlk ve son aşamalar, hakimlerin yasama yetkisinin kullanılmasını düzenleyen anayasal kurallar ile bu kuralların kabul edildiği, yasa yapma sürecinin yargısallaştırılmasını belirtmektedir. İkinci ve üçüncü aşamalar, anayasa yargıçlarının yasama sürecini veya anayasal normları siyasal alanı etkilemek için kullanma çabalarına işaret etmektedir. Bu şekil, yasama sürecini anayasal süreçlerle etkileme sürecini ve buna bağlı olarak da yasama kararlarının, anayasanın anlamını belirleyecek anayasa mahkemesi üyeleri tarafından incelenip etkilendiği bir süreci ifade etmektedir. Bu noktada daire yeniden başlamakta ve anayasanın anlamı yasama sürecini etkilemektedir. Sweet'e (2000) göre bu sürecin sonunda "bugün yasama organları rutin olarak denetimin olmadığı durumlarda almayacakları kararları almakta ve yönetenlerin çoğunluğu mahkemelerin olası kararlarını öngörerek davranışlarını buna göre sınırlamaktadır" (202). "Sonunda, hakimlerle hükmetmek aynı zamanda hakimler gibi hükmetmek anlamına gelecektir" (204).

II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni bir küresel dalga ile yaşanan yargının siyasallaşması bir başka tanımı Tate ve Vallinder tarafından iki temel şekilde ifade edilmektedir:

(i) Mahkemeler ve hakimlerin, daha önce diğer kamu kurumları, özellikle de yasama ve yürütme organları tarafından yerine getirilen (ya da yaygın şekilde bu organlar tarafından yerine getirilmesi gerektiğine inanılan) kamu politikalarının yapılma süreçlerine hükmetme veya giderek daha fazla ege-men olma süreci ve

(ii) Yargı dışı müzakere ve karar alma tartışmalarının yargı-yargısal (yasal) kural ve süreçlere hükmettiği süreç (Vallinder, 1995:28).

Tate ve Vallinder bu iki tanımlamayı Yargısallaşma I ve Yargısallaşma II olarak kısaltmakta ve bu tanımları coğrafi genişlemelerine göre ülkelerle eşleştirmektedir.

Literatür yargının siyasallaşması ve ortaya çıkmasının bazı olası nedenlerini açıklamaktadır. Yönetici devletin ortaya çıkışı, hak söylemlerinin yaygınlığı, kurumsal özellikler ve daha fazla etki yaratma arayışı içindeki yargısal kurumlar bu sebepler arasında sayılmaktadır. Bu tanımlamalara göre siyasetin yargısallaşması işlevselci, hak merkezli, kurumsalcı ve mahkeme merkezli olarak dört ana kategoride incelenebilmektedir (Hirschl, 2008: 20-24).

İşlevselci yaklaşım, modern ülkelerde, gittikçe güçlenen çağdaş idari devleti etkin bir şekilde izlemek ve denetlemek için anayasal denetim yetkileriyle

donatılmış bağımsız ve aktif yargı erklerinin olması gerektiğini savunmaktadır. Bu grupta yer alabilecek akademisyenlerden bazıları arasında Shapiro ve Stone-Sweet (2002) Feeley ve Rubin (1998) ve Luhmann (1985) sayılabilir. İşlevselci yaklaşıma göre modern ülkelerde yetkileri ve gücü giderek artan siyasal kurumlar, güçlerini aşkın kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda bu erkleri sınırlayacak, bireylerin ve iktidar grubu harici grupların haklarını koruyacak bir yargı erkine ihtiyaç vardır. İşlevselci yaklaşıma göre bu durum, siyasetin yargısallaşmasının başlıca nedenidir.

İkinci yaklaşım, yargısallaşmanın, haklar konusunda daha fazla farkındalığa vurgu yaparak, sürecin aşağıdan yukarıya bir güç aktarımı olduğunu savunmaktadır. Yargı organlarının, sosyal hareket, çıkar grupları ve siyasal aktivistlere göre davranan ve bürokratik olarak ağır hareket eden yürütme organlarına göre daha saygın, tarafsız ve etkili karar alma organları olduğu bu yaklaşımın temel argümanıdır (Tate ve Vallinder, 1995). Bu tür bir yargısallaşma, politik pazarlığın göreceli açıklığı ve bütünlüğü ile siyaset içindeki yozlaşmalar arasındaki zıtlıktan kaynaklanmaktadır (Scheingold, 1974). Bu yaklaşıma göre siyasal gruplar seçim yoluyla kazandığı veya kazanma ihtimali olduğu iktidar gücünü, bir siyasal oyun teorisi ve politik pazarlık bağlamında görece daha saygın, tarafsız ve etkili bir karar alma organı olarak anayasal denetim kurumlarına devretmektedir.

Üçüncü yaklaşım, demokratikleşme süreçlerinin yargı gücünün genişlemesini, siyasetin ana sebebi olduğunu öne sürdüğü için siyasetin yargısallaşmasını demokrasi için son derece gerekli görmektedir. Aktif anayasal denetim, demokrasinin hem ön şartı hem de ürünüdür (Shapiro, 1999). Kısa ca kurumsalci yaklaşım, daha fazla demokrasinin daha güçlü mahkemelerle ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda siyasetin yargısallaşmasının ulusüstü düzeydeki mahkemelerin yayılmasıyla daha da güçlendiğini savunmaktadır (Romano, 1999; Slaughter, 2000; Goldstein ve Diğerleri, 2001). Özellikle Avrupa'da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile daha belirgin hale gelen bu ulusüstü yargısal kurumlar, demokrasinin tüm ilkeleriyle bütün kıtaya yayılmasının öncüsü olmaktadır (Weiler, 1999; Stone-Sweet, 2004).

Buraya kadar bahsedilen durum yani, siyasetin yargısallaşması, daha önce yargının denetleyici, sınırlayıcı veya başka bir yetki, rol veya görevle siyasetin alanına girmediği durumlardan, artık yargının siyaseti denetleyici, sınırlayıcı veya ona yol gösterici duruma gelmesiyle ilgilidir. Bu durum demokrasi, meşruiyet ve hukuk devleti gibi ilkeler açısından çoğu durumda olumlu

olarak kabul edilmektedir. Olumlu olsun ya da olmasın bu tarihsel süreçte yargının güç kazandığı bir gerçektir.

Hegemonyanın Koruyucusu Yargısal Denetim

Literatürdeki bazı yaklaşımlar ise, yargının bu güç kazanımına demokrasi ve güçler ayrılığı üzerinden değil, bir siyasal strateji olarak bakmaktadır. Yargının güç kazanması siyasal strateji olarak değerlendirildiğinde, yargının siyasallaşmasının demokrasi, güçler ayrılığı veya hukuk devleti gibi ilkelerle ilişkisiyle doğrudan ilgilenmemekte, yargısal gücün kaynağına ve mahkemelerin tutumlarına odaklanmaktadır.

Ginsburg (2003) kitabında bu konuya ilişkin bazı soruların cevaplarını bulmaya çalışmaktadır: Yargısal gücün kaynağı nedir? Yargının demokratik olmayan devletlerin demokratikleşme sürecindeki rolü nedir ve bu dönemlerde yargı erki nasıl gelişmektedir? Yargısal gücü oluşturup destekleyen ve yeni demokrasilerde bu gücün genişlemesine yol açan siyasi yapılar var mıdır?

Ginsburg'a (2003) göre anayasal denetim, liberalizasyonun ya da makro kültürel veya toplumsal faktörlerin bir sonucu değildir. Anayasal incelemenin tesisi, siyaset ve siyasal aktörlerin çıkarlarıyla doğrudan ilgilidir. Demokrasiye geçiş sürecinde siyasal geleceklere ve kendi ideolojik çıkarlarına yönelik riskler gören eski iktidar sahipleri ya da politikacılar, demokratikleşme sürecindeki yeni anayasa yazım koşullarını bu belirsizliğe göre belirlemektedirler. Yeni demokrasilerde yargısal gücün genişlemesi, mahkemeleri etki ve meşruiyetlerini, güçlü ve potansiyel rakiplerine karşı artırma konusunda daha istekli hale getirmektedir. Buradaki rekabet diğer erklerin statü veya makamlarına karşı değil, yargıçların, diğerlerinin ideolojilerine karşı oluşturduğu bir rekabettir.

Ginsburg, ilk önce Landes ve Posner (1975) tarafından ortaya konulan ve daha sonra Mark Ramseyer (1994) tarafından geliştirilen seçim piyasası mantığını kullanarak, yargısal gücün tesis edilmesini açıklamaya yönelik tezini ortaya koymaktadır. Sigorta tezi (insurance thesis) olarak adlandırılan bu tez, hükümet ve muhalefet partileri arasındaki siyasi rekabet üzerine inşa edilmiştir. Bu teze göre iktidar sahibi bir partinin birkaç on yıl içindeki seçimleri kazanması bekleniyor ya da bir seçim süreci yaşanmayacaksa, güçlü bir anayasal denetim mekanizmasının tesis edilme olasılığı düşüktür. Başka bir ifadeyle, rasyonel politikacılar seçmenleriyle uzun vadeli bir güç hedeflediklerinde, nihai siyasal güçleri için tehdit olabilecek bağımsız ve güçlü bir yargısal iktidar için daha az isteklidirler. Öte yandan, iktidarı elinde bulunduran

kişiler, iktidarlarının seçim sonucu kaybedileceği konusunda bir korku içindeyseler, bir sonraki iktidarın yargı yoluyla siyasal hedeflerine ulaşamamasını garanti altına almak için bağımsız bir yargıyı desteklemeleri daha olasıdır. Dolayısıyla yargısal siyasetin, siyasi partilerin seçim belirsizliği yaşadıkları durumlarda daha güçlü ve bağımsız olması daha muhtemeldir. Buna bağlı olarak yargısal siyasetin, iktidarlarını sürdürme konusunda başarılı grupların iktidar dönemlerinde ortaya çıkması daha az olasıdır. Seçimler arasındaki kısa zaman ya da yaklaşan seçimler, politikacıların iktidarı kaybetme riskini hissetmeleri ve diğer siyasi partilerin siyasal seçeneklerini sınırlamaları konusunda istekli olmaları sonucunu doğurabilmektedir.

Öte yandan, aynı partinin iktidarı elinde bulundurduğu uzun sürelerde daha zayıf bir yargı gücü ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, yargı gücünün belirli bir siyasi partinin uzun yıllardır iktidarda olduğu ülkelerde ortaya çıkması, iktidar partisinin gücünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu rekabetçi seçim sistemlerindeki belirsizliklerin bulunduğu ülkelere göre daha olasıdır.

Anayasa yapım politikaları, demokratik olmayan bir gücün, demokrasiye geçiş döneminden sonraki siyasal iktidarının olası bir şekilde azalmasını öngördüğü aynı mantıkla incelenebilir. Türkiye Cumhuriyeti özelinde çok partili hayata geçiş sürecinde, CHP, demokrasinin ilk şartı olan çok partili seçimlerin önünü açmıştır. Ancak bu dönemde demokrasinin temel şartlarından hukukun üstünlüğü, yürütme ve yasama erklerinin denge denetleme mekanizmaları gibi unsurlar yeni yönetim sistemine entegre edilmemiştir. Çok partili düzen içindeki ilk adil ve serbest seçimlere geçişten 10 yıl sonra, 1960 yılında askeri bir darbe gerçekleşmiştir. Bu darbenin temel nedeni olarak gösterilen iktidar partisinin keyfi eylemlerini¹ sınırlandırmak amacıyla 1960 darbesinden sonra yazılan 1961 Anayasasında tesis edilen anayasal denetim sistemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve yasal sistemi içerisindeki yerini almıştır.

Anayasayı yazacak siyasal grupların, yönetimin siyasal kurumlarını kontrol edemeyeceklerine inandıklarında, anayasal müzakerelerin başkaları tarafından kontrol edilmesine engel olacak bir icra organı olarak hizmet edecek bir mahkeme kurmaları muhtemeldir. Anayasayı yazacak gruplar, yönetimde kalacaklarına inandıklarında, siyasal kurumlar için daha güçlü bir yapı ve parlamento egemenliği lehine kurumsal kısıtlar oluşturacaklardır. Demokrasiye geçiş sürecinde, olası siyasi çıkmazlar ve bu geçiş sürecindeki anayasa yapımında daha ademi-merkeziyetçi bir siyasi iktidarın varlığından dolayı, siyasal belirsizliklerin olasılığı daha yüksektir. Bu belirsizlik, anayasa yapımının bir parçası olan ve riskten ari politikacıların sigortası olarak nispeten daha

1 1960 darbesi sebepleri için bakınız: Harris, 1970; Tachou ve Heper, 1983.

bağımsız ve güçlü anayasa mahkemeleri yaratabilmektedir. Bu bakış açısıyla anayasal denetim, anayasa yapımındaki belirsizliğin çözücüleri olarak işleyebilmektedir. Anayasal denetim sistemi, eski iktidar sahiplerinin ideolojilerine ve siyasal tercihlerine, seçim yenilgisi riskine karşı sigorta sağlamakta, dolayısıyla da bu anayasal denetim sistemi demokrasiyi kolaylaştırmakta ve sağlamlaştırmaktadır (Ginsburg, 2003:200-201).

Bu tür bir sigorta tezi, demokratik geçiş dönemlerinde ve dünyanın farklı yerlerinde rejim değişikliği sırasında anayasal denetim sistemlerinin tesis edilmesinde tutarlı örneklerde görülebilmektedir.² Bu sigorta tezi, Güney Afrika'da beyaz siyasi aktörlerin ve iş dünyası elitlerin iktidarlarını kaybedecekleri ve diğerlerini dışlayan bir devlet inşasının öngörüldüğü Güney Afrika'da, 1980 ve 1990'lardaki anayasa yapım girişimini ve anayasal denetimin tesis edilmesini açıklamaktadır (Klug 2000; Hirschl 2004).

İspanya, Portekiz ve Yunanistan benzer otoriter ve medeni hukuk sistemlerine sahiptir. Bu ülkelerdeki demokrasiye geçiş süreçleri neredeyse eş zamanlı olmuştur. Ancak Güney Avrupa demokrasilerinde yalnızca Yunanistan'da demokrasiye geçiş sonrasında güçlü bir anayasal denetim sistemi tesis edilmemiştir. Otoriter rejim sonrası süreçte baskın şekilde iktidarda olan Karamanlis'in Yeni Demokrasi Partisi, gelecek seçimlerde ve dolayısıyla yeni anayasa yapım sürecinde bir belirsizlik görmemekteydi. Öte yandan İspanya ve Portekiz'de demokrasiye geçiş sürecinde ve bu geçişin ardından yapılacak seçim sonrası belirsizliği ortadan kaldıracak tek bir baskın siyasi güç bulunmamaktaydı (Magalhaes, 2003). Bu durum, bu ülkelerdeki farklı anayasal denetim uygulamalarının varlığını açıklayabilmektedir.

Sigorta tezi, demokrasiye geçiş dönemlerinde yaşanan yargı organlarının siyasal inşasını incelemek ve açıklamak için önemlidir. Ancak bu tez, herhangi bir geçiş olmadığında anayasal denetimin neden tesis edildiğini açıklamaktan yoksundur. Bu nedenle, bu tür bir sigorta tezinin yalnızca seçim sürecindeki koşulları açıklayan ve belirsiz geçiş dönemlerinde eski siyasal iktidar sahiplerinin ideolojileri, siyasal beklentileri ve çıkarlarıyla sınırlandırıldığı basit bir model olduğu söylenebilir. Yine de Ginsburg, en azından araçsal bir bakış açısıyla, anayasal denetimin olası seçim kaybedenlere sigorta sağlayarak demokrasiye etkili bir geçişi kolaylaştıracağını ortaya koyarken başarılı kabul edilebilir.

Ginsburg'un (2003) siyasal sigorta modelinin bir sonucu olarak anayasal denetimin ortaya çıktığı tezi, ilk başta demokrasinin çoğunlukçu doğası ile

2 Daha fazla örnek için lütfen bakınız: Larkins 1998; Magalhaes 1999; Moravcsik 2000; Ishiama-Smithey and Ishiama 2000.

bağdaşmaz bir görüntü vermektedir. Ancak anayasal denetimin tesisi ve demokrasi, birbiriyle sadece uyumlu değil aynı zamanda birbirini desteklemektedir. Ayrıca anayasal denetim demokrasinin bizzat kendi ürünüdür (Ginsburg, 2003:261-262).

Bununla birlikte bu tez, Belçika veya Kanada gibi çok etnikli, çok dilli veya çok kültürlü yeni anayasacılık politikalarındaki anayasa yapımı süreçlerini açıklamada yeterli değildir. Ayrıca laik kozmopolit değerler ile dini değerler arasındaki temel gerginliğin uzun yıllar süren bir siyasal mücadeleye dönüştüğü İsrail, Hindistan, Mısır veya Türkiye gibi ülkelerde sigorta tezi, anayasal siyaseti tam olarak açıklayamamaktadır, çünkü bu ülkelerde demokrasiye geçiş dönemleri sonrası kurulan anayasa mahkemeleri gibi yüksek yargı organları, eski iktidar sahiplerinin gücünden çok bir düşünce yapısının, ideolojinin veya siyasal tercihlerin korunması amacıyla tesis edilmiştir. Bu ve benzer parçalı sistemlerde, nispeten kozmopolit elitler ile kentli entelektüellerin siyasal-kültürel hegemonyası, ötekilerin alternatif dünya görüşleri, inanç sistemleri ve siyasal tercihleri tarafından sürekli olarak tehdit edilmektedir. Bu detaylı ve karmaşık siyasal mücadeleler, rejim değişikliği zamanlarındaki belirsizlik altında riskten kaçınmak için uğraşan eski iktidar sahiplerinin ege men olduğu politik yapım süreçlerine indirgenemez.

Bununla birlikte, farklı anayasa yapım süreçleri arasında anayasal denetimin ve güçlü bir yargının tesis edilmesinde bir fark olacaktır. Bir yandan anayasa yapım sürecine dahil olan hegemonik elitler, demokrasiye geçiş süreci sonunda ortaya çıkacak belirsiz koşullara karşı bir sigortaya sahip olma amacıyla, gelecekte iktidara sahip olacak aktörlerin politika yapım süreçlerinde etkili olabilecek güçlü bir yargıyı tesis edebilirler. Diğer yandan, hegemonik- ama aynı zamanda tehdit altındaki- elitler doğrudan bir siyasi geçiş veya anayasa yapımı olmaksızın, ideolojik kırmızı çizgilerini ve siyasal tercihlerini belirlemek ve bunlara anayasal koruma sağlamak isteyebilirler. Çünkü bu ideolojik ve siyasal tercihlerini, tarihsel olarak haklarından mahrum bırakılmış ve eskiden daha az temsil edilen grupların artan siyasal güçlerine karşı korumak isteyebilirler. Bunu yaparken de seçilmiş siyasal elitlerin politika yapım süreçleri ve alanlarını sınırlayabilirler.

Hirschl'e (2004) göre Mısır, Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerde, nispeten kozmopolit iktidar sahipleri, anti-laik popüler siyasal güçlerin etkisini azaltabilmek için, geniş bir stratejinin parçası olarak güçlü anayasa mahkemeleri tesis edilmektedir. Ginsburg'a göre ise 1960 darbesi, siyasi elitleri sınırlandıracak, güçlü bir yargı ve anayasal denetimi tesis eden anayasal bir devrim ile sonuçlanan askeri bir devrimdir. Bu tür bir anayasal denetim, hegemonik

devlet elitlerinin, tarihsel olarak daha az temsil edilen siyasi iktidar sahipleri tarafından ideolojileri veya dünya görüşleri tehdit edildiğinde gösterdikleri tutumlara bir örnektir. Bu strateji, hegemonik devlet elitleriyle aynı siyasi blokta olsa da olmasa da geçiş döneminden sonra, siyasal iktidarı kazanmak için diğer siyasal aktörler tarafından desteklenebilir. Anayasallaşma yoluyla güçlü bir yargının tesis edilmesi, devlet elitlerinin hegemonyalarını korumak istediği ve halktan aldıkları desteğin ciddi bir erozyona uğradığı durumlarda, çoğunlukçu politika oluşturma süreçlerine bağlı kalmanın stratejik sakıncalarını bulabilen gruplar için etkili bir kurumsal çözüm sağlayabilir.

Hirschl'in (2004) hegemonyayı koruma tezi temel olarak, iktidar gücünün yasama erkinden yargı erkine doğru anayasal denetim yoluyla kaydırılmasının, tarihsel olarak çevre veya diğer olarak kodlanmış grubun gücünün yükselmesiyle tehdit edilen egemen grubun, bu tehdit algılarından kaynaklı olarak ideolojik hegemonyalarını koruma düşüncesine dayanmaktadır. Anayasa yapımından önce zaten daha az temsil edilen grupların, son dalga anayasallaşma süreçlerinden yine olumsuz yönde etkilendiği iddia edilmektedir.

Hirschl (2004) *Juristokrasiye Doğru (Towards Juristocracy)* kitabında yazdığı şekliyle yargının güçlenmesini içeren küresel değişimin, yargının genişleyen yetkisindeki bazı sorunları ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Hirschl (2004:5) analizini şu üç soruya dayandırmaktadır:

(i) Son anayasacılık eğiliminin politik kökenleri nelerdir? Şöyle ki bu eğilim, gerçekten siyasi reformlar çerçevesinde demokratik bir değişim isteğinin bir tezahürü müdür, yoksa süregelen siyasi mücadelelerin yan ürünü müdür?

(ii) Hakların anayasallaşmasının asıl etkisi nedir?

(iii) Yargı yetkelendirmesinin siyasal sonuçları nelerdir?

Hirschl (2007) Kanada, Yeni Zelanda, İsrail ve Güney Afrika'da juristokrasi veya yargı yetkelendirilmesinin nedenlerini analiz etmektedir. Bu ülkelerde yaşanan yargı yetkelendirilmesinin, anayasa reformu ve hakların anayasallaşması sonucu tesis edilen anayasal denetim bağlamında oluşmasındaki ortak noktalar nelerdir? Hirschl, yargı yetkelendirilmesinin nedenlerine, bu ülkelerin anayasal reformlarını etkileyen konulara ve bu reformların siyaset üzerine yaptığı etkilere odaklanmaktadır. Araştırması sonucunda, neo-liberal politikaların küreselleşmesiyle hegemonik siyasi elitlerin siyasi otorite ve menfaatlerini elinde tutamadıklarını; böylece çıkarlarını ve ideolojilerini anayasalar ve anayasa mahkemeleri aracılığıyla anayasallaştırıp güvence altına alarak, şahsi geleceklerine olmasa dahi ideolojileri ve kırmızı çizgilerine karşı oluşabilecek popüler siyasal tehditleri ortadan kaldırmaktadırlar.

Hegemonik koruma tezi, devlet elitlerinin, yarı-özerk veya özerk organlar tarafından siyasi olarak seçilmiş organların yetkilerini sınırlandırarak, durumlarını ve ideolojilerini pekiştirmek için bazı önlemler aldıklarını savunmaktadır. Bu şekilde, daha önce temsil edilmeyen veya daha az temsil edilen grupların siyasal talepleri veya faaliyetleri anayasa mahkemeleri tarafından sınırlanabilmektedir (Hirschl, 2007:15-16). Hirschl'e göre, çoğu ülkede demokrasiye geçişler ve anayasa tasarısının siyasal inşası, anayasa yapım sürecine öncülük eden devlet elitlerinin siyasal çıkarları bağlamında çözümlenebilir (Hirschl, 2004). Bu elitler ilk bakışta gönüllü olarak kendi kendilerini sınırlandırarak, çoğunlukçu karar alma süreçlerinin bir kısmını mahkemelere bırakmış görünseler de buradaki amaç, yasama ve yürütme erkini elinde tutan güç sahiplerinin çıkarlarını sınırlamaktır (Hirschl, 2004:11). Bu türden bir kendi kendini sınırlama, yalnızca "gönüllü" olabilir. Eğer devlet elitleri bu tür bir kısıtlamanın, siyasal çıkarlarını anayasal reformdan sonra dahi koruyacağını düşünürlerse, ancak bu durumda böylesi bir kendi kendini sınırlama "gönüllü" olabilir.

Hirschl'e (2004) göre siyasetin yargısallaşması belirli bir siyasal sistemi oluşturan somut sosyal, siyasal ve ekonomik mücadeleler bağlamında analiz edilmelidir. Dolayısıyla, yargı yetkelendirilmesi ve yasama organından yargı erkine doğru bir iktidar kayması, devlet elitlerinin çoğunlukçu otoritelerine önemli tehdit öngördükleri durumlarda ortaya koydukları siyasal stratejilerdir. İktidar sahipleri bireysel veya grupların siyasal ideolojileri ve tercihlerinin güvence altına alındığı anayasal reform süreci ile yargıya güç aktararak, haleflerini anayasal olarak sınırlandırmaya çalışmaktadırlar

Hirschl (2004), tehdit altındaki hegemonik elitlerin anayasallaşma sırasındaki tutumlarını örnekleyerek tezini güçlendirmeye çalışmaktadır. Hirschl'e (2004) göre bu süreçler sırasında hegemonik korumanın bir şekli olarak yargı yetkelendirilmesi, eski Westminster tarzı sistemlerde, anayasa devriminin politik inşasını ve yargısal politikaları açıklayabilmektedir. Kanada'nın 1982'de federal elitlerin Hak ve Özgürlükler Şartı'nı kabul etmesi, iş dünyası odaklı elitlerin artan Quebec ayrılıkçılığı tehdidine ve Kanada toplumunun hızla değişen demografisine yönelik tutumları, İsrail'in laik burjuvazi elitlerinin azalan tarihi hegemonyalarının etkisiyle 1992'de temel hak ve özgürlükleri koruyan iki yeni Temel Yasa'yı kabul etmesi ve 1995'te anayasal denetim sistemini kurması, Meksika'daki iktidar partisinin, siyasi muhaliflerinin giderek daha popüler hale gelmesi üzerine (ve nihayetinde 2000'deki seçimleri bu daha az temsil edilen gruplar kazanmıştır) 1994'teki anayasa reformu yoluyla devlet elitlerinin siyasal tercihlerini yargısal reformlarla korumaya çalışması bu örnekler arasında sayılabilmektedir. Aynı mantık, kapsam ve zamanlama, İngiltere'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin hükümlerini

kendi hukuk sistemine dahil etmek istemezken, kendi kendini yöneten Afrika devletlerinin (ör. 1957’de Gana, 1959’da Nijerya ve 1960’da Kenya), “bağımsızlık anayasalarına” mülkiyet haklarının sağlanmasına coşkulu desteğinde görülebilmektedir (Hirschl, 2004).

Bu örneklerden hareketle, yargı yetkelendirilmesinin veya politik olarak yargısal siyaset inşasının, anayasa yapımı süreçlerinin ve belirsiz siyasi geçiş koşullarının bir sonucu olmadığı, bu nedenle sigorta tezinin yargısal yetkelendirmenin politik inşası için basit bir model olduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte, bu güçlü yargı makamları, hegemonik ve tehdit altındaki devlet elitlerinin, askeri ve yargı elitleriyle ittifak halinde ortaya koyduğu kasıtlı stratejisi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Siyaset bilimi literatüründe tartışıldığı üzere, anayasal demokrasiler, siyasal sorunları anayasalcılık yoluyla çözmeye çalışmaktadırlar (Özbudun, 2015; Elster ve Slagstad, 2012). Bununla birlikte, anayasalcılık ve demokrasi arasındaki gerilimler anayasal demokrasi için farklı sorunlar yaratmaktadır. Hirschl, anayasalcılığın bu gerginlikte baskın olduğunu öne sürmektedir. Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca dünyada hakim olan temel hakların genişlemesine rağmen, mahkemeler ve temsili kurumlar arasındaki ilişkilerde yaşanan dönüşüm sonucunda (Hirschl, 2004:217), Hirschl’in tanımlamasıyla “yeni bir anayasalcılık” ortaya çıkmıştır. Bu anayasalcılık sürecinde, özellikle özel mahkemelerin üyeleri siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamda daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Hakimlere temel ve bireysel haklar adına yasamanın faaliyetlerini denetleme ve hatta değiştirme konusunda daha fazla yetki veren kurumsal düzenlemelerin, demokrasi açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Hirsch’e göre anayasa yapım süreci, devlet elitlerinin anayasa yapımı yoluyla ideolojik ve siyasal tercihlerini güvence altına alarak hegemonyalarını korumalarını sağlayacak güçlü bir araçtır. Anayasallaşma süreci, sistem içerisinde gerçekten ilerici bir devrimin yansımaları değildir, aksine bu sürecin haklar ve anayasal denetim söyleminin, sistem içinde kendi konumlarını güçlendirmek isteyen tehdit altındaki elitler tarafından tahsis edildiğinin kanıtıdır (Hirschl, 2004:12).

Hirschl, mahkemelerin neo-liberal çağdaki politikalar dahilinde ve politikalar arasındaki yaşam koşullarındaki keskin farklılıkların azaltılması konusunda isteksiz olduğunu ifade etmektedir (Hirschl, 2004:155). Hirschl’e göre mahkemelere sınırsız güç atfetmek, toplumsal bireysel eşitsizliğin çözümü ve temel bireysel hakları koruma altına almak için yeterli değildir. Hakların anayasallaştırılması, sosyal adalete ulaşmanın kesin bir yolu değildir. Hirschl (2004:15) sınırsız yargı gücünün ancak gücünün, azalması tehlikesi altındaki

elitlerin, ideolojilerini korumanın ve devam ettirmenin tek yolunun yargının güçlendirilmesi olduğunda ortaya çıkabileceğini savunmaktadır. Bu durumda hakimlerin kendilerine verilen gücü, ittifak halinde oldukları ve o gücü kendilerine tesis edenlerin hegemonyasını korumak için kullanmaları olağan durum olacaktır. Bu bağlamda, anayasallaşma yoluyla yargı yetkelendirilmesi, siyasetçilere istenmeyen siyasi sonuçlardan kaçınmaları veya bunları ertelemeleri için uygun bir sığınak sunmaktadır.

Anayasa yargısının denetim gücünün arttırılmasıyla yargı erkinin kararları, halkın seçilmiş temsilcilerinin temel politika seçimlerinin yerini alabilmektedir. Açıkçası bir yasama faaliyeti, anayasa mahkemesinin önüne anayasa belirlenen şartlarla getirildiğinde, mahkeme anayasal olarak korunan egemenliğe müdahale etme gücüne sahip olma gücüyle, yargısal faaliyetin bir şekli olarak kanun yapma eylemi içerisine girebilecektir. Hirschl'e göre hakların anayasallaşması, yargının siyasal inşası ve iktidarın yasama erkinde yargı erkine kaydırılması, neo-liberal bir küresel eğilimdir (Hirschl, 2004b). Bu değişim, iktidarı seçim yoluyla hesap verebilir organlardan alarak, anayasa mahkemelerine vermektedir. Bu iktidar sadece yargı organlarına değil aynı zamanda yarı-özerk karar vericiler olarak kamu hizmeti veren idari organlar ile Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi ulusötesi karar vericilere de kayabilmektedir.

Siyasal organlar hareket edemediğinde, insanlar ihtilaflara çözüm aramak için, çözüm bulamayan siyasi organlardan daha çok, mahkemelere (ve ilgili yasal süreçlere) başvurmaktadır (Ferejohn, 2002:55). Hirschl de bu iki faktör arasında pozitif bir ilişki görmektedir. Yargısal iktidardaki artış zayıf, merkezsiz veya kronik olarak kilitlenmiş bir siyasi sistem gibi organik siyasal sorundan da kaynaklanabilir. Siyasal sistem ne kadar işlevsel değilse, demokratik bir sistemde geniş yargı iktidarının olasılığı o kadar yüksek olmaktadır. Yargı erki üzerinde devam etmekte olan siyasi tartışma, sistemik siyasal “yönetilemezliğin” üstesinden gelmenin ve bu tür politikaların “normal” işleyişini sağlamanın etkili bir yolu olarak görülebilir. Bir politikanın yerleşik sosyal ve kültürel kırılmalarla başa çıkma konusundaki yapısal yetersizliği ve bu politikanın çoğunlukçu siyasetinin karşı karşıya kaldığı çıkmaz, hükümetin yasama ve yürütme organlarının otoritesini aşındırarak, egemen ve görünüşte apolitik anayasa mahkemeleri gibi profesyonel karar alma kurumlarına karşı hissedilen sistemik bir bağımlılığına yol açmaktadır (Hirschl, 2004b: 8).

Hem sigorta hem de hegemonik koruma tezlerinde, siyasal çıkarlar ve hegemonik elitlerin siyasi geleceği, yargısal yetkelendirmenin siyasal inşasıyla

belirlenmektedir. Hegemonik koruma tezi, yargısal yetkelendirmeyi, sigorta tezinin bireysel çıkarları ve seçim belirsizliğinin yargısal yetkelendirmeye sebep olduğu düşüncesinden daha geniş açıyla değerlendirmektedir. Hegemonik koruma modeli, siyasi belirsizlik durumunda siyasi sigorta düşüncesini de model içine alarak, hegemonik elitlerin tarihsel olarak haklarından mahrum bırakılmış ve daha önce daha az temsil edilen grupların siyasi gücünü arttırması tehdidine karşı anayasallaşma yoluyla yargısal yetkelendirmenin önünü açmaktadır.

Bireysel Haklar ve Anayasal Denetim

Anayasal denetim sistemi, yukarıda ifade edildiği üzere hangi amaçla kurulursa kurulsun, ilgili amaç doğrultusunda hareket etmeyebilir. Bunun yanında yargısal yetkelendirme yoluyla ortaya çıkan anayasa mahkemeleri, hegemonik elitlerin ideolojik hegemonyalarını koruma amacıyla veya siyasal elitlerin siyasi belirsizlerin ortaya çıkardığı tehditlerden korunma amacıyla tesis edilmemiş olabilir. Bu bağlamda anayasal denetimin demokrasinin temel hedeflerinden biri olduğu yaklaşımı da vardır. Anayasal denetim, bireysel hakların korunması için olmazsa olmaz kurumlardan bir tanesidir. Anayasal denetimin demokrasi konusunda bir sorunsal olduğunu savunanların temel çıkış noktası, atanmış hakimlerin demokratik yollarla seçilmiş siyasetçilerin yasama ve yürütme faaliyetlerini değiştirme ve/veya ortadan kaldırma yetkisine sahip olmalarıdır. Bu sorun “çoğunlukçu-karşıtı zorluk” (*anti-majoritarian difficulty*) olarak adlandırılmaktadır. Anayasal denetim temelde, temsilci kurumların karar alma ve politika üretme yetkisine sahip olduğu seçim süreçlerinin mantığıyla uyumlu değildir (Bickel, 1986:19).

Anayasal denetimin eleştirmenleri sık sık “çoğunluk-karşıtı zorluklara” atıf yapmaktadır. Bu zorluk, anayasal denetimin seçilmemiş/atanmış hakimlerin seçilmiş temsilcilerin yasama ve yürütme faaliyetlerini geçersiz kıldığından dolayı meşru olmadığını, çünkü bu tür bir denetim ve böylece halkın iradesinin yönetime dahil olma durumunu engellediğini iddia etmektedirler. Buna karşılık bazıları ise anayasa mahkemeleri “en az tehlikeli erk” olarak nitelendirilmektedir (Bickel, 1962). Bu bağlamda, anayasa mahkemelerinin destekçileri geleneksel olarak anayasal denetim lehine iki argüman ortaya atmaktadırlar. Birincisi, anayasal denetimin ancak iyi işleyen bir demokrasiye gereken hakları sağladığı ölçüde uygun olduğudur (Ely, 1980). İkincisi, mahkemelerin demokrasiyi adaleti sağlayacak ve bireysel temel hakları koruyacak şekilde sınırlandırması gerektiğidir (Eisgruber, 2001).

Bununla birlikte, anayasal denetimin savunucuları, anayasal denetimin hem demokrasi hem de demokrasi ilkelerinin pekiştirilmesi için gerekli olduğuna işaret etmektedir. Anayasal denetim, seçilmiş politikacıların kısa vadeli değerlerinden ziyade uzun vadeli ve evrensel değerleri desteklemekte ve savunmaktadır. İyi kurulmuş mahkemeler aracılığıyla yapılan anayasal denetim, demokratik değerleri koruyacak ve hatta daha fazla demokrasi uygulamalarını ülke sistemine entegre edebilecektir. Evrensel demokratik değerlere sahip hakimler, tüm vatandaşları ve grupları, çoğunlukçu iktidar gücünün aşkın kullanımına karşı korumaktadır. Bickel (1986:25-28), yargıçların demokrasinin temeli olan uzun vadeli değerler konusunda siyasetçilerden daha dikkatli olduğunu savunmaktadır. Siyasetçiler bir yandan, çoğunluğun acil ihtiyaç ve taleplerine yönelik politikalar üretirken, diğer yandan hakimler, demokrasinin genel değerlerini korumaya ve sürdürmeye çalışmaktadır. Politikacılar, onlara oy verenlerin kitle baskısı ve acil taleplerine karşı savunmasız olduğundan, uzun vadeli değerler yasama meclisinin müdahalelerinden korunmalıdır. Fakat neden hâkimler bu konularda politikacılardan, bir başka ifadeyle yasama ve yürütme erkinden daha dikkatlidir? İlk olarak yargıçlar siyasal alandan akademik eğitimleri sayesinde izole olma şansına sahiptirler. İkinci olarak siyasetçiler tipik olarak soyut veya belli belirsiz şekilde öngörülen problemlerle uğraşırken, anayasal denetim fiili bir davadaki kanlı canlı konularla ilgilidir; kelimeleri değil olguları düşünmeye böylece de oluşturduğu ve oluşturduğça test ettiği bir süreç içinde, ilkelerin evrimine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla anayasal denetim dahiyane bir tekrarı, gayrişahsi ve sağlam ilkelerin yaratıcı faaliyetiyle donanmış bir mantığın sesi olma potansiyeline sahiptir. Çoğunluk karşıtı duruş, demokrasilerde anayasal denetime, yürütme ve yasamayı denetleyecek en önemli araç olduğu ve azınlığa olağanüstü siyasi güvenceler sağladığı için meşruluk kazandırmaktadır (Bickel, 1986:25-30).

Sager (2004)'e göre epistemik olarak hakların güvence altına alınmasında, özellikle de demokratik sürecin en temel vaadi olan eşitlik hakkında yargı, yasamadan daha başarılıdır. Hakimler seçilmezler ve bu nedenle bireysel çıkarların baskısından aridirler. Dahası ve daha da önemlisi hakimler, birçok farklı durumlar için geçerli olan görece daha genel ve sürekli ilkelere referans veren içtihat süreçlerine bağlıdırlar. İkincisi, hakimler siyasal süreçlerin sonuçlarına odaklanan, kalite kontrol denetmenleri gibidir. Anayasal rejimlerinin dayandığı ve bu rejimlerde öne çıkan siyasal adaletin standartlarını belirleyerek, bu standartlara göre yasaları veya diğer devlet faaliyetlerini denetlemektedirler. Üçüncüsü, müşterek hukuk sistemindeki içtihat birliği ilkesi, hâkimlerin genel önermeler ile eldeki özel davalar arasındaki dengeyi göz

önünde bulundurmasını mecbur kılmaktadır. Hakimler, hem geçmiş kararlar için makul bir şekilde hesap vermek hem de gelecekteki kararlar için ikna edici bir emsal oluşturmakla yükümlüdürler. Bu içtihadî kısıtlama, hakimler arasında “işlevsel tarafsızlığı” da beraberinde getirmektedir. Son olarak, vatandaşlar diğer kurumlardan çok mahkemeler önünde en eşit statüye sahiptirler, çünkü her vatandaş şikayetlerinin eşit şekilde değerlendirilerek, mantık çerçevesinde bir kararla karşılaşmayı hak etmektedir. Kararlar vatandaşın aleyhine olsa dahi, hakimlerin çoğunluğunun neden vatandaş aleyhine karar verdiği ikna edici bir şekilde cevap bulunabilmelidir (Sager, 2004:199-203). Mahkemeler her zaman en iyi kararı vermeyebilir, ancak bireylere eşit olarak muamele edilme fırsatı yalnızca yargı sürecinin sağlayabileceği bir olanaktır. Bir anayasal şikayetçi, azınlığı temsil eden biri veya geniş çapta ezilen ya da huzursuz bir grubun üyesi olarak mahkemeye başvurabilir Burada önemli olan, hakimlerin başvuranın savının ne kadar yersiz veya başarısız olduğu kadar, savın neden temelsiz olduğu konusundaki ikna edici anlatımıdır.

Ely (1980) de benzer şekilde anayasal denetimin demokrasi ile tutarlı olduğunu öne sürmektedir, ancak Bickel’in aksine, hakimlerin de eninde sonunda evrensel temel değer ve ilkeler yerine kendi değerlerini empoze edeceğini savunmaktadır. Ely (1980:103), siyasetçilerin aksine, uzun süre görevlendirilen hakimlerin anlık taleplere dolayısıyla da yaklaşan seçimlere göre hareket etmediklerini; bu nedenle de siyasi çoğunluk tarafından temsil edilmeyen azınlıkların hak ve çıkarlarını koruyup kollayacaklarını ifade etmektedir. Bickel’e göre politikacılar ve hakimler arasındaki fark uzmanlık olsa da Ely’e göre sorun perspektiftir. Siyasal sistem başarısız olduğunda, yani toplumun temsili kurumlara duyduğu güven kaybolduğunda mahkemelerin rolü en iyi şekilde ortaya çıkmaktadır.

Demokrasi literatürü, çoğunlukçu demokrasiden müzakereci demokrasiye doğru ilerledikçe, literatürün yargısal siyasete bakış açısı da değişmiştir. Anayasal denetim, demokratik müzakerecinin en önemli destekçisi olarak meşrulaştırılmaktadır. Müzakereci demokrasi literatürü, anayasal denetimin diyalog ve müzakereyi destekleme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Eskridge ve Ferejohn’a (2009) göre anayasal denetim, yalnızca yasama ve yürütme erklerinin karar alma sürecinde ciddi müzakere çabalarına saygı duyması ve bunları ödüllendirilmesi durumunda meşrudur. Anayasal denetim, mahkemelerin davalar ve karar alma süreçlerinde siyasi müzakereleri teşvik etmesiyle daha verimli ve meşru hale gelebilir (Eskridge ve John Ferejohn, 2009). Oysa, Mahkemelerin müzakereleri teşvik etmek, toplumsal ve siyasal alandaki tartışmalı konular üzerinde diğer aktörlerle istişare etmek yerine aktivist bir tutum izlemeleri, hakimlerin meşruiyetini tartışmalı hale getirmektedir.

Zurn (2007:124-129) anayasal denetimin hem savunucularını ve hem de muhaliflerini eleştirerek, anayasal denetime çok fazla itimat etmenin ve anayasacılık ile demokrasiyi birbirleriyle çatışır şekilde göstermenin gereksiz olduğunu vurgulamaktadır. Zurn'a göre anayacılık ile demokrasi birbiriyle uyumludur; hatta demokrasinin bizzat ulaşmak istediği sonuçlardan birisi de anayasacılıktır. Anayasal denetim siyasi yapının korunması yerine müzakereci demokrasinin araçları yoluyla ulaşılacak haklar sistemi oluşturabilmektedir. Bu haklar sistemi aracılığıyla alınacak kararlar, büyük olasılıkla demokratik açıdan meşru olacaktır. Demokratik açıdan meşru kararlar alabilmek için, anayasal denetim gücü siyasi açıdan bağımsız bir anayasa mahkemesinde olmalıdır. Bu mahkeme, yasama ve yürütme organlarının da çeşitli seçmen gruplarının da etkisinden bağımsız olmalıdır; mahkeme aynı zamanda demokratik görüş ve irade oluşum süreçlerinin doğruluğunu sağlamak amacıyla kurumsal olarak farklı bir konumda tesis edilmelidir (Zurn, 2007:254). Zurn'un anayasal denetimi meşrulaştırma çabası, Ely'in anayasal denetim ve demokratik süreç argümanını kısmen desteklemekte, ancak demokrasinin müzakere edici yönüne vurgu yapmaktadır. Zurn (2007:254) gerekli olanın çoğunlukçu demokrasinin salt seçim süreçleri dolayısıyla temsiliyetin korunması yerine, vatandaşların görüş ve irade oluşturma sürecine kasıtlı olarak katıldığı demokratik süreçlerin korunması olduğunu ifade etmektedir.

İnsan haklarını çoğunluk kuralı ve/veya yasama ve yürütme erkine karşı koruma fonksiyonuna sahip anayasal denetimin görevi ile demokratik tutumu üzerine bir başka tartışmadan daha bahsedilebilir. Anayasal denetim, sadece bireylerin eşitliği ve insan haklarına siyasetçilerden daha fazla duyarlı değil, aynı zamanda siyasi olarak seçilmiş kurumların faaliyet ve uygulamalarını analiz etmekte, özellikle halkın anayasal ve evrensel haklarının kısıtlandığı/ihlal edildiği noktalarda yasama ve yürütme gücünün aşırı kullanımını sınırlamaktadır.

Anayasal denetim, yasama organı hakkında bilgi, uzmanlık veya siyasi irade eksikliği nedeniyle hakları koruyamayacağı algısı oluştuğunda, haklar konusunda güçlü bir koruma sağlamaktadır (Kavanagh, 2004). Bu nedenle anayasal denetim bir "güvenlik mekanizması" olarak değerlendirilmelidir. İnsanların politik olarak hareket ettiklerinde doğru kararları alma kapasitelerine sahip olduğunu kabul etsek dahi, her zaman böyle olamayacağı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Politika yapımcılar kamu yararını değil de özel çıkarları tercih ettikleri ya da kararlarının uzun vadeli veya başkaları üzerindeki muhtemel etkilerini göz önünde bulundurmadıkları durumlarda yanlış kararlar alabilirler. Siyasetçiler sorumlu ahlaki bireyler olsalar dahi, yine de bireysel haklar için güvenlik mekanizmaları sistem içinde sağlanmalıdır (Kavanagh, 2004: 476-77).

Bu çerçeveden, anayasal denetimin hakları koruyabileceği ve mahkemelerin ancak yasama meclisinin anayasa ve hakların temel normlarını geçersiz kıldığı takdirde aktivist olabileceği iddia edilebilir. Anayasanın verdiği bu koruma görevi, mahkemenin yasama ve yürütme faaliyetlerinin, evrensel haklar ve normlar ile uyumlu olup olmadığı konusunda sahip olduğu yorum tekelinin bir sonucudur. Bu tür anayasal denetim yolu tüm vatandaşların iradeleri ve hakları için önemlidir, ancak özellikle dezavantajlı grupların iradesi ve haklarının yasal olarak korunması için daha da büyük bir önem teşkil etmektedir. Temel insan haklarının güçlendirilmesi, dezavantajlı grupların güçlendirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. Siyasal süreçlerin bireysel haklara yeterince destek olmadığı durumlarda, dezavantajlı grupların başvurabilecekleri ve haklarının korunabileceği yargısal yapılar tesis edilmiştir (Alston, 1999: 43).

Anayasal bir demokraside, yargının rolü anayasal sınırları belirleme ile popüler tiranlık ve popüler tutkuları frenlemektir. Mahkemelerin yalıtılmış hali ve zamanın muhteşem gizemi, mahkemelere insanların daha iyi doğalarına hitap etme, zamanın nidası ve ağlamasıyla unutulmuş olabilecekleri özlemlerini ortaya koyma fırsatını vermektedir (Bickel, 1962:26). Henry Hart benzer şekilde yüksek mahkemeleri “anayasa hukukunun yargının gayri şahsi ve sağlam ilkelerini üreten ve geliştiren yaratıcı fonksiyonlarla donatılmış aklın sesi” (akt Ely, 1980:84) olarak tanımlamaktadır. John Hart Ely de Bickel ile aynı ilkelerden yola çıkarak, yasamanın tıpkı insanlar gibi bazı durumlarda mantık dışı önyargılarla hareket ettiğini, yargının görevinin de bu gayri meşru etkileri ortadan kaldırarak, bunların mağdurlarını yasamaya karşı korumak olduğunu ifade etmiştir.

Yargısal aktivizm, bu bağlamda anayasal demokraside hayati bir amaca hizmet etmektedir. Sınırsız çoğunluk kuralı, bir yandan temsiliyeti sağlarken diğer yandan azınlıktaki bireyin hak ve özgürlüklerini korumasız bırakmakta; bu ikilem de anayasa yapıcılarını bir seçim aşamasına getirmektedir. Anayasa yapıcılar ise genellikle anayasalar ve yüksek mahkemeler tarafından sınırlanan çoğunluk kuralı lehine kararlarını vermektedirler (Jackson, 1955). Ronald Dworkin (1986:526), çoğunluğa karşı bireysel haklarını koruyacak aktivist bir mahkemenin gerekliliğini savunmaktadır; çünkü anayasal haklar, devletin karşısındaki ahlaki haklardanır. Demokratik kurumun değeri, yalnızca politikaların benimsendiği süreçlerle değil, tüm vatandaşların eşitliğine yönelik doğal haklara saygı göstermesi gereken varlıkla ilgili sonuçlarla belirlenmelidir. Dworkin yargısal aktivizmin, demokrasi ve liberal hakların korunması ve sürdürülebilmesi için önemli olduğunu savunarak, insanların sorunları mahkeme kararlarına bırakması gerektiğini ve hakların mahkemeler yoluyla

elde edilebileceğini öne sürmektedir. Dworkin yargısal aktivizmi, mahkemelerin yasal konularda anayasal dil (yorum) yetkisi olarak tanımlamaktadır. Dworkin'e göre, anayasal denetim insanların ve grupların hak ve özgürlüklerini belirli bir çoğunluk kararına karşı korumak için tasarlanmıştır. Anayasal denetim, kararlarını belirli bir adalet anlayışından ziyade evrensel bir adalet anlayışına dayandırması gerekmekte, bununla birlikte eski kavramlaştırmaları değiştirme yeteneğine sahip olmalıdır. Anayasal denetim, bireylerin haklarını korumak için yenilikçi bir rol oynamalıdır. Bireysel hakları korumak için çoğunluğun sınırlandırılması gerektiği savunulmaktadır. Anayasal denetim belirsiz olduğu söylenen anayasal hükümleri kabul etmekle birlikte, yasallık, eşitlik ilkeleri üzerinde çalışmalı ve zaman zaman bu ilkeleri gözden geçirmelidir (Dworkin, 1986: 526-532). Bu aktivist tutum, mahkemelerin çoğunluğun aşırı gücünü sınırlandırmak için yürütme ve yasama faaliyetlerini analiz etmesine olanak sağlamaktadır. Siyasetçiler bir sonraki seçimleri kazanma amaçlarından dolayı (bazı yaklaşımlara göre siyasetçilerin güce aç (power hungry) olduklarından dolayı) evrensel gerçeklerin gerekliliklerinden ziyade, çoğunluğun taleplerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar; çünkü seçilmiş yetkililer, acele verecekleri kararlarda özellikle çoğunluk baskısı altında bazen azınlıklara karşı var olan önyargıları karar alma süreçlerine dahil edebilmektedir (Arthur, 2005:548). Bu bağlamda siyasal alanın yetkilerinin sınırlandırılmasını sağlayan anayasal denetim, demokrasinin pekişmesine yardımcı olmakta ve daha da önemlisi yasama organı tarafından yapılan politikalara karşı güvence sağlamaktadır (Arthur, 2005:545-552).

Anayasa mahkemesi tarafından bireysel hak ve özgürlüklerin eşit olarak değerlendirilmesi, hak temelli bir anayasal denetimi, demokratik meşruiyetten daha farklı bir konuma yerleştirmektedir. Bireysel haklara odaklanmış, saydam, zorunlu, hak-temelli, bireysel olarak ulaşılabilir ve teamüllere saygılı bir süreç şeklindeki yargısal süreçler, hakların korunması konusunda yasama sürecinden daha iyi performans ortaya koymaktadır. Hakların korunması, seçim ve yasama süreçlerine bırakılırsa, bireysel hak konuları diğer bazı sorunlar ile çatışır duruma gelebilecektir. Böyle bir durumda hak korunması talebine verilen cevabın olumlu veya olumsuz olmasına bakılmaksızın, net bir kararın verileceğinin garantisi de yoktur (Siegel, 2012:1193-1194).

Bu bağlamda anayasal denetimin asli görevi, yasama ve yürütme faaliyetleri ile haklar arasındaki çatışmaların belirlenmesi ve çözülmesidir. Karar alma sürecinin son adımı olarak anayasal denetim, hakların sınırlandırılmasının evrensel normlara göre mi yapıldığına, yoksa yürütme ve yasama faaliyetlerinin haklar ile vatandaşların iradesini ihlal edip etmediğine karar verirken aktivist bir tutum izleyebilir.

Bununla birlikte yasama ve yürütme erkine, anayasal denetim kadar güvenilmesi gerektiğini öne süren iddialar da vardır. Bu iddiayı savunanlar hakların korunması konusunda hakimlerin sahip olduğu kapasiteye yasama ve yürütme erklerinin üyelerinin de sahip olduğunu ifade etmektedir. Griffin (1996:123) temel hakların korunmasını, yargının ellerine bırakmaya karar vermenin aynı zamanda bu tür meseleleri yasama ve yürütme erklerinin gündeminden çıkarma kararıyla aynı şey olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, vatandaşların bu hakların içeriğine ilişkin önemli siyasal kararlara katılma haklarını kısıtlamaktadır. Anayasal denetim yoluyla hakların korunmasının kabul edilmesi, siyasal katılım hakkı gibi bazı diğer temel hakların sınırlandırılmasını da ifade etmektedir; bu durum anayasal denetim sayesinde sunulacak hakların sınırlanan siyasal haklardan daha önemli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir (Griffin, 1996:123). Bu itirazlar da göz önünde bulundurulsa dahi şunu ifade etmek yanlış olmayacaktır: Anayasal denetim sadece güçler ayrılığının çok önemli bir unsuru değil, aynı zamanda halkın yasama ve yürütmenin aşırı gücüne karşı haklarının ve iradesinin güvencesidir.

Halkın iradesi ve haklarının anayasal denetim yoluyla yansıtılacağını ve uygulanacağını öne sürmek yanlış olmayacaktır. Anayasal denetim yoluyla mahkemeler, yasama ve yürütmenin iktidarının sınırlandırılması konusundaki kararları uygulayabilir. Yasama ve yürütme üzerindeki bu sınırlamalar halk iradesini ihlal etmeyecek, toplumun tüm sınıflarındaki halk iradesinin yönetime daha fazla katılımını sağlayarak, halk iradesinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır. Anayasal denetimin bu çerçevesi halk iradesini ve hakları sınırlandırmak veya ihlal etmenin aksine onları korumaktadır:

Hakimlerin yasaları geçersiz kılma gücüne sahip olduğu sonucu, hiçbir şekilde yargının yasama erkine üstünlüğünü de varsaymamaktadır. Bu güç sadece halkın gücünün ikisinden de üstün olduğunu varsaymakta; yasalarla ortaya konan yasama iradesinin, Anayasa'da ilan edildiği şekliyle halkın iradesiyle çatıştığı durumlarda, hakimler kararlarını yasamanın iradesine değil, halkın iradesine göre almalıdır (Federalist Bildiriler No. 78, Hamilton).

Sonuç

Yargı yetkelendirilmesinin birincil amacı olan yasama ve yürütme erklerinin sınırlandırılması, yeni anayasalcılık akımı olarak adlandırılmıştır. Bu yetkelendirilme, siyasal alanda yargı için yeni bir alan açmaktadır. İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan anayasal denetim, daha sonra küresel olarak genişlemiştir. Yargısal iktidarın genişlemesi, yasama ve yürütme iktidarının genişlemesiyle ortaya çıkabilecek bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması gibi bazı önemli sorunları ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda

demokratik geçiş süreçlerini yaşayan ülkeler, demokrasi öncesi yaşanan yürütme ve/veya yasamanın aşkın güç kullanımını sınırlamak amacıyla bu iktidarları sınırlandıracak bir organ tesis etme gereği duymuşlardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Sovyet Rusya'nın yıkılması gibi küresel etkisi olan bazı olaylar da anayasal denetimin küresel yayılmasını hızlandırmıştır. Anayasal denetim yoluyla yürütme ve yasamayı sınırlayacak yetkelere sahip bir yargı erki, demokratikleşmenin ve siyasal iktidar paylaşımının doğrudan bir ürünüdür. Anayasal denetim iktidarın merkezileşmesi ve aşkın kullanımını engelleyebilecek bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasal denetim bu bağlamda hem demokratikleştirmeyi hızlandırmakta hem de demokratikleşme ile güç kazanabilmektedir. Ancak yargının siyasal alanda bahsedilen yetkelendirme yoluyla geniş bir alan kazandığı da göz ardı edilmemelidir.

Anayasal denetim bir taraftan demokrasi ve hukukun üstünlüğü için olmazsa olmaz bir kurum, aynı zamanda da anayasal denetimi tesis eden egemen iktidar için ideolojik hegemonyasını koruyacak temel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Anayasa mahkemelerinin bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ortaya konulmaya çalışılan siyasal strateji olarak tesis edilmesi, demokrasiye geçiş öncesi egemenlerin kendi ideolojik hegemonyalarını, seçimler sonrası da sürdürülebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu iddia hegemonyayı koruma tezi olarak adlandırılabilir. Bu tez, dünyanın değişik bölgelerinde, farklı zaman dilimlerinde yaşanan siyasal geçiş ve rejim değişiklikleri süreçlerinde anayasal denetimin tesis edilmesine tutarlı bir açıklama sağlamaktadır. Hegemonyayı koruma tezi Türk Anayasa Mahkemesinin tesis edilme süreçlerini de etkin bir şekilde açıklama becerisine sahiptir.

Anayasal denetime, sadece eski iktidar sahiplerinin hegemonyalarını koruyan bir araç olarak bakmak indirgemeci bir yaklaşımı sergilemektedir. Anayasal denetim özü itibarıyla yasama ve yürütme erkini sınırlandırdığı için bireyi bu iki erke karşı korumaktadır. Bireylerin temel hak ve özgürlükleri, yasama ve yürütmenin aşkın güç kullanımına karşı bir erk tarafından korunmak durumundadır. Bireysel hak ve özgürlüklerin çerçevesini çizen anayasalar da bizzat yine bu erk tarafından korunmalıdır. Bu bağlamda anayasa mahkemeleri yargı yetkelendirilmesi veya siyasetin yargısallaşması olarak tanımlanan süreçlerle bireysel hak ve özgürlüklerin devlet karşısında koruyucusu olabilmektedir.

Sonuç olarak, anayasal denetim dünya demokrasilerinde yaygın ve olmazsa olmaz bir olgu haline gelmiştir. Demokratik geçiş dönemleri ya da demokratik konsolidasyon sırasında tesis edilen anayasal denetim sistemi politik sistem içinde kendine yer bulmaktadır. Literatür genel olarak anayasal denetimin tüm demokrasiler için şart olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte,

literatürde anayasal denetimin hak ve özgürlükleri teşvik edici mi olduğu, yoksa iktidarın bir aracı mı olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bir yandan, bazıları yargı sisteminin kurulmasının politikacılara ve halk yığınlarına duyulan güvensizlik sonucunda, eski iktidar sahiplerinin ve/veya devlet elitlerinin bir tür hegemonik korunması olduğunu iddia ederken, bazıları de yasaların anayasal denetiminin liberal haklar ve özgürlüklerin korunması için olmazsa olmaz olduğunu ifade etmektedir. Bu iki iddia, Türkiye'deki anayasal denetim deneyimine farklı zaman dilimlerinde uygulanabilir.³

Kaynakça

- Alston, P., Bustelo, M. R., ve Heenan, J. (Eds.). (1999). *The EU and Human Rights* (Vol. 1). Oxford: Oxford University Press.
- Bickel, A. M. (1986). *The Least Dangerous Branch: The Supreme Court at The Bar of Politics*. Yale: Yale University Press.
- Bork, R. (2002). Taking Fault with New York's Fault-Based Divorce: Is the Law Constitutional. *John's J. Legal Comment.*, 16, 165.
- Brumberg, D. (2001). Dissonant politics in Iran and Indonesia. *Political Science Quarterly*, 116(3), 381-411.
- Caldeira, G. A., ve Gibson, J. L. (1992). The Etiology of Public Support for the Supreme Court. *American Journal of Political Science*, 36(3), 635-64.
- Cappelletti, M. (1989). *The Judicial Process in Comparative Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Correa Sutil, J. (1993). The Judiciary and the Political System in Chile: The Dilemmas of Judicial Independence During the Transition to Democracy. *Transition to Democracy in Latin America: The Role of the Judiciary*, 89-106.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- De Tocqueville, A. (1945). *Democracy in America*, ed. Phillips Bradley. New York: Knopf, 2, 154-57
- Dickson, J. (2008). How Many Legal Systems? Some Puzzles Regarding the Identity Conditions of, and Relations Between Legal Systems in The European Union. *Problema*, vol. 2
- Domingo, P. (2005). Judicialization of Politics: The Changing Political Role of the Judiciary in Mexico. In *The Judicialization of Politics in Latin America* (pp. 21-46). Palgrave Macmillan, New York.
- Dotan, Y., ve Hofnung, M. (2005). Legal Defeats—Political Wins: Why Do Elected Representatives Go to Court?. *Comparative Political Studies*, 38(1), 75-103.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard: Harvard University Press.
- Eisgruber, C. L. (200s1). Can Law Schools Teach Values. *USFL Rev.*, 36, 603.
- Ely, J. H. (1980). *Democracy and Distrust: A Theory of Judicial Review*. Harvard: Harvard University Press.

³ Bu iddia için bkz. Okutan, M. E. (2019). *Yargısal Aktivizm: Türk Anayasa Mahkemesi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

- Eskridge Jr, W. N., ve Ferejohn, J. (2008-2009). Constitutional Horticulture: Deliberation-Respecting Judicial Review. *Tex. L. Rev.*, 87, 1273.
- Feeley, M. M., ve Rubin, E. L. (2000). *Judicial Policy Making and The Modern State: How The Courts Reformed America's Prisons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferejohn, John. 1995. "Law, Legislation and Positive Political Theory." J. Banks and E. Hanushek (eds.) içinde. *Modern Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferejohn, J. (2002). Judicializing Politics, Politicizing Law. *Law and Contemporary Problems*, 65(3), 41-68.
- Galleguillos, N. (1998). From Confrontation to Friendly Persuasion: An Analysis of Judicial Reform and Democratization in Post-Pinochet Chile. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 23(46), 161-192.
- Garoupa, N. (2008). Providing A Framework For Reforming The Legal Profession: Insights From The European Experience. *European Business Organization Law Review (EBOR)*, 9(3), 463-495.
- George, A. L. and Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, Mass: MIT Press
- Gibson, J. L., ve Caldeira, G. A. (2003). Defenders of Democracy? Legitimacy, Popular Acceptance, and the South African Constitutional Court. *The Journal of Politics*, 65(1), 1-30.
- Gibson, J. L., Caldeira, G. A., ve Baird, V. A. (1998). On the Legitimacy of National High Courts. *American Political Science Review*, 92(2), 343-358.
- Gillman, H. (2002). How Political Parties can Use the Courts to Advance Their Agendas: Federal Courts in the United States, 1875-1891. *American Political Science Review*, 96(3), 511-524.
- Ginsburg, T. (2003). *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. New York: Cambridge University Press.
- Ginsburg, T. (2008). The Global Spread of Constitutional Review. In Keith Whittington and Daniel Keleman, eds., Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2487330>
- Goldstein, J. L., Goldstein, J., Kahler, M., Keohane, R. O., ve Slaughter, A. M. (Eds.). (2001). *Legalization and World Politics*. MIT Press.
- Graber, M. A. (2006). *Dred Scott and the Problem of Constitutional Evil*. New York: Cambridge University Press.
- Guarnieri, C. (2003). Courts as an Instrument of Horizontal Accountability: the Case of Latin Europe. *Democracy and the Rule of Law*, 5, 223.
- Guarnieri, C., Pederzoli, P., ve Thomas, C. A. (2002). *The Power of Judges*. Oxford: Oxford University Press, USA.
- Henkin, L. (1990). *The Age of Rights*. Columbia: Columbia University Press.
- Hilbink, E. C. (1999). *Legalism Against Democracy: the Political Role of the Judiciary in Chile*. San Diego: University of California
- Hirschl, R. (2002). Resituating the Judicialization of Politics: Bush v. Gore as a Global Trend. *Canadian Journal of Law ve Jurisprudence*, 15(2), 191-218.
- Hirschl, R. (2004). "Juristocracy"--Political, not Juridical. *The Good Society*, 13(3), 6-11.
- Hirschl, R. (2004). The Political Origins of The New Constitutionalism. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 11(1), 71-108.

- Hirschl, R. (2006). The New Constitutionalism and The Judicialization of Pure Politics Worldwide. *Fordham L. Rev.*, 75, 721.
- Hirschl, R. (2007). The Courts. *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de Science Politique*, 40(1), 249-250.
- Hirschl, R. (2008). The Judicialization of Mega-Politics and the Rise of Political Courts. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11, 93-118.
- Jackson, V. C., ve Tushnet, M. V. (Eds.). (2002). *Defining the Field of Comparative Constitutional Law*. Praeger Publishers.
- Jacob, H., Blankenburg, E., Kritzer, H. M., Provine, D. M., ve Sanders, J. (1996). *Courts, Law, and Politics in Comparative Perspective*. New Haven: Yale University Press.
- Kavanagh, A. (2004). Comparative Perspectives on Constitutional Law: Implications for the Human Rights Act 1998. *European Public Law*, 10(1), 161-178.
- Kelsen, H. (1941). Pure Theory of Law and Analytical Jurisprudence, The. *Harv. L. Rev.*, 55, 44.
- Klug, H. (2000). *Constituting Democracy: Law, Globalism, and South Africa's Political Reconstruction*. New York: Cambridge University Press.
- Koopmans, T. (2003). *Courts And Political Institutions: A Comparative View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kramer, L. D. (2004). *The People Themselves: Popular Constitutionalism and Judicial Review*. Oxford: Oxford University Press.
- Kühn, Z. (2006). *The Changing Face of Central European Judiciary: The Judicial Application of Law Under Communism and Its Aftermath* (Doctoral dissertation, University of Michigan Law School).
- Landes, W. M., ve Posner, R. A. (1975). The Independent Judiciary in An Interest-Group Perspective. *The Journal of Law and Economics*, 18(3), 875-901.
- Larkins, C. (1998). The Judiciary and Delegative Democracy in Argentina. *Comparative Politics*, 423-442.
- Luhmann, N. (1985). *A Sociological Theory of Law*. London: Routledge.
- Magalhaes, P. C. (1999). The Politics of Judicial Reform in Eastern Europe. *Comparative Politics*, 43-62.
- Magalhães, P. C. (2003). *The Limits to Judicialization: Legislative Politics and Constitutional Review in the Iberian Democracies* (Doctoral dissertation, The Ohio State University).
- Mattli, W., ve Slaughter, A. M. (1995). Law and Politics in the European Union: A Reply to Garrett. *International Organization*, 49(1), 183-190.
- McDowell L. (1998). Elites in the City of London: Some Methodological Considerations. *Environment and Planning A*. 30: 2133-2146.
- Moravcsik, A. (2000). The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe. *International Organization*, 54(2), 217-252.
- O'Brien, D. M. (Ed.). (2016). *Judges on Judging: Views from the Bench*. Washington DC: Cq Press.
- Peerenboom, R. (2004). Human Rights and Rule of Law: What's the Relationship. *Geo. J. Int'l L.*, 36, 809.
- Pildes, R. H. (2004). The Constitutionalization of Democratic Politics. *Harv. L. Rev.*, 118, 29.

- Posner RA. (2008). *How Judges Think*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press
- Powell, H. J. (2008). *Constitutional Conscience: The moral Dimension of Judicial Decision*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ramseyer, J. M. (1994). The Puzzling (in) Dependence of Courts: A Comparative Approach. *The Journal of Legal Studies*, 23(2), 721-747.
- Romano, C. P. (1998). The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle. *NYU Int'l L. ve Pol.*, 31, 709.
- Roosevelt, K. (2006). *The Myth of Judicial Activism: Making Sense of Supreme Court Decisions*. New Haven: Yale University Press.
- Ryssdal, R. (1981). The Relation between the Judiciary and the Legislative and Executive Branches of the Government in Norway. *NDL Rev.*, 57, 527.
- Sager, L. G. (2008). *Justice in Plainclothes: A Theory of American Constitutional Practice*. New Haven: Yale University Press.
- Scheingold, S. A. (1974). The Politics of Rights: Lawyers. *Public Policy, and Political Change*. New Haven: Yale University Press.
- Schwartz, H. (2000). *The Struggle for Constitutional Justice in Post-communist Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Segal, J. A., ve Cover, A. D. (1989). Ideological Values and the Votes of US Supreme Court justices. *American Political Science Review*, 83(2), 557-565.
- Shapiro, M. (1999). The Success of Judicial Review. In *Constitutional Dialogues in Comparative Perspective* (pp. 193-219). Palgrave Macmillan, London.
- Shapiro, M., ve Sweet, A. S. (2002). *JPolitics, and judicialization*. Oxford: Oxford University Press.
- Sieder, R., Cepeda Espinosa, M. J., Schjolden, L., ve Angell, A. (2005). *The Judicialization of Politics in Latin America*. New York: Palgrave Macmillan US.
- Slaughter, A. M. (1999). Judicial Globalization. *Virginia Journal of International Law*, 40, 1103.
- Smithey, S. I., ve Ishiyama, J. (2000). Judicious Choices: Designing Courts in Post-Communist Politics. *Communist and Post-Communist Studies*, 33(2), 163-182.
- Stephen M.. Griffin. (1996). *American Constitutionalism: From Theory to Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Stone Sweet, A. 2000. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Sweet, A. S. (1999). Judicialization and the Construction of Governance. *Comparative Political Studies*, 32(2), 147-184.
- Sweet, A. S., ve Brunell, T. L. (2004). *The Judicial Construction of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Tate, C. N., ve Vallinder, T. (Eds.). (1995). *The Global Expansion of Judicial Power*. NY: NYU Press.
- Tribe, L. H. (2008). *The Invisible Constitution*. Oxford: Oxford University Press.
- Tushnet, M. (1999). *Taking the Constitution Away from the Courts*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tushnet, M. (2003). *Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- Vanberg, Georg. (2005). *The Politics of Constitutional Review in Germany*. New York: Cambridge University Press.
- Weiler, J. H. (1994). A Quiet Revolution: The European Court of Justice and its Interlocutors. *Comparative Political Studies*, 26(4), 510-534.
- Weiler, J. H. (1999). *The Constitution of Europe: Do the New Clothes Have an Emperor?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Whittington, K. E. (2007). Political Foundations of Judicial Supremacy: The President, the Supreme Court, and Constitutional Leadership in US History. *Political Foundations of Judicial Supremacy*. NY: Cornell University Press.
- Zuckerman, H.A. (1972) Interviewing an Ultra-elite. *The Public Opinion Quarterly* 36: 159-175.
- Zurn, C. F. (2007). *Deliberative Democracy and the Institutions of Judicial Review*. New York: Cambridge University Press.

Osmanlı İslami Politik Düşüncesi ve İdari Tecrübesinin Machiavelli Üzerindeki Etkileri

Yunus Koç* & Gökhan Topluk**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Niccolo Machiavelli'nin İtalya'nın başında görmek istediği "Prens" tipiyle kendi merceğinden görüp değerlendirdiği "sultan" karakteri arasındaki örtüşmelere dikkat çekmektir. Çalışmada, devlet adamlığı vasfı da bulunan Floransalı yazarın Osmanlı'nın en şatvetli ve kudretli zamanını idrak eden bir düşünür olarak bu güce kayıtsız kalamayacağı varsayılmıştır. Öncelikle yazarın, Osmanlı İslam düşüncesi ile açık ya da muhtemel teması çeşitli araştırmalara işaret edilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. Sonrasında Machiavelli'nin "Prens" eserini kurgularken İslam Osmanlı tecrübesinin entelektüel, siyasi, idari, askeri ve dini yapısından neler almış olabileceği tartışılarak, Prens ile Machiavelli'nin muhayyilesindeki sultan arasındaki benzerliklere işaret edilmiştir. Sonuç olarak Prens'in bir anlamda Osmanlı sultanının İtalya koşullarına uyarlanmış şekli olabileceği iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Machiavelli, Osmanlı, İslam, Virtu, Fortuna, Prens, Sultan.

The Impact of Ottoman Islamic Political Thought and Administrative Experience on Machiavelli

Abstract

This study aims to draw attention to the overlaps between the "Prince" type that Niccolo Machiavelli wanted to see in charge of Italy, and the "Sultan" character he saw and evaluated through his own outlook. In the study, it was assumed that the Florentine writer, who was also a statesman, as a thinker who understood the most saturated and powerful time of the Ottoman Empire, could not remain indifferent to this power. First of all, the author's obvious or possible contact with the Ottoman Islamic thought was tried to be proven by pointing to various studies. Afterwards, it was discussed what might have taken from the intellectual, political, administrative, military, and religious structure of the Islamic Ottoman experience while setting up Machiavelli's "Prince" and the similarities between the prince and the sultan in Machiavelli's imagination are pointed out. As a result, it was claimed that the Prince could in a sense be the Ottoman sultan's adaptation to Italian conditions.

Keywords: Machiavelli, Ottoman, Islam, Virtu, Fortuna, Prince, Sultan.

*Dr., Öğr. Üyesi | Muş Alparslan Üni., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
yunuskoc2@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-9453-2910 | DOI: 10.36484/liberal.788141
**Arş. Gör. | Muş Alparslan Üni., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
gokhan-topluk@hotmail.com | ORCID: 0000-0003-0391-5671 | DOI: 10.36484/liberal.788141
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 123-141.
Gönderim Tarihi: 31 Ağustos 2020 | Kabul Tarihi: 22 Mart 2021

Giriş

Niccolo Machiavelli siyaset ile etik arasındaki ilişkilerin niteliği bağlamında tartışılan bir düşündürdür. Machiavelli'nin siyaset ve etiği iki farklı kategori olarak ele aldığını, siyasetin ve etiğin doğaları itibariyle uyuşamayacaklarını, aralarında bir örtüşmenin değil de çatışmanın söz konusu olduğunu ileri süreren çalışmalar, Floransalı düşünürü "etik dışı siyaset" anlayışının kurucu babası olarak görür. Bu çalışmalara göre, Machiavelli'yi gayri ahlaki (amoral) bir siyaset teorisinin temsilcisi olarak sunmak müfrit bir iddia sayılacaksa bile yazarın siyaseti ahlak dışı (immoral) bir kategori olarak kodladığı su götürmezdir (Köker, 2012: 43; Türköne, 2003: 7; Heywood, 2005: 25). Sorunu, Floransalı düşünürün tavsiye ve yaklaşımlarının kendi içinde bir tür "ahlakilik" barındırıp barındırmadığı şekilde ele almak yazarın şahsı etrafında biriken entelektüel tartışmalara yeni bir açı kazandırabilir. Bu bağlamda şu sorular sorulabilir: Machiavelli'nin siyasetin doğasına aykırı olarak gördüğü şey acaba kategorik olarak ahlakiliğin bizatihi kendisi midir yoksa yazar ahlakın/etiğin muayyen bir yorumunu mu siyasete aykırı bulur? Machiavelli'nin ana temalarının başında gelen virtu kavramı¹ dikkate alındığında Machiavelli'nin siyasetle tenakuz oluşturduğuna inandığı etik kategorinin Hıristiyan ahlakına münhasır olduğu söylenebilir mi? Yine virtu kavramı üzerinden Machiavelli'nin pagan bir etik anlayışını olumladığı ve siyaseti bu tarz bir ahlakilik ile mezcetmeye çalıştığı ileri sürülebilir mi?

Bu sorular şüphesiz çoğaltılabilir. Ancak bu çalışmanın önceliği Machiavelli'nin etik anlayışını tartışmak değildir. Machiavelli ve etik tartışması çalışmamız özelinde ancak yazarın geliştirmeye çalıştığı yeni siyaset konseptinin niteliği açısından anlamlıdır. Machiavelli'nin prene verdiği nasihatlerin mihverini teşkil eden yeni siyaset konseptinin muhtevasının hangi tecrübelerden ya da ne tür müşahedelerden mülhem olduğunu araştırmak kanaatimizce bizi yazarın yaşadığı dönemin "süper gücü" sayılabilecek Osmanlı İmparatorluğu'na götürecektir. Machiavelli gibi bir dönem diplomatik

¹ Çalışmanın amacına uygun olarak yer yer Machiavelli düşüncesinin ana merkezini oluşturan iki kavrama değinilmiştir. Bunlar; "virtu" ve "fortuna"dır. Türkçe'ye şans, yazgı ya da talih olarak çevrilen fortuna, olayları belirleyen ve insanları keyfi bir şekilde yöneten aşkın bir güç anlamına gelmez. Daha ziyade Machiavelli, bu kavram ile insani şeylerin kayganlığını, belirsizliğini dile getirmektedir. Fortuna, dışı bir sözcük iken virtu eril sözcüktür. Erdem anlamına gelen virtu kavramına Machiavelli, insanın yaratıcı enerjisini harekete geçiren yetenek ve beceri anlamını yükler. Ayrıca bu yetenek güç, kurnazlık, yiğitlik, cesaret, azim ve kararlılık gibi özellikleri de içinde barındırır. Dolayısıyla Machiavelli, fortunanın eylemlerimizin yarısına hükmedebildiğini gösterirken diğer yarısını ise fortunaya karşı virtu ile bizim ellerimize bırakır. Fakat o erkeksi bir nitelikte olan virtu ile kaderci anlayışı yıkarak dışıl bir özellik taşıyan fortunaya hükmedilmesi gerektiğini salık verir. Çünkü ona göre başarılı olmanın ilk koşulu insanın virtu sayesinde fortunayla baş etmeyi bilmesidir. Bundan dolayıdır ki Machiavelli'de siyaset, zorunluluk ifade eden koşullar altında fortunayı düzenleme, fortunaya gerekli yanıtlar getirme sanatıdır (Ağaoğulları, 2014: 330-331; Anglo, 2001: 103-104).

vazifeler de üstlenmiş bir devlet adamının Osmanlı İmparatorluğu gibi İtalya için de ciddi anlamda “tehdit” oluşturan bir kuvveti dikkate almamalık edemeyeceği düşünülebilir. Böylece yazarın imparatorluğun devlet geleneğine, askeri-siyasi-idari teşkilat yapısına ve devletin başındaki sultanlara hangi açılardan baktığı, kafasındaki prens figürünü kurgularken bunları nasıl işlediği bu çalışmanın ana konusu ve sorusudur.

İşte bu çalışmada öncelikle böyle bir ilişkinin söz konusu olup olmadığıyla ilgili literatürdeki belli başlı çalışmalara değinilmiş, Machiavelli ile İslam düşünürleri arasındaki benzerliklere dikkat çeken birtakım araştırmalara yer verilmiştir. Böylece yazarın Osmanlı üzerinden İslam düşüncesiyle belirli bir temas kurmuş olabileceği ihtimali çeşitli araştırmalara referansla ispatlanmaya çalışılmıştır. Daha sonra yazarın, Osmanlı dünyasını askeri-siyasi-idari-sosyal ve de dini açıdan nasıl ele aldığı -prens dışında kaleme almış olduğu diğer kaynaklara da müracaat edilerek- tespit edilemeye çalışılmıştır. Yeri geldikçe de yazarın prene nasihatleri ile Osmanlı sultanı hakkındaki kanaatlerinin nerelerde örtüştüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece prene mahfuz olduğunu düşündüğümüz sultan imajı bu değerlendirmeler ışığında izhar edilmek istenmiştir.

Çalışmanın ana tezi bir itiraz ve iddiadan oluşmaktadır. Öncelikle çalışma, Osmanlı-İslam düşüncesi ve siyasetname/nasihatname geleneğini Prens’in anti-tezi olarak sunan yaklaşımlara karşı çıkmakta, buna mukabil Machiavelli’nin Prensini besleyen Osmanlı-İslam çizgilerini açığa çıkarma amacı taşımaktadır. Etik dışı olmakla itham edilen Machiavelli’nin siyaset konseptiyle ahlaki bir zemin üzerinde yükselen Osmanlı-Müslüman siyaset nosyonu arasında kurulan karşıtlığın aksine, bu çalışmada, Floransalı düşünürün Müslüman dünyasıyla/düşüncesiyle kurmuş olduğu entelektüel ilişkiye işaret edilmekte, böylece Machiavelli düşüncesinin bu minvalde yeniden okunabileceği iddia edilmektedir.

Tabii ki buradaki Osmanlı sultanı ile Machiavelli’nin prensi arasındaki benzerlikler yazarın bakış açısının ürünüdür. Onun kafasındaki ya da muhayyilesindeki sultan ve Osmanlı imajınasyonunun hakikate tevafuku bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Machiavelli’nin İslami Osmanlı Köklerine İşaret Eden Bazı Çalışmalar

Pek çok araştırmacı, Machiavelli düşüncesi ile Müslüman düşünürlerin teorize ettikleri politik yaklaşımlar arasında gördükleri benzerliklere işaret

etmiştir. Örneğin, Rene Khawam (1976: 450), Machiavelli'den bir asır önce çevrilmiş olan ve Machiavelli döneminde etkisini sürdüren “Raqaïq al Hilal fi Daqaïq al Hiyaal” eserini, Arap-İslam politik düşüncesinin Avrupa'ya etkisinin kanıtları arasında sayar. Yazara göre, Machiavelli'yi de mezkûr eserden etkilenen batılı düşünürler arasında saymak mümkündür. Khawam kitabın, “Müslüman dünyanın bir zamanlar sahip olduğu olağanüstü siyasi becerilerini keşfeden şaşkın batılılara en iyi yanıt” olduğunu düşünür.

Bir diğer araştırmacı, Antony Black (2008: 107) Machiavelli'n Prens'ini siyasetname külliyyatı içerisinde arar. Özellikle İbn-i Haldun ve Machiavelli arasında bazı benzerliklere işaret eden yazar, kabilenin grup aidiyetini ifade eden “asabiye” ile Machiavelli'nin “virtusu” arasında eşleştirme yapar. Aynı zamanda Haldun'a ait “şehir temelli medeniyet” anlamına gelen “hadara” kavramının Machiavelli metinlerinde bütün muhtevası ve referanslarıyla tecessüm ettiğine ve medeniyet ile yozlaşma (corruption) arasında ilişki gören sonraki kuşak düşünürlere felsefik dayanak teşkil ettiğine inanır. Yazara göre, iki düşünür arasındaki benzerlikler bunlarla sınırlı değildir. Her iki düşünür de tarihsel politik değişimlerin çizgisel ve ilerlemeci olarak değil dairesel olarak cereyan ettiğine inanır. Bununla birlikte İbn-i Haldun'un din siyaset ilişkisini başka bir boyuta taşıyan yorumunun Machiavelli'deki yansımalarına dikkat çeken Black, Haldun'un iktidarın/gücün kendi içsel çalışma prensibini keşfeden, onu müteal/aşkın yorumlardan arındırarak kabilelerin ve hükümdarlıkların yükseliş ve düşüşünü yaratan determinist yasasına dikkat çeker. Bütün bu benzerliklere rağmen Black, Machiavelli'nin doğrudan İbn-i Haldun'un etkisinde kaldığı şeklinde bir yoruma varmak için elimizde yeterli tarihi verilerin bulunmadığı sonucuna varmıştır.

Fakat Mohammed Abdullah Enan (2007: 140-142), Machiavelli'yi İbn-i Haldun'a bağlayan “köprü” bir kişiden bahsederek Haldun'un Machiavelli'yi etkilemiş olabileceği yönündeki ihtimali kuvvetlendirir. Yaklaşık iki asır ara ile yaşayan bu iki büyük düşünürün muhtemel bağlantı noktası Enan'a göre, Haldun'un çok meşhur olduğu Kuzey Afrika topraklarında doğan ve gençlik yıllarını burada geçiren İbn-i Wazzan isminde Arap kökenli bir yazardır. İtalya'ya yolu düşen, Hıristiyanlık dinini seçerek Papa ile yakın ilişkiler kuran bu şahıs kendisini Arap-Latin sözlüğü hazırlamaya adanmış. Ayrıca İtalyancaya çevrilen “Afrika Üzerine” adlı meşhur çalışmasıyla da tanınır. Onun 1524 yılında Floransa yakınlarındaki Bologna'da bulunduğunu kendi metinlerindeki oto biyografik göndermelerden anlamak mümkündür. Wazzan'ın Machiavelli ile Roma'da tanışmış olabileceği Enan'a göre ihtimal dâhilindedir. Eğer bu iki insanın karşılaşmaları yönündeki muhtemel vaka doğru ise, Enan'a göre buradan Machiavelli'nin İslami kaynaklara aşina olduğu sonucu çıkarılabilir.

Çünkü İbn-i Wazzan'ın İtalyan arkadaşına, doğup büyüdüğü Afrika topraklarının kültürel-entelektüel mirası hakkında bilgi verirken bu mirasın en meşhur düşünürlerinin başında gelen Haldun'u da anlatmış olması beklenir.

Stoenescu Dan (2009: 38-41), Akdeniz uygarlıklarının geçişkenlikleri göz önüne alındığında İslam filozoflarının Machiavelli üzerinde belirli bir etkisinin olmasını doğal karşılar. Büyük Arap filozoflarının Avrupa'ya yakın Sicilya ve/veya Endülüs gibi bölgelerde yaşamış olmalarını bu ihtimali destekleyecek güçlü deliller arasında sayar. Rönesans'ın Helenistik kökleri dışında Arap İslam etkilerinin de hesaba katılması gerektiğini düşünen yazar, Machiavelli'nin "virtu" kavramının sadece orta çağ şövalyeliği ile ilişkilendirmesinden böylece Arap İslam köklerinin gizlenmesinden müstekidir. Ona göre, İbn-i Zafir ve İbn-i Haldun Machiavelli'nin öncüleri olarak görülebilir. Özellikle İbn-i Zafir'in "Sulwan al-Muta fi 'Udwan al-İttiba" kitabı ile "Prens" arasında şaşırtıcı benzerlikler bulunduğunu iddia eder.

Linda Darling (2013: 6) doğu ve batı dünyasının hükümdarlara tavsiye niteliğindeki kitaplarını karşılaştırır ve bu kitaplar arasındaki benzerliklere vurgu yapar. Darling'e göre, Avrupalılar doğunun adalet düşüncesini 11. yüzyıldan itibaren siyasetname/nasihatname kitapları üzerinden tanımaya başlar. İngilizceye "Secret of Secrets" şeklinde tercüme edilen, orijinal ismi Arapça "Kitab'ul Sırrul-Asrar" olan kitap, yazarın aktardıklarına göre zamanının Müslüman İspanya'sında oldukça popülerdir. Eser daha sonrasında birçok Avrupa dillerine tercüme edilir.

Lucio Biasiori (2018: 18-19) işte tam da bu bağlamda "Prens" kitabı ile "Kitab'ul Sırrul-Asrar" eseri arasındaki benzerliklerden yola çıkarak Machiavelli düşüncesinin İslami köklerini araştırır. "Islamic Roots of Machiavelli's Thought? The Prens and The Kitâb Sırr Al-Asrâr from Banghdad to Florance and Back" eseri bu açıdan dikkate şayandır. Biasiori, Machiavelli'ye temel teşkil ettiğini düşündüğü eser hakkında tafsilatlı bilgiler verir. İçeriğinden Aristotelesçi olduğu anlaşılan "Kitab'ul Sırrul-Asrar"ın dönemin Avrupa'sında oldukça popüler olduğunu söyleyen Biasiori, Latinceye "Secret Secretorum" olarak çevrilen eserin muhtemelen 850-900 seneleri arasında Bağdat'ta Abbasi sultanı için çeviriler yapan Yahya İbn-i Itrîq tarafından Arapçaya tercüme edildiğini yazar. Biasiori'ye göre, Aristo'nun büyük İskender'e tavsiyelerini içeren ve mektup formatında kaleme alınan metin iki asır boyunca sadece nasihatname-siyasetname türü olarak değil, aynı zamanda fizyonomi tıp ve okült bilimlerde de referans kitap olarak da görülür. Aristocu Arap-İslam düşüncesinin nasihatname türleri arasında kabul gören eserin etkisi Arap İslam coğrafyasını aşarak 12. asırda tamamı Avrupa dillerine çevrilir. Bu eser,

ortaçağın en popülerler kitapları arasına girer. Biasiori, “Secret of Secrets” eseri unutulup “Prens” revaç bulmaya başladığında eserin öneminin ihmal edildiğini, Allan H. Gilbert (1928) “Secret of Secrets” ile “Prens” arasındaki ilişkiye işaret edene kadar bu ihmalin devam ettiğini söyler.

Biasiori iki eser arasındaki benzerliklere örnekler de verir. “Secret of Secrets”da kraldan korkmak barışın teminatıdır. Bir kral tebaasını ya yönetir ya da onlar tarafından yönetilerek ‘ayak takımının’ elinde oyuncak olur. Tebaasına hâkim olabilecek zihinsel-ruhsal donanıma sahip olup olmaması onun siyaseten kaderinde tayin edici amildir. Ayrıca Biasiori, Machiavelli’nin insanın özgür iradesine yönelik vurgularının köklerini de İslam coğrafyasının ürünü olan bu kitapta arar. Ona göre, Prens’te geçen insanın kaderinden kaçamayacağı ancak onun da tutsağı olamayacağı, böylece fortuna göre yaşaması ve bu doğrultuda çareler üretmesi gerektiği şeklindeki yaklaşımlar “Secret of Secrets” eserinden mühlhemdir. Böylece, Biasiori, özgür irade (free will), erdem (virtue) ve talih (fortune) arasında Machiavelli’n inşa ettiği dizgenin bu kitap dolayımında şekillendiği iddiasındadır. Ayrıca, “Secret of Secrets”de geçen “*kral geleceği düşünmeli gerçekleştireceği icraatları ihtiyatlı bir şekilde düzenlemeli böylece kontrolü dışında gerçekleşecek olumsuz olaylara karşı teyakkuzda olmalıdır*” şeklindeki yorumların da yazara göre “Prens” ile benzerliği açıktır (Biasiori, 2018: 21-23). Sonuç olarak Biasiori (2018: 31), Machiavelli düşüncesindeki muhtemel İslami köklere mezkûr Arapça eser üzerinden işaret etmiştir.

Machiavelli’nin düşünce yapısının İslami köklerine işaret eden çalışmaların yanında, yazarın eserlerine siyasi-idari-askeri-dini-içtimai açıdan temel teşkil eden kaynaklardan biri olarak görülebilecek Osmanlı etkileri üzerine odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Martin, (2015: 359-360) “The Renaissance World” eserinde diğer Rönesans düşünürleri gibi Machiavelli’nin de Osmanlı hakkında güçlü bir ilgisi olduğunu ileri sürer. Bu düşünürlerin Osmanlı’ya ilişkin edindikleri bilgilerin çoğu yazara göre, İmparatorluğu ziyaret etmiş orada yaşamış kişilerin anlatılarına dayanır. Bunlar şifahi anlatımlara mebnî oldukları gibi bazı devlet adamlarının raporlarında da tebellür eder. Mesela uzun yıllar İstanbul’da ikamet etmiş olan, Venedik devletini büyükelçilik düzeyinde temsil eden kişilerin raporları sıklıkla Osmanlı sultanının büyük gücü, muhteşem serveti, yasal ve sağlam otoritesine vurgu yapıp, “Grand Turk”e ilişkin büyük bir hayranlığı yansıtır. Keza Miranda Aramis Reyes (2015: 41) Machiavelli’nin Osmanlı’nın askeri gücünden ve disiplininden hayranlıkla söz ettiğine değinir.

Machiavelli'nin Düşüncesinde Siyasi, Askeri, İdari Açından Osmanlı Etkileri/Kökleri

Machiavelli'nin önemli eserlerini Osmanlı'nın en ihtişamlı zamanlarında kaleme aldığı düşünüldüğünde, yazarın, eserlerinde başta İtalya olmak üzere Avrupa ülkelerini 'tehdit' eden Osmanlı İmparatorluğu'nu bu denli başarılı kılan amillerin neler olabileceği şeklinde bir soruya, güçlü bir İtalyan birliği kurma beklentisiyle cevaplar aramış olduğu görülür. Machiavelli bu bağlamda kayıtsız kalmadığı Osmanlı'ya yönelik nasıl bir tavır içindedir? Onun Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yaklaşımı, Katoliklik ve Papalık karşıtlığı dolayımında salt bir Osmanlı hayranlığı şeklinde mi tebarüz etmiştir? Yoksa Machiavelli de çağdaşları gibi nerdeyse bir psikoz halini alan Osmanlı korkusu ve düşmanlığı ile mi maluldür? Eğer Machiavelli gibi devlet adamlığı görevlerinde de bulunmuş bir bürokrat Osmanlı'yı kendi zaviyesinden soğukkanlı bir şekilde tetkik etme gayretinde ise, onun Osmanlı hakkında öne çıkardığı pozitif unsurlar nelerdir? Bu tarz olumlu unsurlar, kıymetlerini Machiavelli'nin genel tarih felsefesi içinde hangi kavramsal vurgular üzerinden kazanır?

Yazılarının bazı bölümlerinde Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin hayranlık dolu ifadeler mevcuttur. Komşularını Kral Davud gibi dize getirmesini takdir ettiği Fatih'in, oğlu Bayezid'e sağlam bir hanedanlığı miras bıraktığı söyler. Onun gözlemleriyle Bayezid'in oğlu Selim ise dedesi Mehmet'in şanını bile aşacak kadar güçlüdür (Machiavelli, 2004: 36; Machiavelli, 1989a: 244-245). Hayranlık içeren bu gibi ifadelerle rağmen yine de Machiavelli'nin kayıtsız kalamadığı Osmanlı İmparatorluğu hakkında ikircikli bir halet-i ruhiye içerisinde olduğu görülmektedir. Yazarın Osmanlı'nın ilerleyişi karşısında bazen sarkastik bir şekilde müstehzi hatta memnun bir tavır sergilediği, bazen de zamanının popüler korkularını paylaşarak endişe dolu ifadeler kullandığı görülmektedir. Örneğin 1501'de yakın arkadaşı Agostinu Vespucci, Osmanlı'nın Roma'yı fethetmek üzere olduğuna yönelik Papanın histerik korkusunu paylaşınca *"sultan çok gerekli bir vazifeyi yerine getirmiş olur. Böylece şehir papanın rezaletlerinden temizlenmiş olur"* şeklinde bir yorumda bulunur. Aynı şekilde 1513'te Machiavelli ile sıkı bir dost olduğu anlaşılan Vettori, *"Osmanlı sultanı bütün Asya ile gelip tez zamanda mucizesini gösterecek"* diyerek ironik ve sarkastik bir karşılığa bulunur. Vettori'nin ayrıca Osmanlı hakkındaki gözlemleri dikkat çekicidir (Akt. Malcolm, 2019: 160-161):

"Sultan Selim... talih onun yanında, sadık askerleri, güçlü ordusu, bol miktarda parası, sınırsız toprakları, önlenemez gücü var ve Tatar Hanı ile de ittifak halinde. Böylece en geç bir yıl içinde İtalya'mızın büyük bir yenilgi ile ele geçirilmesi, Osmanlı Türkleri tarafından yönetilmesi ve rahiplerin şehri kaçarak terk edecek olmaları benim için sürpriz olmayacaktır."

Machiavelli'nin de yukarıda isimleri zikredilen arkadaşlarıyla benzer düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Keza o, "History of Florence" kitabında Birinci Haçlı Seferini politik bir cambazlık olarak ele almakta Papa II. Urba'nın sarsılan otoritesini güçlendirmek için başvurduğu bir hile olarak görmüştür (Machiavelli, 2007a: 24). Ayrıca Otranto'nun 1480'de Osmanlılar tarafından kuşatılmasını, Napoli krallığının Floransa'dan temizlenmesi adına büyük bir şans olarak değerlendirmiştir (Machiavelli, 2007a: 399-405).

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, Machiavelli ve arkadaşlarının alaycı yorumlarının Osmanlı'nın yükselişini hafife almaktan kaynaklandığı sonucuna varılmamalıdır. Onlar Osmanlı tehdidini, son derece yozlaşmış olduğunu düşündükleri ülkelerinin mevcut sosyal-siyasal yapısını sarsacak Papalık karşıtı bir motivasyon olarak ele almışlardır. Nitekim Machiavelli'nin (2007a: 353; 1989c: 1365) zaman zaman "History of Florence" kitabında olduğu gibi Osmanlı'nın ilerleyişine 'ağıt yaktığı', Negropante'nin yitimini Hıristiyanlık dünyası adına büyük bir kayıp ve onursuzluk olarak değerlendirdiği görülmüştür. Yazar, yine aynı eserde Osmanlı'nın Mısır, Afrika ve Suriye'yi ele geçirdiğini bu durumun İtalya için daha tedirgin verici bir hale geldiğini vurgulamıştır (Machiavelli, 2007a: 21). Machiavelli (2007b: 209; 1989b: 796) Mandragola oyununda ise "bu şeytani canavarlardan Tanrı bizi korusun. Bu durumdan çok korkuyorum" diyerek Türklerin tekrar İtalya'ya saldıracağı yönündeki popüler korkuları paylaşmıştır. Dolayısıyla o, Osmanlı'yı sadece İtalya için değil aynı zamanda, bilhassa İstanbul fethinden sonra Hıristiyan âlemi için de büyük bir tehlike olarak görüyordu (Machiavelli, 2007a: 317; Machiavelli, 1989c: 1327).

Tüm bu tartışmalar ışığında Machiavelli'ye göre, Osmanlı gerek İtalya gerek ise Hıristiyan âlemi için önemli bir tehdit iken diğer taraftan kendi prensi için örnek alınabilecek bir imparatorluk modelidir. İşte Machiavelli'nin Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan gönderme yaptığı eserleri arasında Prens ve Discourse bu yönüyle başı çekmektedir. Prens'te iki tür monarşik yönetimden bahseder.² Birincisi kralın seçme, azletme, yükseltme haklarına sahip olduğu kapı kulu kölelik sistemi ikinci ise, kralın yanında özel statüye sahip aristokratların bulunduğu çoklu iktidar yapısıdır. Yazara göre, birincisi Osmanlı'yı ikicisi Fransa krallığını tarif etmektedir (Machiavelli, 1998: 93-94; Machiavelli, 2005b: 28; Machiavelli, 1994: 15):

2 Machiavelli'nin (1998; 2004) "Prens" eserinde monarşilerin, "Discourses" kitabında ise cumhuriyetçilerin savunusu yapılmaktadır. Dolayısıyla Machiavelli, kitaplarının birinde despotizmin, diğerinde özgürlüğün ideolojilerine soyunmaktadır. Ancak bu iki kitap, her ne kadar farklı rejimlere vurgu yapıyor olsa da, aynı öze, "iktidarın kazanımı ve korunması" biçiminde olan aynı temaya sahiptir (Ağaoğulları, 2014: 324).

“Bütün Osmanlı monarşisi tek bir yönetici yani padişah tarafından idare edilir. Diğerleri onun kuludur. Padişah krallığını sancaklarla idare eder. İsteddiği gibi değiştirebileceği idarecileri oraya yollar. Fransa’da ise kralın çevresi bir sürü kadim soylu senyörlerle çevrilidir. Bu senyörlerin kendisine sevgi ve sadakatile bağlı tebaası vardır. Senyörler; kralın, kendisini tehlikeye atmadan geri alamayacağı birtakım ayrıcalıklardan yararlanan kişilerdir.”

Machiavelli’nin (1998: 94-95; 1989a: 21) bundan çıkardığı sonuç, Osmanlı’yı fethetmenin Fransa’yı fethetmekten daha zor olduğu, ancak bir kez fethedildiğinde Osmanlı’yı yönetmenin Fransa’yı yönetmekten daha kolay olduğu şeklindedir. Ayrıca Machiavelli (1998: 121-123) “Prens” kitabında prensin, (Yavuz Sultan Selim gibi) hataları acımasız bir şekilde cezalandırması gerektiğini belirtir. Çünkü böyle bir namı barındırmayan prensin askeri birliklerini bir arada tutma ve onları savaş için eyleme hazır hale getirme şansı yoktur. Burada Yavuz Sultan Selim’in kendisine stratejik olarak yanlış nasihatte bulunan paşayı idam ile cezalandırdığını söyleyen Machiavelli’nin (2008: 310-312; 2004: 172) prens ile tasavvurundaki Yavuz Sultan Selim arasındaki benzerlik ilginçtir.

“Discourses On Livy” eserinde ise Osmanlı sultanlarını içeren birçok bölüm vardır. II. Bayezid’e yönelik suikast girişimi, kötü stratejik tavsiye verdiği için I. Selim tarafından cezalandırılan bir paşa ve hem İran şahını hem de Memlükleri alt eden Osmanlı sultanlarına ait ağır silahlar (alteri) bahsi gibi örnekler gösterilebilir (Machiavelli, 2004: 12; Machiavelli, 1994: 86; Machiavelli, 1989a: 194; Malcolm, 2019: 160). Nitekim bu eserde “*bir prens, korku içinde yaşamaktan kurtulmak ya da nankörlükten korunmak için, Osmanlı’nın sağduyulu hükümdarlarının yaptığı gibi, bizzat seferlere katılmalıdır*” diyen Machiavelli (2004: 44; 1989a: 260), Osmanlı sultanlarının yaptığı gibi, prensin de ihanete uğramamak, başarısının gölgelenmemesi ve cesaretini göstermesi için savaşa bizzat kendisinin de katılmasını tavsiye eder. Şunu unutmamak gerekir ki, Machiavelli’nin, Osmanlı özelinde prence verdiği nasihatte, başarının sırrının salt ağır silahlar olmadığıdır. Keza Machiavelli tarihsel örnekler ve karşılaştırmalar; savaşların ertelenmemesi, savaşlarda hem aslan hem de tilki gibi davranılması, “büyük ve kısa savaşlar” yapılması, kalelere ile surlara bel bağlanılmaması, süvariden çok piyadeye önem verilmesi ve ateşli silahların etkisinin abartılmaması gerektiğini ortaya koymaktır. Machiavelli, bu son görüşünü desteklemek için Osmanlı’dan bir örnek de verir. Ona göre, “*Türkler, Persler ile Mısırlıların topları (arkebüz tüfeği) sayesinde yenmişlerdi*” ama topların yarattığı tahribat sayesinde değil de, çıkarttığı gürültünün düşman saflarında yarattığı panik nedeniyle (Machiavelli, 2004: 102; Machiavelli, 1989b: 654; Ağaoğulları, 2014: 333-334). Benzer düşüncelerini “The Art of War” eserinde de paylaşan Machiavelli (2005a: 72-73; 1989a: 372), Osmanlı’nın, Sophia

limanını Yunanistan'da korku ve panik yaratarak fethettiğini belirterek prensin bundan ders çıkarması gerektiğini ve bu sayede düşmanlarını korkutarak alt edebileceğini tavsiye eder.

Machiavelli'ye (1998: 215; 1989a: 22) göre, yöneticiler kendi askeri birliklerini bir zamanların Roma'sı, kendi zamanının ise Osmanlı'sı gibi idare etmelidirler.³ Ona göre, bütün bir Roma tarihi dikkatle incelendiğinde bir kişiyi daha aktif, kararlı ve başarılı kılan psikolojik, ahlaki ve politik bir kavram olarak virtunun tam anlamıyla Roma'da temerküz etmiş olduğu görülecektir.⁴ Machiavelli'ye (2004: 76; 1994: 160) göre, sonrasında, fortuna ile uyum içerisinde davranma biçimi olan virtu, Osmanlı imparatorluğu, Memlük sultanlığı, Araplar ve modern Alman topraklarına dağılmıştır. Çünkü buraların insanları bir zamanların Roma'sı gibi virtuya uygun bir şekilde yaşamışlardır. Burada Machiavelli'nin Roma ile Osmanlı İmparatorluğu arasında virtu kavramı üzerinden tarihsel bir süreklilik kurduğu görülmektedir. Ona göre, Roma'ya bir zamanlar siyasal-emperyal üstünlüğünü kazandıran şey ne ise Osmanlı'yı da zamanının egemen gücü haline getiren şey odur. Keza "Prens" kitabında *"nasıl ki Romanlılar hâkimiyetleri altına aldıkları ülkelerde, kurdukları kolonilerle zayıfları korurken bunların güçlenmemelerine dikkat etmişler, güçlü olanları zayıflatmışlar ve başka ülkelerin buralarda itibar kazanlarına müsaade etmemişler. Benzer şekilde Fatih, fethettiği toprakları ellinde tutmak için bölgede kendisinden daha güçlü olanları zayıf düşürmeye ve kendisi kadar güçlü bir ülkenin herhangi bir bahaneyle o bölgeye girmesini önlemeye çalışmıştır"* diyerek Roma ve Osmanlı'daki güçlü virtuya dikkat çekmiştir (Machiavelli, 1998: 80-82).

Machiavelli'nin güçlü hanedanlıklar için askeri talim ve disipline verdiği önem göz önüne alındığında, bu açıdan Osmanlı'yı nasıl değerlendirdiği de önem kazanmaktadır. Her ne kadar Osmanlı ordusunun disiplini üzerine doğrudan göndermeleri olmazsa da Malcolm'un (2019: 162-163) da dediği gibi, Machiavelli'nin Roma ile Osmanlı arasında virtu üzerinden kurduğu benzerlik dikkate alındığında, Osmanlı ordusunun disiplinini de önemseydiği söylenebilir. Ancak sadece iyi örgütlenmiş idari bir organizasyonun Machiavelli açısından zafer için gerekli olsa da tek yeterli şart olmadığı unutulmamalıdır. Ona göre, mutlak bir zafer için aynı zamanda fortuna gereklidir (Machiavelli, 2004: 36-39). Ve tekrar arkadaşı Vettori'nin kendisine yazdığı mektuplarda

3 Machiavelli'nin (1998: 215; 2005b: 90; 1994: 63; 1989a: 75) yöneticilere Osmanlı'yı ve Roma'yı örnek vererek halkın yerine askerleri idare etmeyi önermesinin nedeni; güçlü olan askeri birlikleri idare edebilen yönetici, bir taraftan kendini güvence altına almış, diğer taraftan ise toplumu idare edebilme gücü elde etmiş olur.

4 Machiavelli'ye (1998: 170) göre, Roma'yı güçlü kılan virtunun kaybedilmesi Roma İmparatorluğu'nun aynı zamanda batış nedeni olacaktır. Çünkü Gotlar'dan ücretli asker almakla birlikte Roma, soydan gelen ulusal birlik niteliği ve bütün iyi nitelikleri (virtu) barbarlara geçmiştir.

kullandığı “talih (fortuna) Yavuzdan yana” ifadesi hatırlandığında, Machiavelli'nin Osmanlı'yı ve yükselişini ana hatlarıyla imparatorluğun virtusu, disiplinli ordusu ve fortuna'sı üzerinden analiz ettiği görülmektedir. Nitekim Machiavelli'nin (1998: 76-75; 2005b: 21; 1994: 9; 1989a: 14) “*ele geçirilen ülkeler, kendisiyle birleştirildikleri devletten başka bir yerdeyseler ve de ne aynı dili konuşuyor, ne aynı örf ve âdetlere ve aynı kurumlara sahip bulunuyorlarsa, o zaman güçlükler çıkar ve bunları bir arada tutmak, büyük fortuna ve virtu ister. (Bunun için) en iyi ve en etkili çarelerden biri, Fatih'in fethettiği yere bizzat gidip yerleşmesidir. Nitekim Yunanistan'a karşı bu yolu seçmiştir*” demesi bu hususta dikkat çekicidir. Ancak Reyes'in (2015: 41) yerinde tespitiyle Machiavelli'nin Osmanlı'ya duyduğu hayranlık kültürler arası dostluğun ve sempatinin göstergesi olarak okunmamalıdır. Unutulmamalıdır ki, Floransalı yazarın bütün endişesi İtalyan birliğini sağlayabilecek modele çerçeve hazırlamaya yöneliktir.

Machiavelli, Din ve İslam

Machiavelli'nin kendi politik yaklaşımları etrafında din-siyaset ilişkisini ele alma tarzı ve bu ilişkide sosyal bir olgu olarak dini yorumlama/konumlandırma biçimi onun ateist bir düşünür olup olmadığı ile ilgili tartışmalarla iç içedir. Ayrıca, Machiavelli'nin literal bir okuması yapıldığında onun siyaseti etikten arındırmak isteyen bir düşünür olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekten Machiavelli 'ateist' bir düşünür olarak siyaseti etikten tamamen soyutlamak mı istemiştir? Machiavelli'nin karşı çıktığı ve siyasetin doğasına aykırı olarak gördüğü şey dinin ve ahlakın bizatihi kendisi midir? Yoksa Machiavelli dinin belirli bir yorumunu ve etiğin muayyen bir biçimini mi siyasetin doğasına aykırı bulur? Daha açık bir soruyla, Machiavelli ateist midir yoksa anti-Christ midir? Karşı çıktığı ve siyasete aykırı bulduğu şey her türden ahlaki öğretidir mi? Yoksa Machiavelli, Katolikliğe mündemiç kardinal maneviyatçılığın kendisine mi cephe alır? Eğer ateist değil de anti-Christ ve karşı çıktığı şey Katolik maneviyatı ise, o halde bunların yerine ikame ettiği yaklaşımın dini-manevi-ahlaki muhtevası nedir ve İslam dini ile Katoliklik yerine ikame edilmek istenen pagan din arasındaki benzerlikler nelerdir?

Ağaoğulları'nın (2014: 335-336) dediği gibi Machiavelli, Roma örneğinden hareketle dinin devlet için ne denli yaşamsal bir işlevi yerine getirdiğini vurgulamakla birlikte, Hıristiyan dinine daha doğrusu Hıristiyanlığın Roma Kilisesi versiyonuna karşı olumsuz bir tavır takınır. Ona göre kilise, haliyle Papalık kurumu, insanlara güçsüzlüğü aşılama, sıradan ve basiretsiz insanları yüceltmekte, tevazuyu, sefilliği ve insani şeylerin aşağılanmasını yüce mutluluk olarak kabul etmekte, bu dünyadaki başarıları önemsemeyerek gözleri

öte dünyaya çevirtmektedir. Kısacası hakları özgürlük tutkusundan, atılganlık ruhundan, yurttaşlık virtusundan yoksun bırakmaktadır. Oysa Romalıların dini, Hıristiyanlığın tam tersi özelliklere sahiptir. Dolayısıyla Machiavelli, bir taraftan Katolik Kilisesini dışlarken diğer taraftan güçlü bir din tahayyül eder.

İşte tam da bu noktada Isaiah Berlin'in (2012: 3) yerinde tespitini paylaşacak olursak, Machiavelli, yaşamın iki farklı idealini, iki rakip ahlaki kodunu, yani 'pagan etiği' ile 'Hıristiyan maneviyatını' karşılaştırır. Pagan etiği Machiavelli'ye göre cesaret, canlılık, olumsuzluklara karşı güçlü bir direnme gücü, cumhuriyete sadakat, düzen, disiplin, haz, başarı ve mutluluk arayışı, adalet, kendini ve dünyayı onaylama gibi değerlerle yüklüdür. Hıristiyan maneviyatı ise, tam tersine soyut değerlere, merhamete, düşmanını affetmeye, dünyayı içindekilerle beraber küçümsemeye, devlet ve siyaseti önemsemeye, ruhun kurtuluşu adına Tanrı sevgisi ve öte dünya beklentisine yönelmeye dayanır. Machiavelli, pagan maneviyatını Hıristiyanlıktan üstün görüp Hıristiyanca değerlerin sosyal-siyasal düzene uygun olmadığını düşünerek antik Roma'daki toplumsal modelin İtalya'da yeniden inşası ve ihyası için çareler arar. Özetle Berlin'e göre, Machiavelli, politikadan kategorik olarak etiği değil, Hıristiyan etiğini dışlamıştır. Öyle ki Machiavelli'ye (1998: 162) göre, savaşçı yiğitliği ve ruh gücünü yücelten eski Romalıların dinine karşı, Hıristiyanlık, alçak gönüllüğü, itaatkârlığı, nefsi hor görmeyi öğütlediğinden, zaaf kaynağıdır. Benzer şekilde Skinner (2000: 48) da Machiavelli ve çağdaşları arasındaki farkı ahlaki bir siyaset görüşü ile ahlaktan tamamen arındırılmış salt seküler bir politik anlayış arasındaki farka irca etmez. Aradaki fark "iki zıt, rakip ve birbiriyle uyumsuz ahlak anlayışı" arasındadır.

Anthony Parel (1992: 62) de Machiavelli'nin paganizmi savunduğunu iddia edenler arasındadır. Ona göre, Machiavelli Hıristiyanlığı sekülerize etmekten çok paganizmi tesis etmeyi amaçlayan neo-pagan bir düşünürdür. Aynı şekilde Leo Strauss da (1970), Hıristiyanlığın Machiavelli'nin fikirlerini anlamak için yetersiz olduğu kanaatinde. Ona göre, Hıristiyan tanrı anlayışı Machiavelli'nin prensini açıklayamamakta, Machiavelli'nin prensi ancak pagan tanrı ışığında aydınlığa kavuşabilmektedir. "*Machiavelli'nin entelektüel devrimini devlet adamına öğütlerden oluşan siyasetname/nasihatname türü kitaplarının kilit taşı olan fazilet kavramını yeniden tanımlayarak yaptığı*" (Skinner, 2000: 44) hatırlandığında, bir prensi veya kişiyi fortuna ile uyumlu hale getiren, onu onurlu, şerefli ve eril yapan şey anlamında kullandığı virtu kavramı önem kazanmaktadır (Machiavelli, 1998: 251).⁵ Virtu, Machiavelli'nin

5 Machiavelli'ye (1998: 251) göre, fortuna kadın gibidir. Ona söz geçirmek için kabaca davranmak gerekir. O soğukkanlı davranan erkeklerden çok, şiddet kullanan erkeklere boyun eğer. Bunun için de daima genç erkeklerle dostluk kurar. Çünkü bunlar daha az çekingen ve daha coşkuludur ve de daha cüretkârca emrederler.

yücelttiği pagan dininin yarattığı yüksek enerjili maneviyatın adeta manivelasıdır. Virtu, Kardinal maneviyatçılığa karşı cephe açan pagan maneviyatçılığın muharrik unsurudur. Prensın virtusu, gerekli gördüğü ne varsa onu dikte etme yönündeki iradesi ile temayüz eder.

Machiavelli'nin muhalifi ve muarızı olduğu ve politik organizmanın yapısına uygun bulmadığı şeyin Katolik maneviyatı olduğu kabul edildiğinde Machiavelli'nin tercih ettiği Pagan dininden ne anladığı ve kardinal maneviyatının yerine ikame etmek istediği ahlakiliğin virtusunun neye benzediği sorusu anlam kazanmaktadır. Öncelikle Machiavelli'nin Katoliklikten boşaltmak istediği siyasal-sosyal alanı dinden bağışık tutmak istediği sonucu çıkarılmamalıdır. Machiavelli, dinin toplumdan sökülüp atılmasını doğru bulmaz. O sadece mevcut Hıristiyanlık yorumunun iyi düzenlenmiş bir devlet organizasyonu (Well-ordered State) için uygun olmadığını düşünür. Bu düşünce arayışı onu Antik Roma'ya ve onun pratiklerine yönelir. Hıristiyanlık insanları, kadınsı (efemine) ve pasif-düşünsel (Contemplative) yaparken Roma yurttaşlarını aktif, erdemli, atak ve erkeksi hale getirmiştir (Korvela, 2005: 183). Nitekim Machiavelli'nin (1998: 83-84) "Prens" kitabında Hıristiyanlığın aksine⁶ Roma'nın vatandaşlarına savaştan asla kaçınmayarak yiğitlikten (virtu) zevk almayı tercih etmeleri gerektiğini vurgulamış olması bu bağlamda okunmalıdır.

Bundan dolayıdır ki, Discorcous'ta Hıristiyanlığın yarattığı insan tipinden şikâyet eder.⁷ Tevazuyu (humble) ve spekülâtif düşünceyi (contemplative) yücelten Hıristiyan öğretisinin aksine aksiyonu ve başarıyı öne çıkarır. Kardinal öğretinin vaaz ettiği yaşam tarzının dünyayı zayıflattığını ve güçlü adamları kötü adamlara (wicked men) yem ettiğini düşünür. Kilise dindarlığının cenneti silahsız (disarmed) tahayyül etmesini dini hareketsiz, aksiyonsuz bir şey olarak telakki etmenin sonucu olarak görür. Bu türden bir ahlakiliği virtu olarak değil eylemsizlik (inaction) olarak kabul eder (Machiavelli, 2004: 80). Machiavelli'ye (2004: 26-27) göre, Antik Roma'da din ve aksiyon ayrılmaz bir bütündür. Machiavelli'nin Roma bağlamında dine atfettiği anlam oldukça

6 Machiavelli (1998: 150), bir istisna olarak Katolik Hıristiyanlığı paganizm öğretilerine yakınlaştırdığı için VI. Alexander'ı gelmiş geçmiş bütün papalardan üstün tutmuştur. Ona göre, Alexander kilisenin paraları ve silahlarıyla ihtişama kavuşmak için bir papanın yapabileceği şeylerin en iyisini yapmayı başardı.

7 Machiavelli'nin, yalnızca Hıristiyanlığın yarattığı insan tipinden değil aynı zamanda insan doğasına olan yaklaşımından da rahatsız olduğu söylenilebilir. Keza onun insan doğasına yakıştırdığı kötülük, dini bir anlam taşımamaktadır. Özellikle de insanı özünde günahkâr, dolayısıyla mutlak kötü bir varlık olarak kabul eden kilise öğretisiyle bir koşutluk göstermemektedir. Çünkü "insanlar, tam anlamıyla ne iyi ne de kötü olmayı bilirler. İnsanlar, bu kadar büyük nankörlük yapabilecek kadar vefasız değillerdir" diyen Machiavelli'ye göre, insanın kötülüğünün bir sınırı vardır. Yani Tanrıdan kaynaklanan bir mutlaklıkla donanmış değildir. Ayrıca bu kötülük, bütünüyle dünyevi yaşama ilişkindir (Akt. Ağaoğulları, 2014: 327).

pozitifdir. Roma'nın efsanevi ikinci imparatoru Numa Pompilius, Machiavelli'nin kahramanıdır. İmparatorun önemi çok ateşli Romalı askerlerini cumhuriyet buyruklarına itaatkâr hale getirmesi ve bir tür motivasyon unsuru olarak dini sosyal düzeni tesis eden bir fonksiyona dönüştürmesidir. Hayranlık duyduğu İmparator Numa, Ona göre, neler yapması gerektiğini kendisine 'su perisi'nin (nymph) ilham ettiğini iddia eden, bunu yönetmek istediği cumhuriyet devleti için meşruiyet zemini olarak kullanan son derece zeki ve başarılı bir devlet adamıdır. Onun topluma benimsetmeye çalıştığı din tamamen fonksiyoneldir. Bir dinin gücü insanlar üzerinde yarattığı olumlu etkiler itibariyle ölçülür. Roma başarısında dinin ana etmen olduğunu düşünen Machiavelli (2004: 25), "*iyi-doğru bir din (good religion), iyi-doğru bir düzenin (good order) o da iyi bir talihin (good fortune) kaynağıdır*" diyerek sosyal siyasal düzeni ve talihi kuran asıl zembereğin din olduğu sonucuna varır. Tabii ki, tekrar vurgulamak gerekir ki, Machiavelli'nin din hakkındaki pozitif yaklaşımları pagan dinlerine ilişkin olup Hıristiyanlık karşıtıdır.

Machiavelli'nin "History of Florence" eserinde Selahaddin'in virtüsü ile papanın temsil ettiği Katolik Hıristiyan maneviyatını karşılaştıran ve birincisinin ikincisine üstün olduğunu düşünen (Akt. Benner, 2013: 38) ifadeleri dikkate alındığında, Machiavelli'nin pagan dinler ile İslamiyet arasında virte üzerinden kurduğu benzerlikler dikkat çekicidir. Machiavelli'nin İslamı "*yarı pagan bir din olarak*" ele aldığı da hatırlandığında (Şahin, 2018: 168), Machiavelli açısından İslam dini ile paganlık arasında bazı benzerlikler söz konusudur.

Machiavelli'ye göre, İslam sadece öte dünyaya değil bu dünyaya da yöneliktir. Yarattığı insan tipi düşünsel (contemplative) ve hareketsiz-aksiyonsuz değil canlı, kararlı ve eyleme dönüktür. Ayrıca Benner'in dediği gibi (2013: 30) Machiavelli'ye göre Kilise ile İslam arasındaki temel fark dini kurucuları arasında vaaz edilen öğretilerin mahiyetinden kaynaklanır. Machiavelli (Hz.) Muhammed'in yasalarını dünyevi ve manevi gücün dengesine dayandırdığını söyler. (Hz.) İsa ise, ona göre dünyevi iktidar ve mücadeleden kaçınmayı buyurmuştur. Bu sebeple onun varisleri korumasız ve hareketsizdir. Ancak tüm bunlardan Machiavelli'nin İslam'ın teolojik doktriner iddialarını da metafizik bir hakikat olarak kabul ettiği sonucu çıkarılmamalıdır. Her ne kadar "*Machiavelli'nin Türklerin dinine itiraz etmeden onlar hakkında konuşabilen ilk Rönesans düşünürlerinden olduğu*" (Meserve, 2008: 9) kabul edilse de, onun ilgisinin esas itibariyle dinin teolojik-metafizik açılarına değil fonksiyonel veçhesine ilişkin olduğu unutulmamalıdır. Nihai olarak Machiavelli için bir dinin nasıl bir insan karakteri yarattığı ve sosyal-siyasal yapıyı nasıl biçimlendirdiği önemlidir (Şahin, 2018: 169).

Haliyle diyebiliriz ki Machiavelli, siyaseti, hem aşkın ve ondan kaynaklanan dini kaidelere, hem de geleneksel ahlaki değer yargılarına bağımlı olmaktan kurtarır. Ancak bu durum siyasal alanın dinden ve ahlaktan tamamen soyutlanmış olduğu ya da bunlar arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığı anlamına gelmez. Tersine Machiavelli din ve ahlaki, siyasetin ya da daha doğrusu siyasal iktidarın belirleyiciliği altına sokar. Bir başka ifadeyle dini salt sosyolojik bir öge olarak değerlendirir. Bu bakımdan din, kendi başına bir amaç değildir; önemi toplumsal ve siyasal bir araç olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Machiavelli'ye göre halkın yasalara, dolayısıyla siyasal iktidara boyun eğmesini ve ülkede düzenin sürmesini sağlayan en güçlü duygular dinsel duygulardır. Kısacası din, siyasal iktidar için halkı iyi kılmada ve birlik içinde tutmada önemli işlevsel bir araçtır (Ağaoğulları, 2014: 325-335; Anglo, 2001: 108-109; Teksoy, 2009: 44).

Machiavelli dinin sosyal açıdan önemine değinirken birer toplumsal ve siyasal lider olarak gördüğü peygamberleri de idealize ettiği prenze model teşkil edecek yönleri açısından ele alır. Keza ona göre fortuneanın (talihin) yardımıyla değil de kendi virtusuyla (irade gücüyle) hükümdar olmuş insanlardan bahsedecek olursak, bunların en dikkat çekici olanları şunlardır: (Hz.) Musa, Keyhüsrev, Romulus, Theseus ve bunların başka bazı benzerleri. Fakat Keyhüsrev'in olsun, eylem ve davranışları üzerinde düşünüldüğünde, hepsine aynı derecede hayranlık duyulacak ve onlarla Musa arasında büyük bir benzerlik olduğu fark edilecektir (Machiavelli, 1998: 103-104). Bundan dolayıdır ki hiçbir idarecinin Tanrıya başvurmadan yasalarını gözetemeyeceğini düşünen Machiavelli (2004: 24), mukaddes kitabı dikkatle okuyan herkesin Musa'nın, düzenin devamı için asileri kılıçtan geçirmesini haklı bulacağını söyler. Burada Machiavelli, dünyevi bir kurum olarak ele aldığı dine insani bir köken yükler. Dinleri yaratanlar peygamberler ya da krallardır. Bir dinin başarısı, onu yaratan kişiyle, onun virtusu ve gücüyle doğrudan bağlantılıdır (Ağaoğulları, 2004: 335). İşte bu nedenle o, kılıcı bireysel güvenliğin sağlamasından ziyade kamusal iyilik için⁸ dinin en önemli enstrümanı olarak görür. Çünkü ona göre bütün eli silahlı peygamberlerin başarıya ulaştıkları, silahsız olanların ise hüsrana uğradıkları görülür.⁹ Hiç şüphesiz (Hz) Musa, Keyhüsrev, Thesus ve Romulus, eğer silahsız olsalardı, kurdukları müesseseleri uzun zaman muhafaza edemezlerdi (Machiavelli, 1998: 107-108).

8 Nitekim Machiavelli'ye (1998: 132) göre, başarının sırrı şiddetin iyi ya da kötü kullanılmasında aranmalıdır. Şiddet toptan bir defada ve kişinin kendi güvenliğini sağlamak ihtiyacıyla işlendiği, ısrarla sürdürülmediği ve elden geldiğince tebaanın yararı gözetilerek yapıldığı takdirde, iyi kullanılmış demektir.

9 İyi silahlı güçlerin bulunmadığı yerde iyi yasalar bulunmayacağına tersine, ancak iyi silahlı güçlerin bulunduğu yerde iyi yasalar bulunabileceğine değinen Machiavelli'nin (1998: 153), siyaseti hukuka değil silahlı kuvvete dayandırdığı açıkça görülür.

Yeri gelmişken söylemek gerekir ki, Machiavelli'nin silahlı bir peygamber olan Hz Musa özelinde söylediklerini Hz Muhammed için de varsaydığını kabul etmek mümkündür. Örneğin Şahin (2018: 170). "Muhammedi" bir dinin benimseyicisi olan Osmanlıların da kendi düzenlerini, barış ve esenliklerini tesis etmek için peygamberlerini örnek aldıkları söyler. İslam dini ve peygamberinin silahlı kategorik olarak dışlamayan yaklaşımı ona göre, silahlı adaletin ve barışın enstrümanı olarak gören Osmanlıların yükselişinin ana sebepleri arasındadır. Benzer şekilde Humberto Garcia da (2012: 54) Hz. Muhammed ile Machiavelli'nin "Prens"i arasında benzerlik görenlerdendir. Ancak bu benzerlikler yazara göre, olumsuz bir içerik taşımamakta, aksine hem İslam peygamberini hem de Machiavelli'nin "Prens"ini yücelten ifadeler içermektedir. Bu benzerlik, iç çatışmayı engelleme, sosyal barışı tesis etme ve farklı inançlara saygıyı temin etme adına kılıcı benimseyen bir peygamberin yüceltilmesi üzerinden kurulur.

Sonuç

Machiavelli her şeyden evvel İtalya'nın birliği için çareler aramış, eserler vermiş bir Rönesans düşünürüdür. İtalya'nın siyasi istikrarının nasıl sağlanabileceği hususunda çözümler arayan Floransalı düşünürün Prens eserindeki yaklaşımları klasik siyasetname geleneğinden bir kopuş olarak değerlendirilmiştir. Machiavelli ile birlikte "apriori ahlaki ilkelerin" siyaset açısından anlamı sorgulanır hale gelmiş, hatta Makyavelcilik olarak tanımlanan yaklaşımlarca klasik etik anlayışın siyasetin doğasına aykırı olduğu iddia edilmiştir. Machiavelli'nin siyaset ile "etiğin" doğasını birbirine aykırı bulduğu iddia edilince, onun siyaseti etik dışı bir kategori şeklinde kodladığı öne sürülmüştür. Ancak bu çalışmada da yer yer gösterildiği gibi Machiavelli siyaseti kategorik olarak etikten koparmak istememiştir. Onun yapmak istediği şey, siyaseti etiğin belirli bir türünden yani Katolik etikten ayırmaktır. Hatta, Machiavelli'nin Hıristiyan/Katolik etik yerine pagan etik olarak ifade edilebilecek bir etik türünü siyasetin mütemmim cüzü olarak gördüğünü söylemek bile mümkündür. Virtu kavramı üzerinden anlam kazanan bu etik anlayış Machiavelli için bir kişiyi daha aktif, daha kararlı ve daha başarılı hale getirebildiği için anlamlıdır. İnsanlar Hıristiyanlıktaki gibi "vita contemplativa"¹⁰ değil Osmanlı ve Roma'daki gibi "vita activa"¹¹ yaşam tarzı sürmelidir. Hıristiyanlığın düşünsel, uysal ve pasif karakterine karşı Roma'nın ve Osmanlı'nın canlı, aktif, yaşamı olumlayan karakterini yüceltir. Kısacası siyasete aykırı olan Roma ethosu değil Hıristiyan ahlakiliğidir.

10 Düşünsel yaşam

11 Eylemsel yaşam

Tam da bu noktada yazarın İslam inancı/ahlakı ile siyaset arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiği sorulabilir. İslamı “yarı pagan bir din” olarak ele alan Machiavelli’nin İslam ahlakı ile siyaset arasında bir uyuşmazlık görmediği sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte, Osmanlı sultanlarının ve tebasının hayatı olumlayan “dünyevi” pratiklerini Hıristiyan öğretisine kıyasla takdire şayan bulduğu da söylenebilir. Böylece Machiavelli’nin preste görmek istediği özelliklerin Osmanlı- İslam ethosundan izler taşıdığı ileri sürülebilir.

Bununla birlikte Machiavelli Osmanlı’nın yükselişini de kritik etmeye çalışmış ve imparatorluğa gücünü veren idari-siyasi-askeri yapıyı da kendi merceğinden analiz etmiştir. Burada dikkat çekici olan yazarın diğer eserlerinde yer bulan Osmanlı tasvirlerinin Prens adlı eserde de alenen ya da zımnen kullanılmasıdır. Mesela Floransalı düşünür Osmanlı sultanlarının gerektiğinde kelle koparacak kadar “acımasız” olabildiklerini anlatırken preste de gerektiğinde acımasız olmasını salık vermiştir. Tek ve mutlak bir hükümdarın ülkesi olarak gördüğü Osmanlı’ya benzer şekilde İtalya’da da prensin mutlak otoritesini görmek istemiş, parçalı iktidar yapısına karşı merkeziyetçi bir teşkilatlanmayı İtalyan birliği için kurtuluş olarak sunmuştur. Tıpkı Osmanlı askeri gibi prensin askerlerinin de atik, atak, korkusuz ve itaatkâr olmasını istemiştir. Bununla birlikte prensin, kendi askeri birliklerini bir zamanların Roma’sı, kendi zamanının ise Osmanlı’sı gibi idare etmesini önermiştir.

Böylece Machiavelli’nin preste tavsiyelerinin İslam entelektüel ya da siyasi geleneğinin anti tezi olarak kodlanamayacağı söylenebilir. Çünkü Machiavelli doğal olarak kendisine karşı kayıtsız kalamayacağı Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünü anlamaya çalışmıştır. Yazarın Osmanlı’yı ve İslam’ı yorumlama şeklinin doğru olup olmadığı başka bir tartışmanın konusudur. Burada önemli olan Machiavelli’nin bakış açısıdır. Bu çalışmanın belirli bulgular üzerinden vardığı sonuç; onun prensinin Osmanlı-İslam tecrübesi/ öğretisi ile temas kurarak biçimlendiği şeklindedir. “Prensteki sultan”, Floransalı düşünürün Prens ve diğer eserlerinde Osmanlı-İslam düşüncesi/tecrübesi dolayımında tasvir ettiği sultan tipolojisiyle prens arasındaki kesişme noktalarını ifade edebilmek için kullanılmıştır. “Prensteki sultanı” daha da kristalize hale getirmek kuşkusuz yeni araştırmalarla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2014), “Niccolo Machiavelli: Prens İktidarından Devlete”, Mehmet Ali Ağaoğulları (ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere: Batı’da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 319-344.
- Anglo, Sydney (2001), “Niccolo Machiavelli: Siyasal ve Askeri Çöküşün Anatomisi”, Hikmet Özdemir (ed.), *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 95-110.

- Benner, Erica (2013), *Machiavelli's Prince: A New Reading*, New York: Oxford University Press.
- Berlin, Isaiah (2012), *Against The Current: Essays in The History of Ideas*, New York: Random House.
- Biasiori, Lucio (2018), "Islamic Roots of Machiavelli's Thought? The Prens and The Kitâb Sîr Al-Asrâr from Banghdad to Florance and Back", Lucio Biasiori ve Marcocci Giuseppe (ed.) *Machiavelli, Islam and the East: Reorienting The Foundations of Modern Political Thought*, Switzerland: Oxford University Press, pp. 17-36.
- Black, Antony (2008), *The West and Islam: Religion and Political Thought in World History*, New York: Oxford University Press.
- Dan, Stoenescu (2009), "Islamic and Arab Perspectives on Machiavelli's Virtù", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, c.9, s.1, ss.39-45.
- Darling, Linda T. (2013), *A History of Social Justice and Political Power in The Middle East: The Circle of Justice from Mesopotamia to Globalization*, London: Routledge.
- Enan, Mohammad Abdullah (2007), *Ibn Khaldûn: His Life and Works*, Malaysia: The Other Press.
- Garcia, Humberto (2012), *Islam and The English Enlightenment: 1670-1840*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Gilbert, Allan H. (1928), "Notes on The Influence of The Secretum Secretorum", *Speculum*, c.3, s.1, ss.84-98.
- Heywood, Andrew (2005), *Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları.
- Khawam, Rene (1976), *Le Livre des Ruses: La Strategies Politique des Arabes*, Paris: Phebus.
- Korvela, Paul Erik (2005), "Machiavelli's Critique of Christianity. Redescriptions: Political Thought", *Conceptual History and Feminist Theory*, c.9, s.1, ss.183-213.
- Köker, Levent (2012), *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimleri İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Machiavelli, Niccolo (1989a), *Machiavelli: The Chief Works and Others, Volume I*, (Translated by Allan Gilbert), Durham and London: Duke University Press.
- Machiavelli, Niccolo (1989b), *Machiavelli: The Chief Works and Others, Volume II*, (Translated by Allan Gilbert), Durham and London: Duke University Press.
- Machiavelli, Niccolo (1989c), *Machiavelli: The Chief Works and Others, Volume III*, (Translated by Allan Gilbert), Durham and London: Duke University Press.
- Machiavelli, Niccolo (1994), *Selected Political Writings: The Prince, Selections from The Discourses, Letter to Vettori*, (Translated by David Wootton), Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Machiavelli, Niccolo (1998), *Hükümdar*, (çev. H. Kemal Karabulut), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Machiavelli, Niccolo (2004), *Discourses on The First Decade of Titus Livius*, (Translated by Ninian Hill Thomson), Gutenberg Ebook.
- Machiavelli, Niccolo (2005a), *The Art of War*, (Translated by Peter Whitehorne), The Project Gutenberg eBook.
- Machiavelli, Niccolo (2005b), *The Prince @ Other Stories*, (Translated by Philip M. Parker), San Diego, USA: Published by ICON Group International.
- Machiavelli, Niccolo (2007a), *History of Florence And of the Affairs of Italy: From the Earliest Times to the Death of Lorenzo the Magnificent*, (Translated by Hugo Albert Rennert),

University of Pennsylvania Press.

Machiavelli, Niccolo (2007b), *The Comedies of Machiavelli the Woman from Andros the Mandrake Clizia*. (Translated by David Sices and James B. Atkinson), Cambridge: Hackett Publishing Company.

Machiavelli, Niccolo (2008), *Prens*, (Translated by James B. Atkinson), Cambridge: Hackett Publishing.

Malcolm, Noel (2019), *Useful enemies: Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450-1750*, USA: Oxford University Press.

Martin, John Jeffries (2015), *The Renaissance World*, London: Routledge.

Meserve, M. (2008), *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge: Harvard University Press.

Parel, Anthony (1992), *The Machiavellian Cosmos*, New Haven: Yale University Press.

Reyes, Miranda Aramis (2015). *Renaissance Humanism and the Ottoman 'Other: Discourse Construction, Position and Power*, A master's Thesis, The City University of New York.

Skinner, Quentin (2000). *Machiavelli: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Strauss, Leo (1970), "Machiavelli and Classical Literature", *Review of National Literatures*, c.1, s.1, ss.7-25.

Şahin, Kaya (2018), "A Tale of Two Chancellors: Machiavelli, Celâlzâde Muḫafâ and Connected Political Cultures in the Cinquecento/the Hijri Tenth Century", Lucio Biasiori ve Marcocci Giuseppe (ed.) *Machiavelli, Islam and the East: Reorienting The Foundations of Modern Political Thought*, Switzerland: Oxford University Press, pp. 157-176.

Teksoy, Rekin (2009). "Niccolo Machiavelli 1496-1527". Mete Tunçay (der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 41-78.

Türköne, Mümtaz'er (2003), *Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz Enerji Politikası

Ferhat Kökyay*

Öz

1960 yılında kurulan Kıbrıslı Türklerin ve Rumların ortak devletinin 1963 yılında Rumlar tarafından işlemez hale getirilmesi ile gelişen Kıbrıs sorunu son yıllarda Doğu Akdeniz'de büyük miktarlara varan hidrokarbon kaynakların keşfi ile farklı bir sürece girmiştir. Kıbrıslı Türkleri olduğu kadar Türkiye'yi de doğrudan ilgilendiren bölgeye ilişkin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) enerji politikaları önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle GKRY'nin 1963 sonrası adım adım oluşturmaya yöneldiği hidrokarbon mevzuatı incelenmiştir. İkinci olarak GKRY'nin deniz yetki alanlarını belirlemeye yönelik gayretleri ve uluslararası şirketlerin de bölgeye dahil olmasını sağlayan hidrokarbon ihaleleri analiz edilmiştir. Son olarak Rum yönetiminin Türkiye ve KKTC'nin geliştirdiği karşı adımlara reaksiyonu ve ilgili diğer ülkeler ile AB'nin yaklaşımı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, GKRY, Akdeniz, Enerji Politikası, Hidrokarbon.

Mediterranean Energy Policy of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus

Abstract

The Cyprus problem, that fell out when the common state established by Turks and Cypriot Greeks in 1960 became unfunctional in 1963 due to the politics of Cypriot Greeks, has passed into a different stage recently because of the discovery of huge hydrocarbon reserves in Eastern Mediterranean. The energy politics of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC) has significance for the region, concerning not only Turkish Cypriots but also Turkey as well.

In this context, the study firstly examines the hydrocarbon legislation, which the GCASC has introduced and developed gradually after 1963. Secondly, GCASC's efforts to determine the limits of their maritime jurisdiction and the licensing rounds that enable international corporations to enter the region are examined. Lastly, the GCASC's reaction to the Turkey's and TRNC's counter steps addition to the EU and other nations' approach is presented.

Keywords: Cyprus, GCASC, Mediterranean, Energy Policy, Hydrocarbon.

*Dr. Öğr. Üyesi | Nişantaşı Üni. İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü
ferhat.kokyay@nisantasi.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5883-7071 | DOI: 10.36484/liberal.866714
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 143-168.
Gönderim Tarihi: 22 Ocak 2021 | Kabul Tarihi: 20 Mart 2021

Akdeniz'de Hidrokarbon Keşifleri

Doğu Akdeniz'de Mısır'ın sığ deniz bölgesinde, 1969 yılında Abu Qir-1 kuyusunda gerçekleşen ilk hidrokarbon keşfi (Oilprice, 2017) bölgenin enerji kaynakları ile ilgili ilk somut gelişme olmuştur. Ancak derin deniz sondaj maliyetlerinin yüksek olması ve derin deniz araştırma teknolojisinin yetersizliği keşiflerin yaygınlaşması önünde engel teşkil etmiştir (Dünya Enerji Konseyi, 2007: 2). Bölgede 2000'li yıllarda hidrokarbon arama iştahını kabartan ilk bulgulara Filistin'in Gazze şeridi açıklarında rastlanmıştır. British Gas ve ortağı Consolidated Contractors International Company (CCC) tarafından 2000 yılında doğalgaz bulunduğu açıklanmıştır. Gaza Marine-1 ve Gaza Marine-2 isimli kuyuların açıldığı sahanın rezervi 39 milyar m³ olarak tahmin edilmiştir. British Gas'ın yıllar süren müzakere girişimleri İsrail'in gazın çıkarılmasını bloke eden yaklaşımı nedeniyle sonuç vermemiş, bu nedenle sahanın işletilmesi mümkün olmamıştır (Chossudovsky, 2009).

1998 yılından beri İsrail deniz yetki alanında faaliyet gösteren Noble Energy, İsrail'in ilk açık deniz hidrokarbon keşfini 2000 yılında Mari-B sahasında gerçekleştirmiştir. Sahanın rezervi 28 milyar m³ olarak tahmin edilmiştir (Noble Energy, 2003). Bu keşfinden sonra 2009 yılında kıyıda 90 km açıktaki keşfedilen Tamar sahası 318 milyar m³ rezerv tahmini ile 2009 yılında keşfedilen en büyük deniz doğalgaz sahasıdır. 2011 yılı, İsrail deniz alanlarında en büyük keşfin yapıldığı yıl olmuştur. Keşfi yapılan ve halen Delek Group ile ortak geliştirilen Leviathan sahasının 606 milyar m³ rezerve sahip olduğu açıklanmıştır (Delek Group, 2017).

Bölgeye tüm dikkatleri çeken 2010 yılında Amerikan Jeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nün (The U.S. Geological Survey - USGS) açıkladığı Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları hakkındaki rapor olmuştur. Raporu yaklaşık 3,5 milyar varil (476 milyon ton) ham petrol ve 10 trilyon m³ doğalgaz rezerv tahmininde bulunulmuştur (USGS, 2010).

İsrail'in keşiflerinden sonra, GKRY'nin 12 nolu parselde Noble Energy ve İsrail firması Delek Drilling tarafından 2011 yılındaki ilk doğalgaz keşfi bu raporu doğrulama yolunda sonuçlar vermeye başlamıştır. 2015 yılında ticari vasfı tescil edilen sahada 129 milyar m³ doğalgaz bulunduğu tahmin edilmektedir (Delek Driling, t.y.).

Doğu Akdeniz'de son dönemde enerji kaynaklarının varlığını ispatlayan en büyük keşif ise Mısır deniz yetki alanında gerçekleşmiştir. İtalyan enerji şirketi ENI, 2014 yılında aldığı lisans ile başladığı arama çalışmalarını sonucu

2015 yılında Zohr sahasında 850 milyar m³ tahmin edilen son yılların en büyük doğalgaz keşfini gerçekleştirmiştir (ENI, 2017).

GKRY'nin belirlediği sahada ilk keşfi takiben ExxonMobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited ve Qatar Petroleum International Upstream LLC ortaklığının 2017 yılında 10 nolu parselde 28 Şubat 2019 tarihinde keşif yapıldığı haberi paylaşılmıştır. Glaucus-1 diye isimlendirilen kuyu verilerinin ön yorumlanmasına dayanarak, 142-227 milyar metreküp aralığında doğalgaz olduğu tahmin edilmiştir (ExxonMobil, 2019).

2018 yılında GKRY'nin 6 numaralı parselinde ENI Cyprus Limited ve TOTAL E&P Cyprus BV ortaklığındaki çalışma zayıf da olsa doğalgaz keşfi ile sonuçlanmıştır. Calypso-1 ismi ile anılan sahanın rezerv miktarı hakkında henüz kesin bir rakam açıklanmamakla birlikte ENI, bölgede Mısır Zohr sahasına benzer gelecek vaat eden verilere ulaşıldığını belirtmiştir (ENI, 2018).

Son yıllarda gerçekleşen keşiflerle bölgedeki rezervin toplam büyüklüğü kesinleşmiş rakamlar üzerinde 2 trilyon m³ seviyesini aşmaktadır. 2018 sonu itibariyle dünyada toplam 196,9 trilyon m³ kanıtlanmış rezerv olduğu (BP, 2019: 31) dikkate alınır, Doğu Akdeniz havzasının şimdiden dünya rezervlerinin önemli bir miktarını teşkil eden % 1,15'ini oluşturduğu görülmektedir. Bölgedeki enerji politikaları, Kıbrıs Türk ve Rum toplulukları arasında 1968 yılında başlamış olan toplumlararası görüşmelerin akıbeti açısından da önemli görülmektedir. Tüm bu açılardan, GKRY Akdeniz enerji politikasının, temelinde yatan unsurlardan, gelecek hedeflerine kadar ortaya konulmasının vazgeçilmez olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışma öncesinde Akdeniz hidrokarbon kaynakları veya deniz yetki alanları konusuna odaklanmış yerli ve yabancı literatürde kapsamlı bir tarama yapılmıştır. Yapılan incelemede daha çok Rum, Yunan ve Türk akademisyenlerin konuya ilgi gösterdiği tespiti yapılabilir. GKRY'de University of Nicosia'da akademik çalışma yapan Tsakiris (2018), Doğu Akdeniz gazının AB enerji güvenliği açısından önemini incelediği çalışmasında Mısır, İsrail ve GKRY doğalgaz kaynaklarının AB enerji güvenliği açısından analizini yapmıştır. Grigoriadis (2014), Doğu Akdeniz'deki enerji keşiflerini çatışma veya iş birliği bağlamında değerlendirdiği çalışmasında enerji kaynaklarının bölgenin ekonomi politikası üzerinde önemli etkisi olmaya devam edeceği ancak kronik çatışmalardan etkilenen bölgede güven inşa etmenin oldukça zor olduğu sonucuna ulaşmıştır. Baconi (2017) ise bölgedeki doğalgazı Avrupa pazarına ulaştırması tasarlanan boru hattı projelerine odaklandığı çalışmasında AB enerji güvenliği açısından Doğu Akdeniz'in önemine değinmiştir.

Türkçe kaynaklı makalelerle ilgili yapılan incelemede, Doğu Akdeniz deniz yetki alanları, bölgedeki hidrokarbon potansiyeli ve bunların Kıbrıs sorununa etkisinin, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk bağlamında araştırıldığı tespit edilmiştir. Annan Planı görüşmelerinde Kıbrıs Türk tarafının müzakere heyetinde yer alan Özersay'ın (2004) yaptığı çalışmada, 2004 yılında gündeme gelen Annan Planı görüşmeleri kapsamında deniz yetki alanları ele alınmıştır. Yayıncı (2011) tarafından yapılan çalışmada, GKRY ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması politikası ve Türkiye'nin Libya ile geliştirebileceği iş birliği incelenmiştir. Örnek ve Mızrak (2016) tarafından Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının potansiyelinin ortaya konulduğu çalışmada ise tarafların tutumları ve uluslararası aktörlerin politikaları incelenmiş ve Türkiye'nin çıkarlarının korunması için alternatif politikalar önerilmiştir.

Literatür taraması sonrasında elde edilen bu tespitlerden hareketle, makalede, GKRY'nin Doğu Akdeniz enerji politikalarının tarihsel gelişiminin yanı sıra, GKRY tarafının bakış açısını ortaya koyarak analiz yapılmış ve konu özelinde literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

GKRY'nin 1963 Sonrası Hidrokarbon Mevzuatı Gelişimi

Kıbrıs'ta 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin işlemez hale geldiği bir ortamda Rum Yönetimi tarafından deniz yetki alanları ile ilgili ilk adım atılmış ve 1964 yılında 'Karasuları Kanunu' kabul edilmiştir (The Territorial Sea Law No. 45).

GKRY'nin Akdeniz enerji politikasının alt yapısında yer alan ikinci önemli adım 1974 yılında "Cumhuriyet kıta sahanlığının araştırılması ve faydalanılması ve ilgili diğer konuları düzenlemek amacıyla" çıkarılan Kıta Sahaneliği Kanunu'nun kabul edilmesiyle atılmıştır (Continental Shelf Law No. 8). GKRY'nin hidrokarbon politikasının diğer bir unsurunu oluşturan 1974/25 sayılı Petrol Kanunu da aynı sene kabul edilmiştir (Ο περί Πετρελαιοειδών 1974). Kıbrıs Barış Harekâtı arifesinde çıkarılan kanun fiilen Rumlara bir kazanım sağlamasa da 1969 yılında Mısır'ın sığ denizde yaptığı keşif sonrasına denk gelmesi anlamlı görülmektedir.

GKRY'nin 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) 1988 yılında taraf olması, Akdeniz enerji politikasına uluslararası desteğin sağlanması adına önemli bir adımı teşkil etmiştir. Sonraki yıllarda GKRY'nin komşu ülkelerle yaptığı deniz yetki alanlarını sınırlandırma anlaşmaları bu sözleşmeye dayandırılarak meşrulaştırılmaktadır.

2000'li yıllarda çok ciddi rakamlara ulaşan tahminler ve zaman içinde gerçekleşen keşiflerle birlikte, GKRY bölgedeki hidrokarbon kaynaklarından pay almak için harekete geçmekte gecikmemiştir. Bu kapsamda öncelikle Doğu Akdeniz'in önemli bir ülkesi olan Mısır ile 17 Şubat 2003'te deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşması imzalanmış, böylece Akdeniz'de ciddi problemlerin ilk adımı olan MEB ilanı gerçekleşmiştir.

Anlaşma metnine göre, deniz yetki alanlarının ortay hat esasına göre sınırlandırılmasında mutabık kalınmıştır. BMDHS 15. Maddede geçen *ortay hat* veya *orta hat (median line)* tabiri ile karşılıklı kıyıdaş olan devletlerin kıyıları arasında eşit uzaklıkta olan bir hattın bahsedilmektedir.¹ Ayrıca anlaşma metninde üçüncü ülkelerle yapılacak müteakip anlaşmalarda karşı tarafın önceden bilgilendirilmesi şartının yer aldığı görülmektedir (Bulletin No:52 2003: 45). Bu maddenin anlaşmada yer almasının arka planında Türkiye ve KKTC olduğu düşünülmektedir.

GKRY bir ada ülkesi olmasına rağmen Mısır ile yapılan anlaşma sonucu, ana kara ülkesi ile eşit haklar elde etmiştir. Türkiye'yi doğrudan ilgilendirdiği gibi Kıbrıs Türklerinin hukukunu yok sayan ve haklarının gasp edilmesine imkân sağlayan bu anlaşmaya Türkiye tepkisini ortaya koymuş, 2 Mart 2004 tarih ve 2004/Turkuno DT/4739 sayılı nota (Bulletin No 54, 2004: 127) ile Mısır ile GKRY'nin imzaladığı anlaşmada belirlenen ortay hattın 32° 16' 18" boylamının batısında kalan bölümlerinin Türkiye'nin uluslararası hukukun ilkelerinden doğan fiilen (ipso facto) ve başlangıçtan beri (ab initio) mevcut olan hukuki haklarını kapsadığı gerekçesi ile anlaşmayı tanımadığını belirtmiştir. Ayrıca Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Rumları ortaklaşa temsil etme yetkisine sahip 'tek bir otorite'nin de bulunmadığını özellikle vurgulamıştır.

Beklendiği üzere GKRY, Türkiye'nin görüşlerini kabul etmemiş ve karşı görüşlerini de BM'ye bildirmiştir (Bulletin No:57 2005: 124). 28 Aralık 2004 tarihli notada;

- Mısır ile GKRY'nin imzaladığı anlaşmanın iki egemen devlet tarafından imzalandığı ve taraflardan birinin Türkiye'nin iddia ettiği gibi 'Güney Kıbrıs Rum Yönetimi' değil 'Kıbrıs Cumhuriyeti' olduğu,

1 Başeren, sınırlandırma metodunun hakkaniyete uygun bir çözüm üretecek şekilde belirlenmesinin önemine işaret ederek, karşılıklı kıyılar arasında çoğunlukla hakkaniyete uygun bir sonuç ürettiği için kullanılan ortay hat metodunun her durumda hakkaniyete uygun bir metot gibi görülmemesi gerektiğini, dolayısıyla ortay hat metodunun bir üstünlüğünün de olmadığını belirtmektedir. Başeren. Sertaç H.(2010). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yay. s. 41.

- Bu konuda Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 3212 (1974), Güvenlik Konseyinin (BMGK) 541 (1983) ve 550 (1984) sayılı kararının yeterli olduğu, ayrıca GKRY'nin 2004 yılından beri AB üyesi olduğu,
- GKRY'nin 1974 yılında kıta sahanlığı sınırlandırması ve 1993 yılında da koordinatları hakkında BM'ye bildirimde bulunduğu, Türkiye'nin buna itiraz etmediği ve bu durumun uluslararası kurallar gereği tanıma olarak kabul edildiği,
- Türkiye'nin iddia ettiği gibi 32° 16' 18" boylamının batısına ilişkin ada ülkesinin haklarının olmadığı söyleminin uluslararası kurallara, Deniz Hukuku Sözleşmesine ve Uluslararası Adalet Divanı kararlarına karşı gelmek olduğu öne sürülmüştür.

Türkiye, BM aracılığıyla Rum Yönetimine verdiği 2005/Turkonu DT/16390 sayılı cevabî notada; önceki görüşlerine ilave, 32° 16' 18" boylamının batısına ilişkin, uluslararası hukukun genel prensiplerine göre Akdeniz gibi kapalı veya yarı kapalı denizlerde kıyı ülkelerinin haklarını kullanırken iş birliğinin zorunlu olduğunu belirtmiştir (Bulletin No 59, 2005: 34).

GKRY, Mısır ile MEB anlaşmasını imzalarken, 1990 yılında yaptığı AB katılım başvurusunun sonucunu da almak üzereydi. 2000 Yılı İlerleme Raporunda, GKRY ile ilgili üyeliğe engel en önemli sorunun adanın bölünmüşlüğü'nün devam etmesi olduğu belirtilmekteydi (Commission of the European Communities, 2000: 93). 2001 İlerleme Raporu ise Avrupa Konseyi ve 1999 Helsinki kararlarına atıfla Kıbrıs müzakerelerinde uzlaşmaya varılamasa da Konseyin GKRY ile ilgili katılım kararını vereceğini vurguluyordu (Commission of the European Communities, 2001: 21). Rum Yönetiminin AB'ye katılımı için artık 'bölünmüşlük' diye bir engeli kalmamıştı. 2002 yılından itibaren Kıbrıs müzakerelerinde önemli bir süreç olan Annan planı görüşmeleri başlamış ve öyle ya da böyle 2004 yılında halkoyuna sunulma aşamasına gelmişti. Annan Planı görüşmeleri ile eş zamanlı olarak ilerleyen GKRY-AB katılım müzakereleri 16 Nisan 2003 tarihinde katılım Anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu durum Annan Planı müzakerelerinde Rum tarafının konumunu güçlendirmiş, diğer yandan Türk tarafını bir an önce sonuç alma yönünde sıkıştırmıştır. Böyle kritik bir süreçte GKRY'nin Annan planı müzakerelerini de tehlikeye atacak şekilde Mısır ile deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması imzalaması, akla AB'nin bu adıma olumlu baktığını getirmektedir. Zira GKRY'nin AB'ye katılımı ile AB'nin, Doğu Akdeniz'e ve buradaki enerji kaynaklarına erişim imkânına kavuşacağı değerlendirilmektedir.

Mısır ile imzalanan anlaşma, GKRY'nin Akdeniz hidrokarbon yataklarına ilişkin ilk ikili anlaşması olması nedeniyle özellikle Türkiye tarafından

dikkatle takip edilmiş ve tepki gösterilmiştir. Aynı zamanda uluslararası çevreler de konuya ilgi göstermiştir. Yapılan değerlendirmelerde; Doğu Akdeniz'deki İsrail-Filistin, Türkiye-GKRY arasındaki sorunların deniz yetki alanlarının belirlenmesini geciktirmiş olduğuna, buna mukabil atılan bu adımın bölgede suları ısıtabileceğine dikkat çekilmiştir. İngiltere'nin adadaki üslerinin durumu yanında, Türkiye'nin itirazları tartışmaların ana konusu olarak görülmüştür. 2004 yılında Akdeniz sularında ekonomik bölgelerin tesisinin, çözebileceğinden daha fazla sorun yarattığı değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan durumun ileride dünya deniz ulaşımında önemli bir paya sahip olan Akdeniz seyrüsefer emniyetini de tehlikeye atabileceği, görünür yakın gelecekte sorunun çözümünde kıyıdaş devletlerin ortak çıkarlarını koruyacak koordineli bir yaklaşımın da mümkün olmadığı değerlendirilmiştir (Doussis, 2004: 144-145).

Kıbrıs Adasında 1963 yılında yaşanan 'Kanlı Noel' ve sonrasında ortak devlet yapısı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin işlemez hale gelmesi ile uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkan Kıbrıs sorunu, 1968 yılında toplumlararası görüşmelerin başlaması, 1974 yılında Makarios'a karşı gerçekleşen darbe sonrası Türkiye'nin garantör ülke olarak adaya müdahalesi ve sonraki süreçlerde daha ziyade ada topraklarında cereyan etmiştir. 2003 yılında GKRY'nin bu adımı ile sorun denizlere de sıçramış ve adeta girdap gibi daha fazla tarafı içine çeken bir hale gelmiştir.

Yunanistan, Türkiye'nin bu konudaki itirazına 24 Şubat 2005 tarihinde BM'ye verdiği nota ile Mısır ile GKRY anlaşmasının uluslararası kurallara göre, uzun zamandır ülkeler tarafından uygulandığı üzere ve ortay hat esasına göre yapıldığını ileri sürerek taraf olmuştur (Bulletin No 57, 2005: 145).

GKRY'nin resmen AB üyeliğinin başlamasından bir gün önce, 1 Mayıs 2004 tarihinde yeni Hidrokarbon Yasası kabul edilmiştir (Ο περί Υδρογονανθράκων 2004). Yasa ile AB uyumunu sağlamak üzere köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 2007 yılına gelindiğinde AB mevzuatı ile bir kez daha uyum ihtiyacı doğmuştur. Kabul edilen 2007 Hidrokarbon Kanunu (Ο περί Υδρογονανθράκων 2007) bundan sonraki dönem için temel yasa işlevi görmüştür. 2013, 2014 ve 2015 yılında temel yasada AB uyumu maksadıyla, özellikle çevre güvenliği gibi konuları düzenleyen bazı ilave değişiklikler gerçekleştirilmiş, temel konularda değişiklik olmamıştır (Υπουργείο Ενέργειας, t.y.).

Mısır ile MEB sınırlandırma anlaşmasının imzalanmasından 4 yıl sonra 2007 yılında, gizli görüşmeler neticesi GKRY-Lübnan MEB sınırlandırma anlaşması imzalanmıştır. GKRY Meclisi onaylamış olmasına rağmen, Lübnan Meclisi anlaşmayı halen onaylamamıştır. Ayrıca Lübnan 2010 yılında

imzalanan GKRY-İsrail MEB sınırlandırma anlaşmasının kendi MEB güney sınırında aleyhinde bir durum yarattığı gerekçesiyle BM nezdinde itirazda bulunmuştur (Bulletin No 73, 2010: 30-31). GKRY Ticaret, Sanayi ve Turizm Bakanı George Lakkotrypīs, Nisan 2013'te Lübnan'ı ziyaret ederek anlaşmanın Lübnan Meclisince onaylanması için çaba göstermiş (Δημοσθένης, 2013: 58) olsa da, özellikle İsrail ile Lübnan MEB sınırının çakışıyor olmasının da etkisiyle sonuç alamamıştır.

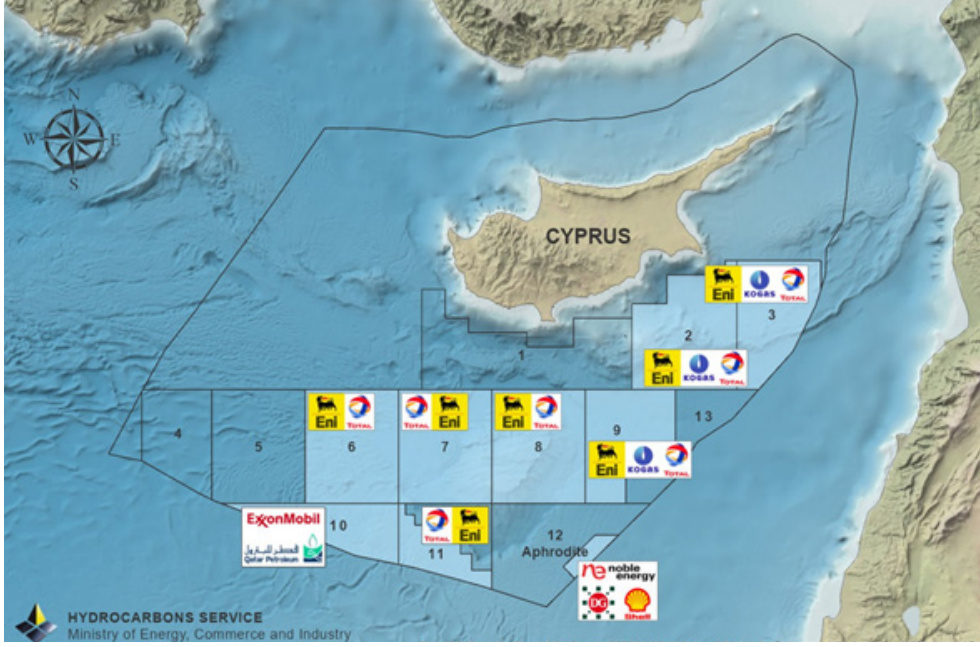
Bir süredir gergin olan Türkiye-İsrail ilişkileri 31 Mayıs 2010 tarihinde meydana gelen Mavi Marmara olayı sonrası iyice bozulmuştur. Takip eden süreçte, 17 Aralık 2010 tarihinde GKRY, İsrail ile de MEB sınırlandırma anlaşması imzalamış ve bu anlaşma 2011 yılında meclislerce onaylanmıştır (Bulletin No 75, 2011: 27-31). Böylece GKRY, güneyde Mısır ile oluşturduğu deniz yetki alanlarını doğuya doğru İsrail ile genişletmeyi başarmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında hem İsrail ile hem de GKRY ile çalışan Noble Petrol Şirketinin payı olduğu düşünülmektedir.

GKRY Hidrokarbon İhaleleri

GKRY'nin 2003 yılından beri altyapısını oluşturduğu Akdeniz enerji politikasında 2007 yılı fiilî petrol faaliyetine giriştiği bir dönem olmuştur. Bu kapsamda bugüne kadar 3 lisans ihalesi düzenlenmiş ve Harita 1'de görülen parsellerde uluslararası şirketlere araştırma izni verilmiştir. 4 Mayıs 2007 tarihinde düzenlenen birinci ihalede Adanın güneyinde belirlenen 13 parselden 3. ve 13. parseller hariç, diğer parseller için talep toplanmış ve ilk arama ruhsatı 24 Ekim 2008 tarihinde 12. parsel için Noble Energy International Ltd. Şirketine verilmiştir (Markou, 2016).

11 Şubat 2012 tarihinde açılan ikinci ihalede ise 12. parsel hariç diğer parseller için talep toplanmıştır. 24 Ocak 2013 tarihinde ENI Cyprus Limited & KOGAS Cyprus Limited şirketlerine 2, 3 ve 9 numaralı parsellerde, 6 Şubat 2013 tarihinde ise TOTAL E&P Cyprus B.V. şirketine 10 ve 11 numaralı parsellerde ruhsat verilmiştir.

İkinci ihaleden dört yıl sonra 2016 yılında ise 6, 8 ve 10. parseller için ihaleye çıkmıştır. Başvuran ENI Cyprus Limited / Total E&P Cyprus BV ortaklığına 6 ve 8 numaralı parsellerde ve ExxonMobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited / Qatar Petroleum International Upstream LLC ortaklığına 10 numaralı parselde ruhsat verilmiştir (Hydrocarbons Service, t.y.). 12 Numaralı parselde doğal gaz keşfi sonrası İsraili firma Delek Drilling Limited'in 2013 yılında, merkezi İngiltere'de olan BG (Shell) Cyprus

Harita 1. GKRY'nin Verdiği Lisanslar (Υπηρεσία Υδρογονανθράκων, t.y.).

Limited'in de 2016 yılında bu ruhsata ortak olmasıyla bölgedeki uluslararası oyuncu yelpazesi genişlemiştir. Yabancı büyük şirketlerin bölgeye girmesiyle GKRY, bölgenin geleceği ile ilgili uluslararası kamuoyunu etkileme ve politikalarını hayata geçirme yolunda güçlü bir desteğe sahip olmuştur.

Üçüncü ihale duyurusunun AB resmî gazetesinde yayınlanmasının ertesi günü Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı basın açıklaması ile (2016 No: 74) Rum Yönetiminin, Kıbrıs Türk tarafının Ada'nın doğal kaynakları üzerindeki eşit, ayrılmaz hak ve çıkarlarını hiçe saydığını, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki kıta sahanlığından kaynaklanan haklarını ihlal ettiğini duyurmuştur. Bakanlık ayrıca Türkiye'nin deniz yetki alanlarında hak ve menfaatlerini korumak için her türlü tedbirin alınacağını ve yabancı şirketlerin izinsiz hidrokarbon faaliyetlerinde bulunmasına, hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini vurgulamıştır.

Türkiye'nin kararlı duruşu karşısında GKRY, Adanın doğal kaynaklarının tüm Kıbrıslılara ait olduğunu açıklamakla birlikte, Kıbrıslı Türklerin haklarının Kıbrıs sorununun kapsamlı bir çözümü çerçevesinde korunacağını ve Kıbrıs'ın hidrokarbonlarının tüm Kıbrıslılara fayda sağlayacağını ve refahlı bir geleceği garanti edeceğini açıklamıştır. Bu yaklaşımla adanın doğal kaynakları ile ilgili Kıbrıslı Türklerin haklarını tanımak yerine, Kıbrıs sorunu ile ilgili kendi tasarladığı çözüm parametrelerini gerçekleştirmek için bir kaldıraç olarak kullanma yolunu seçmiştir. (Letter dated 5 August 2016 A/70/1008).

Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye-KKTC kıta sahanlığı anlaşmasına yaklaşımını BMGK'nin 541(1983) ve 550(1984) sayılı kararları bağlamında açıklamakta, dolayısıyla Adada tek meşru yönetim olarak kendisini görmekte ve bu anlaşmayı bu kapsamda yok kabul etmektedir (Letter dated 19 May 2014 A/68/883).

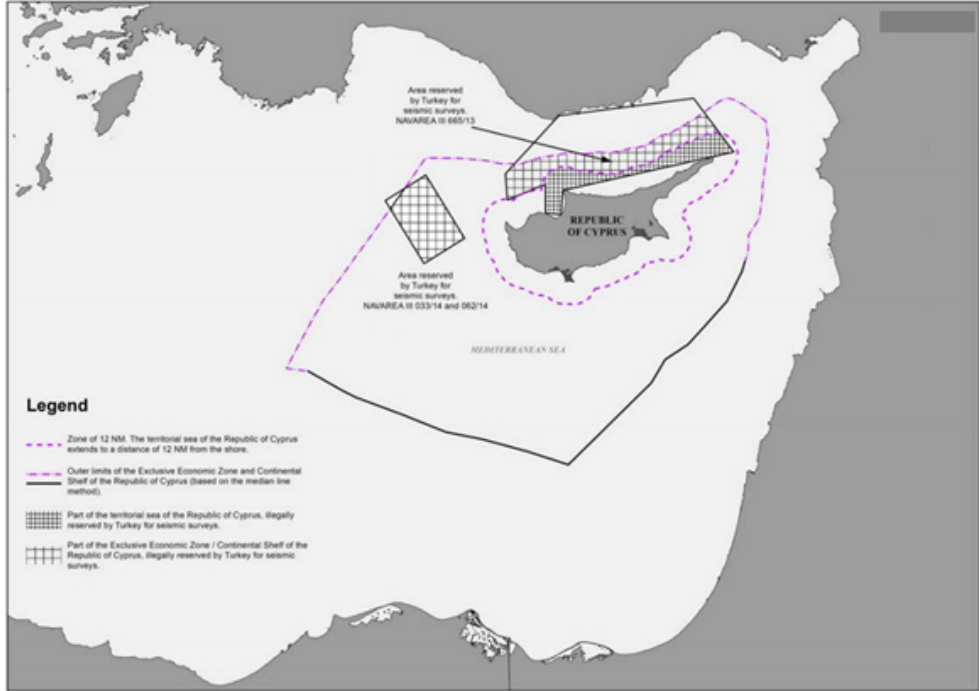
Türkiye, kendi kıta sahanlığı içindeki bölgelerle ilgili, Bakanlar Kurulunun 2012 yılında aldığı 2012/2802 ve 2012/2973 sayılı kararlarla adanın kuzeyinde, 2012/2968 sayılı kararla adanın doğusunda bir kısmı GKRY'nin kıta sahanlığı olarak belirlediği, bir kısmı da MEB olarak belirlediği ve 1,4,5,6,7 numaralı parsellerle çakışan bölgelerde TPAO'ya petrol arama izni vermiştir.

GKRY, Türkiye'nin bu kararının açıkça GKRY'nin kıta sahanlığı ve MEB'nin ihlali olduğunu bildirmiştir (Letter dated 15 June 2012 A/66/851). Türkiye'nin, 5 Eylül-18 Kasım 2013 tarihlerinde Zafer Burnu kuzeyi ve 18 Kasım-22 Aralık 2013 tarihlerinde Zafer Burnu doğusu ve güneyinde, Barbaros Hayreddin Paşa gemisi ile gerçekleştirmeyi planladığı sismik araştırma faaliyetinin de aynı şekilde GKRY'nin kıta sahanlığı ve MEB'nin ve uluslararası hukukun ihlali olduğunu belirtmiştir. Gökçeada Muhribinin refakatinde gerçekleştirilen faaliyetlerin, GKRY'nin karasularında egemenliğinin, BMGK'nin 541(1983) ve 550(1984) sayılı kararlarının ihlali olduğu belirtilerek, Türkiye gerilimi artıran faaliyetlerden kaçınmaya çağırılmıştır (Letter dated 29 October 2013 A/68/555; 5 December 2013 A/68/644).

GKRY, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon araştırmalarının Türkiye tarafından engellendiğini iddia ederek, Türkiye'yi saldırgan tavır sergilemekle suçlamaktadır. Böylece Türkiye'yi uluslararası baskı altında tutarak, faaliyetlerini kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda; 4 ve 5 Haziran 2013'te GKRY'nin verdiği yetki ile Doğu Akdeniz'de 12 numaralı parsel bölgesinde sismik araştırma yapan Petroleum Geo-Services isimli Norveç şirketine ait Ramform Sovereign gemisinin Türk Deniz Kuvvetleri tarafından taciz edildiği iddia edilmiştir (Letter dated 17 October 2013 A/68/537). Aradan kısa bir süre geçtikten sonra bu sefer 25 Temmuz 2013 tarihinde 1 ve 7 numaralı parsel bölgelerinde faaliyet gösteren İtalyan bayraklı Odin Finder isimli araştırma gemisinin Türk Deniz Kuvvetlerine ait bir savaş gemisi tarafından taciz edildiği iddia edilmiştir. Söz konusu geminin GKRY tarafından petrol ve gaz faaliyetleri için deniz altı kablo döşeme araştırması kapsamında sondaj yapmak üzere yetkilendirildiği belirtilmiştir (Letter dated 12 November 2013 A/68/593).

GKRY, 2014 yılında Birleşmiş Milletlere Türkiye'nin ihlallerinin yeni bölgelerde artarak devam ettiğini şikâyet etmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa Sismik Araştırma Gemisinin 12 Aralık 2013 ile 14 Ocak 2014 tarihlerinde

adanın kuzeyinde gerçekleştirdiği ve 27 Ocak - 13 Mayıs 2014 tarihlerinde gerçekleştirmesi öngörülen araştırmalarının; GKRY'nin kara sularındaki ege-menliğinin (Harita 3, küçük kareli taralı alan), münhasır ekonomik bölgesi ve kıta sahanlığının (Harita-3, büyük kareli taralı alan) doğal kaynaklarını ve deniz tabanının doğal kaynaklarını keşfetme ve kullanma haklarının ihlali olduğunu öne sürmüştür.

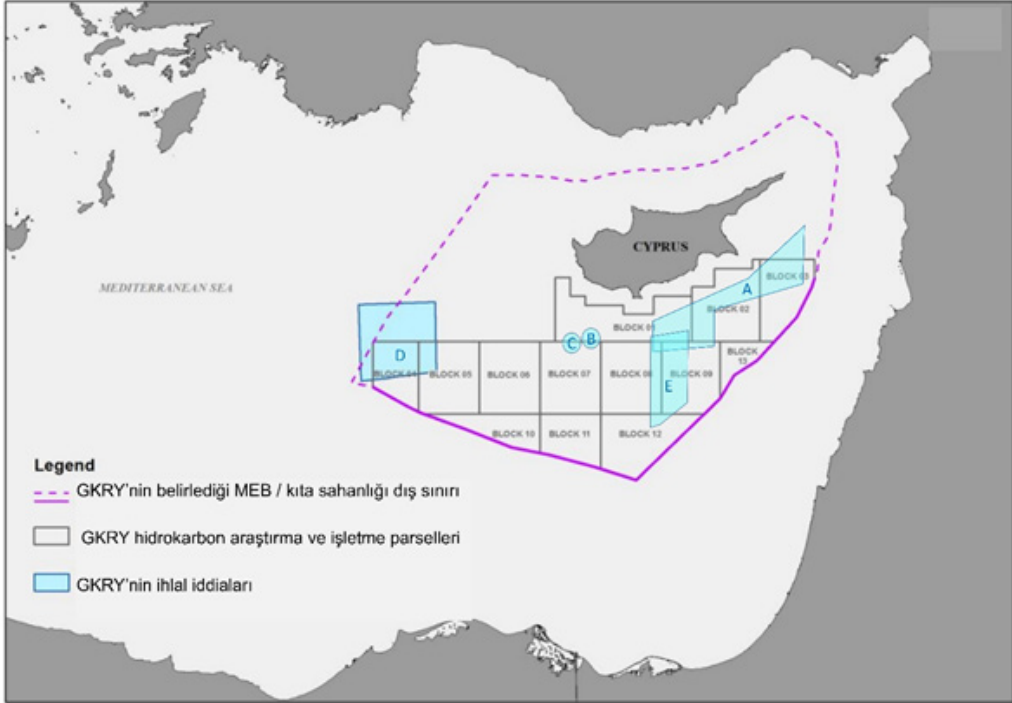
Harita 3. Barbaros Hayreddin Paşa Sismik Araştırma Gemisinin 2014 Yılında Faaliyetleri ile İlgili GKRY'nin İhlal İddiaları (Letter dated 13 February 2014 A/68/759).

Kıbrıs Rum Yönetiminin BM nezdindeki bu iddiaları Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Rum Yönetiminin iddialarına verilen cevapta; 32° 16' 18" boylamının batısının Türk kıta sahanlığı olarak belirlendiği, diğer GKRY iddialarına konu olan bölgelerin KKTC ile 21 Eylül 2011 tarihinde imzalanan kıta sahanlığı anlaşması ile belirlenen KKTC'nin yetki alanında olduğu belirtilmiştir (Letter dated 25 April 2014 A/68/857).

2014 yılı son çeyreğine gelindiğinde, Barbaros Hayreddin Paşa gemisinin iki savaş gemisi eşliğinde 20 Ekim - 30 Aralık 2014 tarihlerinde Kıbrıs'ın güneyinde özellikle 1,2,3,8,9 nolu parsellerde planlanan faaliyeti (Harita 4, A bölgesi) ile ilgili bizzat Rum Yönetimi lideri Nicos Anastasiades tarafından

BM'ye bir mektup gönderilmiştir. Mektupta; 2,3,9 nolu parsellerde ENI ve KOGAS'a yetki verildiği belirterek, Türkiye'nin bu tarz tehditkâr tavırlarının Kıbrıs sorunu müzakerelerinin verimli bir şekilde sonuçlanmasını da olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Bu nedenle de Derviş Eroğlu ile 9-10 Ekim 2014 tarihlerinde gerçekleşmesi planlanan Kıbrıs müzakereleri konulu görüşmeleri askıya aldığı bildirilmiştir (Letter dated 6 October 2014 A/69/425).

GKRY, kendi münhasır ekonomik bölgesi ve kıta sahanlığı bölgesinde Türkiye'nin tacizlerinin 2015 yılında da devam ettiğini iddia etmiştir. Bu kapsamda araştırma yetkisi verilen *MV Flying Enterprise* isimli geminin Kıbrıs adasının güneyinde gerçekleştirdiği jeofizik araştırmasının 17 Aralık 2015 tarihinde TCG Gediz Firkateyni tarafından taciz edildiği (Harita 4, B ve C bölgeleri) BM'ye bildirilmiştir (Letter dated 29 February 2016 A/70/767).

Harita 4. GKRY'nin Deniz Yetki Alanı İhlal İddiaları (Note verbale dated 13 November 2014 A/69/582; Letter dated 12 December 2018 A/73/651; Letter dated 19 February 2019 A/73/753; Letter dated 29 February 2016 A/70/767).

Türkiye'nin bu iddialar karşısındaki yanıtı Kıbrıslı Türkleri ve Rumları temsil etmeye yetkili *tek bir otoritenin* mevcut olmadığı yönünde olmuştur. Türk donanma gemilerinin, bilimsel araştırma faaliyetlerinin Türkiye'nin rızası olmadan gerçekleştirildiğini tespit ettiklerinde müdahale etme hakkına sahip olduklarını belirtmiştir (Letter dated 17 March 2016 A/70/788).

Türkiye bölgedeki deniz yetki alanlarının belirlenmesinde 'kıtaların üstünlüğü' ilkesini dikkate almakta, adaların deniz yetki alanlarının bu kapsamda kıtalara üstün olamayacağını savunmaktadır. Aralarında Birleşik Krallık - Fransa, İtalya - Tunus, Romanya - Ukrayna, Bangladeş - Myanmar ve Nikaragua - Kolombiya örneklerinin de bulunduğu uluslararası hukuk uygulamalarında bu ilkenin doğrulandığı Türkiye tarafından ortaya konulmaktadır (Letter dated 15 June 2016 A/70/945). GKRY Türkiye'nin bu argümanını kabul etmediğini daha önce Mısır, Lübnan ve İsrail ile imzaladığı deniz yetki alanları anlaşmalarını örnek göstererek reddetmekte ve GKRY deniz yetki alanlarının uluslararası hukukun ilgili kurallarına uygun olarak belirlendiğini iddia etmektedir (Letter dated 4 May 2017 A/71/900).

2018 yılında Türkiye'nin kendi kıta sahanlığı olarak belirlediği Akdeniz'in derin deniz bölgesinde sismik araştırmalarını artırması, bu kapsamda; Barbaros Hayreddin Paşa'nın destek gemileri ve Türk savaş gemileri eşliğinde 18 Eylül 2018 tarihinden itibaren sismik araştırmalara başlaması (Harita 4, D bölgesi), GKRY tarafından yasadışı kabul edilmiş, bu nedenle toplanan verilerin de GKRY'ye ait olduğu savunulmuştur (Letter dated 12 December 2018 A/73/651).

Türkiye'nin 26 Şubat - 26 Mayıs 2019 tarih aralığında, GKRY'nin belirlediği 1, 8, 9, 12 numaralı parselleri içeren bölge (Harita 4, E bölgesi) için bir uyarı yayınlaması ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın bölgede sismik araştırmalara başlaması aynı şekilde GKRY'nin tepkisine neden olmuştur. GKRY tarafından İtalyan ENI ve Fransız TOTAL şirketlerine araştırma izni verilmiş olan bölgenin Lübnan, İsrail ve Mısır ile yapılan anlaşmalarla sınırlandırılmış MEB içinde olduğu iddia edilen mektupta, bölgede sadece GKRY'nin yetkili olduğu belirtilmiştir (Letter dated 19 February 2019 A/73/753).

Rum yönetiminin bu iddialarına KKTC tarafından verilen cevapta; BM Genel Sekreterinin 2012 yılında Güvenlik Konseyine sunduğu rapora atıf yapılarak adanın doğal kaynakları üzerinde her iki toplumun da hak sahibi olduğu, lisans alan enerji şirketlerinin, Kıbrıslı Türklerin hidrokarbonların ortak sahipleri olduğunu ve hidrokarbonların işletilmesi ile ilgili kararlara etkin katılmalarını kabul etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Rum Yönetiminin tek taraflı tutumu karşısında, Kıbrıslı Türklerin haklarını korumak amacıyla Türkiye ile

2011 yılında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalandığı ve TPAO'ya araştırma izni verildiği vurgulanmıştır (Letter dated 8 April 2019 A/73/827).

2019 yılında Akdeniz enerji kaynakları konusunda artan Türkiye-GKRY meydan okumaları, Mayıs 2019'da GKRY'nin adanın kuzeyinde Türk kıta sahanlığını içerecek ve TC-KKTC arasındaki MEB sınırlandırma anlaşmasını ihlal edecek şekilde, kıta sahanlığı ve MEB sınırı belirlemesiyle (Harita 2, Türkiye ile Ada arasındaki kesik çizgili hat) yeni bir boyut kazanmıştır (Note Verbal dated 04 May 2019 Ref: 06.23.001). Böylece GKRY adanın kuzey kesimini de tartışmanın içine çekerek, sorunlu alanları genişletme yoluna gitmiştir.

ABD ve AB'nin GKRY Akdeniz Enerji Politikasına Yaklaşımı

Enerjide dışa bağımlılık açısından 2017 yılında en yüksek seviyeye (%55,1) ulaşan Avrupa Birliği'nin doğalgazdaki bağımlılığı %74,3 ile daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir (EC 2019b). AB'nin doğalgazda %38,7 seviyesinde Rusya'ya bağımlı olması (European Commission Eurostat, 2019) ayrıca hassasiyet olarak görülmektedir. Bu husus 2006 yılından itibaren çeşitli kereler Rusya ve Ukrayna arasında baş gösteren gerilimlerle iyice açığa çıkmıştır.

Nitekim doğalgaz arz güvenliği sorunu AB Juncker Komisyonunun 2014 yılında başlattığı AB Enerji Birliği (EU Energy Union)'nin önemli konularından biri olmuştur. Bu anlamda son yılların en büyük doğalgaz kaynaklarının keşfedildiği Doğu Akdeniz, bölgesel anlamda olduğu gibi AB enerji politikaları açısından da önemli görülmektedir. Doğu Akdeniz'in Avrupa Birliği için umut verici bir gaz kaynağı olduğu, çeşitlendirme fırsatlarını arttırdığı, 2017 yılında yayınlanan Enerji Birliği 2nci durum raporunda da belirtilmiştir (European Commission, 2017: 9).

AB Enerji Birliği girişimi çerçevesinde, 2015 yılında Akdeniz için Birlik (The Union for the Mediterranean -UfM) üye devletleri ile Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında karşılıklı güven ve şeffaflığa dayalı ortaklıkları kolaylaştırmak için üç üst düzey enerji platformu oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de Gaz Platformu (UfM Gas Platform)'dur (UfM, t.y.). AB üyesi olmayan ülkelerle kurulacak iş birliği platformları aracılığı ile AB'nin enerji arz güvenliğine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

AB, bölgede geliştirilen enerji projelerini de bu kapsamda destekleme programlarına dahil etmektedir. Yunanistan kökenli IGI Poseidon S.A. şirketi tarafından, Doğu Akdeniz'de üretilmesi muhtemel doğalgazı, Kıbrıs-Girit-Yunanistan ana karası üzerinden Avrupa'ya iletmek üzere geliştirilen 'EastMed' boru hattı projesi, AB Komisyonu tarafından *Project of Common Interest (PCI)*

listesine dahil edilmiştir. Tek bir Avrupa gaz pazarı ve güvenli bir iletim ağı oluşturmak amacıyla on yıllık kalkınma planına da dahil edilen projenin ön araştırma finansmanı için 2 milyon Euro tahsis edilmiştir (IGI Poseidon, t.y.).

2016 yılı Mayıs ayında gerçekleşen AB-ABD Enerji Konseyi (U.S.- EU Energy Council) toplantısı sonrası yapılan ortak açıklamada; AB üye devletlerinin egemenliklerine ve doğal kaynaklarını araştırma ve kullanma konusunda egemenlik haklarına saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır (European Union External Action, 2016). Böylece GKRY ve Türkiye arasında zaman zaman Yunanistan ve Mısır'ın da dahil olduğu Akdeniz enerji kaynaklarının paylaşımı sorununda AB üyesi devletlere destek verileceği ortaya konmuştur. Nitekim 2019 yılında hazırlanan Avrupa Konseyi 2019 Türkiye Çalışma Raporunda; Mart 2018'deki Avrupa Konseyi'nin Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde devam eden yasadışı eylemlerini şiddetle kınadığı, ayrıca, Türkiye'nin uluslararası hukuka ve iyi komşuluk ilişkilerine saygı gösterme yükümlülüğünün hatırlatıldığı ve Kıbrıs'ın doğal kaynaklarını uluslararası hukuka uygun olarak keşfetme ve kullanma haklarına saygı duymaya çağırıldığı hususları yer almıştır. Ayrıca AB'nin Mart 2019'da, Türkiye'yi, uygun bir şekilde ve Kıbrıs ile tam dayanışma içinde cevap vereceği bu tür yasadışı eylemlerden kaçınmaya çağırdığı bilgisi verilmiştir (EC, 2019a).

Türkiye'nin son dönemde artan sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerinden sonra AB, Türkiye'yi bu tutumundan geri adım attırarak kademeli bir baskı politikasını hayata geçirmeye yönelmiştir. Bu kapsamda; AB Konseyi, birliğin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu'ndan, 2020 yılından itibaren Türkiye'ye aktarılan üyelik öncesi AB fonlarının azaltılmasını talep etme kararı almıştır. Ayrıca 11 Kasım 2019 tarihinde AB dışişleri bakanları Türkiye'nin Kıbrıs açıklarında doğalgaz arama çalışmalarında yer alanlara seyahat yasağı ve şahısların mal varlıklarının dondurulmasını içeren yaptırımlar için yasal bir çerçeve oluşturulması konusunda anlaşmaya varmıştır (BBC, 2019). Bu aşamadan sonra, AB'nin Türkiye'yi politika değiştirmeye zorlayıcı adımlarının çeşitli sahalara yayılarak genişletileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla, AB'nin Kıbrıs sorununda taraflara eşit mesafede durmak yerine açık şekilde GKRY'ye destek vereceğini söylemek mümkün görülmektedir.

GKRY ve Doğu Akdeniz'de Enerji İş Birlikleri

Doğu Akdeniz havzasında yeraltı zenginliklerinin keşfi sonrası, 2003 yılından itibaren GKRY'nin öncelikle ikili iş birlikleri kurmaya çalıştığı, bu kapsamda Mısır, Lübnan, İsrail ile MEB sınırlandırma anlaşmaları imzaladığı görülmektedir. GKRY'nin başlattığı araştırma faaliyetleri neticesi 2011 yılında doğalgaz

keşfedilmiş, ancak Doğu Akdeniz'de bulunan diğer rezervlerle birlikte ihraç edilmesi yatırım maliyeti açısından daha uygun görülmüştür (Karagöl ve Özdemir, 2017: 35). Bu aşamadan sonra GKRY doğalgazı dünya piyasalarına ulaştıracak çok taraflı iş birlikleri oluşturma gayreti içine girmiştir. GKRY için, bölgedeki diğer doğalgaz ihracatçısı konumuna gelen ülkeler olan Mısır ve İsrail bu konuda doğal iş birliği yapılacak ülkeler olarak belirlemiştir. Boru hattı planlamalarından birinin varış ülkesi İtalya zaman zaman iş birliği yapılan ülke olurken, geçiş ülkesi olan Yunanistan, aynı zamanda GKRY'nin geleneksel destekçisi olarak, iş birliği yapılan ülke olarak yer almıştır. GKRY Akdeniz enerji politikasında en önemli partner olarak İsrail'i görmektedir. Bölgede İsrail gibi güçlü bir ülke ile iş birliğinin diğer ülkelerle uygun anlaşmalar yapmasına etki edeceği değerlendirilmektedir.

Kıbrıs sorunu temelinde, GKRY'nin Akdeniz enerji politikasının Türkiye ve KKTC ile taban tabana zıt olması, bulunan gaz miktarının tek başına işletilmesi için yeterli görülmemesi gibi etkenler GKRY'yi çok taraflı iş birliğine zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda bölgedeki doğalgazın ihracı için boru hattı inşa edilmesi, ihraç edilecek elektrik üretimi için enerji santrallerinin, ortak depolama terminallerinin, Kıbrıs'ta sıvılaştırılmış veya sıkıştırılmış gaz ihraç edecek tesislerin ve hem LNG hem de CNG gemilerine hizmet etmek için limanların inşası gibi projeler zaman zaman gündeme gelmektedir. Bölgedeki enerji kaynağı, ülkeler için ekonomik anlamda hayati önem taşımakla birlikte GKRY, Kıbrıs sorununun çözümünde enerji kartını kullanmak için İsrail, Mısır ve Yunanistan başta olmak üzere yukarıdaki projeler kapsamında çeşitli iş birliği platformları oluşturmaya gayret göstermektedir. Ancak söz konusu enerji iş birliği platformlarının, gelecekte Kıbrıs sorununun girdabına kapılarak, soruna birinci derecede dahil olma riski bulunmaktadır. Türkiye-KKTC ve Yunanistan-GKRY soruna enerji paylaşımı bağlamının ötesinde, Kıbrıs sorunu olarak da yaklaşmaktadırlar. Taraflarca, enerji sorununda geri adım, Kıbrıs sorununda geri adım olarak algılanmaktadır.

Bölgedeki bir diğer ülke olan İsrail'in keşfettiği doğalgaz için en yakın ve büyük pazar Türkiye'dir. Ceyhan'a dönecek boru hattı vasıtasıyla gazın Türkiye'ye getirilmesi ve buradan Avrupa'ya gönderilmesi ile ilgili projeler uzun süre gündemde olmuştur (DW, 2003; NTV, 2019). Ancak son on yıldır Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan ciddi sıkıntılar bu projelerin hayata geçmesine imkân tanımamıştır. İsrail, kendi gazı ile birlikte GKRY'nin gazını Kıbrıs adası, Girit ve Yunanistan Mora yarımadası üzerinden Avrupa'ya taşıyacak EastMed boru hattı projesine olumlu bakmaktadır. 2016 yılında Kıbrıs yerel basınında da heyecanla tartışılan proje ile ilgili 27 Şubat 2017 günü, GKRY, Yunanistan, İsrail ve İtalya Enerji Bakanları tarafından Tel Aviv'de ortak

bildiri yayınlanmıştır. Dört ülke çalışmalarını hızlandırılması için koşulların incelenmesi amacıyla, çalışma grubu oluşturulması konusunda mutabakat sağlamıştır (Cyprus News Agency, 2017). Başlangıçta yılda 10 milyar m³ kapasiteye sahip olacak şekilde planlanan projenin sonraki yıllarda 20 milyar m³ kapasiteye çıkarılabileceği öngörülmekte ve toplam yatırım maliyetinin 6.2 milyar Euro olması beklenmektedir (The Ministry of Energy, t.y.). 2 Ocak 2020 tarihinde İsrail, Yunanistan, GKRY enerji bakanlarının imzaladığı projeyi İtalya'nın ileriki bir tarihte imzalayacağı (DW, 2020) açıklansa da Mayıs 2020 tarihi itibarıyla beklenen imza atılmamıştır. Finansman zorlukları, yüksek maliyet, deniz dibi jeolojik durumun yarattığı riskler, deniz derinliğinin yarattığı teknik zorluk, Türkiye'nin engelleme çabaları gibi faktörler nedeniyle projenin hayata geçebileceği hakkında şüpheler bulunmaktadır (Baconi, 2017: 10; Kökyay 2019: 214). Bu nedenle projenin ekonomik olmaktan öte, Türkiye'yi baskı altına almaya yönelik *siyasi bir proje* olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin ikili ilişkilerde sorun yaşadığı diğer bölge ülkesi Mısır, 2008 yılında 14 milyar m³ LNG ihracatı yaparken, 2015 yılına kadar azalmış ve sıfır seviyesine inmiştir. 2018 yılında tekrar 2 milyar m³ seviyesinde LNG ihracatı yapan Mısır'ın (BP, 2019: 39) yeniden ihracatçı olması 2015 yılında Zohr sahasında 850 milyar m³ doğal gaz bulunmasından kaynaklanmaktadır. Mısır, 2015 sonrası zamanla artan üretim seviyesini ihraç edebilecek önceden sahip olduğu LNG tesislerine ilave olarak yeni tesis inşası planlamaktadır (Ediger, Devlen ve Bingöl McDonald, 2012: 83). İsrail ve GKRY'nin doğal gazını pazarlamak için, Mısır'ın LNG tesislerinden faydalanılması alternatif yollardan birisidir. Mısır da bu yaklaşıma çok hevesli görünmektedir. Zira, Mısır'ın stratejik önemini artıracak bu seçenek aynı zamanda ekonomik açıdan da fayda sağlayacaktır.

Bölgedeki enerji kaynakları ile ilgili bir diğer uluslararası oluşum Doğu Akdeniz Gaz Forumu (*Eastern Mediterranean Gas Forum - EMGF*)'dur. 14 Ocak 2019'da, GKRY, Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün ve Filistin enerji bakanlarının katılımı ile Kahire'de hayata geçirilen Forum; arz ve talebi sağlayarak, üye ülkelerin çıkarlarına hizmet edecek bölgesel bir gaz piyasasının kurulmasını hedeflemektedir. Forum'un ikinci toplantısı 25 Temmuz 2019 tarihinde yine Kahire'de gerçekleşmiştir. Türkiye ve Lübnan'ın katılmadığı toplantılarda Forum'u uluslararası örgütlenme seviyesine yükseltme taahhüdünde bulunulmuştur (Anadolu Ajansı, 2019). 16 Ocak 2020 tarihinde yine Kahire'de gerçekleşen Forum tüzüğüne kabul edildiği üçüncü EMFG toplantısına AB ve Dünya Bankası temsilcileri ile ABD ve Fransa gözlemci olarak katılmıştır (PİO, 2020). Forum'un sağladığı uluslararası destek ile GKRY'nin, Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'nin Akdeniz'deki haklarını yok sayan

yaklaşımında konumunu güçlendirmeyi amaçladığı değerlendirilmektedir. Türkiye'nin görüşü Cumhurbaşkanı tarafından "Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yok sayan hiçbir proje hayata geçirilemez" sözleri ile ortaya koymuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019). Fransa'nın da yer almayı istediği Forum'un amaçlarından birisi de altyapı maliyetlerini düşürmek olarak belirlenmiştir. Bu konuda Mısır'ın mevcut altyapısından istifade edilecek olması, Mısır'ın GKRY politikalarını desteklemesinde etken görülmektedir (The Arab Weekly, 2019).

Bölgeye yönelik iş birliklerinde Rusya'nın etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir. Akdeniz'i stratejik bir bölge olarak gören Rusya, özellikle Suriye krizinden sonra burada varlık göstermek için fırsat bulmuştur. GKRY 2012 yılında büyük bir ekonomik krize girmiştir. Yaşanan kriz nedeniyle 2013 yılında Rusya ile gerçekleşen kredi görüşmeleri sonrası 10 Ocak 2014'te GKRY Bakanlar Kurulunun Rus uçaklarının Baf şehrindeki Andreas Papandreu hava üssünden faydalanmasını öneren Savunma Bakanlığının taslak teklifini onaylaması ve Şubat 2014'te Büyük Petro isimli Rus kruvazörünün Limasol Limanı'nı ziyareti (Hasanoğlu, 2015: 57). GKRY-Rusya Ortodoks kardeşliğine dayalı ilişkilerinin genişleme potansiyelini ortaya koymaktadır. Buna karşın, Suriye'deki varlığına ilave olarak Libya'daki fırsatı değerlendirerek Akdeniz'e daha güçlü yerleşme hesapları yapan Rusya'nın, enerji başta olmak üzere birçok alanda iş birliği yaptığı Türkiye ile de Doğu Akdeniz doğalgaz kaynakları bağlamında yakın ilişkiler geliştirebileceği düşünülmektedir (Kısacık ve Erenel, 2019: 72).

Son dönemdeki gelişmelere bakıldığında Türkiye'nin, Akdeniz'deki haklarını koruma yolunda Silahlı Kuvvetlerini de kullanacak derecede sert önlemlere başvurabileceği görülmektedir. Türkiye bu kararlılığı ortaya koyarken bölgede başat güç olma politikası güttüğü izlenimi vermektedir. Ancak diğer bölge ülkeleri bu politikayı arzu etmedikleri gibi tepki politikası geliştirmek adına iş birliği zemini arayışına girmektedirler. Türkiye karşıtı bloklaşma sonucu, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Türkiye-İsrail ekseninin yerine yeni bir eksen ortaya çıkmaktadır (Ediger, Devlen ve Bingöl McDonald, 2012: 73-92). Oluşmaya başlayan İsrail-GKRY-Yunanistan ekseninin (buna Mısır'ın da eklenmesi mümkündür) ABD ve AB tarafından desteklendiğini gösterecek açıklamalar mevcuttur (Euronews, 2020).

Sonuç

GKRY'nin Akdeniz enerji politikasının temelinde, bir tek egemen unsurun bulunduğu görüşü yatmaktadır. Mevzuatın oluşumundan, deniz yetki alanı

sınırlandırma anlaşmalarına; hidrokarbon ihalelerinden, doğalgaz işletim planlamalarına kadar adanın tümünde GKRY, meşru egemen haklarını kullandığı argümanı ile hareket etmektedir. Bu durum Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi 1974 sonrası kazanımlarını kaybetme riski ile karşı karşıya getirmektedir. GKRY'nin yaklaşımı Türk tarafını, sadece Kıbrıslı Türklerin hakları ile ilgili değil, Türkiye'nin kendi hakları ile ilgili de taviz vermeye zorlamaktadır.

GKRY, keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının bir an önce uluslararası pazarlara ulaştırılması ve ülke ekonomisine katkı sağlaması için gayret göstermektedir. Elde edilecek ekonomik gücün, Kıbrıslı Türkleri Kıbrıs sorununu çözmekte ikna edeceği hesaplanmaktadır. Ayrıca ekonomik açıdan güçlü bir GKRY'nin, AB ve İsrail ile birlikte, Kıbrıs sorununun çözümünde, politik açıdan da daha güçlü olacağı iddia edilmektedir (Παμπορίδης, 2012: 83). Dolayısıyla GKRY'nin, Akdeniz'de sahip olmayı umduğu olası hidrokarbon kaynaklarını, ekonomik değeri yanında siyasi açıdan da bir araç olarak kullanma amacında olduğu görülmektedir. GKRY, bu hedefe ulaşmak için İsrail, Mısır, Ürdün, Filistin gibi bir araya gelmesi zor görülen aktörleri bir platformda birleştirmek için AB'yi kullanmayı da ihmal etmemektedir. AB desteğini alan GKRY, bu politik yaklaşımı ile iş birliğine muhtaç olmasına karşın, kendisinin vazgeçilmez olduğu görüntüsü yaratmaktadır.

GKRY Akdeniz enerji politikasında kilit taşın Mısır olduğu görülmektedir. Ancak Mısır'ın başat pozisyonunda olduğu EMGF girişiminde, ABD ve AB'nin toplantılara katılarak Mısır'a destek verdiği de ortadadır. Bu açıdan, bölgenin ihracat altyapısına ve en büyük rezervine sahip ülkesi Mısır'ın mevcut yaklaşımının değişmesi beklenmemekle birlikte, yaklaşımındaki olası bir değişikliğin Doğu Akdeniz gaz kaynaklarının pazarlanmasını zora sokacağını, ihtiyaç duyulan yeterli altyapı ve doğalgaz rezervinden kârlılık prensipleri kapsamında mahrum kalınacağı değerlendirilmektedir. Bu ihtimale karşı GKRY, alternatif birliktelik kapsamında İsrail-GKRY-Yunanistan eksenli East-Med projesini de gündemde tutmaya devam etmektedir.

Ayrıca Akdeniz'de meydana gelebilecek istikrarsızlıkların bölgede yapılacak yatırımlar üzerinde olumsuz etkisi olacağı açıktır. Yüksek maliyetlere ulaşan enerji yatırımlarının istikrarsız bir ortamda taşıyacağı risk, yatırımcıları uzak tutacaktır. Böyle bir ortam en çok bölgede ekonomik çıkar sahibi olan devletleri olumsuz etkileyecektir. Türkiye'nin deniz alanlarındaki faaliyetleri ve KKTC'nin Maraş bölgesini iskâna açmak gibi kara alanlarında atacağı adımlar gerginliği artırma potansiyeli nedeniyle yatırımcıları uzak tutabilecektir. Yatırımcılara gereken güveni sağlamak için Rum yönetimi görünürde de olsa uzlaşma adımları sergileyebilecektir.

Avrupa Birliği, bölgedeki enerji piyasasında en önemli aktördür. Hidrokarbon üreticileri için büyük bir müşteri olmasının yanı sıra küresel çaptaki petrol şirketleri aracılığıyla üretici vasfı da bulunmaktadır. Avrupa enerji tüketiminde petrolün payı halen önemini korumakla birlikte tercih edilen yakıt olarak doğal gazın geçme konusunda ilerleme devam etmektedir. Yüksek tüketim rakamları nedeniyle Birliğin bölgeye ilişkin kararlarının tedarikçilerin pozisyonu üzerinde büyük bir etkisi olacaktır.

AB enerji tüketiminde doğalgazın payının artması, Avrupa gaz ihtiyacının ortalama %38,7'sini karşılayan Rusya'ya bağımlılığı perçinleyen bir etken olmaktadır. Enerji güvenliği ve sürekliliği açısından bağımlılıkları azaltmak isteyen Avrupa ülkeleri Akdeniz'de bulunan enerji kaynaklarını hesaba katan bir politik yaklaşım sergilemektedirler. Bu kapsamda henüz siyasal sorunlarını çözmemiş olan GKRY'ni Birliğe kabul etmenin ötesinde, deniz yetki alanları konusunda sorunlara hakkaniyet kriterleri dışında bir yaklaşımla, GKRY penceresinden bakmayı sürdürmektedir. GKRY'nin tek taraflı ve Kıbrıs Türklerinin haklarını yok sayarak belirlediği MEB bölgelerini tanımakta, bu bölgelerde açılan ihalelere Avrupalı şirketlerce katılım sağlanmakta ve bulunan kaynakların Avrupa'ya ulaştırılması için geliştirilen projelere destek verilmektedir.

Kıbrıs sorunu ile Doğu Akdeniz enerji paylaşım sorunu, birbirine bağımlı sorunlar olarak önümüzdeki süreçte uluslararası ilişkilerin odak noktasını teşkil edecek konuların içinde yer almaktadır. Türkiye-KKTC ve Yunanistan-GKRY taraflarının Kıbrıs sorununda ilerleme sağlamadan, enerji sorununun çözümünde ilerleme sağlamaları olası görülmemektedir. Eşitlik ve hakkaniyet temelinde buluşulması halinde tüm tarafların kazanacağı bir çözümün mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Baconi, Tareq (2017), *Pipelines And Pipedreams How The Eu Can Support A Regional Gas Hub in the Eastern Mediterranean*, London: European Council on Foreign Relations.
- Başeren, Sertaç Hami (2010), *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yay.
- Commission of the European Communities (2001), *2001 Regular Report On Cyprus Progress Towards Accession*, Brussels.
- Δημοσθένους, Ιωάννα (2013), "Ο ρόλος της Κύπρου στην νέα ενεργειακή πραγματικότητα στην Νοτιο-Ανατολική Μεσόγειο", Αλεξάνδρα Προδρομίδου (ed.), *Η ενίσχυση των σχέσεων σε θέματα Ασφάλειας μεταξύ των κρατών στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου*, Αθήνα: Ι.Ε.Κ.Ε.Θ., ss. 53-80.

- Doussis, Emmanuella (2004), "L'accord du 17 Février 2003 Entre Chypre et L'egypte Sur la Délimitation de Leurs Zones Économiques Exclusives : Bref Commentaire", A.Pedone (ed.), *Annuaire du Droit de la Mer 2004*, Paris: Institut du Droit Économique de la Mer, ss 143-155.
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (2007), *Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Petrol Alt Çalışma Grubu Raporu*, Ankara.
- Ediger, Volkan S.; Devlen, Balkan ve Bingöl McDonald, Deniz (2012), "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler*, s. 9 (33), İstanbul, ss. 73-92.
- Grigoriadis, Ioannis N. (2014), "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?", *Middle East Policy*, s. XXI (3), Washington, DC, ss. 124-133, DOI: 10.1111/mepo.12087.
- Hasanoğlu, İbrahim (2015), "Doğu Akdeniz'de Rusya'nın Stratejik Müttefiki: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi", *EkoAvrasya*, s. 29, Ankara, ss. 54-57.
- Karagöl, Erdal Tanas ve Özdemir, Büşra Zeynep (2017), *Türkiye'nin Enerji Ticaret Merkezi Olmasında Doğu Akdeniz'in Rolü*, İstanbul: SETA Yay.
- Kısacık, Sina ve Erenel, Fahri (2019), "Doğu Akdeniz Güvenlik Algılamaları Bağlamında, Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (The Permanent Structured Cooperation- PESCO) ve Enerji Güvenliği Meselelerinin Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerine Olası Yansımalarını Anlamak", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, s. 2 (1), Yozgat, ss. 51-76.
- KKTC Bakanlar Kurulunun K(II)1195-2011 sayılı 22 Eylül 2011 tarihli kararı.
- Kökyay, Ferhat (2019), "Türk Dış Politikasında Yeni Bir Açmaz: East-Med", 6. *Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu*, 18-20 Nisan 2019, Elazığ: Asos Yay, ss. 214-215.
- Markou, Nikolaos (2016), *Exploration Activities Offshore Cyprus*, Ministry of Energy, Commerce Industry and Tourism toplantısında yapılan sunum, Limassol.
- Özersay, Kudret (2004), "Annan Planı ve Federal Yasaları Çerçevesinde Doğu Akdeniz Yetki Alanları", *Ankara Ü. SBF Dergisi*, s. 59 (3), Ankara, ss. 203-230.
- Örnek, Serdar ve Mızrak, Baransel (2016), "Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları", *Bilge Strateji*, s.8 (15), İstanbul, ss. 13-32.
- Παμπορίδης, Γιώργος Π. (2012), *Οι Υδρογονάνθρακες της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία: ΙΜΗ.
- Tsakiris, Theodoros (2018), "The Importance of East Mediterranean Gas for EU Energy Security: The Role of Cyprus, Israel and Egypt", *Cyprus Review*, s. 30 (1), Nicosia, ss. 25-50.
- T.C. Bakanlar Kurulu Kararları No: 2012/2802, 2012/2968, 2012/2973, *Resmi Gazete*, Sayı: 28276, Tarih: 27 Nisan 2012.
- T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü'nün 14/10/2011 Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-402/3166 sayılı yazısı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (25 Mart 2016), "GKRY'nin Açtığı Üçüncü Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi", Basın açıklaması No: 74.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (21 Eylül 2011), "Türkiye – KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması", Basın açıklaması No: 216.
- Yaycı, Cahit (2011), "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Libya'nın Rolü ve Etkisi", *Güvenlik Stratejileri*, s. 7 (14), İstanbul, ss. 17-41.

BM Deniz Hukuku Bültenleri

Law of the Sea Bulletin No 52, 2003.

_____ No 54, 2004.

_____ No 57, 2005.

_____ No 59, 2005.

_____ No 73, 2010.

_____ No 74, 2011.

_____ No 75, 2011.

BM'ye Sunulan Belgeler

From the Permanent Representative of Cyprus to the United Nations addressed to the Secretary General:

Letter dated 15 June 2012 A/66/851

_____ 29 October 2013 A/68/555

_____ 17 October 2013 A/68/537

_____ 5 December 2013 A/68/644

_____ 12 November 2013 A/68/593

_____ 13 February 2014 A/68/759

_____ 19 May 2014 A/68/883

_____ 6 October 2014 A/69/425

_____ 13 November 2014 A/69/582

_____ 5 August 2016 A/70/1008

_____ 29 February 2016 A/70/767

_____ 4 May 2017 A/71/900

_____ 12 December 2018 A/73/651

_____ 19 February 2019 A/73/753

Note Verbal dated 04 May 2019 Ref: 06.23.001 of Republic of Cyprus Ministry of Foreign Affairs to the Secretary-General of the United Nations.

From the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General:

Letter dated 25 April 2014 A/68/857

_____ 17 March 2016 A/70/788

_____ 15 June 2016 A/70/945

_____ 8 April 2019 A/73/827

Elektronik kaynaklar

Υπηρεσία Υδρογονανθράκων (t.y.), Άδειες που έχουν χορηγηθεί http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page16_gr/page16_gr?OpenDocument (E.T. 05 Mart 2020).

Anadolu Ajansı (2019), *Doğu Akdeniz Gaz Forumu bakanlar düzeyinde toplandı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-dogu-akdeniz-gaz-forumu-bakanlarduzeyinde-toplandi> /1541691 (E.T. (28 Kasım 2020)).

- BBC (2019), AB: Doğu Akdeniz sondaj çalışmaları nedeniyle Türkiye'ye yaptırımların çerçevesi belirlendi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50378376> (E.T. 05 Mart 2020).
- BP (2019), *BP Statistical Review of World Energy 2019*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (E.T. 05 Mart 2020).
- Commission of the European Communities (2000), *Regular report from the Commission on Cyprus' progress towards accession 2000. COM (2000) 702 final*, http://aei.pitt.edu/44552/1/cyprus_2000.pdf (E.T. 25 Temmuz 2019).
- Chossudovsky, Michel (2009), *War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields*, <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/11680> (E.T. 05 Mart 2020).
- Cyprus News Agency (2017), *Kıbrıs, Yunanistan, İsrail ve İtalya çalışma grubu EastMed boru hattını destekliyor*, <http://www.cna.org.cy/WebNewstr.aspx?a=a183656ef4174448ad49d6eced14db02> (E.T. 05 Aralık 2020).
- Delek Group (2017), *Our Operations*, <https://www.delek-group.com/our-operations/east-med/> (E.T. 07 Kasım 2020)
- Delek Drilling (t.y.), *Aphrodite Gas Field*, <https://www.delekdrilling.com/project/aphrodite-gas-field> (E.T. 04 Kasım 2020).
- DW (2003), *Doğalgaz Doğu Akdeniz'de dengeleri değiştirdi*, <https://www.dw.com/tr/do%C4%9Falgaz-do%C4%9Fu-akdenizde-dengeleri-de%C4%9Fi%C5%9Ftirdi/a-16747467>. (E.T. 08 Aralık 2020).
- _____ (2020), *EastMed: Belirsizliklerle dolu boru hattı projesi*, <https://www.dw.com/tr/east-med-belirsizliklerle-dolu-boru-hatt%C4%B1-projesi/a-51883677> (E.T. 08 Mart 2020).
- EC (2019a), *Commission Staff Working Document Turkey 2019 Report*, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-turkey-report.pdf> (E.T. 05 Aralık 2020).
- EC (2019b), *EU energy in figures, Statistical pocketbook 2019*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e0544b72-db53-11e9-9c4e-01aa75ed71a1> (E.T. 18 Nisan 2020).
- ENI (2017), *Eni begins producing from Zohr, the largest ever discovery of gas in the Mediterranean Sea*, <https://www.eni.com/en-IT/media/press-release/2017/12/eni-begins-producing-from-zohr-the-largest-ever-discovery-of-gas-in-the-mediterranean-sea.html> (E.T. 04 Mart 2020).
- _____ (2018), *Eni announces a gas discovery offshore Cyprus*, <https://www.eni.com/en-IT/media/press-release/2018/02/eni-announces-a-gas-discovery-offshore-cyprus.html> (E.T. 04 Ekim 2020).
- Euronews (2020), *Doğu Akdeniz krizi: Kıbrıs, Yunanistan, ABD ve İsrail'den enerji işbirliğini genişletme kararı*, <https://tr.euronews.com/2019/08/07/dogu-akdeniz-krizi-kibris-yunanistan-abd-ve-israil-den-enerji-ismirligini-genisletme-karar> (E.T. 08 Mart 2020).
- European Commission Eurostat (2020), *Database*, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database> (E.T. 16 Nisan 2019).
- _____ (2019), *Energy production and imports*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_production_and_imports#The_EU_and_its_Member_States_are_all_net_importers_of_energy (E.T. 06 Ekim 2020).

- European Commission (2017), *Second Report on the State of the Energy Union*, https://ec.europa.eu/commission/publications/2nd-report-state-energy-union_en (E.T. 05 Eylül 2020).
- European Union External Action (2016), *Joint Statement: U.S.-EU Energy Council*, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2817/joint-statement-us-eu-energy-council_en (E.T. 05 Mart 2020).
- ExxonMobil (2019), *ExxonMobil makes natural gas discovery offshore Cyprus*, https://corporate.exxonmobil.com/News/Newsroom/News-releases/2019/0228_Exxon_Mobil-makes-natural-gas-discovery-offshore-Cyprus (E.T. 04 Mart 2020).
- Hydrocarbons Service, Ministry of Energy, Commerce and Industry (t.y.), *Licensing Rounds*, http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page18_en/page18_en?OpenDocument (E.T. 28 Kasım 2020).
- IGI Poseidon (t.y.), *Eastmed*, <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (E.T. 05 Ekim 2020).
- Noble Energy (2003), *Noble Energy, Inc. Announces Startup of Natural Gas Production From the Giant Mari-B Field Offshore Israel*, <http://investors.nblenergy.com/news-releases/news-release-details/noble-energy-inc-announces-startup-natural-gas-production-giant> (E.T. 02 Ekim 2020).
- NTV (2019), *İsrail, doğalgaz boru hattı inşası için Türkiye ile müzakerelere hazır iddiası*, https://www.ntv.com.tr/dunya/israil-dogalgaz-boru-hatti-insasi-icin-turkiye-ile-muzakerelere-hazir-iddiasi,y5rAO_-zWU2k_I_64zd2BA (E.T. 08 Ekim 2020).
- Oilprice (2017), *Oil Majors See Huge Opportunity In Eastern Mediterranean*, <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Oil-Majors-See-Huge-Opportunity-InEastern-Mediterranean.html> (E.T. 2 Aralık 2020).
- “Ο περί Πετρελαιοειδών (Παραγωγή) Νόμος του 1974 (N. 25/1974) Ε.Ε. Παρ.Ι. Αρ.1106” (1974), http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1974_1_025.pdf (E.T. 07 Ağustos 2020).
- “Ο περί Υδρογονανθράκων (Αναζήτηση, Έρευνα και Εκμετάλλευση) Νόμος του 2004 (N. 99(I)/2004) Ε.Ε., Παρ.Ι(Ι) Αρ.3849” (2004), http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2004_1_099.pdf (E.T. 7 Aralık 2020).
- “Ο περί Υδρογονανθράκων (Αναζήτηση, Έρευνα και Εκμετάλλευση) Νόμος του 2007 (N. 4(I)/2007) Ε.Ε., Παρ.Ι(Ι) Αρ.4109” (2007), http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2007_1_004.pdf (E.T. 7 Aralık 2020).
- PİO Ministry of Interior Republic of Cyprus (2020), *Declaration of the Third Ministerial Meeting of the East Mediterranean Gas Forum (EMGF)*, <https://www.pio.gov.cy/assets/pdf/newsroom/2020/01/Third%20EMGF%20declaration%2015-1-2020.pdf> (E.T. (19 Nisan 2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019), *Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yok sayan hiçbir proje hayata geçirilemez*, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/108302/-dogu-akdeniz-de-turkiye-yi-ve-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-ni-yok-sayan-hicbir-proje-hayata-gecirilemez-> (E.T. 28 Kasım 2020).
- The Arab Weekly (2019), *Eastern Med countries agree to move ahead with gas forum*, <https://theArabweekly.com/eastern-med-countries-agree-move-ahead-gasforum> (E.T. 08 Ekim 2020).
- The Ministry of Energy (t.y.), *Export*, <http://www.energy-sea.gov.il/EnglishSite/Pages/Gas%20Markets/Israels-Export-Options.aspx> (E.T. 18 Nisan 2020).
- UfM (t.y.), *The UfM Energy Platforms*, <https://ufmsecretariat.org/ufm-energy-platforms/> (E.T. 05 Ekim 2020).

United Nations (1964), *The Territorial Sea Law No. 45 of 1964*, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/CYP.htm> (E.T. 07 Ağustos 2020).

_____ (1974), *Continental Shelf Law No. 8 of 5 April 1974*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/CYP_1974_Law.pdf (E.T. 08 Temmuz 2020).

USGS (2010), *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean*, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf> (E.T. 22 Ekim 2020).

Υπουργείο Ενέργειας, Εμπορίου και Βιομηχανίας (τ.γ.), *Νόμοι – Κανονισμοί*, http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page09_gr/page09_gr?OpenDocument (E.T. 24 Aralık 2020).

İmparatorluktan Cumhuriyete: Türk Siyasetinde “İktidar Boşluğunun” Doldurulması

Ömer Baykal*

Öz

Mondros Mütarekesi sonrası imparatorluğun fiilen varlığını yitirmesi neticesinde bir iktidar boşluğu oluşmuştur. Devletin muhafazası amacıyla hareket eden, birçoğu yenileşme döneminde ordu içerisinde görev yapmış olan elitlerin ortaya koyduğu çaba, kısa süre içerisinde amaç ve yöntem değiştirmiştir. Ulusal egemenlik söylemini Anadolu’da dolaşıma sokan, öncülük ettiği meclis ve yönettiği ordu üzerinden iktidar boşluğunu dolduran Mustafa Kemal Paşa siyasi lider konumuna evrilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın göstermiş olduğu çaba şahsi bir başarının ötesinde kısa süre sonra kurulacak olan modern cumhuriyetin temellerini oluşturmuştur. Çalışma, Mustafa Kemal Paşa’nın geleneksel elitler ile olan mücadelesini ve Birinci Meclisin bu sürede oynadığı tarihsel rolü, iktidar ilişkileri bakımından çözümlemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İktidar Boşluğu, İttihat ve Terakki, Mustafa Kemal, Birinci Meclis.

From Empire To Republic: Filling “The Power Vacuum” in Turkish Politics

Abstract

As a result of the de facto fall of the empire after the Armistice of Mudros a power vacuum occurred. The efforts of the elites, many of whom served in the army during the period of innovation and also acted for the preservation of the state, changed the purpose and method in a short time after the armistice. Mustafa Kemal Pasha, who put the discourse of national sovereignty in circulation all around Anatolia, filled the power vacuum through the parliament and the army he led, and became a political leader. Mustafa Kemal Pasha’s efforts, beyond a personal success, laid the foundations for the soon-to-be-established modern republic. The study aims to analyze Mustafa Kemal Pasha’s struggle with traditional elites and the historical role played by the First Assembly in this period in terms of power relations.

Keywords: Power Vacuum, Union and Progress, Mustafa Kemal, Grand National Assembly.

*Dr. Öğr. Üyesi | Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yö. Bölümü
obaykal@bartin.edu.tr | ORCID: 0000-0001-7182-4793 | DOI: 10.36484/liberal.874237
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 169-190.
Gönderim Tarihi: 4 Şubat 2021 | Kabul Tarihi: 15 Mart 2021

Giriş

Modernitenin ürettiği teknik gelişmeyi idari, siyasi ve askerî alana tahvil etmeyi başaran Batılı devletler, Fransız Devrimi'nden itibaren kendilerini merkeze konumlandırarak dünya siyasetini şekillendirmeyi hedeflemişlerdir. Gücünü büyük oranda askerî başarısından alan Osmanlı İmparatorluğu ise karşılaştığı yenilgilerin bir sonucu olarak Batılı devletler ile olan mesafesinin açıldığını fark ederek devletin muhafazası ve eski günlerin tesisi adına, askerî alan başta olmak üzere politik düzeni yeniden dizayn etmeye çalışmıştır. 18. yüzyıldan itibaren siyasa yapıcılarının yenileşme adı altında gösterdiği çabaya rağmen 20. yüzyılın başına gelindiğinde, ülke bir varoluş problemi, devlet krizi ile karşılaşmıştır. Bu noktada çalışmamız, imparatorluğun fiilen son bulduğu Mütareke döneminden başlayarak Cumhuriyetin temellerinin atıldığı I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) son dönemine kadar olan süreci, iktidar boşluğunu¹, siyasa yapıcı aktörler ve iktidar ilişkileri bakımından ele alacaktır. Politik çözümlemenin esası, Mustafa Kemal Paşa'nın geleneksel elitler ile olan mücadelesine ve yaşadığı makas değişimine odaklanmaktadır. Öncelikle imparatorluğun içine girdiği varoluş problemi ortaya koyulduktan sonra yükselen bir aktör olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah, İstanbul Hükümetleri, İttihatçılar ve II. Grup ile olan mücadelesine bakarak iktidar ilişkilerini kişisel açıdan ne düzeyde yoğunlaştırdığı ve kurumsal bir yapı olarak I. Meclisin iktidar boşluğunu nasıl doldurduğu çözümlenecektir.

Devlet Krizi ya da İmparatorluğun Muhafazası

Yenileşme döneminin en dikkat çekici siyasi güç odağı, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında kurulan, kökleri Yeni Osmanlı düşüncesine dayanan, Jön Türk muhalefeti içerisinde çıkararak yönetim mekanizmalarını ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'dır. Avrupa deneyimini büyük oranda entelektüel figürler etrafında siyasi bir muhalefet kaynağı olarak sürdüren Jön Türk hareketi (Mardin, 2002:97-101), Selanik'te ortaya çıkan, çoğunluğu asker ve küçük memurlardan oluşan, düşünsel damarı zayıf, büyük oranda para-militer nitelik arz eden yapıyı uhdesine alarak politik bir organizasyon haline gelecektir (Aydın vd., 2010: 267-268, Hanioğlu, 2009: 249-258). Yaşanan radikal değişim, sadece gizli bir örgütün ya da muhalefetin oluşumuna değil bu tarihten sonra siyasete damga vuracak politik bir ekibin tasavvuruna ve oradan kalkarak şekillenecek siyasal düzene işaret etmekteydi.

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen ortadan kalktığı, Cumhuriyet rejiminin henüz kurulmadığı mütareke yılları (1918-1922) Türk siyasi literatüründe iktidar boşluğu (interregnum) olarak tanımlanmaktadır (bkz. Tunaya, 2009:7).

İttihatçı önderlerden Enver Paşa'nın Balkan Savaşları'nda ortaya koyduğu yararlılığa rağmen 1913 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu özel olarak da İttihat ve Terakki için stratejik bir bölge olan Balkan eyaletleri elden çıkmıştı. Yaşanan toprak kayıpları, alınan mağlubiyetler İttihatçıların morallerini bozmuş olsa da üretilecek yeni politikalar etrafından devletin bekası muhafaza edilmeliydi (McMeekin, 2016: 45). Buna karşın Batılı devletler nezdinde Osmanlı'nın paylaşılması noktasında uzunca süredir var olan ittifak, İttihatçıların 1911 yılından itibaren yaptıkları girişimleri boşa çıkartacak ve imparatorluk Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girecekti (Hanioğlu, 2008: 92). Dört yılın sonunda, Gelibolu ve Kut'taki zaferlere, Ekim Devrimi neticesinde doğuda beklenmedik kazanımlara rağmen 1918 yılının sonunda Makedonya ve Filistin cephelerinde yaşanan çöküş, imparatorluğu askerî ve siyasi bakımdan geri dönüşü olmayan bir tükenişe sürükledi; bu saatten sonra yapılacak en akıllıca iş, bir mütareke talebi olacaktı (Zürcher, 2005: 216-217). Fakat Osmanlı'yı savaşa sokan İttihatçı yönetimin, Talat Paşa kabinesinin varlığı, müzakere süreci için bir çıkma ifade ediyordu; sadece savaşın galipleri değil Mustafa Kemal Paşa gibi ordu içerisinde ön plana çıkan fakat İttihatçı liderlerin gölgesinde kalan isimler de yeni bir kabine ile mütareke sürecine girilmesi taraftarıydı (Demirbaş, 1985: 1113).

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İttihat ve Terakki Fırkası son kongresini toplayarak fesih kararı aldı. Kongrenin üçüncü gününde gelen haberlere göre İttihatçı liderlerden Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile Bahâeddin Şâkir, Dr. Nazım ve Dr. Rüsûhi Beyler yurtdışına kaçmıştı; İttihatçılık bu tarihten itibaren Teceddüt Fırkası ismi altında, görece lidersiz olarak yoluna devam etti (Hanioğlu, 2001: 483). Yeni parti, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elde etmekle birlikte meclisin padişah tarafından 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilmesi ve partinin kısa süre sonra kapatılması ile İttihatçılık özüne rücu ederek yoluna para-militer bir kimlik altında devam etti. Mütarekede kâğıt üzerinde yer alan “işgal” tehdidi İtilaf devletlerinin girdikleri yarış neticesinde “fiili” bir duruma dönüştü. İttihatçılar, her ne kadar parti, kabine ya da meclis gibi kurumsal iktidar odaklarından uzaklaşmış olsalar da sahip oldukları örgüt kültürü ve mücadele azmi, işgalleri püskürtme noktasında onları harekete geçirmeye yetecek düzeydeydi. İttihatçı liderler, ülkeyi terk etmeden çok önce, 1915 yılında Dünya Savaşı'nın hemen başında, Anadolu'da bir direniş hareketi planlayarak olası yenilgi karşısında bir rövanş hesaplamışlardı. Plan, orduya yardımcı olmak, bilgi toplamak, düşmanı içeriden çökertmek ve gerilla hareketleri yapmak amacıyla kurulan Teşkilat-ı Mahsusa üzerine kuruluydu. Teşkilat, Enver Paşa tarafından, kendi döneminde, Harbiye Nezareti'ne bağlı resmi bir kuruluş

olarak ihdas edilmekle birlikte, İttihat ve Terakki ile olan ilişkisi, yürüttüğü faaliyetler sebebiyle her daim gizli tutuldu (Tunaya, 2011: 340-347). İttihatçıların güttükleri strateji, çok yönlü ve örgütlü bir yol ihtiva etmekteydi. Ülke içerisinde Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı ve onun devamı olarak Karakol Cemiyeti adlı gizli bir örgüt kuran İttihatçılar, bir yanda saray ve İstanbul Hükümeti'nin ürettiği "İttihatçı avından" kaçarken diğer yandan ülkede baş gösteren işgallere karşı direniş cephesi oluşturdular. Tesis edilen organizasyonun yurt dışı ayağını ise "Umum Alemlî İslam İhtilal Teşkilatı" adlı örgüt üzerinden İttihatçı liderler üstelenecekti (Tekeli ve İlkin, 1989: 343).

Mütarekenin sonrasında İttihatçıların kurduğu ilk örgüt Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Cemiyetin kuruluşu büyük oranda I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Talat Paşa'nın Edirnelilere yaptığı örgütlenme çağrısına koşut gerçekleşmişti. Devamında, Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri de sıklıkla memleketin kurtarılması noktasında bir örgütün kurulması için bölge halkına telkinde bulunmuşlardı (Bıyıklıoğlu, 1992: 123). Bu minvalde 2 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da bir araya gelindi ve Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir örgüt kurulması kararı alındı. Cemiyet, inandırıcılığını arttırmak, temsili karakterini ortaya koymak ve bir Türk bölgesi olduğunu göstermek adına 1919-1920 yılları arasında birçok kongre düzenledi (Zürcher, 2005: 138). Örgüt, bağımsızlıkçı yapısını uzunca süre devam ettirdi, bir geçici hükümet gibi tutum aldı ve bu doğrultuda Sivas Kongresi'ne temsilci göndermedi; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne girme hususunda da tereddütlü davrandı (Er, 1985: 1124-1125). İttihatçı isimlerin örgütlediği bir başka deneyim, doğuda, mütareke döneminde Osmanlı düzenli ordularının boşalttığı coğrafyayı doldurmaya çalışan, İngilizlere ve Ermenilere karşı kurulan, büyük oranda İttihatçı insan kaynağına dayanan şura hükümetleridir. Bunların en dikkat çeken 5 Kasım 1918 tarihinde ihdas edilen Kars İslam Şurası'dır. Enver Paşa'dan aldıkları direktif doğrultusunda doğuya giden Teşkilat-ı Mahsusa önderleri 17-18 Ocak 1919 tarihinde bölgesel çaplı Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi'ni tesis etmişlerdir; daha önce ihdas edilen Aras ve Ahıska yönetimleri de bu hükümetin bir parçası olmuştur (Tanör, 1992: 107-108). Aynı bölgede faaliyet gösteren bir başka yapı, 1918 yılı Kasım ayı başında İstanbul'da kurulan ve Erzurum'da kendisine bir şube açan Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'dir (Özkaya, 2011: 50). İstanbul'dan aldığı "şube açma yetkisi" ile memleketine dönen Cevat Dursunoğlu, resmi başvuru yaparak 10 Mart 1919 tarihinde İttihatçı önder Hoca Raif Bey'in de dâhil olduğu bir grup ile cemiyetin Erzurum şubasını açtı. Kısa süre içerisinde İstanbul'dan, merkezden uzaklaşan, müstakil ve bölgesel bir yapı haline gelen

cemiyet, İstanbul’dan kaçan İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri ile yakından temas kurarak teşkilatlanmasını güçlendirmiştir (Akal, 2012:247-249). Erzurum Kongresi’nin çekirdeğini oluşturacak olan cemiyet, 24 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Valiliği’ne resmi olarak başvurarak ismini Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirdi (Sakallı, 1997:173). Bu bağlamda Erzurum’daki cemiyetin bir benzeri, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ismi altında 10 Şubat 1919 tarihinde Trabzon’da açıldı. (Özkaya, 2011: 69). Trabzon, İttihatçı eşrafın ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin yoğun olduğu, Enver Paşaya “biat” etmiş birçok ünlü fedainin bulunduğu bir liman şehriydi; Sovyetlerden geçişi kolaylaştırması bakımından da stratejik bir konuma sahipti. Şehir, Mustafa Kemal Paşa’ya olan muhalif kimliğini Enver Paşa vefat edip, Cumhuriyet kuruluncaya kadar sürdürdü (Akal, 2012: 255). Mondros Mütarekesi sonrasında Ege’de faaliyet gösteren en dikkat çekici örgüt ise İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’ydi. İttihatçıların Ege bölgesinde var olan yoğunluğu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işgalci güçlerin dikkatini çekmiş, bundan sebep “İttihatçı” damgasını yemek istemeyen fedailer geri planda kalmışlardı. Fakat örgüt gerek matbuat gerekse silah ve cephane kaçırma hususunda Karakol ile çok yakın teşriki mesai yapacaktır (Bayar, 1967: 1631). 1919 yılı Mayıs ayı itibariyle Ege bölgesinde başlayan Yunan işgalleri üzerine Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey liderliğinde önce Balıkesir’de daha sonra Alaşehir’de toplanan kongreler ile mücadele bölgesel bir kimlik kazanmıştır. İlk kongre öncesi Karakol Cemiyeti adına Kara Vasıf’ın gönderdiği cemiyet nizamnamesinin Hacim Muhittin Bey’e iletilmesi ve bu belgenin bölgeye dağıtılması İttihatçıların etkinliği açısından dikkat çekicidir (Çarıklı, 1967: 20). İsmi geçen tüm bu dernekler, Ankara’da Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bir meclis kuruluncaya kadar çatı rol üstlenen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve merkezi organı Heyet-i Temsiliye’nin (HT) denetimi dışında kalacaklardır (Tunçay, 1992: 33).

Mütareke döneminde başlayan işgaller neticesinde iktidar ilişkileri kabaca İstanbul ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrıldı. İttihatçı avının başlaması ile yurt dışına ve Anadolu’ya kaçan İttihatçıların bıraktığı İstanbul, 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren önce fiilî (de facto), Müttefiklerin Meclis-i Mebusan’ı bastıkları 16 Mart 1920 tarihinden şehrin geri alınacağı 6 Ekim 1923’e kadar resmî olarak (de jure) işgal altında kaldı (Criss, 2014: 16). İşgal güçleri karşısında zayıf kalmakla birlikte varoluş gösteren diğer güç odağı, V. Mehmet Reşat’ın görevi başında ölmesi üzerine 13 Eylül 1918 tarihinde VI. Mehmet unvanı ile koltuğa oturan son Osmanlı padişahı Vahideddin’dir. Vahideddin, selefının aksine açık bir İttihatçı aleyhtarıydı ve ülkeyi kurduğu kabineler üzerinden yürütme eğilimi gösterdi. Kabinelerin gözde ismi ise

padişahın eniştesi olması sebebiyle saraya yakın ve güvenilir olan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden Damat Ferit Paşa'dır. "Artçı" İzzet Paşa ve devamında kurulan iki Ahmet Tevfik Paşa kabinesinden sonra 4 Mart 1919-1 Ekim 1919 tarihleri arasında kurulacak olan üç Damat Ferit kabinesi, İttihatçı avına, Anadolu'da başlayacak olan direnişe ve baş gösterecek iktidar ilişkilerine karşı çıkması, onları bastırmaya çalışması bakımından ayrıksı bir dönemi ifade etmektedir. 5 Mayıs 1919 tarihli Teceddüt Fırkasının kapatılması kararı da bu sürece denk gelmektedir (Akşin, 1985: 1177).

Mustafa Kemal Paşa'nın Liderliği ve İktidar İlişkilerinde Makas Değişimi

Suriye'deki görevini tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelerek devlet erkânı ile temasa geçti, birçok önemli görüşme yaptı; amacı henüz güvenoyu almamış olan Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesiydi fakat hedeflenen strateji gerçekleşmedi ve kabine yoluna devam etti. Oylamadan kısa süre sonra padişah, Tevfik Paşa'nın telkiniyle, anayasanın 7. maddesine dayanarak meclisi dört ay içerisinde seçime gitmek koşuluyla feshetti. Fiilen işgal altında olan ülkenin yeni bir seçim yapamayacağı ortadaydı; karar, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere birçok kimse tarafından tepkiyle karşılandı (Ateş, 2016: 92). Meclisin bizatihi padişah tarafından feshedildiği, işgallere karşı koyan toplumsal ve siyasal güçlerin hükümet tarafından baskılandığı, düzenli orduların terhis edildiği ve payitaht başta olmak üzere ülkenin dört bir yanının açık bir işgale maruz kaldığı siyasi ortam, tartışmasız bir "iktidar boşluğuna" işaret etmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya'nın yokluğunda 1919 yılı başında toplanan Paris Barış Konferansı, müzakereden çok galip devletlerin mağluplara dayattığı bir toplantı görüntüsü veriyordu. Osmanlı imparatorluğu hakkında verilecek kararın belirsiz olduğu bir dönemde, İtilaf devletlerinin desteğini alan Yunanistan'ın Ege bölgesine yapmış olduğu askerî çıkarma ve buna bağlı gelişen işgaller, Mondros'tan itibaren Anadolu'da başlayan karşı koyuşu alevlendirdi (Clogg, 2013: 97-99). İzmir ve çevresinin Yunan birlikleri tarafından işgalinin ertesi günü 16 Mayıs 1919 tarihinde yapılan görüşmede, padişahın Mustafa Kemal Paşa'ya şimdikiye dek vatana büyük hizmetler yaptığı, kendisinden beklenen hizmetin ise hepsinden önemli olduğu, vatani kurtarabileceği söylemesi üzerine iktidar ilişkileri yeni bir faza evirildi (Ateş, 2016: 95). Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, 9. Ordu (daha sonra 3. Ordu) müfettişlik görevinin kendisine verilmesini "Beni İstanbul'dan nefyü teb'id (sürgün) maksadiyle Anadolu'ya gönderenler" ile devamında "o tarihte Erkan-ı

Harbiye-i Umumiye’de bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden (sezen) zevat ile görüştüm” ifadeleri, Mustafa Kemal Paşa ile onu görevlendiren kişilerin farklı maksatlar taşıdığına işaret etmektedir (Atatürk, 1967a: 9-10). Damat Ferit ve partisinin Mustafa Kemal Paşa’yı İstanbul dışına gönderme isteği ile Mustafa Kemal Paşa’nın vâsi yetkilerle donatılma ve bir mücadele yürütme gayreti, farklı amaçlara hizmet etmekle birlikte aynı atamada cisimleşmişti (Kuyaş, 2016: 92). Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki siyasetinin son on yılına görece muhalif olmuş, iktidar ilişkilerinin içerisinde yer almamış, hükümetin elinde yüksek rütbeli subayın bulunmadığı bir dönemde İstanbul’da ikamet eden fakat yönetecek ordusu olmayan, padişah Vahideddin ile şehzadeliğinden itibaren teşrik-i mesai yapmış bir komutandı. Bu şartlar altında tercih edilebilecek ilk aday olarak göze çarpmakla birlikte; padişah beklentisi, işgalleri derinleştirecek Anadolu’daki ayaklanmaların sükûnete erdirilmesi ve iktidarın devamıydı.² Fakat, Mustafa Kemal Paşa için sorun, imparatorluğun ya da saltanatın muhafazası değil, Mondros sonrası Osmanlı’nın elinde kalan ve ekseriyetini Türk nüfusun bulunduğu topraklarda ulusal güçlerin hâkim olduğu bir cumhuriyetin kurulmasıydı. Nutuk’ta Samsun’a çıkmadan önce var olan kurtuluş çareleri içerisinde kendisinin düşündüğü ve tatbik ettiği kararların, Hakimiyet-i Milliyeye dayanan, kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devletinin kurulması yönünde olduğunun altını çizecektir (Atatürk, 1967a: 12). Bu ise bölgesel direniş yöntemleri ile değil kendisinin merkezde yer aldığı, Anadolu halkının destek ve iştirakiyle gerçekleşen bütünlüklü bir mücadele ile mümkündü (Demirel, 2011: 57).

2 Milli Mücadelenin şekillenmesi ve ileriye dönük yaşanacak makas değişiminin en dikkat çekici noktalarından birisi Mustafa Kemal Paşa’nın padişah tarafından Anadolu’ya gönderilmesidir. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u 19 Mayıs 1919 ile başlatması, kronolojik olarak daha önceki olayları anlatmaması diğer yandan hayatta kaldığı sürece padişahın (ö.1926) bu görüşmeden bahsetmemesi konuyu uzunca süre boşlukta bırakmıştı. Milli Mücadele sonrasında, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya geçmeden önceki faaliyetlerini ilk kez Falih Rifki Atay ve Mahmut Soydan ile yaptıkları görüşmede aktarmış ve bu notlar 13 Mart 1926 tarihinde eş anlı olarak İstanbul’da Milliyet, Ankara’da Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde yayınlanmış fakat padişah ile olan görüşmesi iradi olarak gündem dışı tutulmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile padişah arasındaki görüşmenin muhteviyatı ancak 1944 yılında Falih Rifki Atay’ın 19 Mayıs (Ankara: Ulus Basımevi) eseri ile aynı yıl basılan Enver Behnan Şapolyo’nun *19 Mayıs 1919 (Ankara: Çocuk Esirgeme Kurumu Kitapları)* adlı kitabı aracılığıyla kamuoyuna yansacaktır; buna karşın her iki eserin de içeriden, resmi ideolojiyi tahkim edici metinler olduğunun altı çizilmelidir. Konun uzunca süre açığı kavuşmaması, ötelenmesi ve teyide muhtaç olması farklı, ideolojik okumalara da neden olmuştur (bkz. Kısakürek, 1968:140-206). Temel düzeyde, İngiliz istihbaratında olumsuz raporlarına rağmen Mustafa Kemal Paşa beraberindeki isimler için vize çıkartılarak İngilizlerin kontrolünde olan Samsun’a deniz yoluyla gönderilmesinde padişahın çok önemli rolü vardır. Fakat padişahın temel beklentisi (i) Samsun ve havalisinde asayişin temin ederek Mondros Mütarekesi’nde yer alan 7. Maddenin devreye girmesini engellemek (ii) silahlı karşı koyuş gösterebilecek Mustafa Kemal Paşa üzerinden barış masasında gücünü arttırmaktı (Bardakçı, 2006:140-141). İttihatçıların ile yıldızı barışmayan padişah Vahideddin ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın ittihatçıların örgütlediği Anadolu’ya Mustafa Kemal Paşayı göndererek, onun üzerinden ulusal mücadele yürütme stratejisi gerçeğe yakın durmamaktadır. Dolayısıyla, bu kısa fakat önemli dönemin iktidar ilişkilerine dahil olan her bir güç odağı için farklı anlam taşıdığı ileri sürülebilir.

Askerî ve sivil yetkilerle donatılan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiğinde yöneteceği, icrai kararlar alacağı herhangi bir örgütü yoktu. Yaptığı ilk iş, daha önce birlikte çalıştığı ve güven duyduğu, o an itibariyle ordusu bulunan Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalar gibi kumandan arkadaşları ile irtibata geçmek ve birçoğu kendisi Samsun'a çıkmadan önce faaliyet icra eden, İttihatçı ağına dâhil fakat yerel nitelikli direniş örgütlerini tek bir çatı altına toplayarak kurtuluş stratejisi üretmektir. Fakat bu süreç kısmen Mustafa Kemal Paşa'nın bizatihi padişah adına Anadolu'ya geçmesi diğer yandan İttihat ve Terakki liderleri ve siyaseti ile yaşadığı ihtilaftan dolayı bir hayli zor olmuştur.

25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı ve bütün askerî/sivil makamlara gönderdiği genelgede, her bir idarecinin bulunduğu bölgede işgal girişimlerini protesto etmesini talep etmişti. Havza'dan Amasya'ya ilerleyen Mustafa Kemal Paşa, yakın asker arkadaşlarıyla birlikte imzaladığı tamim ile Ankara'da açılacak meclisin ve kurulacak Cumhuriyetin temel söylemi olan "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" parolasını dolaşıma sokmuştur (Eroğlu, 1982: 179). Tamimde, "İstanbul Hükümeti'nin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getiremediği" hususunun açıkça belirtilmesine karşın cari rejime karşı herhangi bir eleştiri yapılmaması dikkat çekiciydi. Mustafa Kemal Paşa yukarıda ifade edildiği üzere, bir rejim değişikliği taraftarı olmakla birlikte Cumhuriyetin kuruluşuna kadar bunu asla açıkça ifade etmeyecek, hedeflerini, kendi ifadesiyle bir "milli sır" gibi taşıyarak, peyderpey iktidar ilişkilerine tatbik edecektir (Atatürk, 1967a: 16). Amasya Tamiminde ileriye dönük olarak alınan dikkat çekici kararlardan birisi de 10 Temmuzda Erzurum'da doğu illeri adına bir kongrenin düzenlenmesiydi.

Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinin öncesi ve sonrasında batıda, kuzey-güney hattında, otonomiye sahip, Yunan işgaline karşı pozisyon alan, zaman zaman İstanbul ile irtibata geçen, büyük oranda sivillerden müteşekkil fakat geri planda İttihatçıların rol oynadığı bir örgütlenme modeli mevcuttu. Bu durum, sadece yurdun muhafazasını değil iktidar ilişkilerini de kendisine çevirmek isteyen, makas değişimini zorlayan Mustafa Kemal'in stratejisi açısından bir açmaza işaret etmekteydi. Direniş hareketini bir merkezden ve kendi kontrolü altına almak isteyen Mustafa Kemal, inisiyatif dışında gelişen girişimleri derlemek amacıyla 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde ulusal nitelikli Sivas Kongresi'ni topladı. Batıdakilerin Sivas'taki kongreyi kendileri gibi yerel addedip delege göndermemeleri (Çarıklı, 1967: 179), doğudakilerin görüşlerini Erzurum'da ifade etmeleri neticesinde "ulusal" düzeyde toplanan kongre ancak sınırlı sayıdaki asker eliyle, on bir ilden gelen toplam 38 delegenin iştirakiyle icra edilebildi. Kongrenin ilk üç gününü meşgul eden esas konu, delegelerin, İttihat ve Terakki'yi canlandırmayacakları ve herhangi bir siyasi

parti adına çalışılmayacağı adına yaptıkları yemindi (Kansu, 2009:219). Yemin edilmesinin en işlevsel yanı, Erzurum Kongresi’nden itibaren cemiyetlerin üstünde var olan “ittihatçılık” etiketinin silinmesiydi; kongre, bu aksiyonuyla, başta “İstanbul” olmak üzere içerideki ve dışarıdaki iktidar odaklarının temel iddiasını boşa çıkartılmış oldu (Akbal vd., 2018: 231). Fakat yapılan yeminin, I. Dünya Savaşı sonrasında İttihatçıların, kimliklerini gizleme, geri planda kalma stratejisi ile koşut olduğunun altı çizilmelidir (Demirel, 2011: 64).

Kongre’de alınan en dikkat çekici karar, Anadolu ve Rumeli’de kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMH-C) çatısı altında bir araya getirilmesi ve yönetiminin Mustafa Kemal’e verilmesidir. Erzurum Kongresi’nden sonra Mustafa Kemal’in iktidar merkezine doğru ilerleyişi sürmüştü, iktidar ilişkilerinin Batıya doğru kaymasına koşut olarak bu süreç hızlanmıştı. Fakat Mustafa Kemal’in yaşadığı iktidar yoğunlaşması cari rejime karşı cepheden bir tutumu ihtiva etmemektedir; padişahlık makamı, muhatap alınan ve birçok kongre üyesi tarafından hürmet edilen siyasi bir odaktır (İğdemir, 1986: 14). Osmanlı kabinesini yalnızlaştırmak, padişahı yanına çekmek adına padişahlık makamına karşı hürmetkâr ifadeler kullanarak iletişim kanalları arayan Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti ile irtibatı kesip Damat Ferit kabinesini boşa çıkartırken, Anadolu’da gerçekleştirdiği askerî ve mülki atamalar ile meşru bir otorite görüntüsü sergilemişti (Selek, 1981: 293). Ali Rıza Paşa kabinesinin Anadolu hareketi hakkındaki haberleşme yasağını kaldırması, ilerleyen süreçte HT ile açıktan temas kurulması ve örtük bir şekilde Harbiye Nezareti’ne bağlı birliklerin direniş örgütlerine destek vermesi, Anadolu iktidarının gücünü tahkim etmekteydi (Türkmen, 2020: 8). Bu minvalde, 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde İstanbul Hükümeti ve HT arasında Amasya’da yapılan görüşmede, ikisi gizli toplam beş protokol hazırlandı. Müzakerelerin başlangıcında iki taraf da hilafet ve saltanatın korunması hususunda karşılıklı güvence verdi ve görüşmeler ancak bunun üzerine devam etti (Atatürk, 1967a: 243). HT’nin ısrar ettiği, İstanbul adına görüşmeleri yürüten Salih Paşa’nın kişisel olarak kabul ettiği fakat gerçekleşmesi adına söz veremediği husus, açılacak olan meclisin İstanbul dışında toplanmasıydı. Mustafa Kemal, işgal sebebiyle meclisin İstanbul’da toplanamayacağı iddiasını Dünya tarihinden verdiği örnekler üzerinden açıklamasına rağmen meclis Anadolu’da değil başkent İstanbul’da toplanacaktı (Atatürk, 1967a: 246-249).

İktidar Sorunu ya da Yeni Rejimin İnşası

23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) iki ayrı seçim üzerinden şekillendi. Bunlardan ilki Amasya görüşmelerinde kararlaştırılan, 7 Ekim 1919 tarihli İntihab-ı Mebusan Kararnamesi ile belirlenen ve aynı yılın Kasım-Aralık ayları içerisinde yapılan mebusan seçimleridir (Tanör, 2004: 230). Osmanlı İmparatorluğu'nun altıncı seçimi olan 1919 seçimleri, ARMH-C'nin ezici çoğunluğu ile sonuçlanmıştır. 1919 Seçimleri sadece toplanması bakımından değil Anadolu'da beliren, önceleri devletin muhafazası olarak yola çıkan Ankara'daki meclisin açılması ile yeni bir rejimin kurulmasına ön ayak olan iktidar odaklarının İstanbul'a hâkim olması noktasında tarihi bir kırılmayı ifade etmektedir (Akın, 2015: 100). Ali Rıza Paşa kabinesi, Damat Ferit Paşa gibi Anadolu'ya karşı cepheden, açık bir tutum geliştirmemekle birlikte siyasi usul açısından Mustafa Kemal önderliğinde yükselen politik güç odaklarına karşı mesafeli ve eleştirel yaklaşmaktaydı. Seçim kararının öncesi ve sonrasında Ali Rıza Paşa ve kabine üyeleri tarafından yapılan açıklamalarda, Anadolu iktidarının İstanbul hükümeti uhdesinde yoluna devam etmesini istenmiş fakat Mustafa Kemal'in müsamahasız tutumu neticesinde Müdafaa-i Hukuk grubu açılan mecliste çoğunluğu elde etmişti (Karaca, 2004: 196-206).

Mebuslara, HT tarafından -imkân dâhilinde- İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya uğramaları ve meclise gittiklerinde de Müdafaa-i Hukuk grubunu kurmaları telkin edilmişti. Müdafaa-i Hukuk grubu yerine Rauf Bey liderliğinde, görece gevşek ve sınırlı bir siyasi teşekkül olan Felâh-ı Vatan Grubu ihdas edildi. Mebuslardan talep edilen husus Ankara'da bulunan ve Erzurum mebusu olarak seçilen Mustafa Kemal'in meclis başkanı olarak seçilmesiydi; bu istek, Anadolu'nun Mustafa Kemal öncülüğündeki iktidar odaklarının güçlenmesi için oldukça önemliydi (Aydemir, 1993: 200). Bu isteğin Mustafa Kemal nezdinde ne kadar ehemmiyetli olduğu, Nutuk'ta kullandığı sert ifadelerden anlaşılmaktadır (Atatürk, 1967a: 360-361):

... İstanbul'da "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! Evet niçin? Buna bugün cevap isterim. Çünkü efendiler; bu grubu teşkil etmeyi, vicdan borcu, millet borucu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler, cebîn idiler... cahil idiler... Bundan başka, efendiler; nankör ve hodperest idiler... Evet işittik efendiler; varmış: "Fellâhı vatan grubu".

Mustafa Kemal, İstanbul'da bulunan Rauf Bey'e daha sakin bir üslup ile kalemeye aldığı mektubunda, tercihin öncelikle mebuslarda olduğunu belirtmekle beraber siyasi açıdan yanlış bir strateji üretildiği eleştirisini yapmaktan geri durmayacaktı. Yükselen iktidar ilişkilerinde kendisini konumlandığı merkezi pozisyona işaret eden Mustafa Kemal, millet iradesi ve Kuvayı Milliye

ilişkisi, olası milli ayaklanmanın yönetilmesinde oluşabilecek zaaf lar ve cehren meclisin feshi karşısında kendisinin üstleneceği liderlik hususlarını hatırlatarak alınan kararın yanlışlığına işaret etmişti (Orbay, 1993: 11). Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra iktidarını yoğunlaştıran, Damat Ferit kabinesini deviren Mustafa Kemal’in meclisi İstanbul dışında toplayamaması, açılan mecliste isteği doğrultusunda bir grubun kurulmaması ve meclis başkanlığına seçilememesi, bir takım mebusların Ankara’ya uğramadan doğrudan İstanbul’a geçmesi, iktidar ilişkilerinin yaşadığı bunalıma işaret etmekteydi. Mustafa Kemal, II. Meşrutiyetten itibaren sık sık aldığı kararlarda ve takip ettiği politikalarda hüsrana uğramakla birlikte Anadolu’da baş gösteren iktidar yoğunlaşması sonrası ilk kez sarsıcı bir krizle karşılaşmıştı (Akşin, 1998: 326-327). Fakat Mustafa Kemal’in yaşadığı kısa süreli bunalım yine sert ve öreleeyici bir üslupla eleştirdiği Meclis-i Mebusan tarafından izale edilecektir.

Tüm eleştirilere rağmen, Müdafaa-i Hukuk mensuplarının hâkim olduğu Meclis-i Mebusan, “Misak-ı Milli” olarak adlandırılan siyasi beyannameyi kabul ederek Anadolu iktidarı ile olan rabitasını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal ile Rauf Bey arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere, gönderilen metin ile kabul edilen arasındaki fark, büyük oranda mütareke hattının sınırlarıyla ilgiliydi (Kaya, 2002: 72-73). 17 Şubat 1920 tarihinde hukuki bir mahiyet kazanan, altı maddeden müteşekkil Misak-ı Milli’nin ilk dört maddesi yeni kurulacak olan siyasi yapının ülke unsurunu açıklamaktaydı. Misak-ı Milli belgesi, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyetinin kaba sınırlarını belirlemesinin ötesinde Anadolu iktidarının meclise hâkim olması ve siyasi süreçleri inşa etmesi bakımından tarihî önemi haizdir. Alınan Misak-ı Milli kararları, Yunan ilerleyişi ve İngiliz tazyiki altında ezilen kabineyi aksi yönde baskılayarak istifaya zorlamıştı. İstifa sonrası “meclisin feshedileceği” ve yeni bir “Damat Ferit Kabinesinin” kurulacağı söylentileri karşısında Felâh-ı Vatan grubu temsilcileri Kuvayı Milliye’nin karşı çıkmayacağı bir adayın atanması için saray ile görüşürken Mustafa Kemal de padişaha çektiği telgraf ile hükümet bunalımının elden geldiğince hızla giderilmesini ve ulusal hedefleri icra edebilecek saygın bir hükümetin atanmasını talep edecekti (Atatürk, 1968: 398). Mustafa Kemal’in, Anadolu iktidarının ve meclisin baskısı, padişah nezdinde karşılık bulmuş ve Amasya Görüşmeleri yürüten, Ali Rıza Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olan Salih Paşa sadarete getirilmiştir.

Kabinenin kurulmasından sekiz gün sonra 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen İtilaf devletleri tarafından işgal edildi. 18 Mart 1920 tarihinde son toplantısını yapan Meclis-i Mebusan, işgalin anayasa ve insan haklarına aykırı olduğu, fikir ve vicdan hürriyetinin bulunmadığı yerde serbest karar alınmasının mümkün olunmadığı gerekçesiyle işgali protesto kararı aldı ve

meclis süresiz tatil edildi. İttifakla kabul edilen karar, İstanbul dışında, Anadolu'da yeni bir meclisin açılmasına ortam hazırlamış oldu. Bu tarihten itibaren Anadolu'da baş gösteren iktidar ilişkileri ve insan kaynağı, devletin muhafazası noktasında değil yeni bir devletin inşasında birincil rol oynayacaktır.

TBMM'nin Açılışı ya da İktidar Boşluğunun Doldurulması

1919 Yılındaki Mebusan seçimlerinden sonra, Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli "İntihap hakkındaki" çağrısı ile gerçekleştirilen genel seçimler, Ankara'da toplanacak olan yeni meclisin ikinci kanalını oluşturmaktaydı (Tanör, 2004: 231). Askerî ve mülki erkana gönderilen bu vesikaya göre İstanbul'da var olan siyasi irade, asli vazifesini ifa edemediğinden Ankara'da "olağanüstü yetkilerle" teçhiz edilmiş bir meclisin toplanması gerekmektedir. Tebliğde, İstanbul Meclis-i Mebusan'dan gelecek mebusların imkan dahilinde yeni meclise iştirak etmeleri istenmekteydi (Tunaya, 2009: 59). Yasama dönemi boyunca meclis tarafından sicil numarası verilen toplam 437 mebusan 88'i Mebusan seçimleri üzerinden Ankara'ya gelen kişilerdi (Demirel, 2017:79; Demirel 2012:18).

Salih Paşa'nın istifasının ardından 5 Nisan 1920 tarihinde dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesi kuruldu. Ankara'nın yeni kabineye tepkisi oldukça sertti; Mustafa Kemal 8 Nisan 1920 tarihinde yayınladığı tamimde "düşman süngülerine dayanan Damat Ferit kabinesini" tanımadığını ifade etmekteydi (Jaeschke, 1989: 97). Ankara ve İstanbul arasındaki iktidar mücadelesinin önemli yansımalarında birisi de karşılıklı yayınlanan fetvalardır (Ateş, 2016: 144-145). Erzurum Kongresi'nden itibaren kullanılan İslâmî dil, hem fetvalarda hem de meclisin toplanma çağrısına ve açılışına yansiyacak; saltanatın ve hilafetin kurtarılma misyonu ile ulusal egemenlik söylemi saltanatın kaldırılacağı güne kadar bir arada götürülecektir (Sarıçoban, 2019: 1577).

İnşa edilecek olan rejimin siyasi temelleri, meclisin açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatı ile yaptığı konuşmada saklıdır. Buna göre, öncelikle anayasa hukuku ilkelerinden kalkılarak ülkenin tüm milli kuvvetleri merkezi bir teşkilat etrafında birleştirilmelidir. Meclis, olağanüstü şartlar gereği, sadece denetleyen değil bilfiil milletin işleriyle iştigal eden bir iradedir; günlük işlerin yürütülmesi için meclis içerisinden seçilen ve parlamentoya karşı sorumlu olan bir "Heyet-i İcraiye" tesis edilmelidir. Bütün Osmanlıların ve Müslümanların başı olan padişah-halife tehdit altında bulunduğundan geçici de olsa hükümet reisi ya da padişah vekili seçilmemelidir. (Tunaya, 2009: 63-65). Mustafa Kemal Paşa, yedi yıl sonra Nutuk'ta yaptığı açıklamada takririn ihtiva ettiği hükümet

biçimini “Hakimiyet-i milliye esasına müstenit bir cumhuriyet” olarak tanımlayacaktır (Atatürk, 1967b: 438). Takririn kabul edildiği gün yapılan meclis başkanlık seçimlerinde Anadolu iktidarının öncü ismi, HT’nin Başkanı, Ankara Mebusu Mustafa Kemal, 120 oyun 110’unu alarak Meclis Başkanı seçildi ve uzunca süredir devam ettirdiği iktidar yoğunlaşmasını derinleştirdi. Bu minvalde Mustafa Kemal başkanlığındaki meclisin aldığı en dikkat çekici aksiyon, 7 Haziran 1920 tarihinde kabul edilen yasa ile İstanbul’un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetlerince yapılan tüm anlaşma ve faaliyetlerin geriye dönük olarak geçersiz kılınmasıydı.

TBMM hükümetinin tesis edilmesi sonrasında Fevzi Paşa, Milli Müdafaa Vekili sıfatıyla milli ordunun kurulduğunu açıklamıştı (Gizli Zabıt Ceridesi, S.1 C.1: 118-124). Meclisin açılması sonrasında önce gönüllü birliklerin düzenli orduya bağlandığı ifade edilmiş, kısa süre sonra da bütünüyle Kuvayı Milliye lağvedilmişti (Türkmen 2001:276). Önemli insan kaynağını askerlerden alan ve cephede varoluş mücadelesi yürüten meclisin kendisine bağlı düzenli bir ordu kurması, rejimin inşası açısından önemli bir kırılmayı ifade etmekteydi.

Mustafa Kemal’in konuşma ve takrirlerinde, hükümet ve devlet kavramlarının sık sık birbirleri yerine kullanıldığı görülmektedir; Ömür Sezgin’e göre, bu durum, ıstılah kargaşasının ötesinde, siyasi olarak yapılmış, bilinçli bir tercihtir; dönem itibarıyla henüz yeni bir devlet oluşumundan bahsetmek siyasi açıdan doğru değildir (2005: 28-29). Yeni bir devlet başkanlığı ve yürütme makamının ihdas edilmiş olması, siyasi usul açısından cari rejimden sert bir kopuşa gönderme yapacağı ve bu girişimin geleneksel elitler tarafından bastırılabilceği endişesi, hilafet-saltanat makamını korumayı kendisine misyon edinen, çift dilli bir siyaset doğurmuştur (Aslan, 1997: 39). Bununla beraber kurulan Muvakkat İcra Encümeni ve çıkartılan Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, meclisin yürütme faaliyetlerini bir hükümet gibi icra ettiğini, idari görevleri üstlenen kişilerin bir kuvvet olarak değil meclis uhdesinde verilen yetkileri kullanan bir heyet olduğuna işaret etmektedir. Meclisin çıkarttığı bütün kanunların sonunda “İşbu kanunun icrasından TBMM memurdur” ifadesi de yürütme işlerinin yasama tarafından yapılacağına, İcra Vekilleri heyetinin ancak “vekil” olacağını göstermekteydi (Tanör, 2004: 237, Akın, 2015: 143). Henüz anayasal düzeyde bir düzenleme yapılmamakla birlikte yasama ve yürütmeye ait yetkileri uhdesine alan, Hiyanet-i Vataniye kanunu üzerinden yargı yetkisine kavuşan meclisin yaşanan “iktidar boşluğunu” bir devlet inşası üzerinden bertaraf ettiği görülmektedir. İktidar boşluğunun doldurulmasında meclisin aldığı en önemli karar, 1921 Anayasası olarak bilinen “Teşkilat-ı Esasiye” Kanununun çıkartılmasıydı. Yeni anayasanın adı Kanun-ı Esasi değildir zira 1876 Osmanlı anayasası henüz

dönem itibariyle mer'idir; bu durum, 1924 Anayasası'nın yürürlüğe gireceği güne kadar devam edecek, yeni anayasanın yapılması ile Kanun-ı Esasi ve Teşkilat-ı Esasi birlikte kaldırılacaktır. Fakat ne ölçüde yeni bir devletin kurulacağı, meclisin asli kurucu mahiyet taşıdığı soru işaretliydi; Ankara'da, kurulan yeni meclisin geçici olduğu ve yeni bir anayasaya ihtiyaç olmadığı kanaatini taşıyan azımsanmayacak sayıda mebus vardı (Velidedeoğlu, 1974: 58-61, Tanör 2004: 246). Diğer taraftan TBMM'ye "ihtilalci" bir karakter atfeden ve meclisi Kanun-ı Esasi ile bağlı görmeyen mebusların mevcudiyeti de yeni bir anayasaya ve devletin varlığına işaret etmekteydi (Zabıt Ceridesi, S.1, C.5: 300).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası ya da siyasi tarihimize Halkçılık Programı olarak geçecek tasarı, 13 Eylül 1920 tarihinde meclise sunuldu. Metin, büyük oranda kendisinden beş gün önce Yenigün gazetesinde yayınlanan sol söyleme sahip Halk Zümresi'nin programını çağrıştırmaktaydı. Tasarının biçimlenmesinde dönem itibariyle dış politikada Sovyet Rusya ile kerhen ve stratejik düzeyde kurulan sıkı dostluk kadar birçoğu eski İttihatçılardan oluşan ve mecliste kayda değer düzeyde etkin olan Halk Zümresi'nin önemli payı vardı. Mustafa Kemal'in, hükümet odaklarının dışında mevcudiyet gösteren Halk Zümresi'nin egemenliğini önlemek, oluşan etkinliği uhdesine almak adına "maksat ve meslek" başlığını taşıyan bir metni hazırladığı anlaşılmaktadır (Şengil, 1996: 191). 25 Eylül 1920 tarihinde oluşturulan geçici, özel komisyon (*ad hoc*), taslağın "maksat ve meslek" bölümünü metinden ayırarak siyasi bir beyanname haline getirdi. Beyannamede dikkat çeken hususlardan ilki, meclisin kendisini emperyalizm ve kapitalizm karşısında siyasi bir güç olarak görmesi, bir diğeri ise ordunun emir ve salahiyetinin TBMM'de olduğu vurgusuydu (Zabıt Ceridesi, S.1, C.5: 371-372). 18 Kasım 1920 tarihinde tekrar meclis gündemine gelen anayasa tasarısı, önemli değişiklikler geçirdikten sonra 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girdi (Sevinç vd., 2017: 31). Dönem itibariyle içeride solu ya da sol görünümlü İttihatçılığı sönlendiren, anayasanın sonuna eklenen "madde-i münferide" üzerinden hilafet tartışmalarını soğutan Mustafa Kemal, ortaya koyduğu anayasal tezler itibariyle devam eden yeni düzen inşası ve iktidar yoğunlaşmasında keskin bir virajı dönmüş oldu (Tanör, 1978: 217, Sezgin, 2005: 64-66). İlk maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır" hükmüne yer veren 1921 Anayasası ile fiilî iktidar ilişkilerini uhdesine alan Anadolu iktidarı, mücadelesini hukuki bir merhaleye taşımaya başardı. "Meclis hükümet sisteminin" gereği olarak tüm yetkileri kendinde toplayan TBMM, yasamanın üstünlüğü ilkesini kiskançlıkla koruma yoluna gitmiş; kuvvetler birliği ilkesini zedeleyecek girişimler karşısında cepheden tutum geliştirmişti (Parla, 2016: 23).

Mustafa Kemal’in şahsında cisimleşen yetki temerküzü kadar Heyet-i Vekile’nin yasama ilişkilerini peçeleyici tutumu, 1921 sonrasında, iktidar-muhalefet ilişkilerinin siyasi gruplar etrafından cereyan etmesine neden olacaktır.

Politik Bölünme, Tasfiye ve İktidarın Tekelleşmesi

Sivas Kongresi’nde “particilik fikri” yasaklanmış olmakla birlikte meclisin faaliyetinde bulunduğu ilk bir yıl içerisinde muhtelif siyasi zümrelerin teşekkül ettiği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta, sayıları çok üyeleri sınırlı, birbirleriyle yarışmaya kalkışan ve meclis içerisinde kargaşaya neden olan bu grupların, ihtilafını sonlandırmak amacıyla 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu (I. Grup) kurduklarını; örgütün temel düzeyde Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye üzerine tesis edildiğini ifade etmiştir (Atatürk, 1967b:595). Bu tarihten itibaren I. Grup karşısında örgütsüz olarak mücadele eden muhalifler, 1922 Temmuz’unda İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (II. Grup) adı altında örgütlenmişlerdir (Demirel, 2005: 164). Mustafa Kemal, Cumhuriyet kurulduktan sonra İzmit’te gazetecilere yaptığı açıklamada, ilk iki grup arasındaki ihtilafın fikir ve içtihat farkından değil menfaat ve hissî şeylerden neşet ettiğini; asıl sorunun bu grupların dışındaki mülteci ve menfaatperestlerden kaynaklandığını ileri sürecektir (İnan, 1982: 59). I. TBMM’deki tartışmalar izlendiğinde, siyasi ihtilafın, hissi şeylerin ötesinde Mustafa Kemal’in I. Grubun kalkış noktası olarak gösterdiği Teşkilat-ı Esasiye Kanununun vazettiği, yasama iradesini merkeze alan meclis hükümeti sisteminin iktidar odakları tarafından başta Mustafa Kemal olmak üzere yürütme iradesi lehine genişletilmesinden kaynaklandığı görülecektir.

Ankara’ya seçilerek gelen mebusların tümünün ARMH-C üyesi, meclis genel kurulunun cemiyet genel kurulu olduğu kabul edilmesine karşın “parti disiplini” sağlamak amacıyla, meclisin büyük bir kısmı dışarıda bırakılarak, 10 Mayıs 1921 tarihinde aynı isim altında bir parti grubunun oluşturulmasına karar verildi (Tunçay, 1992: 42). İleride II. Grubun liderliğini üstlenecek Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, toplum nezdinde meclis içerisinde grubun kuruluş amacına muhalif kişilerin olabileceği zannıyla, önergenin geri çekilmesini istese de sonuç değişmeyecektir (Zabıt Ceridesi, S.2, C.10: 296-298). Bütün mebusların iştirak etmesi amacıyla değil, istenmeyen, muhalefet kaynağı oluşturan isimlerin dışarıda bırakılması hedefiyle grubun ihdas edildiği açıkta (Goloğlu, 1971: 162) Konuyla ilgili çalışmasında, I. Grubun kuruluşundan seçim kararı alıp yasama döneminin son bulacağı süreyi ikiye ayıran Ahmet Demirel, kurumsal bir hale gelinceye kadar örgütsüz bir mücadele yürüten

muhalliflerin, temel karşı koyuşlarını yedi ana başlık altında toplamaktadır. Demirel'e göre, II. Grup bütün mücadelesinin merkezine "meclis üstünlüğü" fikrini yerleştirmekte, yürütmenin ya da Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında toplanan yetki genişlemesini yasama iradesinin zayıflatılması olarak telakki etmektedir. İkincisi, muhalifler, ilk maddeyle ilişkili olarak, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının yasama alanına tecavüz etmesi ihtimaline müsamahasız bir tutum geliştirmiştir. Üçüncüsü, vekil seçiminde aday gösterme yetkisinin sorumsuz Meclis Başkanında değil meclis genel kurulunda olduğu hususu, temel çatışma konularından birisidir. Dördüncüsü, Meclis Başkanı ve üyelerinin vazifelerini "grup üyesi" sıfatıyla sürdürmeleridir. Beşinci husus, II. Grup'un temel hak ve hürriyetleri, kanun hakimiyetini merkeze almasıdır. Bu bağlamda İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu, yetkileri ve üye seçimi, iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren en dikkat çekici meselelerden bir diğeridir. II. Grubun kuruluşuna ön ayak olan ve iktidar mücadelesini tetikleyen bir diğer konu ise Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal'e verilen olağanüstü yetkilerdir (2017: 117-126). İnönü zaferlerinden sonra kaybedilen Eskişehir-Kütahya Savaşları, meclisi yeni bir arayışa sevk etmiş, Mustafa Kemal'in ordunun sevk ve idaresini alması gündeme gelmişti. Muhalliflerin karşı çıkışı, Mustafa Kemal ismine değil Başkumandanın aynı zamanda meclisin yetkilerini de kullanacak olmasındaydı. Kabulünden sonra üç kez uzatılacak olan yasa, tüm yetkiyi tek bir kişinin uhdesine vermesi sebebiyle diktatoryal bir görüntü sergilediğinden her seferinde mecliste sert tartışmalara neden olmuştur (Shaw, 2000: 1368-1369). Fakat Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruzda elde edilen zaferler, meclis içindeki "hoşnutsuzluğu" dindirdiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını tahkim etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında cisimleşen yetki temerküzü ve yasama yetkisini aşan uygulamalar, muhalifleri yeni bir yol ayrımına sürükledi ve 1922 yılı Temmuz ayı içerisinde İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (II. Grup) kuruldu. Muhalliflerin önce üç, daha sonra yedi nihai olarak yirmi yedi maddelik bir program hazırladığı, yasama iradesinin üstünlüğünün yanında siyasi bir hedef olarak kuvvetler ayrımı ilkesine dayandığı görülmektedir (Demirel, 2011: 394-403).

Bu dönem için iktidar-muhalefet ilişkisinin anlaşılması adına odaklanılması gereken en önemli husus, saltanatın kaldırılmasıdır. Sakarya Zaferi ve devamında kazanılan Büyük Taarruz, TBMM'nin elini diplomatik olarak güçlendirdi ve önce Mudanya Mütarekesi daha sonra Lozan görüşmeleri ile Ankara uluslararası bir güç odağı haline geldi. "Böl ve hükmet" anlayışının bir tezahürü olarak Lozan görüşmelerine İstanbul ve Ankara hükümetlerinin birlikte çağrılması, saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırdı (Toprak, 2020:

34). Sevr’in imzalanmasına olur veren padişah iradesi, meclis içerisinde politik anlamda herhangi bir ihtilafa konu olmadan, 1 Kasım 1922 tarihinden “oybirliği” ile ilga edilirken hilafet makamı, meclis uhdesinde yoluna devam etmiştir (Zabıt Ceridesi, S.3, C.24: 301-314). I. TBMM’deki iktidar-muhalefet çekişmesinin en dikkat çekici örneği ise Lozan görüşmelerinde yaşandı. Delegelerin Heyet-i Vekile adına gönderilmesi karşısında tepki gösteren II. Grup, seçim ve temsil yetkisinin mecliste olduğunu vurgulayarak temel iddialarını sürdürdüler (Demirel, 2017: 145). II. Grup, Lozan’da alınan kararların Misak-ı Milli çerçevesine sığmadığı gerekçesiyle meclisin seçime gitmesini önerse de bu istek I. Grup tarafından reddedildi. Yasama döneminin son bulmasını, yeni seçim kararı almasını hızlandıran gelişme ise II. Grubun önde gelen isimlerinden Ali Şükrü Bey’in öldürülmesiydi. Yapılan tahkikat neticesinde failin Meclis Muhafız Birliği Kumandanı Topal Osman olduğu ve buna mukabil kendisinin ordu güçleri tarafından öldürüldüğü bilgisi Heyet-i Vekile adına Rauf Bey tarafından meclise deklare edilmişti (Zabıt Ceridesi, S.4, C.28: 305). 16 Nisan 1923 tarihinde, Ali Şükrü Bey’in ailesine yardım yapılması hakkındaki oturum, alınan seçim kararı nedeniyle I.TBMM döneminin son görüşmesi olacaktır.

Seçimlerin yenilenmesi ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta, 1 Nisan 1923 tarihinde meclis genel kuruluna sunulmadan önce Heyet-i Vekile ve I. Grup İdare Heyetini topladığını, meclisin artık vazife yapacak kabiliyetinin kalmadığı ve seçimlerin yenilenmesi gerektiği hususunda anlaştıklarını ifade etmiştir (Atatürk, 1967b: 728). II. Grubun seçimlerin yenilenmesi kararını reddeden I. Grup, seçimlerin yenilenmesini talep etmiş ve bu önerge oybirliği ile kabul edilmiştir (Zabıt Ceridesi, S.4, C.15:294).

Seçim kararının alınmasından yaklaşık üç ay önce, 1922 yılının sonunda Mustafa Kemal Paşa, basına verdiği mülakatta, zaferin kazanılmasının ardından halkçılık düşüncesine dayalı siyasi bir parti kuracağını ifade edecekti (Akyol, 2012: 230). Bu kararın en somut yansıması, 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan, meclisteki I. Grubun Halk Fırkası’na intikal edeceğini ifade eden “dokuz umde beyannamesi”dir. Seçim kararı, partileşme girişimi ve muhalif siyaseti baskılayan Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda yapılan değişiklikler, Türk siyasetine yeni bir boyut kazandırmaktaydı (Tunaya, 1995: 580-583, Zürcher, 2018: 199). I. TBMM’de II. Grupta yer alan hiçbir muhalif isim, aday olarak gösterilmediğinden yeni dönemde yasama faaliyetlerine dahil olamadı. Bu durumun oluşmasında II. Grubun müstakil siyasi teşekkül içerisinde girme eğilimi kadar karar alıcıların “muhalifleri” dışlama siyasetinin önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Sonuç

İttihatçılık, Mustafa Kemal Paşa ve çevresi tarafından mahkum edilmekle beraber Anadolu'da konumlanan iktidar gücünün, yeni rejimin emrine kanalize edildiği söylenebilir. Örgüt içerisinde daha çok Talat Paşa fraksiyonuna yakın olarak bilinen ve silahlı mücadelenin emanetçisi olarak görülen Mustafa Kemal Paşa, meclisin açılması sonrasında başta Enver Paşa olmak üzere yurt dışında örgütlenen ve Anadolu'ya gelmek için fırsat kollayan İttihatçı liderlerin hayallerini söndürerek iktidar boşluğunu öncülük ettiği yeni düzen üzerinden ikame etmiş ve siyasi bir lider konumuna oturmuştur. Kendisi de eski bir ittihatchı olan Mustafa Kemal Paşa, tüm ihtilaflı ve örtük ilişkisine rağmen Osmanlı yenileşmesi içerisinde serpilmiş insan kaynağını Cumhuriyet dönemine intikal ettirmede önemli bir misyon üstlenmiştir. Milli Mücadele içerisinde kanalize olan, ülkenin kurtarılmasında önemli rol oynayan İttihatçılık, Cumhuriyetin kurulması sonrasında yeniden ayağa kalkmaya çalışsa da 1926 yargılamaları sonrasında Türk siyasetinde ancak bir ruh olarak Kemalizm'in bedeninde yaşayacak, fiilî iktidar ilişkilerine müdahil olamayacaktır.

Devletin muhafazası noktasında Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın, tedrici siyaseti ve çift dilli söylemi uzunca müddet sürdürdüğü görülmektedir. Yeni rejimin inşasında ulusal egemenlik düşüncesi ilk sırada yer almakla birlikte siyasi bir strateji olarak padişah iradesine olan sadakat ve İslâmî dil geçiş döneminde özenle muhafaza edilmiştir. Saltanatın kaldırılması noktasında karar aşamasına gelindiğinde dahi padişahın sahip olduğu Hilafet makamına karşı cepheden bir siyaset geliştirilmemiş; kaldırılması, yaşanabilecek olası bir krize karşı tehirlenmiştir. İktidar ilişkilerinin kurumsallaşması ise büyük oranda 1921 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Dönem itibariyle her ne kadar mevcut bir anayasa ve eski düzene ait hukuk düzeni geçerli olsa da o düzeni koruyacak gerçek bir siyasi iradenin olmaması, 1921 yılı itibariyle yeni bir devletin kuruluşuna, dolayısıyla asli bir kurucu iktidara işaret etmektedir. 1922 yılında saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ise tarihsel anlamda önemli fakat sembolik bir mahiyet arz ettiği ileri sürülebilir. Yeni rejimin asıl karakteri büyük oranda 1924 yılında hilafetin kaldırılması ile gün yüzüne çıkacak ve laik karakteri baskın modern bir devlet inşa edilecektir.

Demokratik, çoğulcu mücadelenin bir tezahürü olarak ortaya çıkan, yasa-ma iradesini rehber edinen, kişi otoritesine karşı milli egemenliği savunan muhalifler, yeni rejimin kuruluşunda Mustafa Kemal Paşa ve I. Grup ile aynı hedefi paylaşmakla birlikte iktidar tekelleşmesi karşısında müfrit bir muhalefet yürüttükleri gözlenmektedir. Fakat tarihsel bir lider ya da askerî güçten yoksun olan muhalefetin bastırılması çok zor olmamıştır. Erken bir dönemde

ortaya çıkan, kendi ayakları üzerinde durabilen buna karşın kısa sürede bastırılan muhalefetin yeni dönemdeki eksikliği Cumhuriyet rejiminin demokrasi noksanlığı olarak tezahür edecektir. I. TBMM’de su yüzüne çıkan iktidar-muhalefet ilişkisinin, ilerleyen dönemde Türk siyasetinde şekillenecek iki kulvarlı mücadelenin erken bir görünümü olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, Mondros sonrası fiilen varlığını yitiren imparatorluk, liderliği Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan, milli egemenlik söylemini ve buna bağlı toplumcu tezleri dile getiren elitlerin kurduğu, hukuki, siyasi ve idari yeni bir organizasyon üzerinden ikame edilmiş ve yaşanan siyasi boşluk doldurulmuştur. Dönem itibarıyla henüz adı konulmamakla beraber, tesis edilen düzenin erken bir cumhuriyet, sahip olduğu siyasi çoğulculuk bakımından bir demokrasi örneği olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (2010), “1914-1918 Savaşı Sırasında Jön Türk Politikasının İnkilemi”, Mehmet Ö. Alkan (haz.), *Tarık Zafer Tunaya Anısına: Yadiğâr-ı Meşrutiyet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 37-53.
- Akal, Emel (2012), *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbal, İsmail ve Hacıfettahoğlu, İsmail (2018), “Milli Mücadele Dönemi-I (1919-1920): Teşkilatlanma Aşaması ve Kongreler Dönemi”, Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu (ed.), *Osmanlı’dan Günümüze Osmanlı’nın Siyasal Hayatı*, Ankara: Savaş Yayınları, ss. 211-240.
- Akşin, Sina (1985), “Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.1176-1183.
- Akşin, Sina (1998), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslan, Yavuz (1997), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 37-56.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1967a), *Nutuk Cilt: I 1919-1920*, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1967b), *Nutuk Cilt: II 1919-1920*, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Ateş, Toktamış (2016), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1993), *Tek Adam Mustafa Kemal 2. Cilt 1919-1922*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Suavi ve Türkoğlu, Ömer (2010), “İttihad ve Terakki Cemiyeti Programının ve Eyleminin Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası”, Ferdan Ergut (der.), *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 260-285.
- Aydın, Suavi (2009). “Türk Düşüncesinde Alman Etkisi”, Ömer Laçiner (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 947-970.

- Bardakçı, Murat (2006), *Şahbaba*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Bayar, Celal (1967), *Ben de Yazdım Cilt V*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik (1959), *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik (1992), *Trakya'da Milli Mücadele 1. Cilt*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Clogg, Richard (2013), *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Criss, Bilge (2014), *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çarıklı, Hacim Muhittin (1967), *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Çevik, Zeki (2002), *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş 1918-1923*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Demirbaş, Bülent (1985), "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1110-1119.
- Demirbaş, Osman (2009), "İttihat ve Terakki Cemiyet ve Milli Mücadele", H. Ayтуğ Tokur (yay. haz.), *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, ss.135-148.
- Demirel, Ahmet (2005), "Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar", Murat Yılmaz (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 164-184.
- Demirel, Ahmet (2011), *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2012), *Tek Partinin Yükselişi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2017), *İlk Meclis'in Vekilleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursunoğlu, Cevat (2001), *Milli Mücadelede Erzurum*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Er, Alev (1985), "Millî Mücadele'de Siyasal Kuruluşlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.1120-1136.
- Goloğlu, Mahmut (1971), *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Ankara: Başnur Matbaası.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2001), "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Ankara: TDV Yayınları, ss.476-484.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2008). "The Second Constitutional Period, 1908-1918", Reşat Kasaba (ed.), *Turkey in the Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 62-111.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2009). "İttihatçılık", Ömer Laçiner (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 249-258.
- İğdemir, Uluğ (1986), *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- İnan, Arı (1982), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jaeschke, Gotthard (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Kansu, M. Müfit (2009), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber Cilt I*, Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınları.

- Karaca, Taha Niyazi (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Kaya, Erol (2002), “Misak-ı Milli'nin Sınırları”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.71-77.
- Kuyaş, Ahmet (2016), *Tarihi Düşünmek*, İstanbul: Kırmızıkeci Yayınevi.
- Mardin, Şerif (2002), *Türk Modernleşmesi Makaleler-4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- McMeekin, Sean (2016), “Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin Kuruluşu”, Metin Heper, Sabri Sayarı (der.), *Dünden Bugüne Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. ss. 45-58.
- Orbay, Rauf (1993), *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2008), *1921 Anayasası*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Özkaya, Yücel (2011), *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Sakallı, Bayram (1997), *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, İstanbul: İz Yayınları.
- Sarıçoban, Gülay (2019), “The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly”, *Gaziantep University Journal of Social Science*, s. 18, Gaziantep, ss. 1574-1591.
- Selek, Sabahattin (1981), *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Örgün Yayınları.
- Sevinç, Murat ve Demirkent, Dinçer (2017), *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezgin, Ömür (2005), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Shaw, Stanford (2000), *From Empire to Republic C-3*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Şengil, Mizyal Karaçam (1996), *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Tanör, Bülent (1978), “Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu”, *Lozan'ın 50. Yıl Armağana*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, ss. 199-228.
- Tanör, Bülent (1985), “Milli Mücadelede Kongreler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1137-1150.
- Tanör, Bülent (2004), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1989), *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Toprak, Zafer (2020), “Mondros'tan Sevr'e, Sevr'den Lozan'a”. *Toplumsal Tarih*. s.320, İstanbul, ss. 26-37.
- Tunaya, Tarık Zafer (1995), *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2009), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)-2*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2011), *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tunçay, Mete (1992), *T.C.'nde Tek Parti Yönetimin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Türkmen, Zekeriya (2001), *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Türkmen, Zekeriya (2020), "Cumhuriyet'i Kuran Meclisin 100. Yılında Mütâreke ve İşgalden Türkiye Büyük Millet Meclisine", *Türkiye Günlüğü*, s. 142, Ankara, ss.5-13.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Gizli Zabıt Ceridesi" (1920), c.1, www.tbmm.gov.tr (E.T. 12 Ağustos 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Zabıt Ceridesi" (1920), c.5, www.tbmm.gov.tr (E.T. 01 Ağustos 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Zabıt Ceridesi" (1921), c.10, www.tbmm.gov.tr (E.T. 14 Temmuz 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Zabıt Ceridesi" (1922), c.24, www.tbmm.gov.tr (E.T. 19 Ağustos 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Zabıt Ceridesi" (1921), c.15, www.tbmm.gov.tr (E.T. 06.Ağustos 2020).
- Unat, Faik Reşit (1944), "TBMM'nin I. Devresinde A+RMHC Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, s.13: İstanbul, ss.4-6.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1974), *Devirden Devire Cilt I*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2005), *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2005), *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kâzım Berzeg'in Özgürlük ve Hukuk Hakkındaki Görüşleri*

Ümit Müderrisoğlu**

Giriş

Bazı fikirlerin bazı yerlerde tutunması zordur. Üstelik devletin yüceltildiği, farklılığın, bireyselliğin hoş görülmediği, itaatın esas olduğu bir toplumda, bireyin önceliğini, özgürlüğünü, farklılığını vurgulayan bir fikrin savunuculuğunu yapmak ise daha da zordur. Bununla beraber ne kadar zor olsa da bazı insanlar; ilkelerini, fikirlerini, içinde buldukları toplumun baskın norm ve değerlerine aykırı da olsa ifade etmekten, yaymaktan asla vazgeçmezler. İşte Kâzım Berzeg bu tür aydınlardandır. Yaşadığı dönemde düşüncelerinin tam tersi yönde ne kadar baskın fikir hareketleri olsa da, inandığı fikirleri hiç şaşmadan savunan ve bu doğrultuda Liberal Düşünce Topluluğu'nun kuruluşuna ön ayak olacak şekilde eyleme de dönüştüren çok yönlü bir hukuk ve fikir adamıdır, Kâzım Berzeg.

Kâzım Berzeg'in benimsediği liberalizm, insanı en değerli varlık olarak görerek insana güvenmektedir. Toplumsal kurumların ve devletin insana hizmet etmesi gerektiğini kabul ettiğinden, toplumu ve devleti gerekli görmekle birlikte insanın toplum ya da devlet tarafından ezilmesine karşı çıkmakta, bu sebeple insan hak ve özgürlüklerinin saygı görmesini, korunmasını, güvenceye alınmasını en önemli hedef olarak kabul etmektedir.

*Liberal Düşünce Topluluğu tarafından, merhum Kâzım Berzeg'in anısına ailesinin katkılarıyla düzenlenen 2021 Makale Yarışmasında jüri üyeleri tarafından Birincilik Ödülüne layık görülmüştür.

**Emekli Hakim | Sakarya Üni. Siyaset Bil. Doktora Öğr. | 2021 Kâzım Berzeg Makale Yarışması Birincisi
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 191-207.

Kâzım Berzeg'in Özgürlük Üzerine Düşünceleri Genel Olarak

Kâzım Berzeg için özgürlük, insan olmaktır. Özgürlük insanın asli vasfıdır. Öte yandan özgürlükler bir bütün olup, birbirlerinden ayrılmazlar. Özgürlük, insanın var oluş amacını gerçekleştirebilecek en önemli nitelik olup, ancak özgür insan içindeki cevheri ortaya çıkararak kendini gerçekleştirebilir ve böylelikle toplumuna yararlı olabilir.

Siyasi özgürlüklerle ekonomik özgürlükler birbirinin tamamlayıcısıdır. Berzeg'e göre devletin piyasaya herhangi bir gerekçe ve adla müdahale etmesi, bireylerin özgürlük alanlarına bir müdahaledir.

Kâzım Berzeg özgürlükler alanında asla ayrımcı bir tavır takınmamış, özgürlüğün insanın temel vasfı olduğunu esas alarak hangi kesimden olursa olsun tüm insanların her türlü hak ve özgürlükleri için mücadelesini yılmadan sürdürmüştür. Yani Berzeg, hak ve özgürlük mücadelesinde asla insanları ayırmadan her türlü insanın her türlü hak ve özgürlüğünün temini için hukukî yollar dahil her türlü mücadeleyi sürdürmüş gerçek bir aydındır.

Berzeg, demokrasi ve özgürlüğe daha uygun ortam olduğu için merkezîyetçiliğe, siyasi gücün merkezde, dar kadro elinde toplanmasına karşı olup, klasik ifadesiyle adem-i merkezîyetçiliğin, yerelleşmenin taraftarı olmuştur.

Berzeg, liberalizmin insanın "dış özgürlüğü" ile ilgili olduğunu belirtmiş ve insanın iç özgürlüğüne karışmadığını önemle vurgulamıştır. Böylelikle Berzeg, insanın düşünce, din ve vicdan özgürlüğü gibi özgürlüklerin liberal devletin teminatı altında olduğunu ifade etmiştir.

Berzeg, John Locke'un görüşlerini dayandığı "insanların devletten önce ve devletin üstünde, doğal hukuktan gelen temel hak ve özgürlüklerinin olduğunu ve devletlerin bu hak ve özgürlükleri çiğneyemeyecekleri" görüşlerini esas almıştır. Bu anlayış doğrultusunda devletin insanlar tarafından, insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak amacıyla, insanların rızasına dayanan toplum sözleşmesiyle kurulduğunu, devletin meşruiyetinin temelini, insanların rızası ve insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak olduğunu belirtmiştir. Berzeg'e göre insanların rızasını yitiren ve insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak amacından sapan devlet, meşruiyetini yitirir. Devlet insanlar tarafından, insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak amacıyla yönetilenlerin rızasına dayanan toplum sözleşmesiyle kurulur. Devletin meşruiyetinin temeli, yönetilenlerin rızası ve insan hak ve özgürlüklerini güvenceye alma amacıdır. Yönetilenlerin rızasını yitiren ve insan hak ve özgürlüklerini güvenceye alma amacından sapan devlet meşruiyetini yitirir. Meşruiyetini

ytiren devlete karşı insanların direnme ve devleti feshedip yeniden kurma hakları doğar. Berzeg'e göre bu düşüncelerin mimarı Locke, "insan hak ve özgürlüklerinin güvenceye alındığı çoğunluk sistemi" ve "kuvvetler ayrılığı" düşüncesinin de fikri öncüsüdür.

Kâzım Berzeg bir Cumhuriyet aydını olmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde gördüğü eksiklik ve yanlışları ortaya koymaktan çekinmemiştir. Aynı şekilde Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden birtakım olumsuz niteliklerin üzerinde de durmuştur. *Liberalizm, Demokrasi ve Kapıkulu Geleneği* adı altında derlenen yazılarından (özellikle klasik dönem) Osmanlı devlet yönetiminin bir parçası olan kapıkulu geleneğinin kültürel genetiğimize işlemiş olduğunu, bunun aşılması gerektiğini açıklıkla ortaya koymuştur.

Berzeg, Kant'tan bu yana, İç Özgürlük – Dış Özgürlük ayrımının yapıldığını, "Dış Özgürlük alanında klasikleşmiş bir ayrımın da Negatif Özgürlük – Pozitif Özgürlük ayrımı olduğunu ifade ederek, özgürlüğün temini için esas olarak devletin sınırlandırılması gerektiğini ve bunun da hukukla yapılması gerektiğini belirtmiştir. Klasik liberalizmin müdahale etmediği hak ve özgürlükler olarak negatif özgürlük anlayışını esas alan Berzeg'e göre; negatif özgürlükler sağlandığında yani, devlet insanların hak ve özgürlüklerine karışmadığı takdirde insanlar, kendileri için en uygun hareket tarzlarını belirleyebilir. Berzeg, devletin insan haklarını temin etmek üzere görevlendirildiği takdirde (bu durum pozitif olarak olumlu bir çağrışım yapsa da), devletin etkinlik alanını genişletmenin, fiilî anlamda yöneticilerin keyfi iradelerini topluma egemen kılmaya yol açacağını ve bunun insan hak ve özgürlüklerini sağlamayacağı gibi, bunun sivil toplum ve bireyin özgürlük alanlarını daraltıcı etkisi olacağını öne sürmüştür. Onun öngördüğü devlet, her alanda hukukla sınırlandırılmış devlettir.

Berzeg'e göre; liberalizmin "devleti sınırlandırıp denetim altına alma" hedefi sivil toplum alanına devlet müdahalesinin sınırlandırılması ve sivil toplum alanının korunmasıyla aynı yönde olmuştur. Sivil toplum ve "toplumun özerkliği" düşüncelerinin kaynağının klasik liberalizm olduğunu belirten Berzeg, John Locke'dan, çağımız liberallerine kadar sivil toplum alanının korunmasının, liberal düşüncenin temel meseleleri arasında daima önemli yer tuttuğunu ifade etmiştir.

Berzeg'e göre özgürlükler, aşağıdaki gibi dört grup şeklinde sınıflandırılabilir.

- a) Siyasi özgürlükler,
- b) Sosyolojik özgürlükler,

- c) Ekonomik özgürlükler,
- d) Metafizik-felsefi, ahlaki, entelektüel vesaire iç özgürlükler.

Kâzım Berzeg, sosyolojik alandaki özgürlük talep ve tartışmalarının “kendiliğinden oluşan toplumsal düzeni reddetmeye” dayandığını, bunun da devlet müdahalesine kapı açtığını ifade etmektedir. Bu bağlamda ekonomik özgürlük gibi, sosyolojik alandaki özgürlük taleplerinin de, ister istemez, siyasi güç- devlet tarafından karşılanması sonucuna götüreceğini, bunların, aynı zamanda “pozitif özgürlük” talepleri mahiyetinde olduğunu belirtmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Berzeg, devletin elini güçlendirecek her türlü yetki- lendirmeye bu bağlamda pozitif özgürlük adı altında devlete bunları sağlama yetkileri verilmesine karşıdır.

Berzeg’e göre siyasi özgürlük, siyasi güçle, devletle ilgili ve devlete karşı özgürlük talebidir. Klasik liberalizmin, hukuk normu karşısında eşitlik ilkesi dışında, ayrıca, “toplumsal kurallara karşı özgürlük” konusunda bir ilkesi bulunmadığını söyleyen Berzeg, buna ek olarak klasik liberal bir devletin, toplumun ahlak kurallarına aykırı hal ve durumda bulunanları, bu sebeple toplumdan dışlananları topluma zorla kabul ettirmek, bu halleri ahlaken meşrulaştırmak ve toplumu, ahlak kurallarını tadile zorlamak hak ve yetkisinin de bulunmadığına vurgu yapmıştır. Ona göre ahlak, devlet müdahalesi dışında sivil toplum alanına ait bir kurumudur.

Berzeg’in benimsediği klasik liberal devlet, ayırım yapmadan herkesin siyasi hak ve özgürlüklerini güvenceye almak, canına, malına, düşünce, ifade, inanç özgürlüğüne saldırı olduğu takdirde (saldırı nereden gelirse gelsin) bunu önlemekle yükümlüdür.

Berzeg’e göre; liberalizm, toplum projesi olmayan, toplumun “kendiliğinden düzeni”ne karışmayan saf bir siyasi doktrindir. Berzeg liberal devletin, sivil toplumun düzeni ve değerlerine karışmama yönüyle muhafazakârlıkla en çok uzlaşan siyasi doktrin olduğunu öne sürmüştür. Berzeg’e göre liberal devlet, toplumun gelenek, din, örf ve adet gibi muhafazakâr değerlerinin kendi evrimi içinde, müdahalesiz sürdürülebilmesi için en uygun siyasi ortamı gerçekleştiren devlettir.

Berzeg’e göre Liberalizm aynı zamanda bir “insan hakları doktrini”dir. Devletin görevi, insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almakla sınırlıdır. Özgürlük ancak hukukla ve hukuka bağlılıkla sağlanabilir. Berzeg’e göre liberalizmin “hukuk normu karşısında eşitlik”, “temel insan hak ve özgürlükleri” ve “hukuka bağlılık” ilkeleri, çağdaş demokrasi anlayışının teorik temelini teşkil etmiştir.

Kutsal devlet anlayışına da karşı çıkan Berzeg, bu kavramın feodal ortaçağın telakkisi olduğunu, Türkiye'nin iç ve dış sorunlarının tamamının da 'yeniden yaratmacı', üniformist 'kapıkulu' zihniyet ve geleneğinden kaynaklandığını öne sürmüştür.

Liberalizm-Demokrasi İlişkisi

Klasik liberalizmin aslında demokrasi olduğunu belirten Kâzım Berzeg, demokrasi kavramını kullananların aslında bilmeden liberalizmden bahsettiğini öne sürmektedir.

Çağdaş Batı demokrasısından liberalizmin unsurları çıkarıldığında geriye pek bir şey kalmayacağını belirten Berzeg, klasik liberalizmin demokrasiye kazandırdığı ve çağdaş Batı demokrasisinde de hâlâ temel ilkeler olarak kabul edilebilecek özgürlüklerin aşağıdaki gibi olduğunu ifade etmiştir:

- 1- İnsan hak ve özgürlükleri.
- 2- Hukuk normu karşısında eşitlik.
- 3- Adalet ve hukukun üstünlüğü ve devlet egemenliğinin "insan hak ve özgürlükleriyle sınırlandırılması".
- 4- Kuvvetler ayrılığı ve özellikle, "halka dayanan yargı bağımsızlığı".
- 5- Devlet fonksiyonlarının tamamının yargı denetimine tabi olması, "hukuk devleti".
- 6- Resmi ideolojisi olmayan "tarafsız ve bütün fonksiyonlarıyla açık devlet".
- 7- Bütün düşüncelerin siyasi alanda örgütlenebilmesine ve yarışmasına imkân veren "parlamentar demokrasi", devlet fonksiyonlarının siyasi denetimi.
- 8- Piyasa ekonomisi
- 9- Ademi merkezîyetçilik-yerel yönetimcilik.
- 10- Anayasal demokrasi.

Berzeg, demokrasinin olabilmesi için öncelikle, insan hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınmasının gerektiğini, özgürlükleri ve temel hakları güvenceye alınmamış bir siyasi gücün tehdidi altında bulunan ülkelerde, halkın serbestçe siyasi alanda örgütlenmesi, düşüncesini serbestçe ifade etmesinin, dolayısıyla Abraham Lincoln'ün ifadesiyle, halkın halk için, halk tarafından yönetiminin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, Batı demokrasisinin, doğru ve tam adının liberal demokrasi olduğunu öne sürmektedir.

Klasik liberalizmin tercih ettiği siyasi modelin öncelikle hukuk devleti, sonra demokrasi olduğunu belirten Berzeg, demokrasinin bir yaşam biçimi

ve amaç olmayıp, insan hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmek için bir araç olduğunu, herkesin dilediği gibi yaşam özgürlüğüne devletin karışmaması ve bu özgürlüğü korumasının esas olduğunu ifade etmektedir.

Berzeg'e göre klasik liberalizm; herkesin başkasına zarar vermedikçe özgür olduğu, herkesin eşit kişiliğe sahip olduğu, herkesin hakkını alabildiği, korkudan kurtulduğu, refaha ve mutluluğa ulaşabilmek için yeteneklerini özgürce kullanabildiği ve tüm bu özgürlüklerin barışçı bir ortamda sağlanabileceğini öngören "bir adalet teorisi" olduğunu öne sürmüştür.

Berzeg'e göre, demokrasinin temel unsurlarını geliştiren düşünce, başlı başına bir insan hak ve özgürlükleri doktrini olan klasik liberalizm olup, *liberalizmin yaşanmadığı, yerleşmediği, kökleşmediği yerlerde, gerçek anlamda demokrasi kurulamaz, yaşayamaz ve işleyemez.*

Kâzım Berzeg'e göre; "belirli bir toplum projesine" sahip olmayan ve buna karşı olan liberalizm, en ciddi "devlet projesine" sahiptir. Liberalizmin devlet projesinin en önemli özelliği de sivil toplum alanının devletin müdahalesinden korunmasıdır.

Berzeg, liberalizmin temel prensibinin topluma dolayısıyla bireylere müdahale etmemek, bu yönde siyasi gücü, devleti sınırlandırmak olduğu, liberalizmin toplumla, bireylerle uğraşmak yerine devleti sınırlandırmayı hedeflediğini belirterek, toplumla, bireylerle uğraşmayan, yalnızca devleti sınırlandırıp düzenlemeyi öngören sistemin de tabiatı itibarıyla saf bir siyasi doktrin olduğunu ifade etmektedir.

İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğünün halkın tamamını ilgilendiren, Türkiye'nin geleceğini belirleyen temel kavram olduğunu belirten Kâzım Berzeg, insan akıl ve düşüncesinin ifade edilmediği yerde gelişme ve kalkınma olamayacağını, zira gelişmenin temel dinamiğinin insan akıl ve düşüncesi olduğunu, insan hak ve özgürlüklerinin temelini ifade özgürlüğü olduğunu belirtmiştir.

Anayasa tartışmaları bağlamında ifade özgürlüğü açısından AİHM'nin 1976 tarihli Handyside Birleşik Krallık kararına da değinen Berzeg, ifade özgürlüğünün; "sadece lehte olduğu kabul edilen veya zararsız veya ilgilenmeye değer görülen haber ve düşünceler için değil, devletin veya nüfusun bir bölümünün aleyhinde olan, onlara çarpıcı gelen, onları rahatsız eden haber ve düşünceler için de uygulanır, bunlar olmaksızın demokratik bir toplum olmaz" içtihadı doğrultusunda "devlete karşı suçlar" olarak toplanabilecek hükümlerinin uygulanmasının, devlet organlarının manevi şahsiyetlerini

tahkir ve tezyifini cezalandıran hükümlerin, terörle mücadele mevzuatı ile 1951 tarihli Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlara Dair Kanun'a kadar pek çok uygulamanın, ifade özgürlüğüne ağır tehditler oluşturduğunu öne sürerek, TBMM'nin ifade ve düşünce özgürlüğünün önünde engel teşkil eden mevzuatı kaldırması gerektiğini öne sürmüştür.

Ekonomik Özgürlükler

Liberal-negatif özgürlük kavramının, devletin insanların özgürlükler alanına karışmamasını öngördüğünü belirten Kâzım Berzeg, ekonominin de, bireysel özgürlükler alanının önemli bir unsuru olduğunu ifade etmektedir. Berzeg'e göre devlet, insanların dinine, düşünce ve ifadelerine, örgütlenmelerine vesaire karışamayacağı gibi, ekonomik faaliyetlerine de karışmamalıdır. Hayek'in "kendiliğinden doğan içtimai kuvvetler" formülünün karşılığı olan "kendiliğinden düzen" ilkesinin "toplumsal alan"ın tamamı için olduğu görüşünü esas alan Berzeg, liberalizmin öngördüğü ekonomide "devletin müdahale etmediği piyasanın kendiliğinden düzenini"ne tabi olmasını amaçlandığını, liberalizmin ekonomideki modelinin, kapitalizm değil, fakat, "akit serbestisi ve serbest rekabet esaslarına bağlı piyasa ekonomisi" olduğunu öne sürmüştür.

Liberalizmden bahsedildiğinde, büyük çoğunluğun aklına ilk önce, serbest ekonomi kavramı ve kapitalizm ile "bırakınız yapsınlar" ifadesinin geldiğini ifade eden Kâzım Berzeg, kapitalizmin, liberalizmden önce de var olduğunu belirterek kapitalizme ait "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düşüncesinin Liberalizme mal edilmesinin Marksizm tarafından yerleştirilen yanlış bir algılama olduğunu, liberalizmin ekonomik bir teori değil, saf bir siyasal doktrin olduğunu öne sürmüştür.

Kâzım Berzeg, liberal özgürlüğün "hukukun üstünlüğü" ile özdeş olduğunu, diğer özgürlükler gibi, ekonomi ve piyasanın da, "Liberal hukuk düzeni"-nin kısıtlamalarına, şartlarına, bu kapsamda bağımsız yargının denetimine tabi olduğunu, "Liberal hukuk kodifikasyonları"nın ortak ilkelerine göre, ahlaka, hüsnüniyete, doğruluğa aykırı, hata, hile, ikrah gibi tesirlerle yapılmış, rekabeti bozan, tekelcilik yaratan, zayıf ezen sözleşmelerin batıl olduğunu belirterek; Liberalizmin öngördüğü ekonomik sistemde, "bırakınız yapsınlar"a yer olmadığını öne sürmüştür.

Liberalizmin öngördüğü piyasada öncelikle hukukun üstünlüğünün ve yargı denetiminin güvenceye kavuşturulmuş olmasının gerektiğini belirten Berzeg, Liberal devletin, piyasaya hiçbir sıfatla doğrudan katılmayacağı gibi, dolaylı yollardan da etkileyip yönlendirmeyeceğini, böylelikle serbest

rekabetin zedelenmeyeceğini, fakat yargı gücü ile mahkemelerin hukuki güvenceyi piyasaya en ileri ölçüde sağlamış olacağını öne sürmüştür.

Ekonominin, özgürlükler alanında ve devlet müdahalesinin dışında olması gerektiğini ifade eden Berzeg'e göre, "ekonomik liberalizm" ve "siyasi liberalizm" ayırımı gereksiz olup, liberalizm bir bütün olup, ekonomik ve siyasi veçhesiyle bütünlük arz edecek şekilde ya vardır veya yoktur.

Liberalizmin piyasasında her şeyden önce tam rekabet şartlarının mevcut olması gerektiğini bunun için de bütün engellerin ortadan kaldırılmış olması gerektiğini belirten Berzeg, piyasada tam rekabetin olabilmesi için, dili, dini, rengi, ırkı, ekonomik veya sosyal konumu ne olursa olsun, piyasaya satıcı veya alıcı olarak, dileyen herkesin katılablmesinin gerektiğini vurgulamıştır.

Kâzım Berzeg, piyasaya herkesin katılablmesi için evvela, tam bir mal ve can güvenliğinin sağlanması gerektiğini, sonra da ahde vefa ilkesinin eksiksiz şekilde işlerliğe kavuşturulmuş olması gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonrasında ise dünyanın her yerinde, bütün insanların ortaklaşa kabul ettikleri doğruluk ve dürüstlük ilkelerinin piyasada güven altına alınması gerektiğini, nihayetinde ise piyasada aldatma, korkutma ve zorda kalmadan yararlanmak suretiyle haksızlık gibi iradeyi karıştıran hallerin ve ahlaka aykırı her türlü davranışın yaptırıma tabi tutulması ve önlenmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Liberalizmin piyasası Berzeg'e göre; kuralların, hakkaniyetin, adaletin, hukukun ve bu şartlarla tam rekabetin egemen olduğu bir ekonomik sistemin parçasıdır.

Ekonomik özgürlüğün, son iki yüzyılın en çetin tartışma alanı olduğunu belirten Berzeg, klasik liberalizm taraflarına göre, ekonomiye hakim olan devletin, insanın tüm yaşamını denetim altına alarak tüm özgürlükleri yok edeceğini öne sürmüştür.

Berzeg, devletçi bir ekonomik yapıda, insanların hak ve özgürlüklerini kullanmalarının mümkün olmadığını, insanlara ekmeğini veren, çalışma ve geçim şartlarına hükmeden siyasi gücün özgürlükçü demokrasi için tehdit oluşturduğunu, bu sebeple demokrasinin özel teşebbüse muhtaç olduğunu belirtmiştir.

Kâzım Berzeg'in üzerinde en çok durduğu ve hukuki olarak mücadelesini sürdürdüğü ekonomik özgürlüğün bir parçası olan mülkiyet hakkı, insan hak ve özgürlüklerinin esaslı bir unsurudur. Tarım yapılan arazi mülkiyetinin parçalanmasını, modern tarımsal işletmelerinin kurulmasını engelleyen en

önemli hususlardan biri olduğunu belirten Berzeg, tarımsal arazilerin birleştirilmesine ayrıca önem vermiştir.

Kâzım Berzeg, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde devletin mülkiyet hakkına yönelik hukuka aykırı müdahalelerine karşı açtığı hak ihlali davaları sonucu aldığı "kabul edilirlilik kararlarını", "insanı insan yerine koymayan" ve tek asli hak sahibi olarak devleti gören, bu sebeple de Türk insanını dünyanın otorite karşısında en ezik, en çaresiz insanı haline getiren zihniyetin, mülkiyet hakkı alanında da teşhir edilmesine imkân veren bir kazanım olarak görmüştür.

Din ve İnanç Özgürlüğü

Kâzım Berzeg, liberal düşüncenin insanın iç özgürlük alanına giren inanç özgürlüğüne karışmadığını belirterek, inanmamak kadar ateizmi de kapsayacak şekilde, inanç, din ve ibadet özgürlüğünün insan hak ve özgürlüklerinin temel unsurlarından olduğunu kabul etmiştir.

Klasik liberalizmin öngördüğü devletin, insanların hak ve özgürlük alanı ile toplumsal norm ve değerlerle birlikte din kurallarını da kapsayan kendiliğinden düzenine karışmadığını belirten Berzeg, bu durumun liberalizmin genel özgürlükçülük ilkesinin bir gereği olduğunu ve liberal devlete; herhangi bir dinle sorun veya uzlaşmazlık yaratmayacak yeterli bir temel sağladığını öne sürmüştür.

Berzeg, Thomas Paine'in düşüncesi doğrultusunda, Amerikan Anayasasının "din özgürlüğünü" düzenleyen 1791 tarihli "Ek: I" maddesine konulan ve halen yürürlükte olan: "Parlamento, dinin herhangi bir surette resmileştirilmesini öngören veya herhangi bir dini ibadetin serbestçe yapılabilmesini kısıtlayan kanun yapamaz". Hükmünün negatif-liberal özgürlük düşüncesinin açık bir örneği olduğunu ve bu hükümlerle, devletin dinî alanda herhangi bir amaçla "kanun yapmasının da yasaklanmak suretiyle bir taraftan "mutlak özgürlük", öte taraftan "devletin dine, dinin devlete karışmaması" esasını kesin kurala bağladığını belirtmiştir.

Günümüz Türkiye'sindeki "laiklik" tartışmasının aslında, Paine'in başlattığı ve Fransız ihtilalinin jakoben düşüncesiyle, Anglo-Amerikan özgürlük düşüncesi arasındaki köklü karşıtlığı ortaya koyan tartışmanın devamı olduğunu belirten Berzeg, Türkiye'de, Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'nin 10. maddesinde ifade edilmiş bulunan ve Amerikan Anayasası'nın mantığına kökten aykırı olan "jakoben laiklik" düşüncesinin hakim olduğunu, dini devletin denetimi altına almayı öngören Fransız-Türk sisteminin klasik liberalizmin negatif

özgürlük esasıyla bağdaşamayacağını, Jakoben laiklik anlayışının, klasik liberalizmin, din ve ibadet özgürlüğü esasına aykırı olduğunu öne sürmüştür.

Kâzım Berzeg, din özgürlüğünde ülkemizde Fransız anlayışının uygulandığını, bu anlayışta dinin devletin gözetim ve denetimi altında olduğunu, oysa ABD uygulamasında devletin din alanına herhangi bir mülahaza ile karışmasının yasaklandığını, bunun din ve devlet ayrılığının esası olduğunu belirterek ABD uygulamasının esas alınmasını önermektedir.

Berzeg yapılmasını önerdiği anayasada, devletin dine, dinin de devlete karışmamasını temin etmek üzere; inanma, inanmama, din ve ibadet özgürlüğünün güvenceye alınması gerektiğini belirterek bunun için anlamı belirsiz, sürekli çatışmaya yol açan laiklik kelimesinin kullanılmamasını, mutlaka yabancı bir kelime kullanılacaksa sekülerizm kelimesinin kullanılmasını önermektedir.

Kâzım Berzeg'in Hukuk Hakkındaki Görüşleri

Tüm liberaller gibi Kâzım Berzeg'e göre de, toplumsal sözleşme uyarınca kurulmuş bulunan devletin kuruluş amacı ve başlıca görevi, insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak olup, böyle bir devlet her şeyden önce "hukuk devleti" olmak zorundadır. Berzeg'in görüşlerinin esası olan liberal özgürlük de "hukuka bağlı bir özgürlük" olup, liberalizmin bireyciliği, insanların toplumsal sözleşmeyle oluşturdukları toplum ve devlet düzeni içinde, insan hak ve özgürlüklerinin hukukun güvencesi altına alınmasını öngören, "demokratik hukuk devleti" ilkeleriyle de somutlaşmış toplumu esas alan bir bireycilik olarak topluma karşı bir nitelik taşımamaktadır.

Berzeg'e göre; hukuk önünde herkesin eşitliği düşüncesi, klasik liberalizmin bir ürünüdür. Kâzım Berzeg, insanların hukuk normu karşısında eşitlik esası çerçevesinde "özgür" olmasından yanadır. İnsanı, tabii, vazgeçilemez, sınırlandırılmaz temel hak sahibi olarak görür ve hak sahibi olma imtiyazının ancak insana ait olduğunu kabul eder.

Berzeg, başta iktidar sahipleri olmak üzere, herkesin, eşitlik kuralları uyarınca hukuka tabi olması gerektiğini belirtmekte ve Locke'un, "hukuk yoksa özgürlük de yoktur" ve Hayek'in "liberal özgürlük, kanun hakimiyeti ile eş anlamlıdır" görüşlerini esas almaktadır.

Kâzım Berzeg, liberalizmin felsefi temelinde "doğal-tabii hukuk"un yer aldığını, tabii hukuka göre de; bütün insanların coğrafi alanı, ülkesi, gelişmişlik düzeyi, rengi, dili, dini, ekonomik, sosyal veya siyasi durumu, etnik bağı

ne olursa olsun eşit doğmuş olarak hukuk normu karşısında eşit olduklarını, çağdaş uygarlığın hukuk ve yargı uygarlığı olduğunu ifade etmiştir.

Anayasa

Kâzım Berzeg'in hukuka ilişkin görüşlerinde "anayasa" kavramı özel bir yer tutmakta olup, ona göre anayasalar, öncelikle bireyin temel haklarını devletten gelebilecek ihlâllere karşı korumak ve bunların lââyık olduğu biçimde gerçekleşmesi için gereken koşulları hazırlamak amacıyla ortaya çıkmış hukuki metinlerdir.

Gerek 1961 gerekse 1982 metinleri, evvela, "Türkiye halkı"nı temsil etmeyen darbeciler tarafından yapıldığı için, hukukçuların tabiriyle "organik bakımdan" anayasa değildirler. 1961 metni, halkın seçimle oluşturduğu iktidara ve rızasına karşı vesayet organları oluşturduğu, darbe tehdidini meşrulaştırdığı, 1982 metni de, vesayeti takviyeye ek olarak, insan hak ve özgürlüklerine karşı, devleti güçlendirme ideolojisiyle yazıldığı için, yine hukukçuların tabiriyle "maddi bakımdan" meşru anayasa sayılamazlar.

Kâzım Berzeg özellikle ABD Anayasasını, "Klasik Liberalizmin Somut Örneği: Amerikan Anayasası, Başkanlık Sistemi ve Türkiye İçin Yeni Anayasa" adlı makalesinde etraflıca analiz etmiş ve bu anayasanın temel felsefesini belirlemeye çalışmıştır. Ona göre ABD'deki devlet anlayışı, devletin insanlar tarafından gerçekleştirilen ve insan hak ve özgürlüklerini, adaleti, güveni, insanların daha mutlu yaşamasını sağlamak için kurulmuş bir "hizmet teşkilatlanması" olup, manevi, ilahi, metafizik bir sebebi ve varlığı yoktur. Devletin meşruiyeti de kuruluş sebeplerine uymasıyla sınırlıdır.

Kâzım Berzeg Türkiye'de de bu esasların güvenceye alınması kaydıyla, yeni bir anayasa yapılması gerektiğini vurgulamış, başkanlık sistemi veya parlamenter sistemi ikinci derece tercihler olarak görmüştür. Berzeg için önemli olan sistemin başkanlık sistemi yahut parlamenter sistem olması değil, insan hak ve özgürlüklerini esas alması ve toplumu değil, devleti sınırlamasıdır.

Kâzım Berzeg bununla birlikte başkanlık sistemi benimsendiği takdirde, Amerikan modelinin bütünüyle ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bir sistemin alınmasının sadece hukuksal düzenlemelerin ithal edilmesiyle mümkün olmadığını bilincinde olan Berzeg, başkanlık sisteminin, öncelikle, yasa ve yargıda anayasal düzenlemelerin ötesinde yeni ve temelli bir "zihniyet reformu"nu gerekli kıldığına işaret etmiştir. Berzeg başkanlık sistemi tercih edildiği takdirde diktatörlüğe dönüşmemesi için, Türkiye'nin aşırı merkezizetçi-hiyerarşik bürokratik yapısının kökten değiştirilmesini ve Türkiye çapında,

bütün kamu hizmetleri yönetici kadrolarının, valilerin, emniyet müdürlerinin, bütün idari birimler yöneticilerinin halk tarafından belirli süreler için seçilmesini önermiştir. Böylelikle asli reformun kültürel olduğunun bilincinde olan Berzeg, köklü bir zihniyet ve yapılanma reformu olmaksızın geçilecek başkanlık sisteminin, Güney Amerika'da olduğu gibi kötü sonuçlar vermesi olasılığını da göz ardı etmemiştir.

Türkiye'de parlamenter sistem tercih edildiğinde de, 1982 Anayasasının darbe mahsulü olmasını da esas alarak "maddi anlamda anayasa" sayılmaması gerektiğini ve bu anayasa yok sayılarak, tümüyle yeniden, yeni bir zihniyetle anayasa yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Berzeg, Anayasa Mahkemesi'ni zorunlu görmemekle beraber, varlığının işlevsel kılınması halinde faydalı olabileceğini belirtmiştir. Ona göre AYM yalnızca insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması için gerekli olup, görevi devleti, Cumhuriyet'i korumak değildir. Berzeg, AYM'de görev yapacak hakimlerin de ya toplum ya da parlamento tarafından seçilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye'nin "temelli ve köklü bir siyasi- devlet reformuna" ihtiyacı olduğuna vurgu yapan Berzeg, ülkenin hakim siyasi zihniyeti ile devlet anlayışı değişmedikçe, yapılacak arızı, mevzii düzenlemelerin herhangi bir olumlu sonuç vermeyeceğini haklı olarak dile getirmiştir.

Amerikan eyalet mahkeme hakimlerinin yaklaşık %90'ının milletvekilleri gibi belirli süreler için geleneksel olarak avukatlık tecrübesi olanlar arasından, halk tarafından seçildiğini, savcılarının durumunun da aynı olduğunu belirten Berzeg, Anglo-Amerikan sisteminde jürinin esas olduğunu, bazı eyaletlerde "hakim izleme komisyonları"nın kurulduğunu, bu komisyonların halk adına hakimleri izlediğini, eyalet hakimleri için de parlamenter denetim (Impeachment) usulünün olduğunu belirtmiş ve Amerikan yargısının halkla organik ilişkisi bulunduğunu, yargı bağımsızlığı esas olmakla birlikte yargının asıl gücünü ve bağımsızlığını, organik olarak bağlı olduğu halktan aldığını ifade etmiştir.

ABD'de Yüksek Mahkeme dahil, bütün federal mahkeme hakimlerinin çok ciddi parlamento denetiminden sonra başkan tarafından atandığını, hepsinin impeachment yöntemiyle, parlamento denetimine tabi olduğunu belirten Berzeg, mutlak sorumsuzlukla özdeşleştirilen "yargı bağımsızlığı" tartışmasının yapıldığı Türkiye'de, Amerikan yargısının da dikkate alınması gerektiğini öne sürmüştür.

Kâzım Berzeg, sivil toplum tarafından yapılmasını istediği yeni anayasanın ruhunu ifade edecek başlangıcını da aşağıdaki şekilde kaleme almıştır:

“Bizler,

Yeryüzünde en yüce değer insan olduğuna,

Devletlerin insanlar tarafından, bütün dünyada özgürlük, eşitlik, adalet, dostluk ve barışı sağlamak amacıyla kurulduğuna, hak, yetki ve egemenliklerinin bu amaçla sınırlı olduğuna,

İnsanların doğal hukuktan kaynaklanan hak ve özgürlüklerini çiğneyen, demokratik ilkelere sapan devletlerin meşruiyetlerini yitireceğine ve meşruiyetlerini yitiren devletlere karşı insanların direnme ve kurmuş oldukları o devleti feshedip yeni devlet kurma haklarının doğacağına inanan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşları,

Otoriter, totaliter, militarist ve ayrımcı devlet politikalarına karşı olduğumuzu belirterek, demokratik hukuk devleti ilkelerine bağlılığımızı yineleyerek,

Irki, rengi, dili, dini, cinsiyeti, etnik ve kültürel bağı, ekonomik, sosyal veya resmi konumu ne olursa olsun bütün insanların eşit onur ve saygınlığa sahip olduklarını, insanların bağılı oldukları toplumsal değerlerinde saygınlığa layık olduğunu vurgulayarak,

Devleti oluşturan bütün işlevlerin, idarenin bütün işler ve eylemlerinin mutlak açıklığı ve en etkin biçimde denetlenebilmelerini sağlamak,

Hukukun üstünlüğünü, adaleti gerçekleştirecek, insan hak ve özgürlüklerinin mutlak dokunulmazlığını ve güvenliğini sağlayacak yeni bir siyasi düzeni kurmak,

Devleti, vatandaşlarının ve gelecek nesillerin mutluluğuna hizmet etmek, tüm insanlığın ortak hedefleriyle uyumlu politikalara yöneltmek, bütün insanlara saygıyı esas almak üzere yeniden yapılandırmakta olan bu anayasayı, insanlığın hizmetine sunmaktayız.”

Parlamentonun yalnızca “kanun yapma makinası” olarak görülmemesi gerektiğini belirten Berzeg, demokratik parlamentonun daha önemli ve öncelikli görevinin denetim olduğunu, Türkiye için yapılacak yeni anayasada, Amerikan parlamentosunun yürütme ve yargı üzerindeki yetkileri de dikkate alınmak suretiyle seçilecek sistem ne olursa olsun, “zihniyet değişikliği” ile paralel şekilde, parlamentoya üst düzey bürokrasiyi doğrudan denetleme olanağı verilmesi gerektiğini, yargının durumunun da bu çerçevede düşünülmesinin gerektiğini, anayasaya katı parti disiplini önleyecek hükümler konulması gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre herkes, öncelikle ve en üst düzeyde parlamentoya saygılı olmalı, parlamentodan çekinmeli ve nihai sözün parlamentoda olduğunu, Amerikan devletinin de bürokrasi ile özdeşleştirilemeyeceğini, asıl gücün parlamentoda olduğunu öne sürmüştür.

Hukuk Devleti

Kâzım Berzeg'e göre hukuk devleti, “Devlete karşı, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasının yargı denetimi ve güvencesi altına alınması”dır. Bununla beraber hukuk normlarımız Batı menşeli olmasına rağmen işleyişin kaynak

ülkelerdekinden farklı olmasına zihniyetin farklı olmasına bağlayan Berzeg Ülkemizdeki uygulamadan yola çıkarak, zihniyet'in, teşkilattan daha önemli olduğunu ifade etmiştir.

Devletin hukuki bir vakia olduğunu belirten Berzeg, demokratikleşmeyle, laiklikle sosyallikle v.b şekilde ulaşılmak istenilen hedeflerin, ancak çağdaş hukukun ilkelerini benimseyen hukuk devletinde (hukukun üstünlüğünün sağlanabilmesi nispetinde) gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Demokratik teoride yargının "millet- halk" adına ve halkın adalet duygusunu da dikkate alarak karar verdiğini, yargının da, devletin değil, halkın organı olduğunu, hakimlerin "devlet memuru" olamayacağını buna rağmen Türkiye'de yargının bir devlet kuruluşu" ve bürokrasinin unsuru gibi algılandığını, yargı bağımsızlığının "halkın adalet duygusuna" karşı değil, devleti oluşturan diğer iki organa, yürütme ve yasamaya karşı olduğunu, yargının da gücünü halktan aldığını, halktan güç almayan yargının bağımsız olamayacağını, oysa Türk düşünce geleneğinde, yargının halka dayanmasının halktan güç almasının söz konusu olmadığını ifade eden Berzeg, Türkiye'de evvela, yargının bu zihniyet yüzünden bağımsız ve güçlü olamadığını, bağımsız ve güçlü olmayan yargı ile "hukuk devleti" ve "hukukun üstünlüğü"nü olamayacağını belirtmiştir.

Adalet ve hukukun üstünlüğü kavramlarına çok önem veren Berzeg, adaletin liberalizmin çok önemli bir ilkesi olduğunu, fakat bunun için yargı bağımsızlığının da çok önemli olduğunu, bağımsızlığın keyfilik ve sorumsuzluk olarak algılanmaması gerektiğini, liberal bir siyasi düzenin ancak çok üstün nitelikli, yüksek sorumluluk duygusuna sahip, görevini tam ve zamanında yapan yargı organlarıyla sağlanabileceğini, bunların olmadığı yerde liberalizmden de bahsedilemeyeceğini ifade etmiştir.

Kâzım Berzeg, 1961'de, Anayasa Mahkemesi'nin Yassıada'da görev yapan hakimler ile onlarla aynı siyasi görüşte olanlardan oluşturulduğunu, Danıştay'ın yeniden yapılandırılmasında da siyasi eğilimlerin hakim olduğunu belirterek kadrolaşmanın günümüze kadar sürmesi nedeniyle Türkiye'de hukuk devletinin de, hukukun üstünlüğünün de olmadığını cesur bir şekilde dile getirmiştir.

Oluşturulacak yeni anayasada, öncelikle yargıyı, bağımsızlığını ve gücünü halktan alan, halka dayanan, yargıyı da halkın organı sayan, hakimleri "devlet memuru" olarak görmeyen, kararlarında, "hukukun ilkeleri" yanında "halkın adalet duygusunu" da dikkate alan bir zihniyeti hakim kılacak şekilde, tercihe göre "tek yargı" veya "üçlü yargı sistemi" içinde, kökten ve yeniden

yapılandırmak gerektiğini belirten Berzeg, “bağımsız ve güçlü yargı” ile hukuk devleti ilkesinin de öncelikli gereğinin bunlar olduğunu ifade etmiş ve yargı için aşağıdaki reformları önermiştir:

- a) Mahkemelerde “halk jürisi”nin kurulması,
- b) Amerika’daki çoğunluk uygulaması gibi, hakim ve savcılarının da, belirli süre için halk tarafından seçilmesi veya,
- c) Halkı temsil eden Amerikan parlamentosundaki hakimleri de içine alan “impeachment” denetimine benzer bir denetim sisteminin parlamentoda kurulması veya,
- d) Her kademedeki hakimleri, halk adına denetleyecek, üyeleri belirli vasıftaki vatandaşlar arasından halk tarafından seçilen, yargı sistemi dışındaki bir denetim sisteminin kurulması seçeneklerinin tartışılarak birinin benimsenmesi gerekmektedir.

Adalet ve Yargu Sorunları

Berzeg’e göre yargı bağımsızlığı konusunda çözülmesi gereken ilk sorun, yargının mevcut zihniyeti ve örgütlenme yapısıdır. Yargının bürokrasinin bir unsuru olmaktan çıkartılması gerekmektedir ve böylelikle yargının halka dayanarak ve halktan güç alır hale getirilmesi mümkün olacaktır.

Kâzım Berzeg’e göre, “Anayasal Devlet” modelinin yerleştiği son iki yüzyıllık dönemde, modern, çağdaş devletin temel vasfı, hukuk devleti olmasıdır. Esasen devlet de hukuki bir olgudur. Hukuk devleti, modern devletin meşruiyet şartıdır. Çağdaş hukukun ilkelerini benimseyen hukuk devletinde, demokratikleşmeyle, laiklikle, sosyallikle v.s. ulaşılmak istenen hedefler de, hukukun üstünlüğünün sağlanabilmesi nispetinde gerçekleşir

John Locke’un ifadesiyle “devlet insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak için kurulur, bu amaçtan saparsa meşruiyetini yitirir”. Berzeg’e göre bu formül doğrultusunda devlet hem yargı denetimine tabi olacak, hem de insanların diğerlerinininkiyle sınırlı olan hak ve özgürlüklerini, saldırı ve ihاللerden koruyacak olup, bu formül aynı zamanda hukuk devletinin de formülüdür ve “hukuku olmayan devlet, devlet gibi teşkilatlanmış eşkiyadır.”

Hukuk devleti düşüncesinin çok geniş idrakli, yetenekli, çok iyi yetişmiş hukuk tatbikatçılarının, hakim ve avukat olduğu ülkelerde gerçekleştirileceğini öne süren Berzeg’e göre, hukuk uygulamasının temeli hakimlik değil, avukatlıktır.

Kâzım Berzeg, Türkiye’de yargının, içtihat oluşturmamak, ilişkilerde belirlilik sağlamamak suretiyle, kendi iş yükünü, ihtilafları arttırdığını belirterek,

her konuda birbirine aykırı Yüksek Mahkeme kararları bulmanın mümkün olduğunu, bu durumun bireyleri “hukukun ne olduğu” hususunda tereddütte düşürerek dava açmaya teşvik ettiğini, ayrıca yargının kararlarıyla kötü niyetlileri borçlarının ifasından kaçınmaya da yönelttiğini, bu durumun da davaları artırdığını, örnek olarak faizle karşılanmayan zararların tazminine dair yasal hükmün gereği gibi uygulanmadığını, yüksek enflasyon yüzünden, kanuni faizin gecikme zararını karşılamadığını, bunun temelinde “devleti himaye ideolojisi”nin yattığını, ancak yargının sadece adaleti gerçekleştirerek devleti koruyabileceğini ifade etmiştir.

Avrupa’dan alınan usul kanunlarının uygulanmadığını, davaları, ihtilafları artıran bu hususların Türkiye’de, ciddi bir “yargı denetimi” sorununun olduğunu gösterdiğini belirten Berzeg, Türkiye’de, hâkim ve savcı sayısının az olup, yargıya düşük tahsisat verildiğini, oysa yargının çok önemli olduğunu, hâkim ve savcı sayısının mutlak artırılarak Avrupa’da da mesleki bilgi ve görgü edinmelerinin ciddi bir programa bağlanması gerektiğini, Batı mahkemelerini en az bir yıl süreyle takip etmemiş kimselerin hakimliğe başlatılması gerektiğini öne sürmüştür.

Türkiye’nin çağdaşlık iddialarının Avrupa’dan aktarılan kanunlara dayandırıldığını, buna rağmen bu kanunların kaynak ülkelerle hiçbir ilişki kuramayan tatbikatçıların eline verildiğini belirten Berzeg, bu yüzden de, kanunların kaynak ülkelerdekinden çok farklı uygulandığını, bu yüzden Türkiye’de hukuk devleti ilkesinin uygulanmadığını belirtmiş, Anayasanın 90. Maddesinde yer alan ve onaylanmış milletlerarası antlaşmaların öncelikle tatbikini emreden hükme rağmen AİHS ve uluslar arası anlaşmaların, yargı tarafından doğrudan uygulanmadığını, aynı şekilde AİHM içtihatlarının da nazara alınmadığını, sorunun, yargıya hakim olan düşünce geleneğinden doğduğunu ifade etmiştir.

Kâzım Berzeg, Türkiye’de, yargılama fonksiyonunun, icranın herhangi bir işlevi olarak algılandığını, hakimin herhangi bir devlet memuru olarak görüldüğünü, hakimlerin de bu konumu benimsediği sürece Türkiye’de hukuk devleti ilkesinin sahipsiz kalacağını öne sürmüştür.

Gerek 1961, gerekse 1982 anayasalarında, Türkiye Cumhuriyeti’nin temel vasfının, yazılı anayasacılık geleneğine uygun şekilde “Hukuk Devleti” olarak belirtildiğini, bu ibarenin yeterli olmadığını belirten Berzeg, öncelikle Türkiye’de hukuk profesyonellerinin, hakim ve avukatların ifa ettikleri görevin, yasa ve yürütme mensuplarından çok daha farklı ve önemli olduğunu idrak etmek ve kendilerini, psikolojileriyle, bilgileriyle, görgüleriyle, yeniden donatmak zorunda olduklarını öne sürmüştür. Bu bağlamda Türk hakim ve avukatlarının Milletlerarası Hukukçular Komisyonunda da kabul görece şekilde

kendilerini yenilemelerinin gerektiğini, aksi halde, Türkiye'nin hiçbir zaman hukuk devleti ilkelerini gerçekleştiremeyeceğini ve çağdaşlaşamayacağını öne sürmüştür. Berzeg, bir Batı dilini iyi bilmeyen, Türkiye dışına adım atmamış kadrolarla hukuk devleti ve demokrasinin olamayacağını, çağdaş uygarlığın öncelikle hukuk ve yargı uygarlığı olduğunu, liberal demokrasinin de her şeyden önce "hukuk devleti" olduğunu öne sürmüştür.

Sonuç

Sonuç olarak Kâzım Berzeg, tam anlamıyla klasik liberal düşünceye sahip, demokrat bir hukuk insanı olarak, bu görüşünü tüm yaşamı boyunca hem savunmuş, hem de tatbik etmiştir. Toplumun değil, devletin hukukla sınırlandırılması gerektiği üzerinde özellikle duran Berzeg, Liberal Düşünce Topluluğu'nun kurucularından olmak suretiyle Türkiye'de insan hak ve özgürlüklerinin hiçbir ayırım yapmadan yerleşebilmesi için çağdaş demokratik ve özgür toplumların siyasal ve hukuki yapılarının zihniyet değişikliği olarak tanımladığı kültürel formasyonla birlikte alınması gerektiğini, yılmadan sistematik bir biçimde savunmuştur.

Kaynakça

- Kâzım Berzeg, "Beethoven, Çağdaşlık, Laiklik, İslamcılık, Osmanlıcılık Hakkında", *Liberal Düşünce*, Sayı 6, Bahar 1997, ss.89-93.
- Kâzım Berzeg, "Hukuk Sistemimiz Mülkiyet Hakkına Ne Kadar Saygılı?", *Liberal Düşünce*, Sayı 12, Güz 1998, ss.54-63.
- Kâzım Berzeg, "Neden Liberalizm?", *Liberal Düşünce*, Sayı 1, Kış 1996, ss.15-27.
- Kâzım Berzeg, "Siyaset Pratiğindeki Somut Liberalizm", *Liberal Düşünce*, Sayı 2, Bahar 1996, ss.152-156.
- Kâzım Berzeg, "Liberalizmin İki Determinist Tezahürü: Küreselleşme ve Yerelleşme", *Liberal Düşünce*, Sayı 4, Güz 1996, ss.90-99.
- Kâzım Berzeg, "Liberal Düşünce ve Topluluğu", *Liberal Düşünce*, Yıl 17, Sayı 68, Güz 2012, ss.51-68.
- Kâzım Berzeg, "Olmayan Anayasayı Yapmak Çok Zor Değil", *Liberal Düşünce*, Yıl 17, Sayı 66, Bahar 2012, ss. 131-142.
- Kâzım Berzeg, "Tanısamadığım Dost, Mehmet Mermerci", *Liberal Düşünce*, Sayı 5, Kış 1997, ss.24-29.
- Kâzım Berzeg, "Sevr'in Yaraticısı Batılılar Değil, "İttihat ve Terakki Cuntası"dır", *Liberal Düşünce*, Sayı 21, Kış 2001, ss.129-133.
- Kâzım Berzeg, "Türkiye'nin Çağdaşlaşması, Demokratikleşmesi, AB Yolu Yargı'nın Sorumluluğuna Havale Edildi", *Liberal Düşünce*, Sayı 25-26, Kış-Bahar 2002, ss. 67-78.
- Kâzım Berzeg Arşivi, hurfikirler.com sayfası <http://www.hurfikirler.com/category/kazim-berzeg-arsivi/>

Kâzım Berzeg'in Hukuk ve Özgürlük Düşünceleri*

Can Kilercioğlu**

Kazım Berzeg (1938-2016), Türkiye'de liberal hareketlerin başlamasında ve şekillenmesinde büyük rol oynamış hukukçu ve fikir adamıdır. İlk yazılarını 1964 yılında yazmaya başlayan Berzeg, yazı hayatı boyunca hukuk, ekonomi ve demokrasi düşüncelerini liberal bir bakış açısıyla dile getirmiştir. 1980 öncesi yazılarında Türkiye'de sol-sosyalist grupların ağır basmasından dolayı yazılarında özel mülkiyet ve serbest piyasa üzerine yoğunlaşırken, daha sonraki yıllarda bu sosyalist eğilimlerin azalmasıyla birlikte yazılarında siyaset ve demokrasi üzerine yoğunlaşmıştır. Dünyada otoriterliğin ve ekonomide müdahaleciliğin artmasına, F. A. Hayek ve M. Friedman gibi liberal düşünürler karşı çıkarken, Berzeg aynı görüşleri Türkiye'de paylaşan sayılı insanlardan olmuştur. Belki de bu nedenledir ki özgürlük düşüncesinin olgunlaşmadığı bir ortamda kendi yazdıklarını "erkenci yazılar" olarak değerlendirmektedir. Berzeg, gelip geçici popüler söylemlere bağlı kalmadan düşüncelerini oldukça tutarlı olarak savunmuş ve sağlam temellere dayandırmıştır. Öyle ki dönemin koşulları değişmesine rağmen hayat, özgürlük, mülkiyet ve liberal demokrasi görüşlerinden taviz vermemiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin içinde bulunduğu otoriter anlayışa sert eleştiriler yöneltmiştir. Resmi ideoloji yönünde toplumu tek tipleştirme, aşırı devletçilik, bürokrasi ve anti demokratik uygulamalara karşı çıkarken, aynı zamanda toplumda bulunan kutsal devlet anlayışını da eleştirmiştir. Eleştirilerinin temelinde Türkiye'nin Batılı anlamda bir demokrasi olamaması yatmaktadır. Batı demokrasisinden kastettiği şey ise özgürlük, insan hakları, anayasacılık, hukuka

*Liberal Düşünce Topluluğu tarafından, merhum Kâzım Berzeg'in anısına ailesinin katkılarıyla düzenlenen 2021 Makale Yarışmasında jüri üyeleri tarafından İkincilik Ödülüne layık görülmüştür.

**Marmara Üni. Hukuk Fakültesi Öğrencisi | 2021 Kâzım Berzeg Makale Yarışması İkincisi
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 209-223.

bağlılık, kanun karşısında eşitlik ve ekonomide serbestliktir. "Liberalizm, yalnızca, insan hak ve özgürlüklerini esas alan, insana hizmet için var olan, faaliyetlerinin tamamı hukuki ve siyasi denetim altına alınmış, sınırlandırılmış, ekonomide devletçilik saplantısı olmayan, merkeziyetçilikten kurtarılmış, gizli iş ve dalavereleri, erişilmez sırları bulunmayan hukuka bağlı demokratik devlet modelidir." (Berzeg, 2019: 114). Bu yazının amacı Kazım Berzeg'in hukuk ve özgürlük düşüncelerini, klasik liberalizm çerçevesinde okuyucuya aktarmaktır. "...klasik liberalizmin teorik alt yapısını, siyasi olarak tabii hukuk, insan hürriyeti ve insan hakları; ekonomik olarak ise serbest piyasa ekonomisi ve sözleşme özgürlüğü oluşturur." (Taner, 2010, s.23). Bu bağlamda Berzeg'in özgürlük düşünceleri doğa hukuk ve mülkiyet hakkı bakımından incelenirken, hukuk düşüncesinde ise bu hakların korunmasına aracılık eden hukuk devleti ve liberal demokrasi ele alınacaktır.

1. Bölüm

Bu bölümde Berzeg'in hukuk düşüncesine geçmeden önce, düşüncesinin temellerini ve hukukun hangi hakları koruması gerektiği anlatılacaktır. Bu bakımdan ilk olarak liberal düşüncedeki hakların nereden geldiği doğa hakları olarak anlatılırken, sonrasında bu haklara sahip olmanın anlam ifade edebilmesini ve maddi gerçeklikte işlevsel olabilmesini sağlayan mülkiyet hakkı anlatılacaktır.

a. Doğal Haklar

Liberalizmin hukuk anlayışı doğa hukuka dayanır. Bu görüşe göre doğa hukuk, her zaman ve her yerde geçerli olan fakat yazılı olmayan ama yine de insanın aklıyla erişebileceği yasalardır. Radikal bir liberal olan Bastiat, doğa hakları şöyle vurguluyor (Bastiat, 2017): "Hayat, özgürlük ve mülkiyet insanlar yasalar yaptığı için var değildir. Aksine, ezelden beri var olan bu unsurların kendisi hukuk yapmaya sevk etmiştir." (Bastiat, 2017: 13). Bu sebeptendir ki doğa hukuk anlayışı şunu savunur: Bütün insanlar tanrı tarafından eşit şekilde yaratılmışlardır. Bu nedenle insanların sadece var olmalarıyla elde ettikleri yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama hakları vardır. Bu haklar evrensel olmakla beraber, ne devlet tarafından ne de çoğunluk tarafından yok edilemez ya da kısıtlanamaz. Devlet ise bu hakları korumak için vardır ve meşruiyetinin kaynağı da budur.

Doğal hukuk görüşünü aynı şekilde Berzeg de paylaşmaktadır. "Tabii huktan doğan insan hak ve özgürlükleri, dili, dini, rengi, soyu ne olursa olsun bütün insanlar içindir ve bütün insanlar hukuk normu karşısında eşittir"

(Berzeg, 1996: 97-98) Ona göre toplumu oluşturan en küçük birim bireydir. Bu sebeple doğal hak görüşüyle beraber salt varlığıyla kendisine içkin bir değer olan bireyi temele alır. Bireyin en temel hakkı ise özgürlüktür. “Liberalizm, ferdiyetçi ve hürriyetçidir. İnsanın maddi ve manevi yapısına, hak ve hürriyetlerine saygı duyan, insana güvenen, insanı devlete adanan bir kurban değil, devleti insan ve insan topluluğunun ihtiyaçlarını karşılama vasıtası olarak gören bir sistemdir liberalizm. Düşünce inanç, ifade vs. hak ve hürriyetlerin kısıtlandığı yerde liberalizm yoktur.” (Berzeg, 2019: 42). Berzeg, devletin meşruiyetinin hayat, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi doğal hakları koruduğu sürece var olabildiğini, aksi halde doğal hakları çiğneyen devlete karşı direnme hakkının doğacağını belirterek, Locke ile aynı görüşleri paylaşıyor. Ayrıca doğal ve ilahi hukuk düşüncesini kabul ederek; Allah'ın insanlara cüzi irade vermesini bireylerin özgür olmasıyla bağdaştırırken, İslam dininin insana zulmetmemek, zulme razı olmamak, kul hakkı yememek gibi ifadelerini İslam'daki doğal hukukun bir göstergesi olduğunu belirterek düşüncesini destekliyor. Böylelikle Berzeg, doğal hukuk görüşünü benimseyerek pozitif hukuk anlayışından ayrılmış oluyor. Doğal hukukun, pozitif hukuk anlayışından farkı şudur ki hukukun meşruiyetini devletin iradesine bağlayan, insan yapımı pozitif hukuk yerine; hukukun değiştirilemeyecek bazı yasalarının tanrı veya doğadan geldiğine inanmasıdır. Pozitif hukuk normlarının içeriğiyle ilgilenmezken, doğal hukuka göre bu normlar doğuştan geldiğine inanılan haklara ve etik kurallarına zarar vermeyecek şekilde olmalıdır.

Berzeg'e göre Türkiye, insan hakları konusunda Avrupa'nın oldukça gerisindedir. Çünkü hâlâ hakim “devlet baba” düşüncesi nedeniyle insanlar hak ve özgürlüklerinin farkına varamadığını, bunların devletten halka bir lütuf olarak verildiği ve devletin bu hakları istediği zaman geri alabileceği düşüncesinin yerleşmiş olduğunu söylüyor. “... tarihten gelen düşünce biçimimiz insanı hayat hakkı dahil, hiçbir alanda insan olduğu için asli hak sahibi olarak görmemize imkan vermiyor. Batı düşüncesinin, uygarlığının ve demokrasininin temeli olan tabii hukuk telakkisi hâlâ bize çok yabancı. Kafamıza yerleşmiş düşünceye göre tek asli hak sahibi devlet.” (Berzeg, 1996). Böylelikle Berzeg, hukuku pozitif hukuktan ve devletin lütfettiği haklardan ziyade insanların doğuştan gelen haklarını korumaya yönelik olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca belirtelim ki Berzeg, doğal hukuk anlayışına dayanarak, toplumu tek tipleştirmeye çalışan devleti de sert bir şekilde eleştirmektedir. Cumhuriyet dönemi ideologlarından olan Ziya Gökalp'in “Hayat yolu dardır, Tetik bas önü yarıdır, Sakın hakkım var deme, Hak yok vazife vardır” dörtlüğünü ancak Hitler veya Mussolini gibi faşist yönetimlerde görebileceğimiz türden bir şiir olarak nitelendiriyor. Aynı şekilde “Onuncu Yıl Marşı”nda geçen

“on yılda onbeş milyon genç yarattık her yaştan” ifadelerini de tek toplumcu ve hak yok vazife vardır düşüncesiyle yazıldığını, böyle bir ortamda demokrasinin olamayacağını belirtiyor. Bu uygulamadan kolayca anlaşılabilir ki, devlet, insanların en temel haklarından olan özgürlük hakkını, hakim ideoloji yönünde şekillendirmeye çalışmıştır. Yine cumhuriyetin ilk dönemlerinde, laiklik adı altında yapılan dine yönelik baskılara da karşı çıkmıştır. Laiklik her ne kadar dinin devlete, devletin de dine karışmaması demekse de uygulamada birçok yasakla dinin önüne geçilmeye çalışılmış, daha sonraları ise Diyanet İşleri Başkanlığı ile de din merkezi idarenin emrine alınmıştır. Bu tür yasadışı uygulamaların tümü doğal hak olan inanç özgürlüğüne darbe vurmuş ve liberal değerleri zedelemiştir. Çünkü liberalizm, doğal haklardan olan inanç özgürlüğünün korunmasını öngörür ve inanç, inanan kişilerin mutlak özgürlük alanıdır. Bu sebeple Berzeg, devletin insanların dinine, inancına ve ibadete karışma hakkının olmadığını ancak devletin inanç özgürlüğünü korumakla yükümlü olabileceğini belirtiyor. Ayrıca tekipleştirme doğrultusunda tüm vatandaşların Türk kimliğine geçirilmesinin birçok farklı ırktan insan barındıran bir ülkenin homojen bir yapıya ulaşamayacağı gerekçesiyle hata olduğunu dile getiriyor. Buna benzer bir görüşün 1983'teki askerî rejimin koyduğu “Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun” ve Kürtçe, Çerkezce veya Lazca konuşana hapis cezası tertip edilmesini, sorumsuz bir idarenin bizzat bölücülük yapması olarak görürken çözümü özgürlükçülükten korkmayan bir demokrasi anlayışında görüyor. Bu uygulamalardan hareketle Berzeg, mahkemelerin bireylerin haklarından çok, zaten bulunduğu konum itibarıyla güçlü olan devleti koruduğunu ve mahkemelere hakim olan zihniyetin bürokratik bir görev yürütme olduğunu belirtiyor. Bu nedenle her ne kadar Batı'nın hukukunu alsak da, Batı'nın özgürlükçü yorumuna karşılık, Türkiye'nin “tek hak sahibi devlettir” yorumuyla kanunların uygulanması, neden aynı ilerlemeyi kaydedemediğimiz göstergesi niteliğindedir.

b. Özel Mülkiyet

Bir diğer özgürlük ise ekonomik özgürlüktür. Ekonomik özgürlüğün sağlanabilmesi için özel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü, girişim özgürlüğü ve piyasada tam rekabet şartlarının oluşması gerekir. “Piyasa ekonomisinde, sadece temel ve soyut kurallar uygulanır. Bunlar, şiddet, hırsızlık ve sahtekârlığa karşı ceza kurallarının yanı sıra genelde mülkiyet, sözleşme ve haksız fiillerle ilgili yasalardır. Bu kurallar hemen her zaman negatif kurallardır, yani insanlara yapmaları gereken şeyleri değil, yapmamaları gereken şeyleri söylerler.” (Boudreaux, 2017: 44). Özel mülkiyet sayesinde malikler kendi mülkleri üzerinde kullanma, yararlanma ve tasarruf yetkilerine sahip olurlar. Böylelikle

bireyler devletten bağımsız olarak hareket etme, diledikleri şekilde kendilerini gerçekleştirme ve kendi tercihlerini yapabilme için gerekli alanı bulurlar. “Mülkiyet ise, hayat ve özgürlük haklarının sözde kalmanın ötesine geçerek bir anlam kazanması, somut haklara dönüşebilmesi için kaçınılmaz olarak var olması gereken bir haktır.” (Yayla, 2015: 186). Bu nedenle ekonomik özgürlüğün sağlanabilmesi için liberalizmin bireyi esas alan özgürlükçü düşüncesinin ekonomideki yansıması olan kapitalizm olmazsa olmazdır.

Berzeg, özellikle 1980 öncesi yazılarında daha çok özel mülkiyet ve serbest piyasa savunuculuğunu yapmıştır. Sol-sosyalist eğilimlerin ağır bastığı dönemlerde Türkiye’yi tamamen sosyalistleştirerek ve özel mülkiyeti temelden sarsacak toprak reformuna karşı çıkmakla kalmayıp, tarımsal yapı ve tarımsal işletmeleri ıslah politikası teklif etmiştir. Bu teklifi; sübvansiyonların zamanla azaltılmasını ve bu yöndeki işletmelerin özel mülkiyete bağlı olacak şekilde ticari olarak işletilmesini içermektedir. Ayrıca madenlerin, dış ticaretin ve bankacılığın devletleştirilmesine karşı çıkmış ve Türkiye ekonomisinin kalkınabilmesi için reformların önceliğinin hukuk devletinin sağlanması ve güçlü mülkiyet hakları olduğunu ileri sürmüştür. “Türkiye’nin muhtaç olduğu sermaye teknolojinin temini, hukuk tatbikatında liberal felsefenin hakim kılınmasına bağlıdır. Çok uluslu sermaye, ciddi olarak gideceği ülkede, demokrasinin istikrar kazanmasını ve insan haklarına riayeti de gözlemlemektedir. Edineceği mülkün korunmasını, yapacağı sözleşmenin ihlalinin müeyyidelendirilmesini, uğratılacağı zararın tümüyle ve etkin biçimde tazmininin sağlanmasını aramaktadır.” (Berzeg, 2019: 98). Sosyalizme karşı tutumu bunlarla sınırlı kalmayıp “Rus Sosyalizmi Kalkınmada Başarı Sağlayamadı”, “Sosyalist Üretim Kalitesizdir” ve “Sosyalizmle Kalkınma Hayali İflas Etmiştir” yazılarında sosyalist ekonomi savunucularının iddia ettiği kalkınmanın gerçekçi olmadığını belirtmiştir. (Berzeg, 2019) Dahası, sosyalizmin ütöpik hedefleri için büyük halk kitlelerinin feda edildiğini ve buna karşılık olarak Rusya’nın, hem sosyalist olmadığı zamanlarından hem de Batı ülkelerinden hâlâ geri olduğunu ülkelerin ekonomik durumlarını karşılaştırarak göstermiştir. Ayrıca Berzeg, özel mülkiyetin pratik faydalarının yanında felsefi arka planına da önem vermiş, klasik liberalizmin öncülerinden olan John Locke ile aynı görüşleri paylaşarak özel mülkiyetin bir doğal hak olduğunu savunmuş ve devletin meşruiyetini insanların hayat, özgürlük ve mülkiyet hakkının korunmasından geldiğini belirtmiştir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi gibi insan haklarını evrensel olarak ortaya koymaya çalışan belgelere atıf yaparak da özel mülkiyet savunusunu güçlendirmiştir. Böylelikle sosyalizmin özel mülkiyeti yok edip, bütün ekonomik faaliyetlerin merkezi otoriteye bağlandığı

baskıcı bir yönetim yerine, gerek teorik gerekse pratik gerekçelerle liberal ekonominin “kendiliğinden doğan düzen” fikrini savunmuştur.

Liberalizmin ekonomik ayağı olan kapitalizmi destekleyen Berzeg, sosyalizme karşı olduğu kadar her defasında aşırı devletçiliğe ve müdahaleciliğe karşı da serbest piyasayı savunmuştur. “Demokratik düzenin yaşayabilmesi ve halkın hakimiyetinin gerçekleşebilmesi için, ekonomik vasatın özel mülkiyet ve serbest teşebbüs esasına dayandırılmasında mantıklı bir zaruriyet vardır... halkın reyini serbestçe siyasi iktidara karşı kullanabilmesi için, her şeyden önce fertlerin mali yönden, geçim kaynağı bakımından iktidara bağlı olmaması gerekir.” (Berzeg, 2019: 131). Berzeg’in bu ifadesinden ekonomik özgürlüklerin ve siyasi özgürlüklerin zorunlu bir ilişki içerisinde olduğunu çıkarmak mümkündür. Aynı ilişkiyi 20. yüzyılın önemli liberal düşünürlerinden olan M. Friedman şöyle açıklıyor: “Ekonomik düzenlemeler özgür bir toplumun ilerlemesinde ikili rol oynar. Öncelikle, ekonomik düzenlemelerdeki özgürlük geniş anlamda özgürlüğün tamamlayıcılarından biridir, bu nedenle tek başına bir amaçtır. İkincisi ekonomik özgürlük siyasi özgürlüğe giden yolda vazgeçilmez bir araçtır.” (Friedman, 2018: 36). Buna rağmen Türkiye, müdahaleci Keynes doktrininde öngörülenden çok daha fazla piyasaya karışmış ve özel mülkiyet tanınmasına rağmen bunun kullanım alanı oldukça daraltmıştır. Bu çerçevede bakıldığında Berzeg’in mülkiyet vurgusu oldukça yerindedir ki devletin ekonomik hâkimiyeti arttıkça bireylerin geçim kaynakları da o derece devletin hâkimiyetine girmiş olur. Böylelikle tamamen devletçi bir düzende, ekonomik özgürlüklerinin yanında demokrasinin de zayıflaması kaçınılmaz olur ve geçimini siyasi iktidara bağlanan halkın iktidarı denetlemesi olanaksızlaşır.

Berzeg’e göre, Türkiye’deki mülkiyet haklarının durumu hâlâ Avrupa ülkelerinin oldukça gerisindedir. Türkiye, kapitalizmi oturaklı bir şekilde uygulayan İsviçre’den Medeni Kanununu ve Borçlar Kanununu iktibas etmesine rağmen uygulamada bırakalım kapitalizmi, sosyalist ülkelere benzer bir tutum içinde olmuştur. “Önce, bürokratik yapının uzantısı gibi davranan yargı uygulamasıyla, sonra, özel kanunlarla mülkiyeti sınırlandırmış, Batı demokrasilerinde benzeri olmayan orman kanunları, mera hükümleri, sair hükümlere, memleket arzının % 75’ini, devlet-kamu mülkü durumuna sokmuş, bu yönüyle Türkiye, komünist ülkeler manzarasına dahil edilmiştir.” (Berzeg, 2019: 155). Böylelikle insanların tek geçim kaynakları olan tarla ve bahçeler ya devlet tarafından gaspa uğramış ya da gaspa uğrama tehlikesi altına girmiştir ki geçim kaynaklarının devlet kontrolüne geçmesi yukarıda da belirtildiği gibi ekonomik özgürlükler ve dolaylı yoldan diğer özgürlüklerin baskılanmasına yol açmıştır. 1926 yılında İcra ve İflas Kanunu’na “Devlet malı haczedilemez” kuralı getirilmiştir. Berzeg bu kanunu, zaten hukuk yapma ve polis/asker kullanma

yetkisine sahip olan güçlü devleti, “devletin korunması” adı altında çağdaş demokrasilere ters düşecek biçimde güçlendirdiğini söylüyor. Dahası, devletin bu kadar büyük israfa sebep olmasının “kamu yararı” gibi muğlak bir ifadeyle de haklılaştırılması yoluna gidilmiştir. Kamu yararı, Berzeg’in kendisini konumlandığı klasik liberalizm geleneğinin ferdiyetçi yapısına ters düşen bir savunmadır. “Metodolojik bireycilik olarak bilinen bakış açısı, bireylerin ötesinde kolektifin kendi varlığı olmadığını söyler... toplumun kendi kendisine ait bağımsız bir aklı yoktur; düşünen ve değer biçen, olayları seçen ve yönlendiren bireylerdir. Bir topluluğu oluşturan bireylerin çıkarlarından öte kolektif bir kamu çıkarı söz konusu değildir.” (Butler, 2018: 23). Berzeg, bu kanun nedeniyle SSK’nın, KİT’lerin ve belediyelerin kullandıkları bütçeyi har vurup harman savurduğunu ve milli felaket haline geldiğini, bunlardan kurtulmanın yolunun ise devletin malı haczedilmesi yasağının kaldırılmasında ve böylelikle zarar eden kurumların ülkeye yük olmadan tasfiye edilmesinde görüyor.

Berzeg, Türkiye’de yapılan birçok kamulaştırmanın uluslararası hukuka ve hakkaniyete uyulmadan yapıldığını belirtmektedir. “Türkiye’de ise hâlâ kamulaştırma, büyük milli menfaatler uğruna, yüzbinlerce insanın feda edilmesi zihniyetiyle yürütülmektedir. Yapılan her büyük baraj, yüzbinlerce insanın mülksüz, evsiz, işsiz, aç göçmenler haline gelmesine yol açmaktadır. Bu insanlara, çoğunlukla mülkleri sular altında kaldıktan çok sonra, bütçe tahsilatıyla sınırlı sembolik ödemeler yapılmakta...” (Berzeg, 2018: 157). Belirtmekte fayda var ki Berzeg’in özel mülkiyet savunusu, devletin ve kamulaştırmanın olmadığı bir sistem anlamına gelmemektedir. Karşı çıktığı nokta, devletin özel mülkiyeti aşırı baskılaması ve vatandaşların zararı pahasına yapılan kamulaştırmalardır: “Uluslararası hukukun genel ilkeleri uyarınca kamulaştırmanın ancak adalete ve hakkaniyete uygun, bağımsız mahkemeler tarafından denetlenen, insanların yoksulluktan kurtulma, çalışma, işini serbestçe seçme ve işsizlikten korunma haklarını zedelemeyen bir karşılık ya da tazminat ödenerek yapılabileceği kuşkusuzdur.” (Berzeg, 2018: 76).

2. Bölüm

Berzeg’in ve klasik liberallerin doğuştan geldiğine inandığı doğal hakların korunması devletin tekeline verilmiştir. Doğal hakların korunması devletin kuruluşu nedeniyle aynı zamanda varlığını sürdürmesi için de meşruiyet kaynağıdır. Bu sebeple, doğal hakların korunmasında devletin nasıl bir rolü olduğu anlatılacaktır. Bu bakımdan Berzeg’in düşüncesinde doğal hakların güvence altına alınmasını sağlayan hukuk devleti ve liberal demokrasi açıklanacaktır.

a. Hukuk Devleti

Hukuk devleti veya hukukun üstünlüğü, Berzeg'in hukuk görüşü açısından oldukça önemlidir. Çünkü doğal hakların tanınmış olması yetmez, aynı zamanda bunların etkin bir şekilde korunması da gerekmektedir. Hemen ekleyelim ki Berzeg'in hukuk ve güvenlik görevinin devletin tekelinde olması gerektiğini savunmakla, kendisini yine liberal gelenek içinde bulunan M. Rothbard ve Hans H. Hoppe gibi anarko-kapitalistlerden ayırmıştır. Ona göre devlet, hukuk ve güvenlik görevlerinin yerine getirilmesi için zorunlu bir organizasyondur. "... klasik liberal teoride devlete karşı çıkılmaz. Yalnızca, insan hak ve hürriyetlerinin teminata bağlanması için devlet gücünün sınırlandırılması düşünülür. Devlet gücünün sınırlandırılması için de liberalizmin en etkin aracı hukuka bağlılıktır." (Berzeg, 2019: 112). Bu bakımdan Berzeg'in liberalizm içindeki dallanmalardan ayrılıp klasik liberalizm çizgisindeki görüşleri benimsediği ortadadır. Benzer şekilde diğer klasik liberaller için de devletin varlığını toplumdaki düzenin devamı için gereklidir. "Mises, devletsiz bir toplum idealinin imkânsızlığına dikkat çekerek... toplumun varlığının tehlikeye düşeceğine işaret eder. Devletin gerekliliğini... kabul eden Hayek için de sınırlı devletin vazgeçilmez olduğu görülür. Aynı şekilde, liberteryen çizginin minimal devletçi kanadında yer alan Rand ve Nozick'in teorilerinde de devletin gerekliliği açıkça kabul edilir." (Taner, 2010: 148).

Berzeg'in hukuk devleti düşüncesi, onun hukuk felsefesiyle paralellik göstermektedir. İnsanların doğuştan gelen bazı temel haklarının olduğunu, bu sebeple devletin ancak bu temel hak ve hürriyetleri korumak ve herkese eşit uygulanmak şartıyla hukuk yapabilmesini savunmuştur. Bu bakımdan hukuk devleti görüşü, devletin liberal ve demokratik hukuk kurallarına bağlı olmasını ifade eder. Berzeg'in doğal haklar görüşünün hukuk devleti ilkesini şekillendirdiği gözükmemektedir. Böylelikle pozitif hukuk anlayışından uzaklaşmış olur. "Hukukun yegane meşruiyet ölçüsü olarak devletin üstün iradesi dikkate alındığında, bu, farklı bir hukuk devleti anlayışına; adalet ve etik değerleri devlet iradesi karşısında daha üstün bir yerde tutan bir hukuk teorisi ise daha farklı bir hukuk devleti kavramının biçimlenmesine yol açar. Örneğin, devleti hukukla özdeşleştiren Hans Kelsen gibi pozitivistlerin anlayışları, devletin sadece kendi koyduğu hukuka bağlı olması anlayışını doğurarak hukuk devletin pozitif bir sığlaştırılması düşüncesine yol açar." (Aktaş, 2018: 164).

Hukuk devletinin liberalizm değerlerinin taşıyıcı kolonu olduğu söylenebilir. Öyle ki diğer hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi yargının işleyişine bağlıdır. Ona göre ekonomik özgürlüğün sağlanabilmesi için özel mülkiyet, teşebbüs hürriyeti, sözleşme özgürlüğü ve tam rekabet şartları kısıntısız var

olmalıdır. Fakat devlet bu hakları tanımanın ötesinde ayrıca ihlal edilmeleri durumunda cezai yaptırım uygulamalıdır. “Batıda, haksız rekabetin, tekelliliğin önlenmesi, fikir ve sanat eserlerinin, ihtiranın, buluşun korunması, bu alandaki ihlallerin ciddi biçimde müeyyidelendirilip caydırılması yargının görevidir. Dünya ekonomisinde çok önemli yeri olan başta anonim şirketler olmak üzere sermaye şirketlerinin, vurgunculuk, dalavere organizasyonları haline gelmesinin önlenmesi... yine yargının işidir.” (Berzeg, 2019: 101). Berzeg’in de belirttiği gibi, devlet ekonomide adeta bir kural koyucu görevini üstlenmeli ve bu doğrultuda mülkiyet ihlallerinin, piyasa yasaklarının ve devlet kapitalizmi gibi uygulamaların önüne geçmelidir. Bunu yaparken de serbest piyasaya müdahale etmemelidir. Bu nedenle Berzeg’in tarif ettiği liberal devlet, güçlü fakat sınırlı bir devlettir.

Berzeg, tekrara düşmek pahasına hukuk devleti ve liberal demokrasiyi vurgularken aynı zamanda hukuk dışı uygulamaların net bir şekilde karşısında durmuştur. Bu bakımdan savunduğu hukuk devleti düşüncesini Türkiye özelinde incelediğimizde şu iki nokta üstünde daha sert eleştirilere sahip olduğunu görmek mümkündür: Gizli-etkili kuruluşlar ve darbeler. Gizli-etkili kuruluşlardan başlarsak, Berzeg’in talep ettiği liberal-demokraside devletin fonksiyonları anayasada belirtilir ve buna bağlı olarak devlet ancak ve ancak anayasa veya kanundan yetki alarak güç kullanabilir. Aksi halde kanunla sınırlandırılmayan veya kanun dışı hareket eden bir devletin ne kadar büyük adaletsizliğe ve yıkımlara yol açtığı tarihi tecrübelerle sabittir. Bu nedenle devletin hukuk sınırları dışına çıkması hiçbir koşulda kabul edilemezdir. Fakat bu tutumun aksine, uzun bir alıntı yapmak pahasına da olsa, Berzeg’in şu cümleleri Türkiye demokrasisinin, tasvir ettiği noktadan ne kadar uzakta olduğunu göstermeye yeterlidir: “Türkiye’yi seçilmiş kadrolar yönetmiyor. Milli Güvenlik Kurulu ile 2937 Sayılı Mit Kanununun 5. Maddesinde belirlenen, MİT Müsteşarı başkanlığındaki gizli, üst düzey bürokratları hükümetiyle, aynı kanunun 6. Maddesindeki doğrudan ilişki kurma yetkisiyle, Memurun Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat’ın, Türk Ceza Kanununun ve sair mevzuatın sağladığı sorumsuzluk zırhıyla, tarihi, despot devlet geleneği ile bürokrasi, dilediği gibi Türkiye’yi yönetmeye devam ediyor. Parlamantonun bürokrasiyi denetleme işlevi çeşitli nedenlerle yerine getirilemiyor... Demokratik kurumlar, gerçekte, sadece vitrini süslüyor.” (Berzeg, 2019: 37). Sayılan birçok kanunun demokrasinin şeffaflığına büyük zarar verdiğini belirtirken, aynı şekilde Türk insanının otorite karşısında ne kadar ezilmiş olduğunu ve Türk demokrasisinin hukuk devleti gibi en temel ilkelere bile ne kadar uzakta olduğunu göstermiştir. Bu nedenledir ki, İngiliz The Economist dergisinin 1987 yılında iş adamları için hazırladığı kılavuzu referans göstererek, Türkiye’nin

demokratik değerler bakımından Kenya, Paraguay, Endonezya gibi 3. Dünya lkelerinin yanında Doğu Almanya ve SSCB gibi komünist ülkelerle aynı kategoride yer almasının utanç olduğunu söylemiştir. Bu konu hakkındaki diğer bir eleştirisini de Tercüman gazetesinde yayımlanan “İrtica zerine” başlıklı yazısının içeriğinde geçen “Devletin gizli ve açık faaliyet gösteren kuruluşlarının din, milli eğitim ve milli kültür gibi kavramlar üzerinde fikir birliği” ve “devletin gizli ve açık etkili kuruluşlarının bir araya gelip, strateji tespit etmeleri” cümlelerine yapmıştır. Ona göre devletin demokratik değerlerin dışına çıkması hiçbir koşulda kabul edilemez. Bu sebeple bu gizli-etkili kuruluşların ki eğer varsa, faydası veya zararı üzerinde durmak yerine direkt olarak bu tür kuruluşların devlet içinde yer almasının, demokratik değerlerle zıt olacağı için meşruiyet zemininin olmadığını açıkça vurgulamıştır. zerinde önemle durduğu bir diğer konuysa darbelerdir. Berzeg, darbenin hiçbir Şekilde meşru olmadığını belirtmiş, bu düşüncesini de 1961, 1982 ve 28 Şubat darbelerinde gerek bu darbelere karşı çıktığı yazılarıyla gerek de sürecin kurbanlarının haklarını savunarak göstermiştir. Darbeyi, John Locke’un değindiği, devletin meşruiyetini yitirdiği zaman halk için doğan “direnme hakkı” ile meşrulaştırma-ya çalışanlara, halk ihtilali ile darbenin farklı Şeyler olduğunu ve Türkiye’de 1960’tan beri olagelenlerin ihtilal değil darbe olduğunu belirtmiştir. Dahası, darbe iktidarının sahiplerinin koyduğu anayasaların, kaynağını halktan almadığı için yok hükmünde olduğunu belirtmiştir. Anayasa hukuku kitaplarında geçen; darbecileri “asli kurucu iktidar”, halkın seçtiklerini ise “tali kurucu iktidar” diye isimlendirip, halkın seçtiği temsilcilerin tamamen yeni bir anayasa yapamayacağı düşüncesini, “ halk anayasanın tümünden memnun değilse ne yapacak? Ya yağmur duasına çıkar gibi darbe duasına çıkacak, darbe olsun yeni anayasa yapılıں diyecek. Veya danışıklı i harp çıkarıp darbe ortamı hazırlayacak” diyerek alaya almıştır. Böylelikle görülüyor ki, Berzeg darbenin meşru olmadığından hareketle darbecilerin koyduğu anayasanın da meşru olmadığını istikrarlı bir biçimde savunmuş ve anayasanın meşruiyetinin sadece ama sadece halktan kaynaklanabileceğini belirtmiştir.

b. zgrlklerin Teminatı Olarak Liberal Demokrasi

Demokrasi her ne kadar halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlansa da bu demokrasinin dar tanımıdır. Çünkü bu tanım, hürriyet ve mülkiyet gibi insan haklarının güvence altına alındığı, ayrıca yasama-yürütmenin birbirini ve bağımsız yargının da devleti hukuk kuralları çerçevesinde denetlediği liberal demokrasiyle; faşist-militan ve denetimsiz bir devletin varlığı arasındaki ayrımı netleştirememektedir. Burada demokrasiden kasıt, sınırlı ve liberal bir demokrasidir. Çünkü demokrasi ülkenin, halk tarafından seçilen temsilcilerce

yönetildiğini ifade ederken yasaların içeriğiyle ilgili bilgi vermez. Hâlbuki liberal demokrasi ise yasaların özgürlükler çerçevesinde yapıldığını ifade eder.

O halde bu ayrımın yapılabilmesi için daha detaylı kriterlere ihtiyaç vardır. Berzeg, demokrasi için bir tanım yapmasa da “Demokrasi, yalnız parlamento, siyasi parti ve seçim şartlarıyla da sınırlandırılmaz... Parlamento, siyasi partiler ve seçimler, demokrasiye ulaşılmasının yeterli göstergesi değil, ancak demokrasiyi gerçekleştirmenin önemli vasıtalarındandır.” (Berzeg, 2019: 148) diye belirtiyor. Anayasa profesörü Kemal Gözler’e göre demokrasinin 6 tane şartı vardır: Etkin siyasal makamların seçimle iş başına gelmesi, düzenli aralıklarla tekrarlanan seçimler, serbest ve adil seçim, birden çok siyasal partinin varlığı, muhalefetin iktidar olma şansı ve temel hakların tanınmış ve güvence altına alınmış olması (Gözler, 2018: 86-87). Bu sebeple siyasilerin seçimlere müdahale ettiği; genel ve eşit oyun, gizli sayımın olmadığı; ifade hürriyeti, toplanma hürriyeti gibi hakların tanınmadığı veya kısıtlamalara tabi olduğu yerlerde demokrasiden söz etmek mümkün değildir.

“Türkiye’ye has, farklı bir demokrasi modeli olmaz, böyle bir model demokrasi olamaz. Demokrasinin asgari standardı vardır. Bu standart, insan hakları evrensel beyanname gibi belgelerle sabittir.” (Berzeg, 2019: 81-82). Bu bakımdan Berzeg, demokrasinin müşterek olduğunu ve her ülkeye, millete, bölgeye özgü bir demokrasi tanımına karşı çıkar. Çünkü kastettiği Batı/klasik/liberal demokrasi, insanların hür doğup hür yaşadıkları; her dine ve ırka mensup insanların aynı haklara sahip olduğu; mülkiyet, çalışma ve sözleşme yapma haklarının olduğu; masumiyet karinesi ve ceza hukukuna ilişkin temel ilkelere sahip olan bir demokrasidir. Bu temel hakları, kendilerine özgü demokrasi adı altında tahrip edilmesi demokrasinin amacına terstir. “Günümüzde çeşitli hakların daima çiğnendiği komünist diktatörlükler genellikle halk demokrasisi adıyla vitrine konulmaktadır. Güney Amerika’da, Afrika’da, Asya’da, militarist-faşist bazı rejimler milli demokrasi gibi adlarla örtülmeye çalışılmaktadır.” (Berzeg, 2019: 83). Berzeg’in belirttiği gibi kendilerine özgü demokrasi uyguladıklarını iddia eden devletler, baskıcı yönetimlerini gizlemek için göstermelik olarak siyasi partileri kullanır, seçimler yapar ve parlamentoya sahiptirler. Fakat bu seçimlere sadece resmi devlet ideolojisini takip eden partiler katılabilmektedir. Bu nedenledir ki Berzeg, bu tür demokrasileri “vitrin demokrasisi” olarak tanımlar. Demokrasinin temel amacını anlayamamış, temel hak ve hürriyetlerin korunmadığı, göstermelik olarak sözde demokratik uygulamaları yapan yönetimler için gayet isabetli bir tanımdır. Ona göre bu tip devletler, varlıklarını devam ettirebilmek için halkı iç ve dış düşmanlar tehdidiyle ürkütüp kendilerine bağımlı kılmayı hedefler. Komünistlerin iktidara gelmek ve iktidarlarını sürdürebilmek için işçi sınıfıyla diğer sosyal sınıfları

birbirine düşman kesilmesini amaçlarken, faşist yönetimlerin bu ayrılıkçılığı ırk üzerinden yaptığını belirten Berzeg, Türkiye’de de, “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” ve “Tüm dünya Türk’e düşman” gibi benzer hamasi söylemlerin olduğunu ve bunların gerek ülke içindeki birliğin sağlanması gerekse demokrasi açısından son derece zararlı olduğunu belirtir. “Antidemokratik rejimlerin, despotizmin ortaya çıktığı uzun veya kısa süre hakimiyet kurduğu her yerde, despotlar, toplumda dış ve iç düşmanlar düşüncesini yaratıp istismar ederek maksatlarına ulaşmışlardır.” (Berzeg, 2019: 92). Bu tür kutuplaştırmayla iktidara gelen Hitler, Alman ırkını üstün ırk ilan edip iç düşman olarak Yahudileri hedef gösterip katletmiş, daha sonrasında da dış düşmanlar söylemi 2. Dünya Savaşı’na yol açmış ve 60 milyon insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Berzeg’in savunduğu liberal demokrasi ise bunların tam tersini amaçlar. Çünkü nasıl bir insanın başarısı onun dostluk kurma, yardımlaşma kabiliyeti ve saygınlığına bağlıysa, aynıısının devletler için de geçerli olduğunu belirten Berzeg, bu nedendir ki barışçı olmak ve karşılıklı çıkarlarını gözeten devletlerin her iki taraf için de maksimum faydayı sağlayacağını aşikâr olduğunu belirtmektedir.

Ona göre, demokraside esas olan farklı görüşlerin temsili ve bireysel hakların korunmasıdır. Yani amaç insanların kendi yöneticilerini belirlemeleri değildir. Amaç bireysel hakların korunmasıyken, halkın kendi yöneticisini seçmesi araçtır. “Türkiye halkının talebi... çoğulculuğa, katılımcılığa yer veren bu yönde yerelliği geliştiren çağdaş demokratik rejimdir. Böyle bir rejimde, yetki ve gücü insanlara hizmetle sınırlı ve yönetim yetkisini kullanan insanlardan farklı bir varlık olmayan devlet, insanların düşüncesine, ifadesine, dinine, kıyafetine, ekonomisine, eğitiminin şekil ve müfredatına, özellikle yaşam biçimine karışma, yön verme, engelleme yetkisine sahip olamayacak, bu alanlarda özgürce verdikleri kararların gerçekleştirilmesi ortamını hazırlayacaktır.” (Berzeg, 2012). Görüldüğü gibi Berzeg’in talep ettiği demokrasi çoğunlukçu değil; fakat çoğulcu ve sınırlı bir demokrasidir. Diğer bir ifadeyle arkasında durduğu liberal demokrasi, çoğunluğun her istediğini yaptığı mutlak demokrasi değildir. Bu sebeple çoğunluk, azınlığın temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayamaz veya elinden alamaz. Aksi halde demokrasi değil, çoğunluk diktasından söz edilir. Bu nedenle liberal demokrasi dil, din, ırk bakımından farklılık gösteren gruplara mensup olanların her birinin bireysel özgürlüklerini korumak ve yönetime katmayı amaçlar. Böylelikle homojen bir yönetimden uzaklaşıp, farklı gruplara ait azınlıkların kendi haklarını savunabilmesinin önü açılır. “Uzlaşma dayatması faşizmdir... uzlaşmayı dayatmak faşizme götürür; herkes uzlaşacak birbiriyle demektir. Halbuki demokrasi uzlaşmayanların yarışmasıdır. Halkın çoğunluğunu kim ikna edebilirse o yönetir. Demokraside çoğunluğun yönetimi vardır; bireylerin ve azınlıkta kalanların haklarını korumak suretiyle elbette.” (Berzeg, 2008).

Berzeg, temel hak ve özgürlüklerin korunması için demokrasiyi olmazsa olmaz sayarken, demokrasinin işlemesi için devlet şekilleri olan cumhuriyet ve meşruti monarşi arasında bir fark gözetmemiş; fakat yine de anayasal monarşilerin pratikte cumhuriyetten daha demokratik olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Türkiye'deki cumhuriyetle demokrasiyi birleştiren dayanaksız tanıma da karşı çıkmıştır. Çünkü cumhuriyet devletin başkanın halkoyuyla seçildiği sistemi ifade ederken, demokrasi hakkında bilgi vermez. Yani bir cumhuriyet demokratik olabileceği gibi anti-demokratik de olabilir. Berzeg'e göre "Dünyada demokrasi ve cumhuriyeti istikrarla birleştirmiş tek örnek ABD'dir. ... Avrupa'da, son yüzyıl boyunca, demokrasiyi kesintisiz sürdürmüş olan rejimler, yalnızca monarşilerdir." (Berzeg, 1999). Amerika'nın cumhuriyetle demokrasiyi istikrarla birleştirmiş olmasının sebebinin ise Amerikan anayasasının temelinde özgürlük olan siyasi düşünce olduğunu, temel fikri almayıp sadece şekli olarak taklit eden anayasaların ise başarısızlıkla sonuçlandığını, çünkü Amerikan anayasasının temeli, hak ve özgürlüklere karşı en büyük tehdit olan devletin gücünü sınırlandırma amacı güttüğünü savunuyor. "Amerikan sisteminin başka yerlerde başarılı olamamasının nedeni, Amerika'nın bu federatif ve anti bürokratik yapısının, başka yerlerde aynen uygulanmamış olmasıdır. Amerika, bu yönüyle de, bütün kamu hizmetlerinin, Van'daki cami hizmetlisinin, Edirne'deki tapu hademesinin kadrosunu Ankara'dan verip, tayinini Ankara'dan yapan ve dünyada bürokratik merkeziyetçiliğin en katı ve benzersiz bir örneğini sürdürmekte olan Türkiye'den çok farklıdır." (Berzeg, 1999). Bu sebeple Amerikan anayasasının devlete karşı ilahi, kutsal bir anlam yüklediğini ve devletin gücünü özerklik alanlarındaki federe devletlere bölüştürülüp sınırlandırdığı için refah seviyesinin yüksek olduğunu belirtiyor.

Ayrıca Berzeg, demokratik devletin daha güçlü olduğunu ileri sürüyor. Ona göre güçlü devlet olabilmek için ekonomik güç kadar, devletin saygınlığı ve halkın devletine sahip çıkması da aynı derecede önemlidir. Demokratik bir ülkede insanlar oy vermek suretiyle devlet yönetimine katılırlar ve böylelikle vatandaşlar devletin gerçek sahibi olduğu duygusunu en ileri şekilde hissedebileceğinden demokratik devletin daha güçlü olduğunu belirtmiştir. "Türkiye, Kıbrıs harekâtının yapıldığı 1974 yılında gücünü göstermek imkânına kavuşmuştu... Bu birliğin ve birlikten doğan güç göstergesinin sebebi kuşkusuz yaşanmakta olan demokratik düzendi; zira eleştirilse de, iktidar halkın seçtiğiydi... Karşı taraftaki Yunanistan ise, faşist albaylar cuntasının idaresindeydi... Ancak bu suni görüntü, Türk askeri Kıbrıs'a çıkar çıkmaz değişti, dağılıverdi." (Berzeg, 2019: 88). Böylelikle Berzeg, demokratik devletin gerek insan haklarını güvence altına alması gerekse halkın yönetime katılımından dolayı, insanların daha fedakâr ve dayanışma içinde olacağından; demokratik

devletlerin, meşruiyetini halktan almayan anti-demokratik devletlere daima avantajlı bir konumda olacağını savunur.

Demokrasinin olmadığı, tek parti döneminden bahsederken ise, o dönemlerin oldukça totaliter olduğunu belirtir. “Bu dönem, Türkiye’de çok kapsamlı bir sosyal yapı şokunun devlet gücüyle uygulandığı, resmi ideolojiye göre yeniden oluşturulduğu... resmi ideoloji propagandasının en etkili biçimde gerçekleştiği dönemdir.” (Berzeg, 2019: 51). Fakat ona göre, Türkiye’deki totaliter ve tek parti şef yönetiminin devamlı değil, cumhuriyetin kuruluşu ve radikal devrimlerin gerçekleştirilmesi için geçici bir dönemdir. Buna rağmen tek parti dönemi ve sonrasındaysa aynı totaliter düşünceye sahip zihniyet Türk demokrasisini oldukça tahripkâr bir etkiye sahip olmuştur. Öyle ki resmi ideoloji anayasada yer almış, bazı zamanlarsa partilere resmi ideolojiye uygun oldukları kadar siyasi hayatta yer almalarına fırsat verilmiştir. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin aynı zamanda 600 yıllık Osmanlı monarşisinin mirasını da taşıdığını atlamayan Berzeg, bugünkü demokrasimizin gerek tek parti dönemi şartlandırılmasından gerek Osmanlı monarşisi şartlanmasından kurtulduğu ölçüde yaşayacağını öngörür.

Sonuç

Özetlemek gerekirse, bir klasik liberal olan Berzeg’in hukuk ve adalet görüşleri özgürlük temeline oturmaktadır. Özgürlük savunusuna dayanak olarak da özünde insan doğası ve davranışlarının bulunduğu doğal hukuktan yararlanır. Bu özgürlüklerin bir tarafı siyasi özgürlüğü temsil ederken, diğer tarafı ekonomik özgürlüğü temsil eder ve her ikisi de birbiriyle bağlantılıdır. Bir adım daha öteye gidip bu hakların devlet tarafından korunması gerektiğini belirterek de devletin varlığını meşrulaştırır. Diğer bir ifadeyle devlet doğal haklarımız olan yaşama, hürriyet ve mülkiyet haklarını koruduğu müddetçe meşrudur. Bu hakların ihlal edilmesi bir başka insan veya grup olabileceği gibi devlet tarafından da olabilir. Ona göre haklarımızın bir başka kişi veya kişiler tarafından ihlal edilmesini önlemek devletin göreviyken, yine aynı haklarımızın devlet tarafından ihlaline karşı da korunabilmesi için hukuk devleti ve liberal demokrasi olmazsa olmazdır. “Devlet mahiyeti icabı, mevcut olduğu anda yeterince güçlüdür. Demokrasi ve liberalizm, devlet gücünün, siyasi iktidarlar tarafından, fert aleyhine istismarının önlenmesi düşüncesinin de ürünüdür. Devleti güçlendirme sloganıyla, siyasi iktidarlara, fertlere karşı antidemokratik uygulama imkanının verilebileceği yerde liberalizm yoktur.” (Berzeg, 2019: 44). Bu bağlamda tek parti döneminin baskıcı uygulamalarını ve resmi ideolojiye göre toplumu

şekillendirme düşüncesini eleştirmiş, daha sonrasında sol-sosyalist grupların Türkiye'yi komünist ülkeler sınıfına sokacak toprak reformuna karşı özel mülkiyet ve serbest piyasayı savunmuş, devletin antidemokratik ve hukuk dışı müdahalelerine karşı çıkmıştır. Öyle ki Berzeg'in görüşleri, ifade ettiği döneme göre azınlıkta kalarak, hatta sakıncalı olarak nitelendirilmekteydi. Onun özgürlükçü düşüncelerinin aksine, baskıcı-bürokratik yönetim geleneğinin de etkisiyle toplumda kutsal devlet düşüncesi hâkim olmuştur. Bu sebeple Türkiye'de insan hakları gelişmemiş, demokrasi istenilen düzeye ulaşamamıştır. Dahası darbelerin meşrulaştırılması yoluna gidilmiş, devletin antidemokratik yöntemlere başvurmasının önü açılmış ve gizli-etkin gruplar gibi hukuk devleti sınırlarında bulunmayan mercilerden medet umulmuştur. Bu ve benzer sebeplerden dolayı da özgürlük ve demokrasi içerikli yazıları uzun bir süre hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Birçok kez liberalizmin saf bir doktrin olduğunu ileri sürmüş ve liberalizmin içeriğini olabildiğince anlam kargaşasından kurtarmaya çalışmıştır. Böylelikle anlaşılmaktadır ki Berzeg, Türkiye'de liberal düşüncenin gelişmesinde rol oynamış, kendisini de konumlandığı şekilde klasik liberal bir fikir adamıdır.

Kaynakça

- Aktaş, S. (2018). *Hayek' in Hukuk ve Adalet Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Bastiat, F. (2017). *Hukuk*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Berzeg, K. (1996) "Liberalizmin İki Determinist Tezahürü Küreselleşme ve Yerelleşme", *Liberal Düşünce*, Sayı 4, Güz 1996, ss. 90-99.
- Berzeg, K. (1996). "Neden Liberalim", *Liberal Düşünce*, Sayı 1, Kış 1996, ss. 15-27.
- Berzeg, K.(1999) "Klasik Liberalizmin Somut Örneği: Amerikan Anayasası, Başkanlık Sistemi ve Türkiye İçin Yeni Anayasa", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak- Şubat 1999, Sayı 25 Liberalizm; s. 500.
- Berzeg, K. (2008) "Anayasa Mahkemesi'ne artık yeter demeli", *Anlayış Dergisi*, Kasım 2008, Sayı 66.
- Berzeg, K. (2012). "Olmayan anayasayı yapmak zor değil", *Liberal Düşünce*, Yıl 17, Sayı 66, Bahar 2012, ss. 131-142.
- Berzeg, K. (2019). *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*. Ankara: Liberte Yayınları, 3. Baskı.
- Boudreaux, D. J. (2017). *Yeni Başlayanlar için Hayek*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Butler, E. (2018). *Klasik Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Friedman, M. (2017). *Kapitalizm ve Özgürlük*. Ankara: Ekşi Kitaplar.
- Gözler, K. (2018). *Kısa Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Taner, A. (2010). *Murray N. Rothbard Liberal Gelenekte ve Siyasi Felsefesindeki Yeri*. Ankara: Liberte Yayınları
- Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.

Hukuk ve Özgürlük Mücadelesine Adanmış Bir Ömür: Kâzım Berzeg*

Haldun Barış**

Giriş

Kâzım Berzeg, 1938 yılında Samsun'da doğmuştur. 7 Şubat 2016 tarihinde aramızdan ayrılan Kâzım Berzeg, hukukçu, avukat ve düşünce adamı kimliği ile tanınmıştır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki eğitimine başlanana kadar Samsun'da yaşayan ve eğitimini Samsun'da sürdüren Kâzım Berzeg, üniversite eğitimi için İstanbul'a gelmiş ve sonrasında avukatlık ve çiftçilik mesleklerini sürdürmek için Samsun'a dönmüştür. Ayten Berzeg ile evleninceye kadar Samsun'da çiftçilik ve avukatlık yapan Kâzım Berzeg sonrasında ise Ayten Berzeg'in memuriyetinden ötürü Ankara'ya yerleşmiştir. (Berzeg, 2012) Ankara'da bir süre DSİ'nin avukatlığını ve hukuk müşavirliğini yapmıştır. Sonrasında ise kendi ifadesiyle memuriyette kalmayı kendisine yakıştıramadığından serbest avukatlığa geçiş yapmıştır. İlk makalelerini, Forum Dergisi'nde yayınlayan Kâzım Berzeg farklı dergilerde de makaleler yayınlamıştır. Sonrasında Liberal Düşünce Topluluğu'nun ve Liberal Düşünce Dergisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Onun hayatı, bu yazıda da irdeleyeceğimiz üzere özgürlük ve hukuk mücadelesi ile geçmiştir.

Kâzım Berzeg'i tanıyanların anlattıklarında çok bariz bir başka özellik daha öne çıkmaktadır. Onun ne kadar nezaketli ve mütevazı birisi olduğu onu tanıyan herkesçe dile getirilmiştir. Benim onun yazılarından çıktığım bir başka incelik ise müzik ile ilgili olduğudur. "Beethoven, Çağdaşlık,

*Liberal Düşünce Topluluğu tarafından, merhum Kâzım Berzeg'in anısına ailesinin katkılarıyla düzenlenen 2021 Makale Yarışmasında jüri üyeleri tarafından Üçüncülük Ödülüne layık görülmüştür.

**Stajyer Avukat | 2021 Kâzım Berzeg Makale Yarışması Üçüncüsü
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 225-232.

Laiklik, İslamcılık, Osmanlıcılık” başlıklı yazısında ve diğer pek çok yazısında bu özelliği açıkça gözlemlenebilmektedir.

Giriş kısmında, ona dair kafamda oluşan şahsiyeti canlandırırken mutlaka değinmem gereken bir başka hususu da ifade etmek istiyorum. Henüz, beş yıllık fakülte maceramı saymazsak, yedi aylık bir hukukçu olarak hukuk camiasına dair gözlemediğim bu camianın düşünce ve aksiyon yönünün (aynı anda bulunmasının) eksikliğidir. Camiamız, hakim-savcıların memurluğa büründüğü; avukatların büyük bir kısmının işi ticarete döndürdüğü; akademinin ise bir yandan açtıkları ofislerle bu pastadan pay alma girişimlerinin sonucu ile kavrulmaktadır. Oysa Berzeg’e dair okumalarımda onun bu ülke için ve hukuk camiamız için ne kadar değerli birisi olduğunu bir kez daha gördüm. Samsunlu bir Çerkes olan Sayın Berzeg (Ajans Kafkas Kâzım Berzeg için Yalnız Şövalye ifadelerini kullanmıştır); Kafkasya’ya dair çalışmalar yapıp bunu ABD Başkan Yardımcısı ile yüz yüze görüşecek kadar değerli bir aksiyon ve düşünce adamıdır. (Çetinbaş, 2016) Öte yandan, hukuk ofisinin bir odasını, Liberal Düşünce Topluluğu’na tahsis etmiştir. Bu yönüyle o Türkiye’de düşünceye dair oldukça büyük bir adımın doğuşuna sadece fikirleri ile değil maddi-manevi fedakârlıklarıyla da destek olmuştur. Günümüzde ülkemizde az sayıda kaliteli düşünce kuruluşu vardır ve dünyada en etkili 100 düşünce kuruluşu listesine giren LDT bunlardan birisidir. (2019 Düşünce Kuruluşları İndeksi) Bu mirasta Kâzım Berzeg’in payı elbette ki büyüktür.

Avukatlığın yanı sıra çiftçilik de yapan Sayın Berzeg, bu yönüyle de bir Anadolu insanıdır. Öte yandan Anadolu insanının çektiği sıkıntıları, bir tarım ülkesinin tarım sisteminin ne denli bozuk olduğunu görmekle kalmamış, Türkiye’deki tarım sistemine dair çalışmalar da yapmıştır. Bu çalışmalar sadece düşüncede de kalmamış, aksiyona da yansımıştır: Baraj inşaatı sırasında köylülerin arazileri kamulaştırıldığında ve bedelleri taksitli ödemesi kabul edildiğinde o bu durumu kabul etmemiş, iç hukuk yollarından sonuç alamayınca durumu AİHM’ye taşımıştır. O yıllarda oldukça büyük bir adım sayılabilecek bu davayı okurken ona dair hayranlığımın arttığını bir kez daha ifade etmeliyim.

Böyle bir şahsiyetin hayatını ve fikirlerini okurken mesleğinin başında bir hukukçu olarak heyecanlandığımı ve ona dair okuduğum her yazıda hayranlığımın daha da arttığını ifade etmem gerekir. Yazımın bütününe okuduğunuzda, bu dediğimin hamaset olmadığını, gerçekten her hukukçunun örnek almak isteyeceği bir üstad, meslek büyüğü olduğunu göreceğinize eminim. Açıkçası ben, onun sadece fikirleri ve bıraktığı eserlerle tanışabildiğim için

biraz da hüzünlüyüm. Onunla el sıkışabilmek, muhabbet edebilmek ve böyle bir meslek büyüğünden tavsiyeler dinleyebilmeyi çok isterdim.

Şimdi onun hukuk ve özgürlük mücadelesine daha yakından bakabilmek için hukuk ve özgürlük fikirlerinden öne çıkanları inceleyelim:

A. Hukuk Üzerine Öne Çıkan Düşünceleri

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra serbest avukatlık mesleğini icra eden Kâzım Berzeg sonrasında bir süre kurum avukatlığı ve hukuk müşavirliği yapmıştır. Ancak sonrasında tekrardan serbest avukatlığa dönmüştür.

Berzeg avukatlık mesleğini icra ederken bir yandan da entellektüel mücadelesini sürdürmüştür. İçinde bulunduğu hukuk sistemimizin sorunlarına çözümler aramış ve gelişmiş demokrasilerle karşılaştırmalar yapmıştır. Özellikle evrensel bir bakış açısını yakalayabilmiş olmasının yeri çok değerlidir.

Liberal Hukuk Anlayışı

Kâzım Berzeg'in hukuk anlayışı hiç şüphesiz hayatı boyunca savunduğu liberalizm temellidir. Kâzım Berzeg, iyi bir hukuk sisteminin veya bir hukuk devletinin ve ayrıca iyi bir ekonominin ferdiyetçi liberal felsefeye bağlı hukuk anlayışına sahip olması gerektiğini belirtir:

“Sonuç olarak, tekrar edelim: Demokratik nizam içinde nizamın ihlalini müeyyidelendirecek, bu suretle yürürlüğünü sağlayacak tek güç yargıdır. Çağdaş yargı da, devleti değil, adil olduğu ve insan hakkını koruduğu nisbette devleti de korumuş olur. Türk yargısı sandığımızdan çok daha önemli olan işlevini üstlenmedikçe, demokrasi, liberal ekonomi temel gücünden mahrum kalır. Çağdaş demokrasinin olduğu gibi, çağdaş hukuk nizamının da felsefi temeli liberalizmdir.” (Berzeg, 2019: 104)

Mevzuattan Evvel Tatbikat

Berzeg hukuk sistemimizdeki bu önemli sorunu görebilmiş bir hukukçudur. DSİ'de avukatlık yaparken maaşından şikayetçi olan memurlara, şikayetçi olmamalarını, burada çalışmanın kendi tercihleri olduğunu vurgulamıştır. Berzeg, aynı yazısında ülkemizdeki hukukun tatbik edilmemesi problemine de değinmiş ve mevzuattan evvel sorunun bu olduğunu söylemiştir:

“DSİ'de “çok iş yapacağız ama mevzuatmüsait değil” lafını kaldırmak, bürokrasinin tamamında olduğu gibi, her birimin kanun tasarısı yapma israfına son vermek oldu. Bence Türkiye'de daima mevzuattan önce tatbikat sorunu vardı. Maaşımız az diyenlere, “beğenmeyen istifa eder” hatırlatmasını

yaptım. İdari tahkikatların, Sayıştay denetiminin çok sağlıklı olmadığını gördüm.” (Berzeg, 2012)

Ne yazık ki halen daha bu sorun ülkemizde devam etmektedir. Berzeg’in bu tespitinin bugün de ülkemizdeki sorunların çözülmesine katkı sağlayacağı göz ardı edilmemelidir.

“Anayasa Mahkemesi Yalnızca İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Güvence Altına Alınması için Gerekli”

Ülkemizde Anayasa Mahkemesi’nin yeri ve gerekliliği hukukçuların çok tartışabildiği bir mesele değildir. Hatta, Anayasa Mahkemesi hukuk camiasında özgürlüklerin teminatı gibi algılanmaktadır. Oysa AYM’nin tarihine baktığımızda zikzaklı kararları, getiriliş tarihi veya günümüzde bile bazı politik sayılabilecek kararları dikkat çekmektedir. AYM gereklidir veya gereksizdir tartışmasına girmeden, bu yapının da varlığının tartışılabilmesi gerektiğini ifade ederken yıllar evvel AYM’yi eleştiren Üstad Kâzım Berzeg’in engin ufkunu bir kez daha anmak yerinde olacaktır. Kâzım Berzeg, AB ve Amerika ile birlikte karşılaştırarak yargısal denetimi savunmuş ancak AYM’yi ve konumunu da sorgulamıştır:

“Ben AYM’nin mevcudiyetine karşı değilim. Ama Türkiye’deki gibi değil. Mesela Fransa’da AYM yok, ama yargısal denetim var. Amerika’da da, İsveç’te de yargısal denetleme var, ama AYM yok. Bu ülkelerde yasamayı denetleme yetkisi var, ama mahkemeler parlamentoların alanına karışmamak için bu yetkilerini kullanmıyorlar. AYM yalnızca insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması için gerekli; devleti, Cumhuriyet’i korumak için değil. Çünkü Norveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda cumhuriyet rejimiyle yönetilmemelerine rağmen buralarda insan hak ve özgürlükleri güvence altında. Bunların bir kısmında AYM de yok. Onun için AYM çıkıp da “Cumhuriyet’i koruyorum” diyemez. Böyle derse kendisinden beklenen işlevi yerine getirmiyor demektir. Cumhuriyet’i korumak parlamentonun görevidir. Parlamento isterse -rahmetli Adnan Menderes’in de dediği gibi- hilafeti dahi geri getirebilir.”(Berzeg, 2008)

Berzeg anayasaların ve yargısal denetimin bireyin özgürlüklerini ve mülkiyet gibi temel hak ve hürriyetlerini koruması gerektiğini ve bu bakış açısına sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

Darbe Anayasaları Anti-Anayasadır

Ülkemizin anayasal serüveni ne yazık ki darbelerle örülüdür. Askeri tahakkümün uzun yıllar sürdüğü Türkiye’de askeri darbeler neticesinde yazılan anayasalar yıllarca ülkemizin kaderini oluşturmuştur. Ne yazık ki pek çok hukukçu bu duruma ses çıkarma cesaretini gösterememiş hatta bir kısmı

60 Darbesi'ni ve 61 Anayasası'nı övme gafletinde bulunmuştur. Böyle bir sistemde yürürlükteki bir anayasaya "yok hükmünde" demek ve darbeye, darbecilere ve darbe sistemine karşı olmak ancak hukuka, demokrasiye ve özgürlüklere yürekten inanmış bir kişinin düşüncesi olabilir.

Öte yandan Kâzım Berzeg, 28 Şubat döneminde ve yıllarca başörtüsü meselesinde de ülkemizde demokratik tavır sergileyebilen az sayıda entelektüelden birisidir.

Nitelikli Hukukçu Meselesi

Üstad Kâzım Berzeg, hukuk sistemimizdeki en önemli sorunlardan birisinin nitelikli hukukçu yetiştirilmesi sorunu olduğunu görmüş ve bu probleme eğilmiştir:

"On yedi yıl önceki bir yazımda da üstünde durduğum gibi, Türkiye'de, uzun süre, Hukuk Fakülteleri, başka yüksekokullara giremeyen gençlerin toplandığı bir depo olarak görülmüş, hukuk tatbikatçısının yetiştirilmesinde hiçbir özen gösterilmemiş, dünyayı tanıyıp öğrenmesine olanak verme yolunda hiçbir kapı açılmamıştır. Devlet, mühendisinden, astsubayına, bütün başka meslek grupları için, Avrupa'da, Amerika'da eğitim olanakları sağlamış, bunu yalnızca hukuk tatbikatçılarından esirgemiştir. Oysa Türkiye'nin çağdaşlık iddiaları, evvela Avrupa'dan aktarılan kanunlara dayandırılmıştır. Bu kanunlar, kaynak ülkelerle hiçbir ilişki kuramayan tatbikatçıların eline verilmiş, bu yüzden de, kaynak ülkelerdekinden çok farklı uygulanmıştır. Türkiye, halen, bu durumun henüz üzerinde durulmayan ancak incelendiğinde çok kolay anlaşılacak büyük sıkıntılarını ve zararlarını yaşamaktadır. Bu yüzden Türkiye'de hukuk devleti ilkesi uygulanamamaktadır." (Berzeg, 1996)

Gerçekten günümüzde de hissedilen bu büyük problem çözülmek bir yana git gide daha da artmaktadır. Avukatlık mesleğinin kalitesi ve saygınlığı günden güne erimekte ve mesleği ticaret olarak gören avukat sayısı artmaktadır. Stajyer avukatları mesleki anlamda yetiştirmek bir yana kişisel işlerine kullanabilen üstadlar (?), para dışında kaygısı olmayan hukukçular, mesleğini garanti görüp dosyaları doğru düzgün incelemeyen hakimler ve bunun sonucu olarak oldukça ağır işleyen yargı sistemimiz ciddi problemlerdir. Öte yandan devletçi ve son derece muhafazakâr bakış açısına sahip yargı mensupları özgürlükler aleyhinde kararlar vermekte ve ne yazık ki hukuk devleti ilkesine zarar gelmektedir. Berzeg bu sorunları tartışmış ve öneriler sunmuş bir hukukçudur.

Öte yandan Berzeg, hakimlerin evrensel bir bakış açısına sahip olabilmesi için yurtdışı eğitimlerine gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Berzeg'in bu vurgusu çok önemlidir ve günümüzde de büyük bir ihtiyaçtır. Sahiden de bugün bile Adalet Bakanlığı'nda bir Genel Müdür sohbetimizde,

İngilizce bilen hakim-savcı bulmakta çok zorlandıklarını ifade etmişti. Üstad Berzeg'in bu önerisi dikkate alındığında bu sorunun çözümüne ve hukukçuların niteliğine önemli bir katkı sağlayacağı açıktır:

“En ileri hukuk sistemini kurmak ve yaşatmak isteğimizi devam ettireceksek hakimlerimizin yetiştirilmesine diğer meslek mensuplarından çok fazla ihtimam göstermek mecburiyetindeyiz. Bu sebeple, hakimlerin ve özellikle Danıştay üyelerinin yabancı dil bilgilerine önem verilmeli, diğer demokratik ülkelerin hukuk tatbikatını mahallinde inceleyebilmeleri için en geniş imkanları sağlamalıyız.» (Berzeg,2019: 174)

İdari Yargı Problemine Öneriler

Kâzım Berzeg *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği* adlı kitabındaki “İdari Yargı Meselesine Genel Bir Bakış” adlı makalesinde ülkemizdeki önemli bir problemi yine Batı demokrasileriyle kıyaslayarak ve tarihi örneklerle tartışmıştır. ABD’de yaşanan Adalet Devrimi örneğini, Fransa’daki Conseil D’etat örneğini veren Üstad Berzeg, o dönemde ombudmanlık önerisi ile ileri görüşlü bir hukukçu olduğunu göstermiştir. Ombudmanlık kurumu ülkemizde oldukça yeni bir kurumdur ve yeni yeni gelişmektedir:

“Menşei İsveç’te olan ve son yıllarda Kuzey Avrupa demokrasilerinde yaygınlaşan “Ombudman” müessesesi var. Hakim ve yargıç olmayan ombudsmanlar, mesela İngiltere’de parlamento komiseri unvanıyla görev yapıyorlar.” (Berzeg, 2019: 173)

Öte yandan Berzeg’in idari yargı konusundaki en önemli vurgularından birisi ise yargının bir diktatörlük kurmayıp (hiç şüphesiz Türkiye’nin uzun yıllar problemi buydu) yürütmenin teşrii veya icrai faaliyetlerine müdahalede bulunmaması ve kendisini sınırlamasıdır.

B. Özgürlükler Üzerine Öne Çıkan Düşünceleri

Kâzım Berzeg, Atilla Yayla Hoca’nın ifadesiyle “entelektüel göç” yaşamamış ve hayatı boyunca hep liberal olarak tanınmış bir fikir adamıdır. Onun düşünce sisteminin kodlarında öncelikle fert/birey gelir. Bununla beraber, her liberal gibi bireylerin özgürlükleri onun için de en önemli hususlardan birisidir. Onun düşünce sistematığında hukuk kodları da ekonomik kodlar da devlete veya diğer organizasyonlara dair kodlar da hep bu çerçevede içerisindedir. Özgürlük, Berzeg’in hayat boyunca mücadelesini verdiği yegâne değerlerden birisidir. O, bu toprakların evlatlarının da özgürce yaşayabilmesine, özgürce düşünebilmesine inanır. Özgürlüğün olduğu yerde, insanın değerinin bilgisine ulaşılabilirliğinin farkındadır. Özgür toplumların, yaşanabilir, refah, insan haklarına saygılı toplumlar olduğunu bilmekte ve

bu toplumda bu değerlerin yeşermesi için hayatı boyunca mücadele etmiştir.

Onun liberalizm tanımını ise ferdiyetçiliğe ve hürriyetlere dayanmaktadır:

“Liberalizm ferdiyetçi ve hürriyetçidir. İnsanın maddi ve manevi yapısına hak ve hürriyetlerine saygı duyan, insana güvenen, insanı devlete adanan kurban değil, devleti insan ve insan topluluğunun ihtiyaçlarını karşılama vasıtası olarak gören sistemdir liberalizm. Düşünce, inanç, ifade vs. hak ve hürriyetlerinin kısıtlandığı yerde liberalizm yoktur.” (Berzeg, 2019: 42)

Kâzım Berzeg, özgürlükler noktasında insanı temele koyan anlayışın ülkemizdeki az sayıda temsilcilerinden birisidir. Kritik dönemlerde, pek çoklarının sessiz kalıp itiraz edemediği dönemlerde de o cesurca devletin vesayeti karşısında bireyi ve özgürlüklerini savunmuştur. 28 Şubat’a olan tavrı veya 80 Darbesine karşı tavrı bu cesaretin göstergesidir. Ülkemizde bir dönüşümün ancak her kesimin özgürlüğü, devletin sınırlılığını ve çoğulcu demokrasiyi benimsemesiyle gerçekleşebileceğini savunan Berzeg şu ifadelerle bu durumu özetlemektedir:

“Hangi partiden olursa olsun siyasi kadrolarımız evvela şu gerçeği tespit etmelidir. Batı demokrasilerinde rolü ve etkinliği bulunan siyasi partilerin tamamı, ferdiyetçi-liberal felsefenin harcı ile atılan temel üzerinde kurulmuşlardır. Bu harç insan özgürlüğü, insanın üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığı, devletin insana hizmet için kurulduğu ve var olduğu esaslarından oluşur.” (Berzeg, 2019:71)

Kâzım Berzeg İsviçre’yi Batı Demokrasisi’nin kalesi olarak gördüğü bir yazısında İsviçre’nin kodlarını sıralamıştır. İsviçre’nin kodlarında liberal bir demokrasi, çoğulculuk ve özgürlükçülük ile bireyi merkeze alan bir anlayışın bulunduğunu belirtmiştir. Öte yandan ülkemizin de bir imparatorluk geleneğinden geldiğini vurgulayan Berzeg bu özgürlükçülüğü ve çoğulculuğu savunmaktadır. Ona göre demokrasi ve özgürlükler bir devletin gücüdür.

Kürt sorununa da bu pencereden yaklaşan Üstad Berzeg Kürt sorununun çözümünün özgürlüklerden ve demokrasiden geçtiğini vurgular:

“İnancımı tekrarlıyorum; Kürt sorununun çözümünde de akla, ilme, idrake uygun tek yol vardır. Liberal demokrasiyi tüm unsurlarıyla içimize sindirmek, özgürlükçülükten ürkmemek, Türkiye’yi gecikmeden çağdaş liberal demokrasiye ulaştırmak...” (Berzeg, 2019:202)

Sonuç

Üstad Kâzım Berzeg’in hayatı hiç şüphesiz bir fikir ve mücadele hayatıdır. O, ülkemizin bir hukuk devleti olabilmesi ve özgürlüklerin kalesi olabilmesi için çalışmış ve mücadele etmiştir. Hiç şüphesiz onun düşüncesinin kodları, özgürlüklere, bireyi temele alan anlayışa, mülkiyet hakkının önemine,

hukukun üstünlüğüne, insan hak ve hürriyetlerine kısacası liberal demokrasiye dayalıdır. Öte yandan onu pek çok hukukçudan ayıran temel özelliklerinden birisi de mukayeselerle ve tarihi örneklerle zenginleştirdiği düşüncesinin derinliğini aksiyona ve çözüm önerilerine taşıyabilmesidir. Kâzım Berzeg, yıllar evvel ülkemizde çokça bilinmeyen ombudmanlık müessesesini gündeme taşıyabilmiş, başkanlık sistemi üzerine çalışmalarda bulunmuş, tarım konusunda önerilerde bulunmuş ve bunu mülkiyet hakkına ve diğer hak ve hürriyetlere dayalı bir biçimde yapmış, en kritik ve zor zamanlarda dahi özgürlükleri savunmuş, ülkemizdeki yargı veya herhangi bir vesayet sistemine karşı çıkmış, evrensel bir bakış açısını yakalayabilmiş, insan hakları üzerine çabalamış aydın bir hukukçudur. Onun düşünce sistemini ve düşünce kodlarını anlayabilmek ve anlatabilmek; onun mücadelesini ve mirasını yaşatabilmek ülkemiz ve bölgemiz adına çok ciddi kazanımlar sağlayacaktır. Bu vesileyle, yazıma son verirken, saygıdeğer meslek üstadımı saygı ve minnetle anıyorum.

Kaynakça

- Berzeg, Kâzım (2019), *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Liberte Yayınları, 3. Baskı.
- Berzeg, Kâzım (2008), "Anayasa Mahkemesi'ne 'artık yeter' denmeli", *Anlayış Dergisi*, Kasım 2008, Sayı 66, Hür Fikirler Kazım Berzeg Arşivi (www.hurfikirler.com)
- Berzeg, Kâzım (2012) Liberal Düşünce ve Topluluğu, *Liberal Düşünce*, Yıl 17, Sayı 68, Güz 2012, ss.51-68.
- Berzeg, Kâzım (1996), Neden Liberalim?, *Liberal Düşünce*, Sayı 1, (Kış 1996), [S.15-27].
- Berzeg, Kâzım (2012), "Darbe Anayasaları Hukuken Yok Hükmündedir", 1.5.2012, Kâzım Berzeg Arşivi, HürFikirler.com.
- Berzeg, Kâzım (1997), "Beethoven, Çağdaşlık, Laiklik, İslamcılık, Osmanlıcılık Hakkında", *Liberal Düşünce*, Sayı 6, Bahar 1997, ss.89-93.
- Berzeg, Kâzım (1999), "Klasik Liberalizmin Somut Örneği: Amerikan Anayasası, Başkanlık Sistemi ve Türkiye İçin Yeni Anayasa", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak- Şubat 1999, Sayı 25 Liberalizm; s.500.
- Berzeg, Kâzım (1997), "Türkiye Kapıkulu Geleneğini Aşıp Demokratikleşecek", 12 Şubat 1997, Hür Fikirler Kazım Berzeg Arşivi (www.hurfikirler.com)
- Berzeg, Kâzım (1999), "Liberalizm Üzerine Çeşitlemeler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat 1999, Yıl 5, Sayı 25, ss. 595 – 624.
- Mehdi Nüzhet Çetinbaş, "Yalnız Şövalye Kâzım Berzeg", *Ajans Kafkas*, 8 Şubat 2016 [http://ajanskafkas.com/gorus/yalniz-sovalye-Kâzım-berzeg/](http://ajanskafkas.com/gorus/yalniz-sovalye-Kazim-berzeg/)
- Özipek, Bekir Berat (2016), "Kâzım Berzeg'i Tanır mısınız?", *Liberal Düşünce*, Sayı 81, Kış 2016, ss. 12-14.
- Yayla, Atilla (2016) "Kâzım Berzeg'in Ardından", *Liberal Düşünce*, Sayı 81, Kış 2016, ss. 10-14.
- 2019 Düşünce Kuruluşları Endeksi, Liberal Düşünce Topluluğu web sayfası, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/2019-dusunce-kuruluslari-endeksi,789.php>

Akademide Grup Düşün Çoklukçu Bölüm Siyaseti ve Profesyonel Piramit¹

Daniel B. Klein* & Charlotta Stern**

Çeviren Atilla Yayla***

“Genel olarak konuşacak olursak, belli bir kurumsal ve siyasal ortamdaki sosyal bilimcilerin, ihtilâflarını ve meseleler hakkındaki özgül orjinalliklerini paylaştıkları önyargılar temel sistemini sorgulamaya davet etmeyen meselelere ayırarak, bir sürü olarak hareket ettiğini gözlemleyebiliriz.”

Gunnar Myrdal, Objectivity in Social Research

“Belki de bu tür çalışmalara meslektaşlarımız tarafından değer verilmediği için kurumsal hayatlarımızı incelemekten kaçınılmaktayız. Netice itibarıyla akademi bir kulüptür ve üyelerin ihtiyatlı olması beklenir. Her umuma açık olmayan kulüp gibi, akademik dünya kamu tahkikinden korkar. Araştırma kamu malıdır. Dışarıdakiler araştırmamın ifşa ettiği şeyi akademiye karşı kullanabilir.”

Richard Wisniewski, “The Averted Gaze”

“Bin tane malumatlı bilim insanı, ilk olarak bilim insanları olduklarından, ikinci olarak derya olduklarından ve üçüncü olarak bin (kişi) olduklarından başarısız olmuş olabilirler.”

Edgar Allan Poe, “The Rationale of Verse”

* Prof. Dr. | George Mason Üniversitesi Ekonomi Bölümü, Econ Journal Watch'ın editörü.

**Prof. Dr. | Stockholm Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

***Prof. Dr. | İstanbul Medipol Üniversitesi | atillayayla@yahoo.com

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 233-250.

1 “Groupthink in Academia: Majoritarian Departmental Politics and the Professional Pyramid”, *The Independent Review*, v. 13, n. 4, Bahar 2009, ss. 585-600.

Amerikan futbolunda farklı takımların taraftarları kurallarla, hakemlikle ve performans değerlendirmeye ilgili genel meselelerde anlaşabilirler, çünkü bu tür meseleler herhangi bir özgül takıma destekten tefrik edilebilir. Ancak, akademi kurallarının ve performans standartlarının özgül inançlar için destekten ayrılamaz olduğunu görürüz. Akademiya'da ideolojik hassaslıklar ve taahhütler (bağlılıklar-commitments) tüm akademik teşebbüsün (enterprise) nosyonlarıyla bağlı olmaya meyleder. Bu yüzden, birinin pozisyonunun nasıl hakem değerlendirmesine tabi tutulması (umpired) veya değerlendirilmesi gerektiğiyle birinin belli bir "takım" için desteği birbirinden ayrılabilir değildir.

Akademiya'da ideoloji tartışmasının kendisi ideolojik olmaya mecburdur ve iyi bilim insanlığı bizi mevcut araştırmaya yönelik motivasyonumuzun, genel olarak, beşerî çalışmalarda ve sosyal bilimlerdeki profesörlerin (meslek erbabının) bizim kendimizin sahip olduğu belli hassasiyetlerde zayıf olduğu yolundaki inancımız olduğunu beyan etmeye davet eder. Özellikle klasik liberalizm akademisyenler arasında çok az takipçiye sahiptir. Siyasa terimleriyle, klasik liberalizm refah devletini azaltarak ve toplumu depolitize ederek pazarları ve kişisel tercihleri önemli ölçüde kontrol edilmekten çıkarına istikametinde iç reformu tercih eder. Bize göre, klasik liberalizmin daha ileri bir siyasası yurt dışındaki askeri angajmanlara karşı güçlü duruşlarıdır. Klasik liberal inançların uygun biçimde bir ölçüde daha gevşek ve daha pragmatik olarak anlaşılmasına rağmen; klasik liberale en yakın mevcut etiket liberteryendir; biz de klasik liberal etiketini tercih ediyoruz, çünkü bu terim bize liberalizmin tarihi arka planını (*arc*) hatırlatıyor.

Beşerî çalışmalarda ve sosyal bilimlerdeki profesörlerin ideolojik profiliyle ilgili bol miktarda delil göstermektedir ki, monolitik olmamakla beraber egemen (dominant) hassasiyetler sosyal-demokratik eğilimleri ve çoğu dahili devlet müdahalelerine desteği (veya bunlara rızayı) birleştirir. (Modern Amerikan liberalizmini sosyal demokrasi -gönüllü ahlakı kolayca çiğneyen, siyasal yapıyı (*polity*) bir organizasyon olarak gören ve bu yüzden refahı ve fırsatı eşitleme gibi kolektif gayretleri takip etmeyi savunan bir politik görüş- olarak teşhis etmekteyiz.)

Sosyal-demokrat görüşler daima klasik liberalizmin muhtevasına (*grain*) karşı durmaz. Ancak, bize göre, mevcut ihtilaflar öğretim üyelerinin ideolojik profiliyle ilgili problemleri göstermektedir. Keza, namevcut ihtilaf, önemli klasik liberal fikirlerin ihmalinin kendisi çoğu zaman bir problem olarak belirir. Bizim analizimiz hümaniter bilim ve sosyal bilim profesörleri arasında klasik-liberal fikirlerin nispi yokluğunun talihsizlik olduğu yargısına dayanmaktadır (fakat burada bu yargı için bir tartışma yapmamaktayız).

Bizim analizimiz, üniversite hocalarının ideolojik profilinde benzer şekilde problemler gören ve kendilerini sistematik olarak dışlanmış ve marjinalize edilmiş bulan diğer görüşlerin takipçileri tarafından da adapte edilebilir. Özellikle, muhafazakârlar, onları klasik liberallerden ayıran dar bir anlamda, bizim analizimizin bir versiyonunu problemin muhafazakâr teşhisi olarak kullanabilir. O zaman, bizim klasik-liberal bakış açımız takipçilerinin mevcut anlatımı bilhassa değerli bulabileceği iki ana bakış açısından biridir.

Grupdüşünü Akademik Ortama Adapte Etmek

Akademik ideolojiyi grupdüşün terimleriyle analiz etmekteyiz. Grupdüşün analizi kusurlu olduğu varsayılan karar vermeyi tetkik eder. Bu anlamda grupdüşün analizi pejoratifdir.

Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes (1982) adlı ufuk açıcı eserinde Irving L. Janis, Domuzlar Körfezi, Vietnam'da tırmanma ve Watergate -onlardan sorumlu kimseler tarafından bile fiyasko olarak görülme durumuna gelen- gibi olaylar dâhil, bir dizi iyi bilinen fiyaskoları tetkik ederek işe başlamaktadır. Janis kusurluluğu (eksikliği-defectiveness) tanımlayarak yola çıkar ve düzeltmenin yokluğunu açıklamaya çalışır. Grupdüşünü "üyelerin kendilerini alternatif davranış biçimlerini realistik biçimde değerlendirme (takdir etme) motivasyonunu çiğneyen oy birliği için çabalaması" olarak tanımlamaktadır. Janis terimin "tiksindirici (invidious) çağrışım"ını beyan etmektedir (9).

Janis geleneğini *Groupthink in Government: A Study of Small Groups and Policy Failure* (1990) adlı çalışmasında geliştirmiş olan Paul't Hart grupdüşünü "aşırı muvafakat arama", Iran-Contra olayındaki gibi "fiyaskoya dönüşen ana projelerin veya siyasaların düzenindeki küçük, yüksek seviyeli grupların operasyonundaki kusurlar"ı izah eden bir davranış (olarak) adlandırır (7, 4) ve grupdüşün araştırmasının birkaç uygulamasını gözden geçirir (12-15). Diane Vaughan'ın (1996) hem aşağıdan yukarıya hem yukardan aşağıya organizasyonel hataları kapsayan Challenger uzay gemisi felaketiyle ilgili tartışmasının geleneksel Janis-Hart analiziyle burada sunulan analiz arasında bir ara (orta) pozisyon işgal ettiği söylenebilir.

Grupdüşün teorisyeni bir sosyal teorisyen olarak pozisyon kazanmak ve bu yüzden gereksiz ihtilâftan kaçınmak ister. Bunun gereğince grupdüşün teorisyenleri -en azından Janis ve Hart gibileri- değeri sonradan anlaşılacak şekilde, başarısızlık (veya hata) yargısının ihtilâfsız olduğu hadiseler üzerinde

odaklanmışlardır. İhtilâfsız yargı ihtiyacı grupdüşün uygulamalarının sahasının gayet sınırlı olmasının bir sebebidir.

Bu makalede biz grupdüşünü başarısızlık varsayımının hiçbir suretle ihtilafsız olmadığı bir ortama uygulamaktayız. Akademi grupdüşün teorisyenlerinin tetkik etmiş olduğu ortamlardan çok farklıdır. Ancak, iddia ediyoruz ki, başarısızlık faraziyesi veri alındığında, akademideki merkezî mekanizmalar grupdüşün teorisini bu ortama uyarlamayı mümkün kılar. Eğer akademik gruplar hatalı (kusurlu-eksik) düşünceler içinde yakalanırsa hatalılığı düzeltmeye dirençli olur fikrini makul (aklen kabul edilebilir) yapmaya çalışmaktayız. Israrı (inadi) veya düzeltme eksikliğini izah etmekteyiz. “Problemin nasıl başladığını”, kısmen yer sıkıntısı, kısmen de asla bir Eden’in (cennetin) var olmamış olması yüzünden mütalaa etmiyoruz.

Şüphesiz, grupdüşünü beşerî çalışmalarda ve sosyal bilimlerde akademik ideolojiyi yorumlamak için kullanma hakkında ihtiyatlı olmalıyız. Janis ve Hart geleneğinde grupdüşün literatürü çoğu zaman siyasa yapma gruplarının inanç süreçlerini tetkik etmektedir. Vakalar genellikle aşağıdaki özelliklere sahiptir.

1. Grup küçüktür.
2. Grup hayli net (neatly) şekilde tanımlanmıştır -bir “insider”lar grubu-.
3. Grup, hayli merkezi karar yapımıyla, şefe dayalıdır.
4. Grup onu gizliliğe değer vermeye iten güvenlik açıkları veya diğer engeller (constraints) hakkında endişelidir.
5. Grup büyük stres altında davranır.
6. Grup büyük riskler taşıyan ve dev mümkün tehlikeler ihtiva eden kararlar alır.
7. Grup çok acil ve gerekli bir meseleyle uğraşmaktadır.
8. Grubun kötü inançları eldeki karara özgüdür.
9. Kötü inançlar sığdır; kimlik meseleleri hakkında değildir.
10. Nihai olarak kusurluluğu (defectiveness) itiraf etme potansiyeli genellikle mevcuttur.

Bu özelliklerin hepsinde, siyasa yapma grupları akademik gruplardan büyük ölçüde farklıdır. Akademik gruplar -ister bir üniversite bölümündeki meslektaşlar ister prestijli bir dergideki veya birlikteki liderlik olsun- daha geniştir, daha az iyi tanımlanmıştır, çok daha az şef temellidir, çok daha az özgül-davranış yöntemlidir, çok daha az stres, risk ve tehlikeyle karşılaşır.

Akademik grupların kötü inançları çok daha derindir, daha karmaşıktır ve daha düzeltilemezdir -daha fazla moral, siyasi ve estetik değerler mahiyetinde-

Bu farklara rağmen Janis-Hart gruplarıyla akademik gruplar arasında temel benzerlikler görürüz. Her iki tip grup da hatalı (*defective*) inançlar benimser ve her ikisi de mutabakat aramaya, öz-onaylamaya (*self-validation*) ve kor inançlara meydan okumanın dışlanmasına meyleder. Son olarak, akademi de mekanizmalar dar fikirli, öz-daimileştirici (*self-perpetuating*) ve öz-takviye edici (*self-reinforcing*) bir “grup içi” (*in-group*) yaratmak için çalışır.

Bölümsel Çoklukçuluk

İç işleyişi diğer kurumların iç işleyişine benzeyen -yani amaçlarda, yapıda ve otoritede hiyerarşik- XYU adında bir üniversite hayal edin. XYU bir başkan, dekanlar ve benzerleri tarafından idare edilen bir organizasyondur. Yönetim altına akademik bölümler vardır.

Bir organizasyondaki aktörler işleri paylaşır. Çoğu akademik olmayan organizasyonda, patronlar alt ünitelere verilmiş görevlerle ayrıntılı bir biçimde pek karışmazlar; daha ziyade organizasyonel misyonları ilerleten sonuçlara bakarlar. Akademi de, fakat organizasyonel misyonun çok daha belirsiz (*fuzzy*) bir anlamında, aynı gerekli işbölümüne ve delege etme uygulamasına sahiptir. Dahası, akademi de nezaret daha problematiktir, çünkü bilim insanlığı zati olarak uzmanlaşmıştır ve bilimsel cemiyete eklemlidir. Akademiyayı eleştirmiş Adam Smith (1776-1981) bile, temel öğretim meseleleri üzerindeki herhangi bir “yabancı (mevzu harici) yetkinin (*jurisdiction*)” “hem cahilce hem kaprisli şekilde uygulanmaya uygun” olduğunu vurgulamıştır.² Sonuç yöneticilerin genellikle bölüm kararlarını düşünmeden onaylamasıdır. Bölümün yapısal olarak idarenin “altında” görünebilmesine rağmen pratikte önemli meselelerde (işe alma, işten çıkarma, terfi, öğretim, araştırma, yüksek lisans eğitimi ve benzerleri) karar verme (yetkisi) bölüme bırakılır ve de bölüme ideolojik mahiyetli meselelerde rehberlik edilmez.

En önemli bölüm kararları işe almayı, işten çıkarmayı ve kadro sahibi öğretim üyelerinin terfisini kapsar. Bu tür kararlar çoğunluk oyuna bağlanır. Bölüm başkanı belli yetkilere sahip olmasına rağmen, komiteler gündemleri kontrol eder ve bu şekilde en önemli kararları almanın merkezi ve nihai prosedürü kadro sahibi profesörler arasındaki demokrasidir -veya bölümsel çoğunlukçuluk-

2 Papazdan, yöneticiden (governor) veya piskopostan gelen harici yargı meselesini ele alırken, Smith devam eder: “Tabiatı itibarıyla o keyfidir ve ihtiyaridir ve onu uygulayan kimseler, ne öğretmenlerin derslerine katılarak ne de belki öğretmek onun işi olan bilimlileri anlayarak, nadiren onu idrak ile ile uygulama kapasitesine sahiptir ([1776] 1981, 761)

Çoğu entelektüeller 25 veya 30 yaş civarında ideolojik hassasiyetler geliştirirler (Sears ve Funk, 1999) ve daha sonra nadiren onları esaslı biçimde revize ederler. Entelektüel zevk ve varoluşsal konfor önceki kararları gözden geçirmekle elde edilmez fakat zaten usta olunan çizgiler istikametinde fikirleri rafine hâle getirmekle ve geliştirmekle elde edilir (Ditto ve Lopez, 1992; Nickerson, 1998). Profesörler muhtemelen kendi sorularına benzer soruları takip eden ve benzer düşünce tarzlarında uzman olan bilim insanlarına saygı gösterecektir. Kendilerinkiyle zıt inançlarla ilgili soruları takip eden bilim insanlarına muhtemelen saygı göstermeyeceklerdir. Gerçekten, bir bilim insanı, bir meslektaşın kendisi olma hissini tehdit eden bir işe girişirse, bir şahsi gerilime sebep olabilir ve aralarında bir sertlik yaratabilir. Profesör A, eğer bir meslektaşı, farklı bir dersi aynı öğrencilere veren Profesör B, Profesör A'nın ders materyallerinin, derslerinin ve yazılarının öncüllerinin bazılarını tahrip ederse, öğrencileri nezdinde itibar ve güven kaybına uğrayabilir.

Bölüme yeni bir eleman alırken, mevcut üyelerin çoğu onların temel inançlarını, değerlerini ve bağlılıklarını paylaşan adayları desteklemeye meyledir. Gerçekten, bir bilim insanının ana sorumluluklarından biri büyük meseleler arasında dolaşmak, yargılar ve taahhütler geliştirmek ve yola devam etmektir. Bu yargılar bilimden veya bilimsel araştırmadan ayrı değildir ve bilim insanları haklı olarak şöyle söyleyebilir: "Aday A, eğer temel meselelerde farklı yargıda bulunduyorsa, kötü bilimsel veya ilmi yargı sergilemiştir". Bu yargı görmezden gelinemez. Hiç kimse onun dışına çıkma yoluna sahip değildir. Bu yüzden, temel meselelerdeki farklar temelinde ayrımcılık soyut olarak sorumsuz bilim insanlığı diye kınanamaz. Hepimiz ideoloji temelinde ayırım yaparız ve -yine soyut olarak- böyle yapmak mükemmelen haklılaştırılabilir.

Daha önce işaret edildiği üzere, akademik ortam belli bakımlardan grupdüşün teorisyenlerinin çalışmış olduğu ortamlardan farklılaşır. Ancak, bu farkların bazıları birbirlerini telafi edebilir. Akademiyada inanç ve eylemin odağı, Küba'yı işgal etme gibi, hayati bir siyasa kararı değildir. Bu yüzden, hiçbir paralel (*corresponding*) gizlilik ve düzenli (her zamanki-*regular*) söylem kanallarından gerekli ayrılma yoktur. Mamafih, başka bir fark söz konusu inançların derinliğiyle veya şahsi önemiyle alâkalıdır. Akademiyada inançlar derinde yerleşiktir ve kimlik ve şahsiyetle alâkalıdır. Bu sebeple, onları koruma ve muhafaza etme mühim şahsî meselelerdir. İdeolojik inançların varoluşsal önemi bazı bakımlardan akademiyada personelin ve diğer kararların öbür türlü sıradan (*mundane*) ve sosyal olarak irtibatsız (*inconsequential*) olduğu gerçeğini kompanse (telafi) eder.

Bu bağlamda insanlar derin sorumlulukla (*sensibilities*) yargıda bulunmaları ve davranmaları gerektiğini bilirler ve zımnen de olsa bilirler ki, onların böyle yapmalarına hiçbir gerçek skandal refakat etmez. Grup oluşumu ve sosyal dinamikler teorileri bize söylemektedir ki gruplar kendileri gibi olan yeni gelenleri aramaya ve çekmeye (Mcpherson, Smith-Lavin ve Cook, 2001), uyumsuz (*misfit*) olanları gözlemeye ve temizlemeye (Allport, 1954; Brewer, 1999) ve henüz kendi imajlarında şekle girmemişleri şekillendirmeye (Katz ve Lazarsfeld, 1955: 6263; Mascovici, 1989) meylederler.³ Bu eğilimler insan tabiatına gömülüdür.

Bir bölümün yeni bir eleman alması gerektiğini ve bölümün mevcut elemanlarının yüzde 51'inin genel olarak benzer bir ideolojiyi -diyelim ki- sosyal demokrat ilerlemeciliği veya muhafazakârlığı veya klasik liberalizmi/ liberteryenizmi benimsediğini varsayalım. Dahası, kişinin iyi bir meslektaş ve iyi bir profesör olmak için genel olarak bu ideolojiye uyması gerektiğine inanıyorlar. Bölüm üyeleri kendileri gibi birini işe alırlar. Yüzde 51 yüzde 55 olur, sonra 60, 65, 70 olur ve devam edip gider. Stephen Balch (2003) ve diğerlerinin işaret ettiği üzere, çoğunlukçuluk (*majoritarianism*) bir bölümde ideolojik aynılık (uniformity) yaratmaya meyleder.

Sendrom ideolojinin kimliğine dayanmaz. George Mason Üniversitesi'nin İktisat Bölümü klasik liberallerin kontrolü altındadır ve onlar tarafından idare edilir. Bazıları kendilerine muhafazakâr etiketi verir. Bölümde çok az sayıda kişi kendilerini (ABD'de mevcut anlamında) liberal olarak görür. Bu bir ideolojik ayrımcılık vakası mıdır? Klasik liberaller ve muhafazakârlar, mesela Kenneth Arrow, Joseph Stiglitz, Paul Krugman veya Dani Rodrik tarzında bir (ekonomik) müdahaleci olmanın ekonomik yargıda (muhakemede) başarısızlıklar ortaya çıkartacağını düşünür. Birçok George Mason iktisatçısı devlete ve siyasete aşırı güveni kötü bilim olarak görürler ve gizli (arcane) çalışmayı en önemli meselelerle meşgul olmada bilimsel bir başarısızlık sayarlar.⁴

Sıkı intizam aynı biçimlilikten değil, eğilimden bahsetmekteyiz. Bir derecede farklılık normal ve kabul edilebilir olacaktır -meselâ, daha radikal sol ile yerleşik sol arasında sürmekte olan gerilimler egemendir. Her halükârda, tek biçimliliğe doğru eğilim meselenin tamamı değildir. Bir ideoloji açısından tuhaf (*oddball*) kişi de pekâlâ sevilir ve onun tehdit edici olmadığı düşünülebilir, belki uysal olması yüzünden veya onu temel meselelere alâkasız kılacak gizli

3 Klein (1994) 1998 devlet dairelerinin organizasyonel kültüründe tek biçimliliğe eğilimde öz-ayıklamayı (self-sorting) gözetlemeyi ve inanç yoğunlaşmasını ele almaktadır.

4 Bu bakımdan George Mason Üniversitesi İktisat Bölümü, ekonomi bölümleri arasında bir sapkınlık ve profesyonel dizilişin yukarısında görülür (Klein ve Stern, 2007).

(*arcane*) tarzda araştırma yaptığından. Dahası bölümler genellikle bir mutabakat etiğine sahiptir. Meslektaşlar insandır ve sıkı beraberlik hâindedirler. Genellikle kızdırmaktan ve darıltmaktan kaçınmaya çalışırlar. Çoğunluk azınlığın çıkarlarını bastırmaz. Mutabakat faktörü şahsî meselelerde yumuşaklığa doğru işler; çoğunluk kendi kamplarından olanı ilerletir, fakat keskin biçimde ve yüksel sesle değil. Mutabakat faktörü çoğunluğun davranışlarını mutedilleştirir, fakat tek biçimliliğe eğilimi çözmez. Mutabakatın ana etkisi muhtemelen bu tek biçim karakteri yumuşaklığa -yani ana partinin veya çoğunluğun tercih ettiği konvansiyonel (geleneksel) siyasaları ve kanaatlerin lehine bir varsayıma- doğru çekmektir.

Dışarıda olan kişiler genellikle klasik liberal veya muhafazakâr bir profesörün kendisinin profesyonel başarısını ve zihni iyiliğini temin (garanti) etmek için yalnızca kadro almaya ihtiyaç duyduğunu düşünürler. Fakat kendimiz olmaya muktedir hissetmeden önce (yaklaşık on bir yıl) lisanstan kadrosuz işe bir kariyer inşa etmeyi düşünün. Sonra artık kendiniz olmadığınızı bulursunuz -ideolojik görüşleriniz çok değişmiş değil fakat her ideolojik motivasyon muhtemelen azalmıştır-. Dedikleri gibi “yerleşirsin”. Yirmili ve erken otuzlu yaşlarınız gelişmenin hayatî bir periyodudur ve bu gelişmeler tersine çevrilemez. Dahası, kadro verildikten sonra bile, ücret artışları, kaynaklar, öğretim görevleri, ders takvimi, terfiler, tanınma ve dikkate alınma için bölümdeki meslektaşlara dayanırsınız. Yalnızca kadro bölüm gaddarlığına karşı bir sığınak değildir.

Bölüm çoklukçuluğu yüzünden, her bölüm ideolojik tek biçimliliğe meyleder, belki ona doğru sulandırılır. Bazı XYU öğrencileri tarih bölümünde klasik liberaller veya muhafazakârlar bulunmadığına üzülür. Ancak, genel olarak vatandaşlar prestijli akademik tarihçiler arasındaki kamusal konuşmanın bu tür bakış açılarını kapsayacağını umabilir, bu yüzden belki kişi daha cazip bir ideolojisi olan bir tarih bölümüne sahip bir üniversite arayabilir.

Profesyonel Piramit

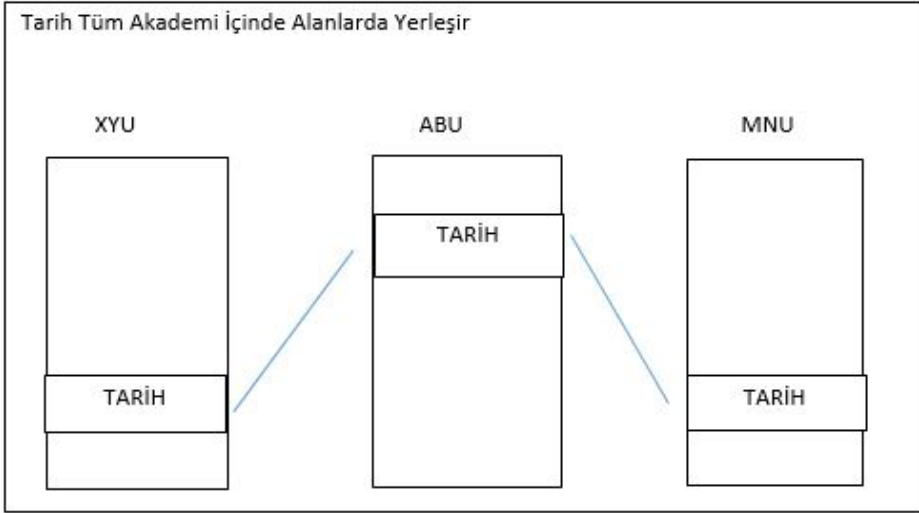
Sarah adında, Adam Smith, F.A. Hayek ve Milton Friedman gibi düşünürlere hayran bir aileden gelen bir üniversite birinci sınıf öğrencisini düşünün. Sarah XYU'ya gider. İlk yılından sonra ailesine bir üniversitenin beşerî bilimler ve sosyal bilimler bölümlerinin sosyal demokratların egemenliğinde göründüğünü bildirir. Anne babası homurdanır, fakat olan olmuştur. Ancak, ailenin üniversiteye hazırlanan ve tarih okumak isteyen bir çocuğu daha vardır. Bu sefer aile daha dikkatli davranır ve farklı üniversitelerdeki tarih bölümlerini araştırır. Her yerde sosyal demokrat eğilimin işaretlerini görür ve sosyal

demokrasinin niçin böylesine yaygın biçimde egemen olduğunu merak eder.

Kampüsler boyunca tek biçimliliğin ana izahı her bir tarih bölümünün varoluşsal seviyede ne olduğunu anlamada yatmaktadır. Örneğin, XYU tarih bölümü, XYU'nun, daha geniş bir kabilenin, meslek olarak tarihin bir köyü olduğu kadar, bir alt birimi değildir. Bu bölümün mensupları, profesyonel araştırmacılar olarak, anlamlarını ve geçerliliklerini (validation) tarihçilik mesleğine ait olmakta ve hizmet etmekte bulurlar. Felsefeciler, dilciler ve diğerleriyle bir çatıyı paylaşabilirler fakat onlarla hemen hemen asla bilimsel konuşmaya girmezler. Daha ziyade, onların bilim hayatı, coğrafya ve fiziksel kurumlar içinde yerleşmiş olan mekânlarda yerleşik tarih kabilesi içinde vuku bulur (bkz. Şekil 1). Tarih çoğu tarihçinin prensip olarak ait olduğu “görünmez üniversite”dir. Bölüm bir meslek olarak XYU'dan ziyade tarihin bir yaratımıdır.

Şekil 1

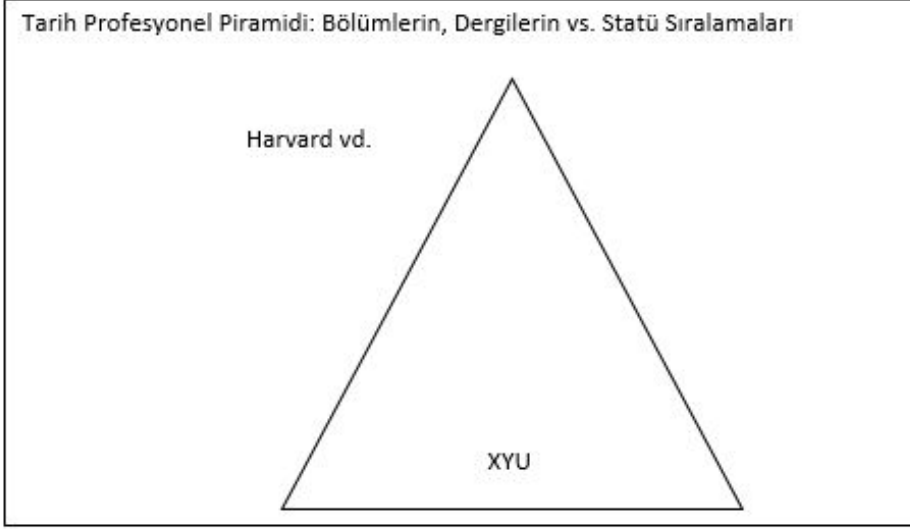

Tekrar, XYU tarih bölümü eleman alma ve diğer meseleler hakkında karar vermek zorunda. Bu kararlar mikro kararlardır. Bu kararları vermede ve haklılaştırmada bölüm üyeleri kabilenin makro normlarına ve diğerlerine dayanır. Mikro ve makro sıkı şekilde ve kuvvetlice birbirine bağlıdır.

Yapı bakımından, kabile, elitin tepede olduğu ve her alt katında genişleyen kademelerle, piramidimsidir (bkz. Şekil 2). Piramit içindeki pozisyon anahtar kurumların, özellikle akademik dergilerin, bölümlerin, yayıncıların, bursların, ödüllerin ve diğer meziyet oluşturan şeylerin mihrakî (*focal*), konvansiyonel sıralamalarına dayanır. Bireysel bilim insanları (öğretici, yazar, dergi editörü ve benzerleri biçiminde) özgül roller oynamanın dışında, mektuplar yaz-

ma, çalışmaları övme ve zikretme (atıf araştırması) gibi sıralamayı belirleyen veya tasdik eden faaliyetler ifa ederek bu kabilenin organize olmasına yardımcı olurlar ve kendileri de sıralamaya tabidirler. Tüm olağan ölçütler karşılıklı olarak (birbirini) takviye edicidir.

Şekil 2

Araştırma yüksek derecede uzmanlaşmıştır ve kabile alt alanlara ayrılmıştır. Meselâ, ABD tarihi periyot, veçhe (sosyal, kültürel, ekonomik, toplumsal cinsiyet, siyasî, hukukî), araştırma tarzı, tema veya karakter bakımından parçalanabilir. İtibar (prestij) ve önem, kabile içinde bir tür kulüp olan alt alan içinde belirlenir. Kulüpler kabileyi oluşturur, aynen dairelerin ve dalların devleti oluşturması gibi. Her kulüp insanları seçereye, yayın, atıf ve referans mektuplarına açık referansla sınıflandırır. Kulüp bu filtreleri kontrol eder, sonra onları kendine uygular. Kulüp lisans programlarını ve dergileri kontrol eder. Doktora dereceleri yaratarak ve doktora yapanları işe alarak kulüp kendi kendisini yeniden üretir.

Akademik iş pazarı garson veya taksi sürücüsü pazarından farklıdır. Kelimenin tam anlamıyla, bir tarih bölümü onun yeni yetişmiş doktora sahiplerini diğer tarih bölümlerine "satar". Tüketiciler (tarih bölümleri), üreticiler (diğer tarih bölümleri) ve ürünler (doktoralarını yeni tamamlayanlar) hep tarihçilerdir. Garsonlar ve taksi şoförleri, müşterilere hesap verir durumdadırlar. Tarihçiler büyük ölçüde yalnızca diğer tarihçilere hesap verirlerdir. Bu arada vergi mükelleflerinden, ücret ödeyenlerden, vakıflardan ve hayır bağışlarından gelen fonları harcıyorlardır.

Kulüp ve kabile piramidi kendi kendini onaylayıcıdır. Onayı başka kim sağlayabilir? Piramit yapısı büyük ölçüde hayvan (*beast*) tabiatındadır. Bir bölümün mikro kararları arkadaşlar, meslektaşlar, düşmanlar, arkadaşların arkadaşları, mürşitlerin öğrencileri ve benzerleri hakkındadır. Eğer bölüm kararını vermek ve haklılaştırmak için kendisinin ötesine bakarsa, bir bireyin mirasa bakabileceği gibi, mesleğin daha yüksek kademelerine bakar.

Bu sadakat kısmen kabileye samimî bir inancı yansıtır -nihayetinde resmî sıralamaların bilim insanlığının bazı önemli boyutlarında hakiki kaliteyi ifade ettiğini kabul edeceğizdir. Fakat o kısmen ortaklaşa kabul edilen standartların ve pratiklerin tesis edildiği bir pratik ihtiyacı yansıtır. Kabilenin standartları, etrafında beklentilerin karşılıklı olarak koordine edildiği ve mutabakatın iyice kazanıldığı muntıkasal (*focal*) noktalardır (Whitley, 1984). Kuşatıcı bir standart olmaksızın, bir disiplin hiçbir şekilde kendisini insicamlı bir teşebbüs olarak ifa etme şansına sahip değildir. “Tarih tarihçilerin yaptığı şeydir ve tarihçiler tarih dereceleri ve atanmaları olan kimselerdir” hükmü (*precept*) entelektüel olarak tatmin edici olmayabilir fakat en azından tekerleklerin makul derecede düzgün dönüyor kalmasını temin eder.

İşlere, ödemeye, güvenliğe, öğretim borçlarına, burslara, araştırma asistanlarına ve benzer diğer meselelere karar vermek için kabilenin standartlarına dayanma öylesine yerleşir ve kökleşir ki oyuncular standartlara kendi hatırlarına değer verme durumuna gelir. Bir makaleyi önemli bir dergiye kabul ettirmek makalenin veya derginin zati değerinden bağımsız olarak somut kazanımlar ve prestij getirir. Fonksiyonellik disiplinin normlarına içselleştirmeye dayanır.

Şimdi, varsayın ki piramidin zirvesindeki bölümler ve dergiler j ideolojisine bağlılar. Bu durumda hiçbir ihtilâf vuku bulmaz ve aşağıdan gelecek herhangi bir muhalefet güven içinde ihmal edilir. Gerçekten daha aşağıda olanlar uzak kalmaya meyilli olacaktır çünkü onlar faiklerinin (*superior*) kabulüne ve onayına dayanırlar. Bir boydan bir boya piramitteki mikro kararlar zirvedekileri takip etmeye meyledeceklerdir. Böyle muvafakat mekanizmalarına ilaveten, üreme vardır: Zirve doktora sahipleri üretir ve onları (pozisyonlara) iyi yerleştirir.

En üstteki otuz beşin zirve olarak muameleye tabi tutulduğu tüm dünyadaki iki yüz ekonomi bölümünün konvansiyonel bir sıralamasını düşünün (Klein, 2005: 143). Bu tepe otuz beş bölümde öğretim üyelerinin yüzde 90'dan fazlası doktora derecelerini aynı otuz beş bölümden almıştır, zirve hemen tamimiyle kendi kendisini yeniden üretmektedir. Regresyon eğrisine göre yüzüncü sıradaki bölüm öğretim üyelerinin yaklaşık yüzde 65'ini tepedeki

yüzde otuz beşten alacaktır. Piramidin daha alt noktalarındaki bölümler genellikle daha küçüktür, dolayısıyla zirvedeki otuz beş bölüm tepedeki iki yüz bölümün çoğunu dolduracak insanları eğitir ve onlara rehberlik eder. Meslek, özellikle daha yüksek kademelerde, büyük ölçüde tepedekilere doğrudan doğruya borçlu ve şahsen sadık insanlardan oluşur.

Ancak, bu sonuçlar, aynı zamanda dergiler, burslar, ikinci nesil dereceler vs. bakımından geniş orantısız etkiye sahip tepe bölümler tarafından hâkimiyeti tümüyle kapsamaz (Klein, 2005: 144-45). Sosyolojide, meselâ, Val Burris öncü ABD bölümlerinin sahip olduğu sıra dışı gücü belgelendirmektedir:

Tepedeki 5 bölümden mezun olanlar 94 bölümün tümünde istihdam edilen öğretim üyelerinin kabaca üçte birine tekabül etmektedir. Tepedeki 20 bölüm toplamın yüzde 70'ine tekabül etmektedir. Yukarıya doğru hareketliliğe sınırlar çok katıdır. Tepede olmayan 20 bölümden dercesi olan sosyologlar tepedeki 20 bölümde nadiren işe alınır ve tepedeki 5 bölümde hemen hemen asla işe alınmaz.

Kıdemi öğretim üyelerinin itibarlı bölümlerde işe alınması yeni doktora yapmışların işe alınmasından daha da sıkı grup ilişkisine bağlıdır (*incestuous*)... Tepedeki 20 sosyoloji bölümü tarafından istihdam edilen 430 tam zamanlı öğretim üyesinin yalnızca 7'si (yüzde ikiden azı) doktoralarını tepedeki 20 arasında bulunmayan üniversitelerden aldı, üç yıl veya daha fazla tepedeki 20 içinde bulunmayan üniversitelerde çalıştı ve bilimsel şöhretlerini inşa ettikten sonra tepedeki 20 bölümden birinde bir öğretim üyeliğine doğru ilerledi (2004: 247-49, 251).

Hukuk alanında Richard Radding şunu buldu: "(Hukuk okullarında 1996 ile 2002 arasında işe alınmış) tüm yeni öğrencilerin üçte biri ya Harvard'dan (%18) veya Yale'den (%15) mezun oldu, diğer bir bölü üçü öbür tepe 12 okuldan mezun oldu ve yüzde 20'si öbür tepe 25 hukuk okulundan mezun oldu" (2003: 599).

Disiplinler içinde işleyen mekanizmalar -yeniden üreme, "zirveyi takip et" ve "uzaklaştır"- yüzünden, zirve, eğer J ideolojisini benimserse, bu ideolojiyi piramidin aşağısına doğru her bölümdeki pozisyonlara yaymaya meyledecektir. Aşırı basitleştiriyoruz, fakat belki fazla değil. Bir miktar muhalefet olacaktır, fakat heteredoksi ana akım piramidi eleştirme üzerinde odaklanır çünkü piramit grup pratiğinin ve bireysel hevesin/heyecanın ağırlığını (cazibesini) muhafaza eder. Her merkezî güç için olacağı gibi, insanlar gücün uygulamaları ve dağıtımı için kavga eder. Eğer paralel piramitler dikilirse, onlar genel olarak ya ihmâl edilirler veya karakterleri bir ölçüde değiştirilerek resmi

piramidin saçaklarına eklenirler. Profesyonel (meslekî) piramit ve bölümsel çoklukçuluk J ideolojisine muhalif olan bilim insanlarını özellikle en yüksek sıradaki bölümlerden dışlamak için etkili şekilde birlikte işler. Bu süreç niçin beşerî bilimlerin ve sosyal bilimlerin çoğu sahasında hiçbir ağırlıklı olarak klasik liberal kurumun önemli bir profesyonel pozisyona (standing) sahip olmadığını izah edebilir.

Akademik Grupdüşün

Akademiya, grupdüşün teorisyenleri tarafından araştırılan ortamlardan (settings) farklılaşmasına rağmen, aynı eğilimlerin ve başarısızlıkların birçoğunu sergiler. Irving Janis grupdüşünün önce gelen şartlarının ve semptomlarının bir özet tablosunu sağlamaktadır (1982: 244). Burada onları akademik uygulamaya uymayan (“Provokatif Durum Koteksi” gibi) birkaç kalemi ihmâl ederek harfi harfine (koyu harflerle) listelemekteyiz. Bu şartlar ve semptomların akademiya nasıl işlediğiyle ilgili önerilerimizi (normal harflerle) ekliyoruz. Beşerî ve sosyal bilimlerde (iki yıllık yüksekokullar hariç) Cumhuriyetçiye karşı Demokrat oranının yaklaşık bire dört olduğu 1972 civarından bire sekiz olduğu günümüze kadar artan sosyal demokrat grupdüşünün bir hikâyesini anlatıyoruz (Klein ve Stern, 2005: 264).

Ön Şartlar

Karar Vericiler İnsicamlı Bir Grup Oluşturur. Profesyonel piramit ve bölümsel otonomi grup insicamlılığına doğru meyleder.

Organizasyonun Yapısal Kusurları

Grubun Tecridi. Piramidin dışında hiç kimse grubu yargılayacak vasıfta değildir. İçerdekiler dıştaki fikirleri güven içinde ihmâl edebilir.

Üyelerin Sosyal Arka **Planının ve İdeolojisinin Homojenliği.** Ayıklama ve şekillendirme mekanizmaları hem tüm piramit boyunca hem de bireysel bölüm içinde ideolojik homojenlik hasil eder. 1972’de sosyal bilim ve beşerî bilim öğretim üyeleri ağırlıklı biçimde demoklattı. Çarpıklık çok büyük hâle gelince bir kendi kendini takviye etme sürecine girdi. Profesörler arasında siyasa görüşlerinde Demokrat oba Cumhuriyetçi obadan önemli ölçüde daha dardır (Klein ve Stern, 2005: 272).

Gözlemlenebilir Sonuçlar

Grupdüşün Semptomları

Tip I: Grup aşırı tahmini

Zarar Görmezlik İllüzyonu. Akademisyenler piramidin dışındakilerin bilgi ve güvenilirlikten mahrum olduğunu ve piramidin içindekilerin hainler olmaya cesaret etmeyeceğini hisseder.

Grubun İçsel Ahlakına İnanç. Bireyler bir akademik mesleğe katılmayı seçer. Pek çoğu bilime, öğrenmeye, gerçeğe, topluma vs. hizmet etmek için böyle yaptığını söyler. Aidiyet adanma ve maksat ile aşılır. Bu kişinin kimliğinin parçasıdır. Yüksek homojenlik grubu aşırı güvenli yapar. Üyeler görüşlerini daha büyük aşırılıklara taşırlar. Düşünce alışkanlıkları, daha az testle ve meydan okumayla karşılaşarak, daha atılgan ve güvenli olur.

Tip II – Kapalı Zihinlilik

Kolektif Rasyonalizasyonlar. Akademik meslekler meydan okumayı veya serkeş fikirlerin ihmâlini haklılaştırmak için mükellef (*elaborate*) bilimsel dogmalar geliştirirler. Egemen çizgiden uzaklaşan ve esasen farklı tertipleri araştıran tartışmalar “normatif”, “ideolojik” veya “tarafgir” diye bertaraf edilir. Klasik liberal gönüllü versus zora dayalı eylem formülasyonları aldatıcı ve ideolojik diye bertaraf edilir. Matematiksel model inşa etmenin teorik literatüre egemen olduğu iktisatta, serbest piyasaların erdemleri dahil, bilgi ve keşfin önemli yönleri çok az dikkate alınma veya incelenme şansına sahiptir. Janis’in yazdığı gibi, “Birbirlerinin fikirlerine saygı gösteren bir grup insan aynı fikre ulaştığı zaman, her bir üye muhtemelen inancın doğru olması gerektiğini hissedecektir. Ortak onaylanmaya güven bireysel eleştirel düşüncenin ve gerçeği-testin yerini almaya meyleder” (1982: 37).

Dış Grupların Stereotipleri. Janis şöyle yazmaktadır: “Grupdüşününün semptomlarından biri grup üyelerinin birbirlerine klişeleri ve uzun zamandır ayakta olan ideolojik stereotiplerde tecessüm eden aşırı basitleştirilmiş siyasal düşmanlar imajlarını nakletmekte ısrarlıdır” (1982: 37). Sosyal demokrat akademisyenlerin eleştirmenlerini hep birlikte “muhafazakârlar” veya “sağ” olarak etiketlemeleri ve Mark Bauerlein’in (2004) işaret ettiği gibi bu eleştirmenlerin George W. Bush, Ann Coulter, Rush Limbayah, Bill O’Reilly ve Sean Hannity gibiler tarafından temsil edildiğini varsaymaları nadir değildir. Pek az sosyal demokrat akademisyen Adam Smith, F. A. Hayek, Milton Friedman ve Richard Epstein tarafından sunulan klasik liberal alternatifle meşgul olur.

Öz-Sansürleme. Piramit, aynen eleştirinin susturulduğu bir tuhaf (kibar-genteel) toplum gibi işler. Bilhassa mutabakat normları yüzünden, meslektaşları yabancılaştırmak uygunsuzdur. İyi geçinmek için devam ederek, muhalifler ve gaddarlar, Timur Kuran'ın (1995) "tercih çarpıtmaları" adını verdiği şeye yol açarak, egemen görüşle anlaşmazlıklarını bastırmaya meyleder.⁵

Muhaliflere Doğrudan Baskı. Janis'in çalışmasında, muhalefet eden bir mensuba (insider) çizgiye (hizaya) gelmesi için baskı yapılır. Akademiyada muhalif daha büyük bir ihtimalle uzaklaştırılacaktır. Grubun inançları daha kusurlu hale geldikçe grup gerilime daha hassas, müstakbel meydan okuyuculara ve sapkınlara daha müsamahasız hale gelir. Bu gelişme daha sıkı takibe ve ihraca, daha fazla entelektüel gerilemeye ve daha fazla müsamahasızlığa yol açar. Stanley Rothman, Robert Lichter ve Neil Nevitte (2005) muhafazakâr bilim insanlarının, araştırma kazanımlarını kontrol eden emsallerinden akademik olarak daha az prestijli pozisyonlara sahip olduğunun kanıtlarını sağlamaktadır ve başka bir yerde göstermekteyiz ki (Klein ve Stern, 2005: 275) önemli akademik birliklerin üyesi olan Cumhuriyetçi partiye oy veren bilim insanları emsallerinden daha muhtemeldir ki (özellikle sosyoloji, tarih ve felsefede) akademiyanın dışında konumlanmış olacaktırlar.

Hatalı Karar Vermenin Semptomları

Alternatiflerin Eksik Araştırılması

Hedeflerin Eksik Araştırılması

Başlangıçta Reddedilmiş Alternatifleri Yeniden Değerlendirmede Başarısızlık

Yetersiz Enformasyon Araştırması, Eldeki Bilgiyi İşlemede Seçici Önyargı

Janis'in tablosundaki önceden bahsedilen unsurların tümü sosyal demokrat ve alansal siperlere ve emirlere (precept) uygulanabilir. Klasik liberal ve muhafazakâr fikirler genellikle ihmâl edilir, tafsilatlı dogmalar marifetiyle dışlanır veya yalnızca sahte karikatürde ele alınır.

Bazı Örnekler

Belki de hümaniter bilimlerde ve sosyal bilimlerde sosyal demokrat grup düşün problemini nasıl gördüğümüzü tasvir etmenin en iyi yolu bir düşünce

⁵ İktisatçılık mesleğinde tarih çarpıtması için bkz. Davis, 2004.

deneyi yapmaktır. Mahcup olmayacak şekilde klasik liberal fikirleri benimseyen bir doktora öğrencisi düşünün. Kendinize böyle bir öğrencinin elit siyaset bilimi, sosyoloji, tarih vb. bölümlerinde sıcak bir destek bulmaya muvaffak olup olmayacağını sorun. Kendinize, öğrencinin, çalışması ne kadar sağlam olursa olsun, burslar kazanmasının, makalelerini en prestijli dergilerde yayınlamasının ve akademik iş piyasasında başarılı olmasının mümkün/muhtemel olup olmayacağını sorun.

Böyle bir öğrencinin araştırma yapabileceği bazı özgül iddiaları düşünün:

- F. D. Roosevelt ve New Deal Büyük Buhranı uzattı.
- Amerikan işgücü kanunları, sendika imtiyazları gibi, asla haklılaştırılmadı ve fakirlere zarar verdi.
- Birleşik Devletler’deki K-12 okul sistemi bir sosyalist endüstri olarak verimli şekilde analiz edilebilir ve sosyalizmin karakteristik başarısızlıklarının çoğunu sergiler.
- Çoğu emre dayanan geri çevirme (*recycling*) programları bir israftır.

Bize göre, bu iddialar sadece makul olmaktan daha fazlasıdır ve örnekleri çoğaltmak kolay olacaktır. Bu türden araştırmalar iktisatçılar kabilesi içinde hiç işitilmemiş değildir,⁶ fakat özellikle diğer disiplinlerde böyle iddialar geliştiren ve onları etraflı şekilde kanıtlayan bir yeni doktora derecesi sahibi iş pazarında ve “iyi” dergilerde başarısız olacaktır. Kabile itimatlarının (*credentials*) ve onama mühürlerinin yokluğu böyle bir bilim insanını dışlama mikro kararlarını haklılaştıracaktır.

Felsefe, sosyoloji, antropoloji ve tarihte, çoğu ampirik olarak takip edilebilecek bazı daha geniş tezleri düşünün:

- “Sosyal adalet” (Hayek tarafından ileri sürüldüğü üzere) hiçbir anlam taşımaz.
- “Sosyal adalet” (Hayek tarafından ileri sürüldüğü üzere) bir atacılıktır (atavizm).
- Devlet müdahalesi, asgari ücret kanunu gibi, cebridir; sosyal-demokrat devlet bir toptan zorlamalar devletidir.
- Demokratik süreçlerin öncü özellikleri cehalet, sathilik ve sistematik önyargıları kapsar.
- Demokrasi çoğu zaman özgürlük, edep ve refahı çiğner.

⁶ İktisatta, bir bilim insanının, matematikle dolu böyle bir makaleyi meşhur bir dergide yayınlamayı başaracağı tasavvur edilebilir, fakat yine de o muhtemeldir ki önemli iktisat bölümlerinde hiçbir şansa sahip olmayacaktır.

- On dokuzuncu asrın sonlarından beri sosyal demokrasinin yükselişi, özellikle bir tür organizasyon olarak siyasal yapı (*polity*) görüşünü teşvik etmeleri bakımından, verimli şekilde liberalizmin bir ifsadı (bozulması) olarak görülebilir.
- 1880'den beri entelektüeller liberal sözlüğün anahtar terimlerinin -özgürlük, hürriyet, liberalizm, adalet, haklar, mülkiyet, hukukun hâkimiyeti, hakkaniyet ve eşitlik- çoğunun manasını bu kavramların sosyal demokrat dünya görüşüne muhalefette gücünü azaltacak şekilde değiştirdi.
- Organizasyonel bütünlük (*integrity*) katılım ve fonlamanın gönüllü temeliyle pozitif olarak değişir -yani devlet organizasyonları organizasyonel bütünlükten mahrum olmaya meyyleder- çünkü onlar gönüllü katılıma dayanan desteğin yokluğu tehdidiyle karşılaşmazlar.
- Gönüllü ve cebri davranış arasındaki ayırım (veya laissez-faire versus müdahalecilik) politik görüşleri ve kamuoyunu analiz etmek için liberal ve muhafazakâr arasındaki bir ayırımdan daha iyi bir çerçeve sağlar.

Bu fikirler bu tür disiplinlerin kabilelerine yasaktır.⁷ Grupdüşün onları prestijli dergilerin ve ders müfredatının dışında tutar. Bu alanların bazıları böyle fikirleri takip edebilecek alternatif merkezlere ve birliklere sahiptir, fakat bu merkezler ve birlikler genellikle mesleki piramide çevresel kalır. Klasik liberal ve muhafazakâr bilim insanları durumu (*score*) bilmektedir ve eğer buna rağmen akademiye girmeye çalışırlarsa kendilerini fikirlerini sulandırıyor ve kim olduklarını yanlış temsil ediyor veya gizliyor bulurlar.

Kaynakça

- Allport, Gordon W. 1954. *The Nature of Prejudice*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Balch, Stephen H. 2004. Toward a Reconstitution of Academic Governance. *Academic Questions* 17, no. 1 (winter): 67-72.
- Bauerlein, Mark. 2004. Liberal Groupthink Is Anti-intellectual. *Chronicle of Higher Education*, November 12.
- Brewer, Marilyn B. 1999. The Psychology of Prejudice: Ingroup Love or Outgroup Hate? *Journal of Social Issues* 55: 429-44.
- Burris, Val. 2004. The Academic Caste System: Prestige Hierarchies in PhD Exchange Networks. *American Sociological Review* 69 (April): 239-64.
- Davis, William L. 2004. Preference Falsification in the Economics Profession. *Econ Journal Watch* 1, no. 2: 359-68.
- Ditto, Peter H., and David F. Lopez. 1992. Motivated Skepticism: Use of Differential Decision Criteria for Preferred and Non-preferred Conclusions. *Journal of Personality and Social Psychology* 63: 568-84.

⁷ Sosyoloji mesleğinin bir tetkiki için bkz. Klein ve Stern, 2004.

- Hart, Paul 't. [1990] 1994. *Groupthink in Government: A Study of Small Groups and Policy Failure*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Janis, Irving L. 1982. *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. 2d ed. Boston: Houghton Mifflin.
- Katz, Elihu, and Paul Felix Lazarsfeld. 1955. *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. New York: Free Press.
- Klein, Daniel B. [1994] 1998. If Government Is So Villainous, How Come Government Officials Don't Seem Like Villains? In *3 Libertarian Essays*, by Daniel B. Klein. Irvington, N.Y.: Foundation for Economic Education.
- . 2005. The Ph.D. Circle in Academic Economics. *Econ Journal Watch* 2, no. 1 (April): 133–48.
- Klein, Daniel B., and Charlotta Stern. 2005. Professors and Their Politics: The Policy Views of Social Scientists. *Critical Review* 17, nos. 3–4: 257–303.
- . 2006. Sociology and Classical Liberalism. *The Independent Review* 11, no. 1 (summer): 37–52.
- . 2007. Is There a Free-Market Economist in the House? The Policy Views of American Economics Association Members. *American Journal of Economics and Sociology* 66, no. 2 (April): 309–34.
- Kuran, Timur. 1995. *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- McPherson, Miller, Lynn Smith-Lovin, and James M. Cook. 2001. Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology* 27: 415–44.
- Moscovici, Serge. 1985. Social Influence and Conformity. In *The Handbook of Social Psychology*, 3rd ed., edited by Gardner Lindzey and Elliott Aronson, 2:347–412. New York: Random House.
- Myrdal, Gunnar. [1969] 1983. *Objectivity in Social Research*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.
- Nickerson, R. S. 1998. Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology* 2: 175–220.
- Poe, Edgar Allan. 1843. The Rationale of Verse. Reprinted in *The Complete Works of Edgar Allan Poe*, edited by J. A. Harrison, vol. 14: Essays and Miscellanies, 209–65. New York: Crowell.
- Redding, Richard E. 2003. Where Did You Go to Law School? Gatekeeping by the Professoriate and Its Implications for Legal Education. *Journal of Legal Education* 53: 594–614.
- Rothman, Stanley, S. Robert Lichter, and Neil Nevitte. 2005. Politics and Professional Advancement among College Faculty. *The Forum* 3, no. 1.
- Sears, David O., and Carolyn L. Funk. 1999. Evidence of the Long-Term Persistence of Adults' Political Predispositions. *Journal of Politics* 61, no. 1 (February): 1–28.
- Smith, Adam. [1776] 1981. *The Wealth of Nations*. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- Vaughan, Diane. 1996. *The Challenger Launch Decision: Risky Technology, Culture, and Deviance at NASA*. Chicago: University of Chicago Press.
- Whitley, Richard. 1984. *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- Wisniewski, Richard. 2000. The Averted Gaze. *Anthropology and Education Quarterly* 31, no. 5: 5–23.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildirimler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirilmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce* Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemeden uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir.

Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1 25 cm içeriden hizalı yazılır

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com , 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılabilmesi durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalçık'a göre (aktaran Hanioglu, 2012: 40).(Metin içinde bahsedilmezse) (İnalçık'tan aktaran Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynaktan yazarlar arasında "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasında virgül (,) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konur.

Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükkakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşüncüler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Siyasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkal, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşeri ilerlemenin kaldıracağı ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topluluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topluluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). Bilgi, <i>Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	Siyaset. (t.y). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hürriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayınlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi]. ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.

